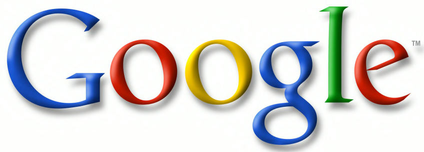
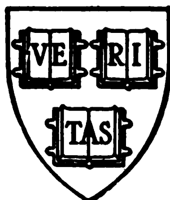

VE
RI
TAS

KRITIKAI DOLGOZATOK

GYULAI PÁLTÓL

A MAGYAR

TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA

UJ FOLYAM, LXXVI. KÖTET.

1908—1910. CYCLUS

GYULAI PÁL

KRITIKAI DOLGOZATOK

AZ 1908-DIK ÉVI ILLETMÉNY NEGYEDIK KÖTETE

GYULAI PÁL

KRITIKAI DOLGOZATOK

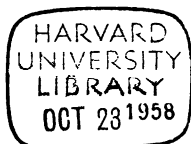
1854—1861

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1908

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

TARTALOM.

PETŐFI SÁNDOR ÉS LYRAI KÖLTÉSZETÜNK.

Az a fiatal költő, ki első felléptével egyszerre a közönség kegyencze lőn, s hat rövid év alatt irodalmunkban eddig hallatlan hatást idézett elő, nincs többé a magyar írók sorában. Minden adatot összevetve biztosan állíthatni, hogy ő már az irodalomtörténet személye, a magyar irodalomtörténeté, mely tulajdonképen még nincs megirva.

Másutt kevésbbé jeles költő is, mint a minő Petőfi volt, nagy figyelem tárgya. A legapróbb részletekig terjedő életrajza készül meg s műveinek széptani méltatása gyakran felmerül az irodalmi kérdések közt. S míg a közönség előtt mint jellem és költő egyaránt illő világításban áll, addig a történetiró nem csak kész adatokat talál róla, hanem többé-kevésbbé kifejlett nézeteket is.

Ime az ok, mi arra készt, hogy közzé tegyem töredékes jegyzeteimet, melyeket Petőfi életéről, műveiről s lyrai költészetünkben még folytonosan tartó hatásáról összeírtam.

Hiányos kisérlet ez, oly mű, mely több okból sem kimerítő életrajz, sem valóságos széptani elmé-

let nem akar lenni, s nem is lehet. Akár eszmék, akár külalak tekintetében nincsenek nagy igényei, azonban a közönség úgy hiszem érdekkel fogja olvasni egyik nagy költője regényes élettörténetének legnevezetesb korszakát; a történetíró néhány oly adat birtokába jut, melyek könnyen feledékenységbe mehetnek s talán eszmecserére nyujtok alkalmat oly nézeteket pendítve meg, melyeket jelen irodalmi körülményeink közt nem lehet eléggé vitatnunk.

Néhány czikkben életrajzát fogom adni az 1847-ik év végeig. Olykor részletekbe bocsátkozom, mindenütt kisérve jelleme és költészete fejlődését, mennyire hiányos adataim engedik. Szólani fogok műveiről és az irodalmi viszonyokról, melyek közt föllépett és hatott. Végül azon kórjeleket érintem, melyek mint az általa alapított iskola torzításai mutatkoznak lyrai költészetünkön.

Sokan talán mondani fogják, hogy eszményi személyt alakítottam belőle; mások, hogy igazságtalan szigorral itéltem róla. Vádak, melyeket csak a legszárazabb biographus kerülhet el s melyek ellen tudni fogom magamat védeni. Legyen szabad még annyit bevallanom, hogy semminemű rokon- vagy ellenszenv nem vezetett s igyekeztem elfogulatlan szempontra emelkedni, a mennyiben lehet, sőt kell, oly kort illetőleg, melyben még úgy szólva benne élünk.

De legyenek bár itéleteim, széptani nézeteim hibásak, adataimnak értéke van, mert azokat gondos utánjárással szedtem össze, itélettel válogattam meg s mindegyiket hiteles forrásig tudom visszavinni.

I.

Petőfi Sándor Kiskőrösön 1823 január 1-én született. Atyja mészáros volt, ki úgy látszik Magyarország felső vidékéről költözött az alföldi síkra, s mindvégig megtartá *Petrovics* családnevét. A jámbor férfiu, noha többnemű szerencsétlenségek következtében nagyon elszegényült, mindent megtőn, hogy fiának némi nevelést adhasson. Elébb az aszódi, majd a szentlőrinczi evang. gymnasiumba küldötte; később Selmeczre az ottani evangelikus lyceumba.

A tüzes és makacs ifjoncz, lelkéből megutálta az iskolai életet. Nyugtalan természete és függetlenségi vágya, mi egész életén átvonul, korán a nagy világba sodorta. Selmeczről Pestre szökött. Tetszett neki a fővárosi élet s űzte az első ifjuság könnyelmű kalandjait. Legboldogabb estvéje volt, ha a szinházba beszökhetett. A szinészet iránt már gyermeksége óta nagy hajlammal viseltetett. Már tanuló korában Selmeczen is szinészkedett s épen az vonta maga után kiutasíttatását az iskolából. Részint ez okból, részint mert nagy nyomorban élt s nem mert haza menni, beszegődött a szinházhoz.

A szinészek ruháit hordta fel esténként és előadás alatt székeket, asztalokat rakott ki a szinpadra. Vidor utczagyerekéletet élt. Bolondja volt a csinyeknek és tréfáknak. Néha rossz czimborák közé is keveredett, a nélkül, hogy megromoljék. Épen mint Shakespeare, kiről életirói hasonlót beszélnek.

Mindketten korán tusára szállottak az élettel és önmagokkal s diadallal emelkedtek ki belőle. Fenékig kiüríték a szenvedélyek poharát s mély pillantást

vethettek az emberi szívbe. Rakonczátlanságban tört ki bennök a genius első mozzanata, lábbal tapodták a hétköznapi erkölcsök- és kötelességeket, mert óriási tetterejük még nem találta meg körét és sejtelmök nagy és új pálya körül borongott.

Shakespeare a világ első drámaköltője lőn; Petőfi a legnagyobb magyar lyrai költő. Ifjusági élményeik nélkül talán egyik sem válik azzá, mert legnagyobb költői tanulmánynak mindig az élet marad, szenvedés, tévely és csalódások árán.

Szerencsés ki győzelmesen állva meg fölöttök, a költői lelkesedés számára zsákmányolhatja ki.

Petőfi még ekkor nagyon ifju volt, alig 14 éves. Csak küszöbén állott élete viharos korszakának. Atyja, ki meghallá, hol barangol, Pestre jött s erővel vitte haza, s mivel útközben többször vissza akart szökni, szigoruan bánt vele. Anyja, szeretete egész szenvedélyességével ölelte körül. Innen költeményeiben iránta a leggyöngédebb fiui szeretet, mit valaha költő énekelt. Semmi negédlés (affectatio), költői szeszély, mibe Petőfi néha belé esik. Igaz mély gyermeteg érzés. Minden gondolatnak egy-egy jelenet felel meg, mi az életben megtörtént.

Atyját rendesen humoros alakként tünteti föl, ki nem sokat ad arra, hogy fia költő, haragszik reá csinyeiért s csak nagy későre békül ki vele. A háttérben mindig ott áll anyja szelid arcza, kinek csak könnyei és csókjai vannak számára.

Mindvégig szerette szülőit s míg költeményeiben örökíti, kedvezőbb körülményei közt ápolja és segélylyel fordul hozzájok. Atyjára később büszke is lesz és egyik szép költeményét írja róla. Atyja és anyja nemsokára egymásután haltak meg 1849-ben.

Egy szép elégiában siratja meg őket — kevéssel saját halála előtt.

Petőfi keveset időzött az atyai háznál, atyja minden áron embert akart belőle alkotni, lelkészt, ügyvédet, mérnököt, hivatalbelit. A fiunak egyikhez sem volt kedve, tulajdonképen semmihez sem volt, de azt érezte, hogy lesz belőle valami. Szülői Sopronmegyébe küldék egy rokonukhoz, honnan az iskolai év kezdetével a soproni lyceumba volt belépendő.

Sopronba érkezve egyenesen a laktanyának tartott s katonának csapott föl (1839). Tudós katonának gúnyolták, mert verseket írt s néha olvasgatott. A tanulók jól ismerték, sokszor bepillantott az iskolába. Ekkor kötött futó ismeretséget, mely később barátsággá erősödött, Pákh Alberttel, ki lyceumi tanuló volt. Ő beszéli róla, mint firkálta be az őrállomás melletti faköpenyegeket versekkel, s midőn egy hideg éjjel az őrhelyen kérdé tőle: «Mit csinál?» mily komoly pathosszal felelte: «Verset».

Még selmeczi tanuló korában kezdett verset írni. Senki sem tagadta meg tőle, hogy társai közt legjobb verset ír, csak tanítója. Egy alkalommal, midőn versét felolvasta, tanítója kételkedett, mintha ő írta volna. Dühbe jött, új feladatot kért s tanítója szemei előtt megirta. Oly vonások a gyermek életéből, melyek a költő irodalmi pályáján ismétlődnek. Midőn föllépett, csak egyetlen egy kritikus, ki maga igen rossz verseket írt, nem hitte, hogy jó költő s ki volt a vélemények irányában mindvégig makacsabb, szenvedélyesebb, mint Petőfi?

A katonaságra csakhamar reá unt. Könnyelműség- és politikai rajongásból lőn katona. Irtózott az iskolai élettől, családi körülményei is nyomták, s azt

hivé, hogy ezrede Tyrolban fog állomásozni, honnan könnyen átszökhetik Schweitzba. Az akkori ingerült politikai viszonyok mélyen hatottak a korán érett gyermek kedélyére. Az iskolából, hol inkább csak a régi classicusokat tanulta, a római és görög respublikák álmait hozta az életbe. Már mint gyermek politikai ábrándokkal tépelődött s mint ifjú légvárakat alkotva Svaitzba vágyott.

Csalódott reményében. Ezrede Horvátországba rendeltetett. Majdnem két évig katonáskodott. Független és makacs szelleme kevésbbé türhette a katonai fegyelmet, mint az iskolait. Ballépését megbánva gondolt jövendőjére, sokat szenvedett s beteg lőn. Az ezred orvosa elbocsáttatását eszközlé. Ekkor (1841) Pápára ment az ottani tanodában tanulmányait folytatandó. Itt ismerkedett meg Jókaival s barátja lőn. Ez erős baráti viszony, később, 1848-ban, Petőfi szenvedélyessége miatt, felbomlott. Ő hű, áldozó barát volt, de barátjain uralkodni szeretett. Heves véralkata és rögeszméi sokszor sodorták összeütközésekre. Nem gyűlölte, kit megsértett, de sokkal büszkébb volt, mintsem megbánja, mi talán szivének is fájt.

Pápán egy darabig meglehetős szorgalommal tanult, de legtöbb idejét az iskolai képzőtársulat vette igénybe. Ez tanuló ifjak egyesülete volt, kik a magyar irodalomban akarták kiképezni magokat, dolgozatokat olvastak föl s egymást birálták. Divat volt ez akkortájt, kivált a protestáns tanodákban, s nem egy később híres író került ki soraikból. Petőfi egy költeményeért két arany jutalmat nyert, de művei nem tettek valami feltünő hatást. Sokáig küzdött a formával, s azon költők, kiket mintául vett, nem

voltak olyanok, hogy segéljék eredetisége fejlődését. Még nem volt eléggé bátor, még nem sejté erejét.

Nem is annyira a költészet-, mint a szinészeten csüngött szenvedélylyel. Orlay-Petrics és Jókai voltak itt legjobb barátai. Mind a három barát művészi pályára készült. Jókai festész akart lenni, Orlay költő, Petőfi szinész. Az élet kicserélteté velök a pályákat: Orlay festő lőn, Jókai költő, csak Petőfi nem akart lemondani választott pályájáról. Oda hagyta az iskolát s tagja lett egy vidéki szintársulatnak. «Szinész barátjához» írt költői levelében humoros kedélylyel írja le, mint avatták Thália papjává.

Kóborolt a hazában s legtöbbet Kecskeméten tanyázott. Iskolai élete vég, és szinészi pályája elsőbb napjaiban írta azon költeményeit, melyekkel először föllépett. 1842-ben az «Athenæum»-ban három költemény jelent meg tőle. Némi figyelmet ébresztettek, de senki sem sejté, hogy hatalmas szellem közeledik. E korszakban írt költeményeinek néhánya, melyeket összes gyüjteményében nem vőn föl, a pápai ifjuság által kiadott zsebkönyvben olvashatók.

Rossz szinész volt s nagy nyomorban élt. 1843-ban Pestre jött, s néhány költeményt vitt el Bajzához; s magát meg sem nevezve, úgy adta át, mintha általa Petőfi küldötte volna, kit ő nem ismer. Mindenki azt hitte, hogy a Petőfi név álnév s kiváncsiak voltak rá: ki rejtezik alatta. Vörösmarty és Bajza jeles költőt jósoltak belőle.

Ő mind erről mit sem tudva Pozsonyba ment szinészi pályáját folytatandó. Neve ismertebb lesz, de nem mint szinészé, hanem költőé. Az 1843-iki Athenæum, Regélő, Életképek, Szivárvány már számos költeményeket közölnek tőle.

Csodálatos! eleinte népdalait, melyekben már föllépése kezdetén leggeniálisabb volt, csak Pönögei Kiss Pál álnév alatt merte közleni. Akkortájt még nem igen becsülték a népies hangot, a naiv felfogást, egyszerű, de erős compositiót. A rhetorika volt fő a költészetben. Legtöbb költeményeink keveset különböztek a «Pesti Hirlap» vezérczikkeitől. Költőink közül többen írtak ugyan népdalt, de érzett rajtok a tudós szag, az úri leereszkedés, a mesterkéltség, vagy ha jelesbjeink valamelyikének sikerült is, a magyar nép még nem találta meg költőjét, ki egészen az övé legyen. A népnemzeti elem még nem jelent meg teljes tisztaságában, erejében. A jelenségek oda mutattak, hogy közeledik.

Az újabb kritikus már egy-egy eltévedt szót hallatott ügyében. Erdélyi elméletileg és gyakorlatilag határozottan melléje nyilatkozott s megkezdé széptani kutatásait a népköltészet körül. A Kisfaludy-Társaság jutalomkérdésül tűzte ki: mi a költészetben a népies? A magyar népszinmű csirájában volt. Szinmű- és novellaköltők a magyar élet külsőségein kapkodtak. A közönség kedélye is el volt készülve reá. A közszellem 1841-től fogva, bár lassan, de határozottan a demokrat eszmék felé kezdett hajlani. Még a ruhadivaton is mutatkozott. Mikép a politikában készült az átalakulás, úgy az irodalomban is. Egyik a másikra hatott és készíté elő. Nem volt már messze a forduló-pont. A jelen meghasonlott a multtal. Ím költője föllépett s álnév alatt közlött népdalai idéztek elő legnagyobb hatást.

Petőfinek a pozsonyi szintársulatnál sem ment jól dolga, noha ez legnagyobb volt mindazok közt, hol eddig működött s Pozsonyban épen országgyűlés

lévén, meglehetős pártfogolásban részesült. Ő itt is szegénységben élt s majd szinész, majd írnok volt, ki országgyűlési tudósítások által kereste kenyerét, majd pedig az iskolák termeibe is benézett.

Egy szép alkonyban a Dunaparton őgyelgett, merengve, bámulva a czifra népet s gondolkozva, hogy holnap mit eszik. Épen akkor érkezett meg a gőzös Pestről. Országgyűlési tagok és jurátusok szállottak ki belőle, s köztök Lisznyai Kálmán, kivel történetből még azon órában megismerkedett. Lisznyai erszényét ajánlotta föl s egyszersmind bevezette egy-két ott mulató nevezetesb magyar íróhoz, kik mindenkép igyekeztek kiemelni nyomasztó körülményeiből. Egy kis összeget tettek össze segedelmezésére s Nagy Ignácznál, ki a Kisfaludy-Társaság megbizásából a «Külföldi Regénytárt» adta ki, munkát szereztek számára.

Pozsonyt odahagyva Pestre jött, ismeretségét szaporítá s közelebbi viszonyba lépett az irodalom akkori fiatalabb bajnokaival, mint Bérczy, Degré, Kerényi, a két Vahot, Dobsa, Pálffy Alberttel. Majd Gödöllőre egy ismerőséhez vonult s két regényt fordított le: «Robin Hood»-ot Jamestől s a «Koros hölgyet» Bernardtól, igazabban «A negyvenéves hölgyet», mely czimet azonban az akkori könyvvizsgálók nem tudni mi okból, nem engedhettek meg.

Szenvedélyét a szinészethez sem a nyomor, sem az annyira csekély siker nem tudták kioltani. Osztozott sok jeles ember szeszélyében, kik más pályához mutatnak kedvet, mint a minőt tehetségeik kijelöltek. Műveiből egy kis pénzt szerezve össze, 1843 nyarán Debreczenbe utazott s ujra a szinészethez akart szegődni. Fáncsy épen vendégszerepelt ott s pártfogás

alá vette. Vele lépett fel Shakespeare «Velenczei kalmár»-jában. A leánykérő marokkói herczeget játszta, nagy mérséklettel szavalván el hosszú monologját. Kevés szinészi tehetség volt benne, nem akarták szerződtetni. A társulattól egy kis elégedetlen csapat külön vált, hozzá szegődött s elindult negyed, ötödmagával Székelyhidra, Diószegre. Boldog volt. Az első szerepeket játszhatta.

Egy-két hónap mulva betegen, rongyosan érkezett vissza Debreczenbe és beszállott Pákh Albertbez, ki akkor jogtanulmányait végezte e helyen. Sopronban kötött ismeretségök itt fejlődött barátsággá. Petőfi a város végén egy szegény öreg asszonynál ütötte föl tanyáját. Barátja állott jót érte és segítette mivel lehetett.

Sokáig betegeskedett és küzdött a nyomorral. Olvasott és írt; ekkor tanulta meg alaposabban a franczia nyelvet. Mély meggyőződése volt arról, hogy a magyar irodalomban szerepet fog játszani. Hideg szobájában éhezve fázva dicsőségről álmodozott.

S minő ellentéte a sorsnak! Petőfi 1843/44 telén a debreczeni szinházban, kit a jegyszedő csak kegyelemből bocsát be s minden ember koldusként néz le vagy észre sem vesz; s Petőfi 1847 őszén ugyanott, kit az egész közönség éljennel fogad, mint Magyarország ünnepelt lyrikusát.

Barátja sokszor mosolygott nagyszerű tervein, noha azok valósulását kitelhetőleg segíté. Ő költeményeivel felelt s Frankenburg, az «Életképek» szerkesztője levelével, ki első szólítá föl dolgozótársul, műveit díjazni igérve. Ezután Pest lőn vágyai czélpontja. Egy jókora kötet verset írt össze, mit ott eladhatni remélt. Egészsége is helyreállott, csak pénze nem

volt a hosszú útra. Barátja oly állapotba helyezé, hogy elindulhatott.

Mellénye alá gombolta költeményeit, egy nagy bottal kezében és szivében jó remények, szép álmokkal gyalog indult a messze útnak.

Későre érkezett Pestre. A Tisza áradozásai miatt a Hortobágyról Tokajnak kellett kerülnie; innen Egernek vette útját, hol Tárkányi Béla s a nevét már lelkesedéssel hangoztató növendékpapoktól igen vendégszeretően fogadtatott. Itt írta híres egri bordalát.

Benne minden íz egy költő volt. Iskolában, őrhelyen, szinpadon, úton, útfélen, nyomorban, kényelemben költött. Ez volt gazdagsága szegénységében. Reggel fájdalmait panaszolta, este már pajkos dal lebegett ajkain. Viszontagságteljes élete kifogyhatatlanul újabb meg újabb anyagot szolgáltatott költészetének. Aczél kedélye soha sem veszté el ruganyosságát. Minden nyomás dalt pattantott elé. Mintha minden csak azért történnék vele, hogy megénekelje. Mintha minden érzést csak azért érezne át, hogy dalok forrása legyen.

Ő valóban mindenből verset csinált. Gyakran puszta szeszélyét is költészetnek vevé. Azonban leggyöngébb verseiben is érdekes, szellemes, épen mint Heine.

II.

Petőfit Pesten baráti karok fogadták. Vörösmarty indítványára az akkori «Nemzeti Kör», melynek egyik czélja volt az irodalom fölsegélése is, megvette költeményeinek kész füzetét s előlegezé a kiadási költségeket.

Nemsokára, 1844 nyarán, szerkesztősegéd lőn a «Pesti Divatlap» mellett. Szerkesztője Vahot Imre nagy örömmel fogadta a már hírre kapott fiatal költőt. Segédsége annyiból állott, hogy verseket írt a lapba s javítnoka volt. Egyébbel foglalkozni restellett. Egészen a költészetre adta magát, de itt aztán roppant munkásságot fejtett ki.

Ekkor kezdődik nagyobbszerű föllépése s kifogyhatlan termékenysége. Minden héten két-három költeményt olvasott tőle a közönség. 1845-ben már költeményeinek második füzetét is kiadhatta. Ezután a «Helység kalapácsa», «János vitéz», «Cypruslombok Etelke sírján», «Szerelem gyöngyei» két rövid év alatt egymásután jelentek meg.

Egy reggel csak arra ébred föl, hogy Magyarország legnépszerűbb költője. Dalait kunyhóban, palotában éneklik. Esténként dalai mellett alszik el, a melyeket az utczákon énekelnek. Minden héten egy újabb üdvözletet vesz költőtársaitól. Az ifjuság és nők kedvencze s körüle egy egész fiatal irodalom képződik.

Költészetén kívül sokat tesz népszerűségére egyénisége is. Költeményeiben egész keblét, egész életét tárta föl. Kalandor élete közszájon forgott. Mindenki tudott róla egy mulatságos adomát. Eszménye volt a szilaj magyar ifjuságnak, mely tettszomjtól pezsgett s hazáját nagy és hatalmasnak álmodta. Ő pengette mindezen húrokat, dalait viszhangzá az ország.

Mindez teljes mértékben felkölté önérzetét, becsszomját. Magyarország legbüszkébb emberét azon sötét zugszobában kellett keresni, hol egy borzas hajú, barnás halvány, ingerlékeny és különcz ifjú lakott, ki verseket írt, korhelykedett, világmegvetést

negédlett, s teli volt becsszomj-, önbizalom- és merészséggel.

A népből szakadt ki, sokat hányódott a társaság alsóbb rétegei közt. Ösztöne-, hajlamai- s élményeinél fogva demokrata volt. Idejárult még költői hóbortja, mely szerette a bizarrt, szertelen becsszomja, mely untalan sarkalta, hogy feltünjék. Mindez sok tekintetben különczczé tette.

Nemcsak az irodalom-, hanem az élet- és társaságban is szerepet vágyott volna játszani, azonban talán viszonyai és formái közt nem tudván eléggé mozogni, megvetni látszék azt s különczségeivel akart hatni. Meglehet eleinte öntudatlan, de később a negédlés nem hiányzott; aztán sokkal inkább volt szabad költő s természeties kebel, mintsem élvet találjon a legtöbb illedékes körök ürességeiben.

Lelkesült és szeszélyes természete magányt vagy oly társaságot keresett, hol nem korlátoztatik. Barátjai közt mulatott legtöbbet, kik majd mind írók, művészek voltak. Csak egy pár irodalmi körbe, szin- és kávéházba járt el. Régi magyar szabású öltönyt csináltatott magának, magyar nadrágot viselt s térdig érő csizmát s kerek kalapot. Ujjal mutattak reá az utczán. Az elménczek peleskei nótáriusnak gúnyolták.

Csokonait utánozta, de Petőfi volt. Meglehetős gorombán bánt azokkal, kik hozzá tolakodtak s épen dühbe jött, ha holmi pártfogói modorral közeledtek feléje. A költők közül is gyűlölte Horatiust, mert verseket írt Mæcenashoz s hasonló okból nem igen becsülte Goethét. Széptani nézetei szoros összefüggésben voltak politikai és erkölcsi elveivel, s ő magát igen sokszor nem annyira költőnek, mint a század,

az eszmék katonájának hívé, ki valaha nagy napok hőse lesz.

Az aristokratiát és nemességet soha sem nézte jó szemmel s előjogaik összeomlását senki sem óhajtá jobban a két hazában, mint ő. Épen oly büszke volt nemtelen származására, mint lángesze czímére. A hűbéri intézmények romjain egy új világról álmodozott, új elvek hatalmáról s ő, saját életének legalkalmibb költője, a világ minden kincseért sem adta volna lantját a hatalmasok zsoldjába. Ez volt fő büszkesége. Egyetlen hatalmas embert sem énekelt meg, kitől pártfogást remélhetett volna, még a népszerű szónokokat sem, csak barátait, eszméit és kedvesét. A népet választá Mæcenásának s lantja csakugyan hatalommá kezdett emelkedni.

Kik nem ismerték s némely verseiből itélték meg, azt hivék, hogy korhely, részeges és pazar, kit szüntelen hitelezői kergetnek. Pedig csak jó czimbora volt, kit a bor inkább csak lelkesít, mint részeggé tesz. Volt ugyan néha idő, midőn kitörő kedve és bizarr szeszélyei nem ismertek korlátokat s végletekre ragadták, de ezek csak kivételes perczek voltak.

Az 1844-iki tél volt az ő legvígabb korszaka, midőn majd minden estét vidám czimborák közt töltött. De ez estélyek nem voltak orgiák. Néhány fiatal író és művész gyűlt össze valamely vendéglőben vagy magánháznál, hogy kifújják magokat, mulassanak s bor mellett tréfa és dal közt virradjanak meg. E korszakban írta legtöbb bordalát. Később visszavonultabb életet élt s mindig inkább csak a társaságért kereste a mulatságot.

Pénzével tudott gazdálkodni s a kölcsön visszafizetésében a pedánsságig pontos volt. Egy pár köny-

vét adta el, hogy visszafizethessen néhány forintot, ha a kölcsönadó épen nem sürgette is. Természetes: oly önbecsérző és független jellem, mint ő volt, irtózott bárki irányában függő alanti helyzetbe jutni. Gyermekies tréfái mellett alapjában igen komoly ember volt, sőt néha komor és világfájdalmas, melyből egészséges természeténél fogva hamar kigyógyult. Délelőttjeit rendesen szobájába zárkózva tölté s dolgozott. Akár volt kedve, akár nem, irt: élni kellett költeményeiből. S azon könnyű versek nem épen olyan fáradság nélkül pattantak ki fejéből, mint a nyomán induló lángészcsapat hiszi.

Igaz, ő nem faragta verseit, sohasem javított rajtok, de küzdött, vívott benne az eszme s nem egyszer feküdt le szülési kinok közt s álmodta meg reggelre költeményét. Különben gyorsan dolgozott. «János vitéz»-ét harmincz nap alatt írta. Eleinte csak egy pár szakaszból álló népies beszélyt akart belőle késziteni s lassan-lassan egy nagy népmese kerekedett ki belőle.

A «Cypruslombok Etelke sirján» néhány nap alatt készült el. E mű oly fájdalom szüleménye volt, melyet úgyszólván önmagára erőltetett. Etelka nem költött személy, Petőfi második kedvese vala. Első kedvese Zsuzsika név alatt jő elő költeményeiben; egy falujabeli leány, ugyanaz, kire a Kerényihez írt levelében czéloz, midőn a szülői háztól 1844-ben megvált.

Etelkébe mondhatni akkor szeretett belé, midőn épen meghalt. Alig találkozott vele párszor s nem szövődött köztök semmi komolyabb viszony.

S minő regényes esemény adta elő magát a temetésnél, hogy még inkább felköltse a bánatos sze-

rető szenvedélyét. A leány, koporsójában oly pirosan, életfrissen s egészségesen nézett ki, hogy a rokonok kételkedtek halálán. Már megjelent a pap, a gyászkocsi s Petőfi is barátjaival. A rokonok másnapra halasztták a temetést, remélvén, hogy a kedves halott még életre ébred. Kétség és remény közt virrasztott át Petőfi egy izgalmas éjt, hogy másnap csalódásra ébredjen. A halottat sem a rokonok fájdalma, sem a költő elegiái nem adhatták többé vissza az életnek. Nem vala tetszhalott, — eltemették.

Lenau megvallotta magáról, hogy bármely fájdalmat elvisel, csak vers kerüljön ki belőle: Petőfi kereste azt, hogy énekelhessen. S valóban a képzelt fájdalom valósággá vált s ő annyira átengedte magát a búnak, hogy barátai aggódni kezdtek. Napról-napra fogyott és sötét kedély vőn erőt rajta. Kerülte az embereket, kijárt a váczi-út melletti temetőbe, órákat bolyonga ott, néha az éjszakát is a sirok közt tölté.

Egy barátja, ki épen nem szokta kimélni gyöngéit, egy napon, midőn épen a temetőig kisérné, kérdé tőle: ugyan miért epeszted magad annyira, hisz alig ismerted azt a leányt? Petőfi felbőszült és sokáig nem szólt barátjához. Ő rendesen mily hamar megharagudott, épen oly hamar kibékült, ha a sértés nem nagy dolgok körül forgott, s ezt mindig úgy tevé, hogy maga sem tudta mikép teszi.

Lassan-lassan kigyógyult fájdalmából s újból szerelmes lőn. A «Szerelem gyöngyei»-t írta egy meglehetős magas állású hölgyhöz, kivel hasonlókép nem volt mélyebb viszonya. Még nem szeretett igazán. Mindez túláradozása volt egy szenvedélyes szívnek, kit az érzéki kéjek némikép blazirozottá tettek, de mély érzéseit hűn megőrzé s forrongó természete

egész hevével keresi tárgyát. Megúnta sivár életmódját, szellemibb viszony után vágyott, a dicsőség babérai mellé a szerelem rózsáit óhajtá, rideg szobájába egy nőt.

Benne épen annyi regényes és kalandor vágy volt, mint csendes családias érzés. A mint komolyodott, kedélye mindinkább mélyült. Hány költeményét idézhetni kedélye ily mozzanataira! Egy barátja beszéli, hogy egy karácsony szombatján szokatlan csendes hangon szólítá meg: «Jer, barátom, ma este hozzám — mondá — ma a családok ünnepe van, nekünk nincs családunk, virraszszuk át ketten az éjt, ne legyünk egyedül»!.. S midőn később azon leányba lesz szerelmes, kit nőül vesz, minő hűség-, kitartás- és szenvedélylyel vívja ki az ellenkező szülék hatalmából s mint férj mennyi gyöngédség- és szerelemmel veszi körül!

Különben általán véve nem igen udvarolt a nőknek. Nem eléggé ügyes s egy kissé vadócz volt. Kevés ismeretséget, még kevesebb hódítást tőn. Nem volt sem csinos, sem beszédes fiatal, kivel jól elmulatnak a nők.

Termete inkább alacsony, mint magas, némi kihívó hegyke magatartással. Válla vézna termetéhez képest aránytalanul széles. Arczának nem annyira a szabályos vonások, mint a szellem adott érdeket. Bajusza kicsiny volt, s szükségből spanyol szakált viselt, mert csak álla körül vala sűrűbben benőve. Keskeny homlokára torzonborz haja borult. Villongó szemei többször voltak haragosak, mint mosolygók. Sápatag arczán lelkesült dacz tükröződék, s mégis egész lényében valami gyermekies volt.

Sohasem viselt nyakkendőt s midőn később kü-

löncz öltözetét levetette, megtartá kerek kalapját, mente helyett atilát vagy ólomgombos dolmányt viselt. Félkomolyan dicsekedett, hogy soha sem viselt frakkot. Sokat, mi az illedék dolga volt, elvek kérdésének hitt.

Innen modorában kevés vala, mit a nagy világtól vőn. Saját elvei szerint külön alkotott magának egy mást, melyben épen annyi volt a negédlés, mint igazi természetiesség. Később talán maga se tudta egyiket megkülönböztetni a másiktól. s a mit eleinte csak úgy felvőn, majd második természetévé vált.

Annyi bizonyos, hogy a legtöbbször egészen más volt négy szem közt, mint népes társaságban, s hol otthon találta magát, a legszeretetre méltóbb ember a világon, még a nők körül is.

Sokan vethették szemére, hogy goromba, kíméletlen, mert mindig kimondta mit érzett, de azt senki sem mondhatta, hogy cselszövényeken töri fejét, szószegő vagy tettet. Kikelhettek szenvedélyessége ellen, de becsülniök kellett nemes szivét. Nevethettek szögletességein, de mindenkit magával ragadott, ha lelkesült. Epés gúnyai s bizarr szeszélyei nem egy embert döbbentettek vissza, de szilárd jelleme, fiúi szeretete, baráti áldozatkészsége tiszteletet parancsoltak.

Kedélyén különös vegyületben olvadt össze mi gyöngéd és vad, magasztos és nevetséges, s ez elhúzódik költeményein is. Midőn olvassuk, mindig eszünkbe jut a költő. Egyénisége varázsként lebeg költeményein, pótolja hiányait, emeli szépségeit. Meg vagyunk bűvölve, leteszszük az itészi szigort többet elnézünk neki, mint bárkinek, s egészen át,

adjuk magunkat az érzéseknek, melyeket a költő iránti részvét felköltött.

Épen mint Byronnál, kinek élete nem kevésbbé vette igénybe a világ részvétét, mint halála. S mint hasonlít egymáshoz sorsuk is! Mindketten ifjan, hírök délpontján, eszméikért küzdve, szállottak sírba, halálukkal engesztelve ki ellenségeiket s pecsételve meg azon költői kijelentést, melynek dalnokai valának.

Mély erkölcsi érzései némi cynismussal párosultak. Gyűlölte az álszenteket, gúnyolta a kimázolt erényt, megénekelte az érzéki gyönyört, a nélkül, hogy epikureus legyen, vagy megtagadja azon morált, mi nem emberek csinálmánya, mit isten írt az emberi szívbe. Szerette lerántani a tekintélyt, mit zsarnokságnak hitt, vágyott daczolni a közvéleménynyel, mely annyiszor emeli fel az ámítót, nyeglét, s dobálja sárral az érdemet.

Sokkal inkább megvetette mindennemű viszonyban a szolgaiasságot, a csinált nagyságokat, a nyilt és finom erőszakot, a nagy világ erényét, hitványságait, mintsem túl ne becsülte volna azt a bátorságot és erőt, melylyel ellenök küzd, s ne lett volna sokszor igazságtalan és tulzó.

Kitünő tulajdonai mellett nagy gyöngéi voltak, de e gyöngékre lángesze s nagy eszmék hintettek fényt, mert tőlök vették eredetöket, túlságai valának. Féktelenségét menté erős szabadságszeretete, nemzetiségi túlzásait az az elkorcsosulás, melyből a magyar társadalom akkortájt kezdett lábadozni. Rakonczátlanságát a költészetben kárpótolta genialitása, mely új tárgyak- és formákkal küzdött meg. Nyersesége csak ellenhatás volt annak a finoman semmiskedő, m

terkélten üres és szabályosan unalmas költészet irányában, melyet a napi sajtó dicséretekkel tudott elhalmozni. Önhitt és merész kifakadásai illettek azon nagyképű és érdemetlen bókokban még is gazdag szigor- és kaczérkodó szerénykedéshez, mely némely irodalmi közlönyben annyira divatos hangulat volt. A kritika elleni, többször éretlen, mint elmés, feljajdulásai természetes következményei voltak kritikusai igazságtalanságának, kik sohasem fogták fel igazán költészete szellemét. S végre minden balgaságát élet- és költészetben varázszsal vonta be azon eredeti magyar szellem, mely még egy magyar költőnél sem jelent meg oly teljes erőben, s mint nap kiolthatlanúl szórta melegét, fényét.

S e szellem a hazaszeretet leglángolóbb tüzében ragyogott. Ő szerette hazáját, a múlt, jelen, s jövő dicsőségével, fájdalmával és reményével. Hányszor énekli meg! Szerelmi és bordalaiban, s másnemű költeményeiben öntudatlan reá tér. Mindjárt s észrevétlen megzendül bennök egy hang, az az édes fájó, az a sírva vigadó, mint népdallamainkban, mely oly ismerős, oly bájos, oly szent, mert a hazát jelenti.

Mintha csak azért nyerte volna a költészet égi adományát, hogy honszerelemről énekeljen.

III.

Ilyen volt, ily fejlődésnek nézett eléje az alig 23 éves ifjú költő, ki három rövid év alatt a közönség kegyencze lőn. Meg is akarta érdemelni, folytonosan dolgozott. Folytonosan elmélkedésben volt. Anyagi állapota is valamivel jobbra fordult. Illőbben

kezdték díjazni, s egészen lantja után élhetett, mi első példa volt a magyar irodalomban.

Az 1845. év tavaszán oda hagyta segédszerkesztői állomását, s a felföldre rándult. A *Vadászkürt*-ben nagy lakomával üllötték meg barátai a búcsút.

Ez alkalomra írta «Azokhoz az én jó pesti pajtásaimhoz» czímű költeményét, melyért némely barátja megneheztelt reá, mert azt fejezte ki benne, hogy neki nincsenek barátai, csak pajtásai. Ez egyike volt azon szeszélyeinek, melyeknek ugyan nem egy jó verset köszönt, de magokban alig voltak egyebek, mint önámítás vagy negédlés s épen annyiszor sértők, mint megmosolyogni valók.

A felföldön víg napokat töltött. Híre már megelőzte, Eperjesen és mindenütt jól fogadták. Kézsmárkon fáklyás zenével tisztelte meg az ifjúság, Gömörmegye táblabírájának nevezte ki.

Fölkereste Kerényit és Tompát, mulattak és verseltek együtt. Az «Erdei lak» czímű költeménye verseny velök, kik hasonló szép költeményt írtak a tárgyról. Mindkettőhöz már azelőtt írt költői levelet s mindkettő barátja lőn.

Kerényi mellett, midőn a kritika megtámadta, fel is szólalt, s mind végig gyöngéd barátsággal viseltetett iránta. A személyes rokonszenven kívül talán meghatotta e nemes lélek titkos szenvedése, mely már akkor kezdett mutatkozni kedélyén s később erőt véve rajta, más fájdalmak hozzájárultával Amerikába űzte — meghalni.

Kerényi hamar meghasonlott magával s kezdett kételkedni tehetségében. Sejté, hogy csak csinos verseket ír, de nem buzog benne az az erős, kimeríthetlen forrás, mely önkénytelen feltör, s új pályát

vív sziklák és rengetegek közt. Látta, hogy mennyire hátra marad kortársai mögött, mint kell vívnia a nyelvvel, mely nem anyai nyelve, és sokkal több idegen elem van költészetében, mintsem sikert reméllhessen a nagy tetszés közt föllépett népies irány mellett.

Petőfi részvéte jól esett neki, s nem bántotta, ha ez jó kedvében tótos hanghordozással szavalta költeményeit, mikép ő szokta.

Tompával csekély összezördülések közben mindvégig fentartá barátságát. 1847-ben újra meglátogatta, mint lelkészt s egy költeményt írt hozzá, mely költeményei második kötetében volt napvilágot látandó. Maga vallja meg a Kerényihez irt leveleiben, melyek uti jegyzeteket tartalmaznak, s a «Hazánk»-ban jöttek ki 1847-ben, mily sokszor vitatkoztak együtt. «Egymás verseit — úgymond — illő kimélettel bíráljuk. Ő azt mondja, hogy ez s ez munkám nem ér semmit, hogy ez silányság, én azt feleltem, hogy nem igaz, mert az remek, s ha én mondom neki, hogy ez s ez műve nem ér semmit, ő feleli, hogy nem igaz, mert épen ez legjobb munkája. Általában a fiatal irodalom tagjai tán tulságosan is szigorúak egymás iránt, s a miserabilis csőcselék még is azt akarja elhitetni a közönséggel, hogy mi egymást tömjénfüstbe fojtjuk.»

E negédes vallomásban, minőket Petőfi szóval és nyomtatva akár hányat tőn, van valami igaz. Őt még hibáiban is nem annyira barátai bálványozták, mint a szerkesztők, kiknek lapjait kapósakká tette, s azon sereg utánzó, kik vele takaróztak, meglopták műveit, untalan verset írtak hozzá, s dicsőségénél sütkéreztek.

Pálffy Albert, kire hallgatott, s ki elsőbb éveiben nagy befolyással volt reá, sokszor szigorral mondá szemébe véleményét. A baráti kör, melyben néha felolvasta költeményeit, épen annyira bámulta, mint gúnyt űzött tulságaiból. A «Világ és én» czímű verseért, melyben az embereket utálja s megveti, és szolgafogukat kirúgni igéri, sokat boszantották.

Ő épen oly keveset hajtott barátaira, mint a tekintélyekre. s talán nem ok nélkül, mert ha a költőt nem folytonosan fejlő tehetségének ösztöne és kedélyén fogamzott meggyőződés vezeti, hanem önmagára erőltetett széptani nézet, csak szellemén tesz erőszakot, mi mindig megboszúlja magát.

Ha Petőfi másokra hallgat s nem önmagára, talán ma kevesebb gyönge költeményt olvasnánk tőle, de bizonyára kevesebb remeket is. Aztán az úttörés mindig tévedéssel jár, s azt ellenségei sem tagadhatják, hogy nagyban szélesíté a magyar költészet körét, és iskolát alapított. Neki önmagából kellett kiforrnia, hogy visszadöbbentsen és elragadjon, s a néha megsértett izlést száz diadallal engesztelje ki.

Phantasiája mindig elég erős, elég magas volt a legmerészebb szárnyalásra, de nemes kedélyére sokszor keserű élmények ülepedtek le, s viharos indulatok s bizarr szeszélyek zaklatták. Az embergyűlölet és világfájdalom, mi nála némi vad nyerseséggel párosult, nem volt meg költészete alaphangjában. Innen-onnan ragadt reá, egészségtelen rész volt, miből nemcsak hogy nem tudott valami kitünőt alkotni, de ritkán tudta költőisítni is. Oda dobta mint keserű epét és könnyűlt általa.

Az ily haragos dühöngő költeményei, noha mindenütt keze nyoma rajtok, keveset érnek. Ezt talán

később maga is érezte, de midőn azon érzések uralma alatt állott, meg kellett hogy írja. A költészet neki nem csak művészet volt, hanem életszükség is, maga az élet. Ha érzett valamit, annak hangot kellett adnia — egyébre aztán keveset gondolt. Énekelni volt rendeltetése s mindig követte ösztönét. Költeményeiből csaknem megírhatni életrajzát. Alig egy mozzanat életében, minek emléket ne állított volna.

Ép esze s élénk műérzéke hamar felfogott mindent s többet hallgatott az okos szóra, mint általában gondolják. Nem javított költeményein, bármint hibáztatták, sőt annál makacsabban ragaszkodott hozzájok, s tüstént kiadta, de később összes gyüjteményében még is mellőzte, mint a «Helység kalapácsá»-t s más kisebb költeményeit. Mit róla a kritika, barátai s a tekintélyek mondtak, nem vette látszólag számba, de ha valami olyan volt bennök, minek igazságát érzé, az öntudatlan munkált lelkén, később nem maradt következés nélkül, de mindez úgy történt, mintha ő maga jött volna reá.

Tekintélyül csak Vörösmartyt ismerte el. Fiui kegyelettel viseltetett iránta. Sokszor vitte el hozzá költeményeit, s az összes kiadást is neki ajánlotta. Mégis utoljára a legérzékenyebben sérté meg őt, mert, miként fellengőn kifejezte magát: «Brutus szerette Cæsart, még is megölte.» Az ok politikai türelmetlenségében rejlett. Vörösmarty 1848-ban mint követ a katonaság ügyében a ministeri párttal szavazott, mely nem akarta erőltetni a dolgot. Petőfi, kinek mindig és mindenütt az ellenzékhez kellett tartoznia, egy különben szép versben ezt kérdé tőle: miért írta «Szózat»-ját, ha ily hazafi? s minden

strophát e refrainnel végzett: «Nem én tépem le homlokodról, Magad tépted le a babért.» Im a költők közt is azon küzdés, mi az államférfiakat elválasztá, s határzott Magyarország sorsa fölött.

Vörösmarty röviden, száraz prózában felelt s a két legnagyobb magyar költő örökre elhidegült egymás iránt. Ez volt Vörösmarty utolsó szava a viharos napokban. Lantja mélyen hallgatott, mert a fájdalom épen úgy némít, mint szóltat, talán sejtelmek borongtak lelkén, tán Szózatjának végsorai. Ellenben Petőfi elemében volt, mint a viharmadár. Dala kihangzott az ágyúk dörgései közül. Neki ott kellett élni s elesnie. Végzete azon korszak romjai alá temette, melynek költőjévé hívta elő.

Petőfi rendesen könnyeden és vakmerőn itélt: «ez a mű fölséges, ez nem ér semmit.» Kimondta véleményét s nem bajlódott az indokolással. Nem mondhatni, hogy mindig tévedt. Ugyanezt tevé másnemű viszonyokat illetőleg is, s itt a legtöbbször igazságtalan volt.

Mindenben lyrikus vala, ki a szerint itélt meg mindent, a mint érzésein visszatükröződött. A szenvedély és benyomások embere levén, ritkán emelkedett objectiv szempontra, s a mint magán körben nyilatkozott, úgy szólt az irodalomban is.

Az őszinteség csaknem betegsége volt s minthogy önmagáról is mondott véleményt, az elbizottság és önistenítés gyanujába jött. «Születésemkor — mond egy helyt, mintegy e vád ellen mentvén magát — a sors az őszinteséget bölcsőmbe tette pólyának s én elviszem magammal a koporsóba szemfedőnek. A képmutatás könnyű mesterség, minden bitang ért hozzá, de nyiltan, őszintén, a lélek mélyéből szólani

csak a nemesebb szivek mernek és tudnak. Talán a magam felőli itéletem helytelen, s ekkor nevessenek ki, de azért ismét becsülést érdemlek, hogy a mit éreztem, kimondtam szabadon, leplezetlenül.»

S ő csakugyan volt nevetséges is, s ártott mind magának, mind másnak, mert az őszinteség magában csak félérdem, ha nem párosul erős itélet, elfogulatlanság s a viszonyok helyes felfogásával. Egyébiránt önmagára nézve nem vallotta kárát, hogy önmaga iránt nagy véleménnyel volt. A szertelen becsvágy nála is, mint mindig, ha alapja tehetség, tevékeny erély kisérője és nagy siker szülőanyja.

Ő elhitette magával, hogy híres emberré kell lennie, küzdött, tűrt, szenvedett, s az lőn; fejébe vette, hogy új pályát tör, nem ijedt vissza az akadályoktól, s megtevé; sejtelmei voltak jövendő napjairól, nem dugta össze kezét s nem csalatkozott. A különbség csak az volt közte és más költő közt, hogy ő nem tudott tetetni, s önérzete nagyobb volt eszélyénél. Nagyon becsülte magát, mint illik, de csak akkor becsülte magát túl, midőn több akart lenni lyrikusnál s végre több költőnél is.

Dicsvágya is határtalan volt. Midőn egyszerre híres ember lőn, megdöbbent, hogy hamar elismerték s talán csak a jelen az övé, nem egyszersmind a jövendő is; ha kikeltek ellene, a jövendővel vígasztalta magát. Háborgó lelkének jól esett ilyenkor ha beszélt róla a világ, s örömmel hallgatta, midőn jól vélekedtek felőle. Elragadta a legkisebb elismerés is, kivált ha önkénytelen s a nép részéről jött.

Épen felföldi útjában egy kereskedő, kitől szivart vett, reá ismert a nélkül, hogy ő megnevezte volna magát. «Hát ismer ön?» Kérdé. «Ki ne ismerné önt»

válaszolá emez; mi annyira hízelgett hiúságának, hogy «Uti jegyzetei»-ben fölemlíté, megjegyezvén: bár feledjenek el, de mindig büszke leszek arra, hogy volt idő, midőn azt mondták az emberek: ki ne ismerne engem. S mennyire nem tudta feledni az öreg lelkészt, ki örömkönnyek közt szorítá karjaiba.

Ez utóbbi esemény 1848-ban történt. Petőfi nejével Erdődről Debreczenbe utazott. A falukon mindenütt feltartóztatták, útlevelet kérvén tőle. Egy faluban méregbe jőve kiáltá a jegyzőnek: «én Petőfi Sándor vagyok». «Nincs szerencsém ismerni, útlevelet kérek» volt a válasz: Petőfire nézve leggorombább mi csak a világon lehet. Odadobta útlevelét, boszankodva, hogy annyit háborgatják, s hogy a nyomorult falu azt sem tudja róla: drótos tót-e vagy házaló zsidó? Nem soká újabb falut értek, melynek jegyzője nem lévén hon, a lelkész vizsgálta az útleveleket. Oda vezették, szó nélkül nyújtá át útlevelét, itt már nem merve megnevezni magát. Az öreg tiszteletes feltévén szemüvegét, olvasni kezdé az útlevelet. «Petőfi Sándor — kiáltá elcsodálkozva — hazánk nagy poétája itt az én házamban! Oh uram, bocsásd el a te szolgádat, mert ime az ő szemei megláthatták.» Megölelte, marasztotta. Elmondá, hogy neki csak egy szobája van, hanem a szomszédba költözik, maradjanak nála vacsorára, éji szállásra. Petőfi alig szabadulhatott tőle, de már csendesebben tűrte útközben a szünetlen feltartóztatást.

Felföldi kirándulását «Uti jegyzetek» czim alatt írta le az «Életképek»-ben. Némi utánzása volt Heine «Reisebildereinek», természetesen mindenütt

saját egyéniségében fölolvasztva. Messze marad tőle, de érdekes csevegések, élczes próza és csinos kivitele egy pár részletnek. A stil nem valami különös, de szertelen könnyű; sehol Heine humora, mely a közéletet nem is sejtett oldalról fogja föl, de teli hegyke daczczal, genialis szökellésekkel, mik leginkább önmagára s az irodalomra vonatkoznak, átszőve tájképekkel, mikhez nem csak költeményeiben értett.

Ugyan ily modorban írt később a «Hazánk»-ban is 1847-iki úti élményeiről «Levelek Kerényi Frigyeshez» czím alatt.

Az «Uti jegyzetek»-ben megbotránkozott az irodalom, a közönség is sokallotta. Rossz néven vették neki, hogy annyit emlegeti benne magát, noha a nélkül érdektelen lett volna az egész; szokatlan merész megjegyzéseit vastag önhittség és nyers betyárságnak kiáltották ki, igen is komolyan vették s még komolyabban magyarázták, mi tulajdonképen elmés ötlet, gúnyoros szeszély volt.

Igaz, nem helyeselhetni mindenütt, de e könnyelmű tréfák találó ellentétei valának az akkori pathetikus és phrasisos journalistikának. Illett hozzá, épen mint Heine humora a philosophiai rendszerek, nehézkes dissertatiók s holdvilágban úszó romantika irodalmához. Petőfinek pajkos gyerkőczként mindig kedve telt a pedánsság parókáival tépelődni, csörgő sipkát tenni fel reá, s nagyot kaczagni rajta, noha ritkán mélyebb czélzással és jelentőséggel.

Csak az mulatta jobban, ha a rossz poétákat összeszidhatá és sárral dobálhatta az ephemér bálványokat.

Még barátjaihoz írt magánlevelei is satirák vol-

tak, a régibb költők fontoskodó, gonddal kidolgozott s a jövőre számító leveleire. Rendesen teletömte könnyelmű élczekkel, mindig beszőtt valami gonosz tréfát, s amolyan nem nyomtatni való kifejezéseket, hogy — mikép önmaga mondá — halála után ne juthasson valamely tudós irodalombuvár eszébe szétszórt leveleit összegyűjtve közönség elé bocsátani.

Hanem azért ő maga elég magánügyet vitt közönség elé, még szerelmi viszonyait is nem ritkán, s eléggé gyermeteg őszintén.

S különösen míg más költőnek a közelben tünnek fel hiuságai, a Petőfiéi a távolban látszottak óriásoknak. Otthon házi körében sok szerénytelen szerény megszégyenülhetett volna előtte.

IV.

Apró tárczaczikkeken kivül írt még prózában más műveket is. 1845-ben «Zöld Marczi» czimű színművet, melyet a drámabiráló választmány visszautasított. Zöld Marczit, Becskerekit hősökké tevé, nagyobbakká, mint Schiller Moor Károlyt. E szörnymű sohasem jelent meg nyomtatásban. Ő maga tépte szét. Alig volt jobb drámaíró, mint szinész, de mindkettőt erőltette. 1845-ben a pesti szinpadon újra föllépett a «Szökött katoná»-ban mint színész s miután szép-csendesen megbukott, végre kigyógyult szenvedélyéből.

1847-ben még egy új «Tigris és Hiéna» czimű drámát adott ki, mely hasonlókép nyom nélkül enyészett el. Visszautasított drámájáért sok gúnyt kelle szenvednie. A lapok élczeskedtek, a «Honderű» valamelyik költője gúnydalt is írt reá. A sértett

ambitiók, mihelyt rést találtak, mindjárt megboszulták magokat rajta. Természetesen ő sem maradt adós. Az őt pártoló lapok is felszólaltak. Miatta örök perpatvar volt, azonban e viták széptani tekintetben csekély becsűek.

1846-ban egy más prózában írt költői művet dolgozott «Hóhér kötele» czímű regényt, melyet báró Eötvös szerzett el, ki megigérte neki, hogy legújabb műve jól eladását ajánlatával elő fogja segíteni Hartlebennél. Meglehetős tiszteletdíjt kapott érte s ez volt belőle minden haszon. A közönség hidegen fogadta, a kritika elitélte s ma már alig emlékeznek reája.

Petőfi később novellákat is írt az «Életképek»-be. Ezekben is csak egy pár részlet figyelemre méltó: drámában, regényben, később az utczai szószéken is lyrikus volt. Mindenüvé átvitte a dalt, hogy az kigúnyolja mesterét, minden nemre alkalmazni akarta az ellenszegülő alakot, hogy valami alaktalant állítson elé.

Azonban dalai folytonos tetszésben részesültek, s koszorúkkal takarhatta sebeit. E koszorúkat nem egyszer próbálták letépni ellenségei, mikép ő kritikusait nevezte. Gyors és nagy népszerűsége bántá némely régibb költő hiúságát, új irányát inkább vakmerészség, mint a genius erejének nézte a széptan és kinövésein elszörnyűködött. Az ellenhatásnak lehetetlen volt elmaradnia. Ostromolni kezdék a fiatal költőt, ki nem várván ünnepélyes beigtatásra, önereje által lőn a magyar Parnass zsarnoka. Az újabb és régibb iskola közt megkezdődött a harcz.

Mindjárt föllépése elsőbb éveiben (1845) Császár Ferencz meglehetős egyoldalúan és igazságtalanúl

birálta meg az «Irodalmi Őr» hasábjain. Azon mesterkélt, idegen és enervált költészet, melyet Császár képviselt, a legélesebb ellentétben állott Petőfi eredeti, szabad és erőteljes genialitásával. Ő föl nem foghatván Petőfit, épen azon oldalról támadta meg, mely méltánylást érdemlett volna. A nyerseségben nem látta az erőt s eredetiségét csak bizarrságnak nézte. Szemére veti a hanyag formát és verselést, s nem vette észre az új formákat, bámulatos könnyűséget s a legépebb magyar nyelvet, melyen valaha magyar költő énekelt. Nem népdalait emelte ki, melyekben Petőfi mindvégig legnagyobb maradt, hanem oly költeményeit, melyek kevésbbé kitünők s hordozzák magukon szellemét. Egy pár izetlenség és túlzás elfogulttá tette, s a szempont, melyből fölfogta, hibás levén, szigorú ítélet helyett igazságtalant kellett mondania.

A Császár által megkezdett harczot a «Honderű» folytatta végleheletéig. Az akkori szépirodalmi közlönyök a mostaniaknál csak igen kevéssel képviseltek határozottabb széptani irányt. Politikai érzület, rokonszenv dolgozótársaikhoz, s ellenszenv versenytársaik iránt adták meg színezetöket. A «Honderű» aristokrát elvek és szokásoknak hódolván, idegen iskolák felé hajlott, s valami vizenyős, erőtlen salonköltészet közlönye lőn. Természetesen üldöznie kelle Petőfit. Elébb a «Pesti Divatlap», később az «Életképek» szólaltak föl mellette. Vahot Imre a «Pesti Divatlap» szerkesztője, míg Petőfi lapja mellett dolgozott, mindig kiállott érte a síkra. A baj csak az volt, hogy a harcz eredménye mindkét részről alig vala egyéb nagy szavaknál és személyeskedésnél.

Midőn 1847-ben kiadta összes költeményeit, a

«Szépirodalmi Szemle» mondott felőle legalaposabb, noha túlszigorú s több tekintetben hiányos ítéletet. Költeményei egy nyolczadát kázhoztatta, kikelt néhol kirívó póriassága s világfájdalma ellen, megtámadta felületes bölcselkedési kisérleteit, ostorozta beteges hiúságát, türelmetlenségét, szeszélyeit, melyeket költészetébe is bele vegyít, de kiemelte népdalait, idylljeit, genreképeit s mindazt, mi benne valóban kitünő. Azonban a «Szemle» mindig szigorúbb volt a nagy tehetségek, mint a középszerűség irányában. Aztán inkább akarván az irodalom areopágja, mint vezére lenni, némikép isolálta magát a kortól. Merev műphilosoph helyett többször kellett volna műtörténésznek lennie, hogy tanait módosíthassák a nemzeti élet nyilatkozatai, melyek jól, rosszúl kezdék megtalálni művészi formájokat. Költészetünkben, a lyrában, s illetőleg Petőfinél nyilatkozott leghatalmasabban a kor, a nemzeti szellem. Neki æsthetikusra lett volna szüksége, ki öntudatra emelvén azt, mi a közönségnél s talán benne is csak öntudatlanúl élt, irodalomtörténeti hatását gyümölcsözővé tegye, ne pedig szeszélyeivel vesződjék. A «Szemle» úgy hivé, hogy az elbízott költőt fenyítni és fegyelmezni kell, mert erre van legtöbb szüksége. Igy sem teljesen föl nem foghatván, sem eléggé nem becsűlhetvén, csak saját magának ártott. Azon nemes harcz, melyet szerkesztője ugyanekkor a dilettánsi felület, jurátusi hegykeség és nemzeti pöffeszkedés ellen vívott, egy részben e miatt maradt nagyobb eredmény nélkül, mert az egész fiatal irodalom Petőfivel ugyanazonosítá magát.

A «Pesti Hirlap», mely már akkor elébb Szalay, később Csengery szerkesztése alatt jelent meg, több-

ször beleszólott a vitákba s Petőfi mellett B. Eötvöstől egy hosszabb czikk jelent meg benne, mely a nélkül, hogy részletekbe bocsátkoznék, általánosságban igen helyes szempontot mutat ki, melyből Petőfi megitélendő. «Petőfi a szó legszigorúbb értelmében magyar költő — mond többek közt — s ez az, mi valamint magyarázatot szolgál a nagy hatásnak, melyet művei gyakoroltak, úgy egyszersmind irodalmi érdemeinek legfőbbikét képezi.» Ez volt a legigazabb szózat, mely ügyében felhangzott, menten azon hiú bálványozástól, mit némely barátai elkövettek, s az ellenszenvtől, mely kritikusain kisebb-nagyobb mértékben észrevehető volt.

«Honderű» s még egy pár politikai lap mind nagyobb dühvel folytatták támadásaikat. S minő eljárást követtek! Ellenébe állították Hiadort, egy nem valami nagy tehetségű költőt, kinek beteg sentimentalismusát, selyempuha kínait sem ironia, sem humor nem mérséklék, s egész költészete ellentétben állott a győzelmesen felküzdött népies iránynyal. A világ legnagyobb plagiatorának kiáltották ki, ráfogván, hogy még Szelesteytől is lop. Petőfi a «Honderű»-re egy nyers pasquillt írt, mely a «Pesti Divatlap»-ban jelent meg, de melyet «Összes Költeményei» közé nem vőn fel. Császárra is írt egyet, de ez lapban nem jelent meg. Rajta csendesebben töltötte bosszúját. Drága pénzen megvett egy példányt költeményeiből, kitette asztalára s valahányszor hányt-vetett papirra volt szüksége, szakított belőle.

Általában ingerlékeny és túlérzékeny volt. A kedvezőtlen bírálatok nagyobb dühbe hozták, mint Byront első fölléptekor az «Edinburgh Review». Mindig megboszúlta magát: egy gyöngébb költeménye

helyett kilencz jobbat írt, vagy gúnydalokat szórt a kritikusok ellen. Utánzói, kikkel most az egész magyar irodalom tele, ez utóbbi könnyebb boszút választják s természetesen mindig reá hivatkoznak, midőn a kritika bántani meri őket. Mikép költői stiljéből hamis modort húznak le, úgy alkotnak gyöngéiből eszményt.

1846 tavaszán egy új füzetke költeménynyel lepte meg a közönséget «Felhők» czím alatt. Itt nem dalai ismert typusában jelenik meg. Ez epigrammszerű verseken, melyeknek nagyrésze csak ötlet vagy ellentétes hasonlat, sötét, izgatott kedély vonul át, s bizonyos bonczoló, fejtegető szellem, mely éleselmű talányokban gyönyörködik, eredményeit jelmondatok és gnomákban szereti letenni, s nem kard, de tőrnek élével szándékszik behatni az élet és természet titkaiba. Többi műveihez mérve nem bírnak nagy becscsel. Szentmártonon elvonúlt magányban írta, életunalommal küzdve, Byront és Shelleyt olvasgatva.

Ugyanekkor idegen költőkből is fordított: Béranger, Shelley s Mooreból. Mind a három kedvencz költője volt. Általában a német, franczia és angol irodalomban nagy jártassága volt. Sokan még ma is azt tartják róla, hogy egyedül a természet fia volt minden tanulmány nélkül. Igaz, ő nem bírt úgynevezett tudományos műveltséggel, de megvala azon kiképzettsége, mely lyrai költőt nagygyá tehet. Sokat hányódván az életben, küzdvén a sorssal és önmagával, lelke gazdag volt benyomások és élményekben, nem szorult arra, hogy költészete számára érzéseket gyártson s másoktól szedje tárgyait.

Már első ifjúságában ismerte a magyar és német

irodalmat. Csokonait és Vörösmartyt, kiket legjobban szeretett, könyv nélkül tudta. A régibb magyar irodalmat is tanulmányozta, s gyönyörködött egy rég elfeledett költő, Gvadányi műveiben, kinek nem annyira költészete, mint magyar érzése s népies nyelve ragadta meg, mi a diák iskola korszakában a költőnél annyira feltűnő.

Később legtöbbet francziául és angolul olvasott. Természetesen Bérangert szerette mindenek felett. «Mindenki tisztelettel említse az ő nevét — mondá egykor — ő a világ legelső költője.» Vágyott azon hatásra, mit Béranger Francziaországban tőn. S mint emelkedett önérzete, midőn az 1847-diki erdélyi országgyűlés egyik ülésén, melyen ott utaztában maga is jelen volt, egy követ a «Magyar nemes» czímű költeményéből pár sort idézett, s a megyei szónokok és tudósítók néha költeményeivel szőtték át beszédeiket és tudósításaikat.

A német költők közül Heinét és Lenaut becsülte legtöbbre. Goethe iránt mindvégig elfogúlt maradt s talán csak félig-meddig ismerte. «Feje gyémánt, szíve kő, nincs benne szeretet, hazafi sem volt» mondá róla.

Az angolok közt Shakespeare, Byron és Mooreon kívül Boz volt legkedvesebb költője. «Boz az emberiség jóltevője — mond egy helyt — míg megnevettet bolondságainkon, örömet és erényt tud felmutatni a kunyhókban és a nyomor tanyáin.»

Mindezek, kivált Béranger és Heine, nyomot is hagytak költészetén. Azonban ő tanulmányait mindig fölemésztette s mint minden nagy költő, bámulatosan dolgozott föl minden idegen elemet. Később költészete vesztett ugyan valamit a naivságából

frisseségéből, de nyert mélységben. «Bolond Istók», mely «János Vitéz» után legjobb költeménye az elbeszélő nemben, ha a compositiót illetőleg hagy is némi kivánni valót, de az az emelkedett világnézet, mi rajta átvonúl, mutatja, hogy a költő nemcsak mélyen érez, kimeríthetetlen képzelőtehetséggel bír, de mélyen is gondolkozik.

A költőkön kívül a történetírókat olvasta legtöbbet. De őt a történetben inkább csak a regényes részletek ragadták meg és a képzelem által jutván az eszmékhez, s alanyilag fogván föl mindent, nem igen tehetett mélyebb tanulmányt s emelkedhetett tisztultabb szempontokra. Innen, midőn a történetből veszi tárgyait, ritkán tárgyilagos. Kora eszméit viszi át a régibe. A jellemrajz sem erős oldala. Eposztöredékei, drámája, még balladáiban is észrevehető ez, regényeit és beszélyeit nem is említve. Alakjai mindig ugyanazok: őmaga, lángoló szenvedélye, homályos vágyai, naiv és bizarr szeszélyeivel. Erős képzelme gyakran hajlandó elhagyni a valót, még a költőit is, hogy ködhomályba veszszen fényes visióktól ragadtatva. Azonban az újkor történeteiből megtanúlta a század nagy eszméit, melyek a népeket forrongásban tartják s fanatikusuk lőn. Később egész lelkesülése, költészete e térre fordúlt.

V.

Az 1846-ik év nyaráig csaknem kizárólag a «Pesti Divatlap» dolgozótársa volt. Ekkor felbontá vele a viszonyt és csatlakozott azon kilencz íróhoz, kik elhatározták, hogy nem fognak többé a divatlapokba

dolgozni, hanem egy új, általok alapítandó szépirodalmi közlönynek szentelendik egész erejöket.

Íme a névsor: Bérczy, Degré, Jókai, Kerényi, Obernyik, Lisznyai, Pákh (Kaján Ábel), Pálfi, Petőfi, Tompa. Tizek tanácsának, decemvireknek gúnyolták őket. Petőfi egyike vala azoknak, kik az egyesületet létrehozták, s ő vala egyszersmind elnöke is. Két ok adott alkalmat erre. A szerkesztők nem díjazták úgy műveiket, mint kellett volna, holott lapjaiknak ők adtak legtöbb érdeket. Másfelől az ifjú irodalom kezdé érezni, hogy már szárnyra kelhetne. Megúnta a szerkesztők gyámságát. Öntudatára jutott küzdelmeinek s közlöny után vágyott, mely egészen szellemének legyen nyilatkozata.

Olyanforma szakadás látszott irodalmunkban beállani, mint Francziaországban, midőn a modern romanticismus kifejlett, vagy Németországon az «Ifjú Németország» megalakulásakor, természetesen nem oly határzott színezettel, kifejlett tanokkal s a nemzeti viszonyok által módosítva.

A modern romanticismus a forradalomból kikelt társadalom költészete volt, s egyszersmind új vihar előjele. Az «Ifjú Németország» a német romantika ellenhatásaként jelent meg forradalmi háttérrel.

A mi viszonyaink mások voltak. A tizennyolczadik század nagy forradalma kevés hatással volt reánk s nem érezhettük a restauratio korszakát. Azonban József kora óta a nemzeti visszahatás eszméket hintett el, melyek folytonos forrongásban tarták a kedélyeket s alakítólag hatottak mindennemű viszonyainkra. Irodalmunk hű kinyomata volt a kornak s mind növekvő erővel hatott reá. Egymást teremtették.

A fölébredt nemzeti szellem két költőnél nyilat-

kozott leghatalmasabban: Kisfaludy Sándor és Csokonainál.

Kisfaludy Sándor a nemesség költője volt. Megénekelte régi várait, lovagiasságát, előjogait, falusi örömeit s mindazt, mi jellemében szép és nemes volt. Képviselé a költészetben a középnemesség, bár nem szabadelvű, de nemzeti visszahatását József kora ellen. Midőn József a történeti jogok helyett bölcsészeti elveket állított fel, az autonómiát föláldozta a központosításért, a latin nyelvet a németért: a visszahatás, mely nemzeti szellemet ébreszte, vallásos kegyelettel karola fel mindent, mi a multra emlékeztetett. A nemesség visszakövetelt minden jogot, még az igazságtalant is, mert azokat önkény döntötte meg, gyanus volt előtte minden újítás, mert úgy hivé, hogy a nemzeti életet veszélyezteti. Ez élénk forrongásnak hatni kellett a költészetre s a költőnek, kit kora lelkesített, vissza kellett teremtenie a multat, feltámasztania a régi erőteljes, testben lélekben magyar nemességet, fölépítenie az omladozó várakat, fölragyogtatnia a hűbéri korszak egész dicsőségét, hogy lelkesítse az elkorcsosult, de ébredő nemzedéket, hogy elhitesse vele: jövőd a multban van, mert akkor valál magyar és hatalmas. Kisfaludy Sándor ezt tevé «Regéiben». Drámáin s a «Himfy szerelmei»-n is ugyanezen szellem ömlik el. Ő romantikus vala, de tévednénk, ha benne akár a német romantika mysticismusát, akár Chateaubriand vallásos és középkori szellemét keresnők. Költészetének háttere nem a megingatott vallás és társadalom, sem az úgynevezett népek szabadságháborúja, de a fölébredt nemzeti öntudat, mely a multból esengve óhajtja vissza az elveszített nemzeti erkölcsöket.

Csokonainál a népszellem nyilatkozott öntudatlanul s félénken bár, de erélyes életjelt adva. Ő kifejlődésére nézve szerencsétlen korban született, s hogy önmagával meghasonlásba jött s elkeserült szelleme kicsapongásban keresett menedéket, nemcsak magánkörülményeiben keresendő. Magyar népköltőnek születve, majd a görög s latin, majd a német és olasz iskolák igájába kelle hajtania fejét, s a helyett, hogy a néphez szóljon, a népszellemnek legyen szolgája, melynek szülötte volt, az aristokraták mulatságait kelle megénekelnie. Ha geniusát követte, az irodalmi köz izlésen látszék erőszakot tenni s mintegy titokban vétkezett, midőn eszményének áldozott. «Dorottyá»-ból és népdalaiból, melyek legjobb művei, sejtjük mivé kellett volna válnia s minő irány képviselőjévé hivatott.

A magyar középrend nagy része egészen latin műveltségű volt, vagy az aristocratiával együtt a Goethe és Schiller irodalmától volt elragadtatva. Mindkettő megtalálta költőit: az első Berzsenyi-, a második Kölcseyben. E négy fő költői irány, bár széptani tekintetben egymástól sokban különbözött, egyaránt a nemzeti érzés élesztését, a dicső multat, a hanyatló jelent vette alapul, s összeborult Kazinczy törekvéseiben, ki a nyelvújítás és irodalom által akarta regenerálni nemzetét.

Kisfaludy Károly és Vörösmartyban már erélyesebben nyilatkozott a nemzeti érzés, homályos vágyai és távol reményeivel. Vörösmarty míg egyik kezével a dicsőséges multat tárta fel, melyben a nemzet egy nagy eszme körül, minő a honalapitás, csoportosulva századokra ható cselekvőséggel lép fel, addig másik kezével a jövőre mutat s mint látnok beszél róla.

S mennyire összhangzott költészetével az országos küzdelem, mely a sérelmi mezőről a reformok felé kezdett hajlani. De Vörösmarty nemcsak e tekintetben képviselte korát. Ő alkotá meg a magyar költői nyelvet, mikép a fejlődő közélet a szónokit. Nélküle a magyar költészet nem emelkedhetett volna oda, hol most áll. Neki küzdenie kellett a nyelvvel, összeforrasztania a régit és megujítottat s elöntenie rajta a kor egész pathoszát. Innen költészetében a szónoki elem lőn túlnyomó s ő kényszerüleg mintegy vetekedni látszik kora nagy szónokaival. A nemzetiség, haza és hazafiság nagy költője volt ő, mikép az, mint tény, a nemzet életben megjelent. Azonban a sajtóviszonyok tágultával új eszmék dobattak a nemzet közé. Magyar alkotmányos színezettel democrát eszmék tettek hódítást. Fölmerült a politikai nép eszméje, nem Verbőczi populusa, még a honoratiorok sem. Az irodalomban érdek támadt a népköltészeti hagyományok és ereklyék iránt. Divatba kezdének jőni a népies szabású öltönyök és táncz. A költészet kezde hajlani az alsóbb rétegek felé s új elemeket venni magába.

Néhány nyugtalan és lelkesült költő jelent meg, kik új korszak után vágytak. Míg többé-kevésbbé telvék a modern irodalmak eszméivel, addig másfelől mintha a magyar népszellem életmelegén növekedtek volna fel. A mult élet- és irodalomban úgy tünt fel előttök, mint elfelejtendő rossz s a jövendő zálogául hitöket és merészségöket mutatták föl. Törekvéseikben mindinkább kezdett felmerülni az irány: küzdeni a fennálló intézmények ellen egy erős átalakulásnak indult költészet fegyvereivel, mely tárgyait, alakját, nyelvét közvetlen a népéletből meríti s visszahat reá.

A folyóiratnak, mely ez irányt képviselje, «Pesti füzetek» czím alatt kellett volna megjelennie, de a fiatal irodalom tagjai nem voltak magokkal tisztában· Forrongó eszmék határozatlan vágyakban küzdöttek bennök. Új irodalmi pártneven törték fejöket a nélkül, hogy tudták volna, mit akarnak. Egyik magyar romantikus nevet ajánlott franczia mintára. Gyülésezték, megállapodás nélkül bomlottak szét, épen mint a táblabirák, kik gúnyaik örökös czélpontjául szolgáltak. Folyóiratjokból egyetlen szám sem jelent meg. Egyesülésök méhében hordá már felbomlásukat. Csak abban egyeztek meg, hogy mindnyájan fiatal írók voltak, a kor izgalmaitól ösztönözve. Tehetségeik közt épen oly nagy különbség volt, mint izlésök s öntudatos vagy öntudatlan irányaikat illetőleg. Nem volt köztök senki, ki összetartsa, fegyelmezze s zászlójokra írja a jelszót. Inkább a történet és körülmények hozták őket össze, mint a közszellem. Inkább fellobbanó lelkesülés vagy szeszély izgatta szellemöket, mint komoly áthatottság. A tettszomjas ifjuságot akarták képviselni, mely megunta már a szónokok hosszú beszédeit, a népet akarták képviselni, mely szerintök sehol sem volt képviselve. Mindezt inkább sejték, mint tudták. Közülök csak egy párból vált nevezetesebb irodalmi egyéniség és szövetkezésök nem magáért érdekes irodalomtörténeti mozzanat, hanem mert azon szellem egyik előjelensége volt, mely később szépirodalmunkban mindinkább uralkodó lőn. Félév mulva megint mindnyájan irni kezdtek a régi lapokba, míg később az új szerkesztés alá került «Életképek» köré gyülekeztek, mely ez irodalmi mozgalom bélyegét kisebb-nagyobb mértékben mindvégig magán hordá.

A fiatal irodalomnak tulajdonképen Petőfi vala képviselője s általában a lyra, mely új hangon új eszméket kezde pengetni. Petőfi költészete is ez időtől fogva hajlott új stadium felé. Mint a bor, szerelem, természet s a nép egyszerű örömeinek költője ezután ritkábban szólal már meg. Látnoknak hiszi magát, szemében könny, homlokán sötét fény s az idő méhében küzdő elemektől vesz lázas ihletést.

Új becsvágy támad benne, mely sirjáig kiséri. Eddigi pályájáról azt tartja, hogy az csak megelőzője volt ez újabbnak. Ő azért irt népdalokat, azért énekelte meg a puszták fiait, a kunyhókat és szinezte ki a népéletet költészete egész erejével, hogy a népelemet behozza s uralkodóvá tegye a költészetben, mi aztán nem maradhat következmények nélkül másnemű viszonyokra nézve sem. Most itt az idő eszmékkel lépni ki s oly költővé válnia, kinek dalai a gyüléstermekben, szavazatoknál s a követelővé vált kérvényekben találják meg refrainjöket.

Ez időtájban barátjaihoz írt levelei, mind e gondolatkörre utalnak. Mindinkább erőt vesz rajta a politikai lelkesülés és becsvágy. Kora izgatottsága a legnagyobb fokon kezd benne tükröződni s képzelme a közéletben megpendült eszmék legtávolabbi erőszakolt következményeivel foglalkozik. S minő tárgyakat akar választani feldolgozás végett, melyeket még sem dolgoz fel. A magyar történetben nem talál más hőst, mint Dózsa Györgyöt s eposzt akar róla irni. A római történetből Spartakust a rabszolgák vezérét szemeli ki megdicsőítés végett. Átkozza a palotát s a kunyhót mint egy új hitvallás jelképét tünteti föl. S minő önhitt megvetéssel tekint az akkori közélet országosan tisztelt férfiaira. «Ők a nap-

politika kurjongató hősei — mond egy helyt — ők nem azon nagy szinészek, kik a világ szinpadán az ujjászületés óriási drámáját eljátsszák, hanem csak a decoratorok és statisták, kik a függönyöket aggatják s a szinpadra székeket és asztalokat hordanak».

Ez álmok világából rövid időszakra kikapta a szerelem s most minden héten új szerelmes verset olvasott tőle a közönség. 1846 őszén, miután kiadás alá rendezte összes költeményeit, vidékre rándult. Szatmármegyében viharos természete egész szenvedélyességével bele szeretett egy ifju leányba, Szendrey Juliába, ki egy év mulva a szülék makacs ellenzése daczára is neje lőn. 1847 szeptemberében a hosszas küzdelmek közt véghezment esküvő után tüstént oda hagyta ipa házát. «Az első éjet nőmmel — irja egy barátjához intézett levelében — Nagybányán egy vendéglőben töltém, nem hiába vagyok a csárdák költője». Nősülése körülményeit s viszonyait nejéhez most nem rajzolhatom. Annyi bizonyos, hogy kedélye nagy változáson ment át. A szilaj ifjuból csendes, hű s a pedánsságig gondos férj lett. Ritkán látogatta barátait, s nem örvendett, ha ezek látogatták. Elvonulva élt. Nejét szenvedélyesen szerette s talán féltette is, s úgy látszék, hogy a világon csak két dolog érdekli: neje mosolya s politikai álmai.

A mézesheteket Koltón, gr. Teleki Sándor jószágán töltötte el. Mit keresett Petőfi egy gróf jószágán, az a Petőfi, ki független szegénységére büszkébb volt, mint a legdölyfösebb aristokrata független gazdagságára? Maecenására talált-e a költő, ki egyik költő barátját megfeddé azért, mert b. Wesselényinek akarta ajánlani eposzát, hazafi-tisztelete jeléül s

azon körülménynél fogva, mivel az eposz a báró egyik előde volt? Kik a kalandjairól s különcz jelleméről híres fiatal grófot ismerték, tudták, hogy Petőfi őt épen oly pajtásának nézheti, mint bármelyik tanulótársát. S ő valóban úgy szállott hozzá, mint akármely ismerőséhez szállott volna, ki Szatmármegye közelében lakik. A gróf csak annyiban volt pártfogója, mennyiben pajtásai. Koltón nem is sokáig időzött. Kolozsváron keresztül, hol tiszteletére fáklyászenét s lakomát rendeztek, visszaindult Pestre. Útjába ejté Szalontát, hogy Arany Jánossal megismerkedhessék. E tájt házassága után ez új baráti viszony a legnevezetesebb mozzanat életében.

Arany Jánost 1847 elején a Kisfaludy-Társaság által megkoszorúzott «Toldi» czímű pályaműve egyszerre a legelső magyar költők sorába emelte. Kik művét kéziratban olvasták, el voltak ragadtatva. Nagyobb népköltő mint Petőfi, mondák sokan s némi kárörömmel. Petőfit ingerelte e mendemonda. Megszerezte magának «Toldi»-t, mielőtt nyomtatás alá került volna s egy ültében elolvasá. Legelső dolga volt üdvözlő levelet irni Aranyhoz s egy költeményt, mely másnap az «Életképek»-ben megjelent. Aztán tudakolá: hány éves? s midőn hallotta, hogy harmincz felé jár, így szólott: nem félek.

Mindez igen jellemzi őt. Őszintén bevallotta tiszteletét az iránt, kit versenytársának hitt s nem titkolta el, hogy bízik önmagában, ifjusága erejében. Hiusága mások méltánylatával többször jelent meg ily vegyületben. De e vegyület itt azon örömben olvadt föl, hogy íme a legnagyobb tehetség, ki az újabb időben föllép, a népies költészethez csatla-

kozik, azon irodalmi párthoz, melyet hite szerint ő teremtett.

S ők valóban csak ennyiben jártak egy úton. Nem egy csillag vezette őket. Arany epikus, a mesealkotás, plastika és jellemfestésben kitünő s annyira objectiv, minő egy magyar költő sem. Petőfi lyrikus, a közvetlen érzelmi állapotok költője, önmagáé és koráé és subjectivitása, noha a legváltozatosabb, oly erős, mint szenvedélyei az életben. Midőn odahagyja az idylli kört, a kedves pusztákat, kunyhóit, hol a való élet és természet bájai lelkesítik, vagy vándorélete tarka benyomásairól megszünik utánozhatlan humorával regélni, már homlokán a nyugtalan és lázadt gondolat Kain-jegye, mint a Byronén, s önmagát emésztve űzi a szerelem, szabadság ábrándjait, hogy fájdalom, harag és gúny martaléka legyen. Ellenben Arany ott áll nyugodtan, menten a szív idealismusától, egy középkori költő naivságával s egy újkori művész öntudatával emelve föl az alkotó phantasia nagyszerű építményeit s népesítve meg eredeti alakjaival, melyek nem csalfa eszmények, hanem egy kiforrott genius szülöttei.

Csak abban versenyezhettek: melyik nagyobb költő a maga nemében. Petőfi így sem félthette koszorúit a nagy tömeg előtt, mely hajlama, vágyai, mult és jelenénél fogva egyaránt hatalmában vala. Mert az ő költészete, míg egyfelől a magyar népköltészet eszménye volt, mely századok óta csak a lyrában nyilatkozik s csak dalai vannak, nem egyszersmind epostöredékei, mondái: addig másfelől a kor hangulatát képviselte s ott élt benne mindaz, mi a közélet törekvéseiben nagy és magasztos, korlátolt és nevetséges volt. Vele népszerűségben a leg-

lángeszűbb eposz-, regény-, drámaíró sem mérkőzhetett volna.

Petőfi alig sejté ezt, s mégis a versenytársául kikiáltott költőnek ő lett legjobb barátja. Tartós barátság fűzte őket együvé, melyet semmi sem zavart meg. Mily érdekes lehetett e két férfiu együtt. Ugyanazon költői korszak, de más irányban képviselve, különböző természet s ugyanazon hű baráti indulat, ugyanazon koszorus pálya s a féltékenységnek alig valami színe. Mily engedékenyen hajolhatott meg e nemes szívű, de ingerlékeny és viharos, e lángeszű, de szertelen becsvágyó jellem Arany nyugodt kedélye előtt, ki gyöngéit kimélte, hibáit nem bálványozta s őt mint költőt és embert teljesen felfogni képes volt. Talán itt a kulcs, mely megnyitja a titkot, miért maradt Aranynak mindvégig nagy tisztelője, tartós barátja, noha maga felett senkit el nem tűrt s ingerlékeny hevében sok gyöngéd viszonyt széttépett.

A barátság és szerelem karjaiból szakította ki a bekövetkezett viharos év. Áldozata lőn...

VI.

Petőfit sokképen fogják föl s itélik meg. Mindenki elismeri költői nagyságát, de nem ugyanazon okból. Neki is megvan az a szerencsétlensége, mi sok nagy költővel közös: nem azon oldalról becsülik legtöbben, hol valóban nagy s utánzói mindinkább emelik ki gyöngéit, melyeket eddig az eredetiség s összes költészetének varázsa takart.

Az a jurátusi szilajság és nemes hév, az a hegyke dacz és szeretetreméltóság, az a vidám gondatlan-

ság s mély erkölcsi érzés, az a lelkesült szabadságszeretet s erős fajbüszkeség, mi mindjárt fölléptével költeményei egy részén feltűnt, csakhamar az ifjuság kedvenczévé emelte. S ő valóban eszménye volt az akkori ifjuságnak s az még a mainak is. Minden megvolt benne, mi a magyar ifjuságot jellemzé, mikép az otthon, a megyegyüléseken, a patvarián, a zajos tivornyák, utczai és kávéházi életben megjelent. Költészete központjául saját egyéniségét kellett vennie, hogy e szellemnek hangot adhasson. De az ő egyénisége sokkal eredetibb volt, mint a legtöbb magyar ifjué. Ő katonáskodott, szinész volt, járta az élet útait, ma mint úr, holnap mint koldus, kalandjai, fájdalmai s örömei voltak, mikről sok embernek alig lehet fogalma. Mint huszonkét éves ifjú egy harmincz éves férfiu élményeivel birt, a nélkül, hogy kedélye elvesztette volna ruganyosságát. Mindez bizonyos keserűség és jókedvvel ruházta föl, mi egyéniségéből folyt s humorban kereste költői formáját.

Természetesen jogosítva érezte magát egyéniségét oly mértékben vinni be a költészetbe, mikép azt még magyar költő nem merészlé. Csak elbámultak, midőn egy költő olyanokat vallott be magáról, melyeket igen sok ember szégyelt volna. De azt senki sem tagadhatta, hogy midőn ő elbeszéli, mikép hagyta oda az iskolát, mint barangolt mint közkatona és szinész, mint fázott Debreczenben, mily jó estéket töltött barátaival bor mellett, mint látogatta meg mészáros atyját, minő élményei voltak a fővárosban és vidéken, le egész addig, hogy ruhája kopott és pénze nincs, sokkal érdekesebb, költőibb, mint sok költő méltósága, finom szemérme és magas eszméi.

Költészetének e nyilatkozata nemcsak ujdonságá-

val hatott, hanem jellemzetessége, humora s azon szabad szellemnél fogva, mely épen úgy harczot izen az életben a csupán üres illem s álszégyen nyomoruságainak, mint visszahatáskép tünik fel széptanunk azon különös követelése ellenében, mely a költőt ki akarja vetkőztetni egyéniségéből s egyenruhakép valami köz jelleggel ellátni. Épen ezért szemére vetik Petőfinek, hogy érzéseket, viszonyokat énekel meg, melyekhez művelt embernek nem lehet köze. De ki határozza meg, mit értsen a költő a mívelt ember fogalma alatt, midőn a lélek és szív betegségei is míveltség gyanánt árultatnak. A költészet tárgya az emberi legegyénibb árnyalataiban, mit többé-kevésbbé minden ember megért a műveltség bármely fokán s épen úgy feltalálhat a nyomor tanyáin, mint a legelső szalonban.

Heinet utánozza: mondják másfelől s tőle tanulta el az untalan kaczérkodást egyéniségével. De vajon Heine-e Petőfi? Igaz, egyetlen költő sem foglalkoztatja egyéniségével oly sokat az olvasót, mint ők ketten, azonban minő nagy különbség a két egyéniség közt. Heineban minden szeretetreméltósága mellett van valami dæmoni,mi kellemetlen hatást tesz a kedélyre: Petőfi egyéniségén derült humor ömlik el s legfölebb csak nyerseségén botránkozhatnánk meg. Heine érzésekkel kaczérkodik, melyeket többé nem érez, Petőfi mindig lelkéből veszi a hangot. Heine költészete a blazirtság, csalódott idealismus s a legkeserűbb irónia hatalmas költészete, Petőfiben a természet fia szól, ki nyomora és csalódásai közepett is megőrizte hitét s remélni tud az emberiség, szerelem és szabadságba. Heine a legköltőibb álmok s a legridegebb próza közt hánykódva sárral dobál

minden szentet, Petőfi soha sem megy túl egy bizonyos határon s mindenüvé elárasztja a szeretet melegét. Mindaz, mi Petőfiben Heinera emlékeztet› egy pár érzelmesen kezdődő s tréfás végzetű dal. A többiben sem az érzület, gúny és élcz, sem a fordulat s művészi alakítás nem a Heineé.

Az egyéninek jogát a lyrában nem tagadhatni meg. A kérdés mindig csak a körül foroghat: elég érdekes, elég költői-e az egyéniség? A Petőfié az volt, s midőn nyilatkozott, a legköltőibb képek- és érzéseknek adott életet. De látni lehetett, hogy túl megy a netovábbon. Önvallomásait sokkal nagyobb tetszéssel fogadta a közönség, mintsem túlzásokra ne ragadja őt. Negédelnie is kellett, hogy sokat beszélhessen magáról s belé vegyítenie ingerlékeny hiusága kitöréseit. Annyira megszokta mindazt, mi szívén fekszik, elmondani, mindazt, mi eléje bukkan, leírni, hogy olyat is mondott el s írt le, mi tulajdonképen nem költészet.

S mi történt? a közönség ez oldalról találta leggeniálisabbnak, s utánzói ezt tanulták el tőle leghamarabb. Ma már minden kezdő egyéniségét tolja az előtérbe, legyen az bár a legérdektelenebb. Könnyű mesterségnek hiszi arról írni, mi mindennap megtörténik vele. Azt képzeli, hogy a mit Petőfi költőivé tudott teremteni, ő is tudja, s mi neki nem sikerült, most már sikerülni fog. Úgy látszik, mintha Petőfi csak azért született volna, hogy a genialitást divatba hozza. Minden különczség, minden hóbort annak kereszteltetik. Bővében vagyunk a lángelméknek, s e lángelmék egymáshoz a csalódásig hasonlók. Mert Petőfi szegénységét panaszolta, ma már minden költő nyomorban él; mert

Petőfi néha okkal, néha ok nélkül haragudott a világra, ma már nem költő, ki nem átkozza a menynyet és a földet hitelezői és kritikusaival egyetemben; mert Petőfi olykor nevetséges, néha pedig nyers volt, ma már minden költő az akar lenni; mert Petőfi népköltő volt, hivatása és élményei, a lángelme és szív jogainál fogva, ma már minden dandy pitykés dolmányt szabat fejér mellényéhez, s népdalt énekel sonett helyett. Mindenik ugyanazon szenvedélyeken és kalandokon megy át s mindenik ugyanegy egyéniséget tár fel előttünk.

Négy rövid év alatt a magyar lyra ez irányban nagy haladást tőn. A házi költészet korszakát éljük. A költő önmagáról oly daguerre képet ad, hogy csodálkozunk: mi szükség lerajzoltatnia magát s életrajzát iratni meg. Elmondja, hol született, mikép nőtt fel, mily csinos fiú, hogy adós, hogy beteg s több effélét. Egyaránt feltárja rongyos keblét és rongyos kabátját, s jaj nekünk, ha kalandja van, ha mulat, ha pénze nincs. Mindezt a legapróbb részletekig olvasnunk kell, még azt is: hol történt, melyik napon? s ha megházasodik, untalan feleségével kínoz, hogy óhajtanunk kell nőtlenségét, s ha mindezt valaki unalmasnak találja s kételkedni kezd a lángelme istenségében, minő önvallomásokat s az öndicsőítés minő polemikus verseit kell hallanunk!

E hiú öntetszelgés, ez ízetlen kaczérkodás, és prózai felfogás majdnem kiállhatlanná kezd válni, s mindinkább viszi be lyránkat a torzítottba. Ez előtt az ideál tana levegőbe emelte költőinket, most az egyénié a próza mocsarába fojtja. S mindez nem elég. Azon gyöngék és esetlegességekből, mik nélkül Petőfi épen oly nagy költő lett volna, a költők és

közönség egy része valami különös eszményt alkot. Csak vad kalandor ficzkókép tudják már képzelni az eredeti magyar költőt, ki kívül esik a nemesebb társasélet körén, és csak bizarr vagy primitiv dolgok iránt van érzéke. Vagy ha ennyire nem mennek, egyedül a Petőfi utánzását tartják költészetnek, s minő ellenmondás! épen akkor, midőn az egyéniség jogát kivánják tiszteltetni, s az eredetiségnek gyújtanak tömjént. De ez mindig így volt. A lángelme hatása nagy s bizonyos ideig csaknem kizáró. Még árnyoldalait is, melyek kora és életviszonyaiból folytak, varázs övedzi, az epigónok pedig, kik soha egy költői stylt sem tudtak tökélyesíteni, először is ezeket tanulják el, hogy túlságig fejlesztve, mielőbb elhasználják.

De Petőfinek nemcsak költészete lel követőkre. A maga idejében Byron öltözetét, modorát sem utánozták többen. Nem volna nagy kár, ha Petőfi életéből még azt is ki nem betűznék: a költőnek nincs szüksége tanulmányra, s ez új tan nem találna igen buzgó hívőkre még irodalmi közlönyeink közt is. Bizonyos szánalommal nézik le, ki tanulmányt emleget s ha valamely fiatal költő ily hírbe jő, már többé nem lángelme, nem tehetség, nem költő. Nagy bűnt követett el, melyért halhatatlanságával kell lakolnia. Erre itélik a halhatatlanok, kik még élni sem kezdtek.

S mi az a tanulmány? Vajon értik-e, kik emlegetik, s Petőfire mernek hivatkozni? Bizonyosan nem azon pár kézikönyv, melyet egynémely tanár írt, bölcsen tanítván, mit maga sem tud vala; sem lapjaink kritikai phraseologiája, mely az értelmet meg zavarni s az izlést kioltani igyekszik. A költői ta-

nulmány: az élet, önmaga a költő s a világirodalom nagy szellemei. Nem volt nagy költő, ki e három iskolából ne került volna ki s Petőfi is, mikép élete és művei bizonyítják, járta mind e hármat. Az élet sokoldalú s élénk benyomásai nélkül nincs költészet; ha a költő nem tanulmányozza saját benső élete és tehetsége fejlődését, nem emelkedhetik, s a világ nagy költői nem azért írtak remekeket, bölcsei pedig nem azért gondolkodtak a művészetről, hogy épen azok merjék megvetni, kik a világnak új remekeket, a bölcseknek pedig új anyagot óhajtanának nyújtani. Tudomány és művészetben egykép minden új csak a régi alapján emelkedik. Egy bizonyos genialitás, egy bizonyos eredetiség magában a legnagyobb szegénység. Nem gúny-e, hogy nálunk még ilyenekről is vitatkozni kell?

Vannak sokan, kik Petőfi költészetének bölcsészeti részére helyeznek nagy súlyt. Azonban ez Petőfinek legkevésbbé erős oldala. Bölcsészeti kisérletei még kifejletlen világszemléletre mutatnak. Általában Petőfi nem tartozik azon költők közé, kiknek költészete erős bölcsészeti alapon nyugszik, kik tisztában vannak magokkal, mennyiben ember tisztában lehet s emelkedett világnézetek által fékezett képzelmükön zavartalan tükröződik vissza az élet. De a magyar költők közt alig van egy, ki ilyen legyen, s a csak tiszta lyra szűk kör is erre. Nálunk a legnagyobb, a legépebb tehetségre is, még a legkedvezőbb körülmények közt is egy lidércznyomásnak kell nehezülnie. Egy fájdalom fogja sírjáig kisérni, mely zavarólag hat fejlődésére. Ez viszonyaink átka. De Petőfi még ifjabb is vala, mintsem egy kiforrott kedély kincseit tárja elénk. Nagyobb elbeszélő

költeményeiben mindenütt érezni fogjuk ezt, igen, tiszta lyrájában is. Ódái nem oly remekek, mint dalai. Komolysága nem hasonlítható gyermetegségéhez, haragja költőibb mint nyugodtsága, eszméiben nincs annyi mélység és fönség, mint képzeletében erő s érzéseiben tűz. Midőn vizsgálja a mindenség végczélját, az örökkévalóság titkát, a hír és dicsőség mibenlétét, az emberi szív örvényeit, s visszapillant a multra, vagy a jelen izgalmai közé veti magát, s a politikai s társadalmi viszonyok fájdalmától lelkesül, nem tesz reánk oly élénk hatást, mint midőn szilaj lelke a pusztákra szabadul, az alföldi róna végtelenjén ringatózik, hogy a legszebb tájképeket tükrözze elénk, dalt mond a falu leányainak, benéz a kunyhókba, mereng a csárda romjain, vigad bor mellett, czigányzenével, fölkeresi szüleit, megemlékszik gyermekkori napjaira, utazik széles e hazában, melyen kívül számára nem létezik semmi s erős fajszeretete egész szenvedélyével öleli a magyar népet s mintha a népszellem geniusává válnék, ott zeng dalaiban minden, mi a magyar nép kedélyében, életében költői. Itt ő nagy, ezért ő a *magyar lyra* legkitünőbb képviselője. Itt a kulcs, mely megfejti a nagy hatást, mit hazájában s a külföldön tett. A magyar önkedélyét hallja visszahangzani, a külföldi előtt egy új, ismeretlen világ nyílik fel.

Mellőzöm politikai és epikai költeményeit. Költészetének csak azon oldaláról akarok szólani, melyben fő ereje van, s melynek hatása jelen lyrai költészetünkre legnagyobb, mert egyszersmind ki akarom mutatni az őt utánzók tévedéseit.

Petőfi táj-, csendélet- és genreképei a magyar köl-

tészet örök remekei lesznek. Bizonyosan vetekednek a világirodalom legjobbjaival. Ha festészeink olvasnák a magyar költők műveit, nem hagynák felhasználatlanul ez ugy szólva kész compositiókat. Petőfi fölfedezte a pusztát. Eddig senki sem látott rajta semmit, az ő képzelődése megnépesíté. Szabad szilaj lelke nem találhatott méltóbb tanyát, mint a végtelen térť, s a Tisza méltán az ő legkedvenczebb folyója, mert e hazában születik s hal meg, s tetőtől talpig magyar, épen mint ő. Petőfi érti a festőiség titkát. Élénk érzéke van az iránt, mi fő, lényeges vonás, mely az olvasó képzelődését és kedélyét egyszerre mozgásba hozza. Érti miként kell odavetett, alig észrevehető vonásokkal, melyek magokban csekélységnek látszanak jellemzetest állítni elő, mi örökre az olvasó lelkébe tapad. Tudja vegyíteni az árnyat és színt, hogy csak azt láttassa, mit akar, s oly világításban, minő hangulata s a merészen kivitt képek az érzések és eszmék levegőjében mintegy megéledni látszanak. Az eszme és érzés nála mindig magából a képből merül föl s visszahat reá, sohasem önkényes, hazudott. Érezzük, hogy a tájt látva csak azt lehet éreznünk, mit a költő. Alföldi képein ki nem érzi a szabadság levegőjét, mi oly jól összhangzik a végtelen térrel? Van-e az unalom és elhagyottságnak költőibb megtestesítése, mint a «Kutyakaparó» czímű költeménye. A «Csárda romjai» mindenik sorában nem egy elegia zeng-e? pedig a költő csak romokat ír le. S nem bámulatos Petőfi genialitása, ki a legegyszerűbb tárgyakat a legragyogóbb költészetté varázsolja.

Genreképei és néprománczai mit sem engednek tájképeinek. Itt is oly eredeti és geniális. Objectivi-

tása épen oly erővel nyilatkozik. Itt is mindig nyakon csípi a tárgyat, mint a magyar mondja: oly oldalról fogja fel, a mint czéljára szükséges, s oly vonásokat és színeket használ, mik eszméinek életet adhatnak. Humoros vagy satirai hangulata s az epigrammai él, melyben némely ily költeménye kikerekedik, mind oly eredeti, oly ép, oly művészi, hogy kérdenünk kell: az a költő írta-e ezeket is, ki a tulsó lapon kedélybeteg, gyűlöli a világot, mert valami kritikaster megbántotta, noha az egész nemzet tapsa kiséri; vagy bölcsészeti ötletekben áradoz, s oly furcsákat mond, hogy nem tudja az ember: tréfa-e mind ez vagy komoly szó? «Pál mester» egyike legszebb költeményeinek. Mindenik strophája a legköltőibben s a legtermészetesebb fokozattal fest kedélyállapotot. Pál mester elébb hegykén csapja félre kalapját, kiokoskodja, hogy elcsapja feleségét s megteszi. Később nem nyúl kalapjához, megbánja tettét s kiokoskodja, hogy most már gazdasága elpusztul, úgy történik. Majd újra hegykén csapja félre kalapját s kiokoskodja, hogy mire a bánat, úgy sincs már sokja, jobb ha túlad rajta s megteszi. Végre keservesen húzza szemére kalapját s kiokoskodja, hogy nincs semmije s bizonyosan fel fogja kötni magát s megteszi. Itt a kalap a legművésziebben van felhasználva s abban, hogy az okoskodó Pál mester mindent előre megmond, mi vele történik s mégis megteszi, a leglélektanibb felfogás nyilatkozik. A «Megy a juhász szamáron» czímű költeményében, a juhász fájdalma, ki nagyot üt botjával a szamár fejére, mélyen és igazán van kifejezve. Valódi humor. Az «Alku» czíműben, midőn a juhász legényt erszénynyel kínálják, szegénységét

akarják megvenni s ráadásul szeretőjét kérik s ő így felel reá:

Ha ez a pénz volna csak foglaló,
S még száz ennyi lenne borravaló,
S id'adnák a világot rá'dásnak,
Még sem adnám szeretőmet másnak.

oly lángolón és jellemzetesen festi a juhász szerelmét, mint csak oly költő teheti, ki tárgyától egészen áthatva s mélyére merülve teremt. S mit mondjak «Téli esték» czímű költeményéről, mely a családi boldogságot egy esti mulatság keretében oly elragadóan rajzolja?

Petőfi után a festő költemény, néprománcz és genrekép nagy divatba jött. Régibb és újabb költők egész serege neki esett a pusztának. A délibáb valóságos «purpureus pannus» lett. Majd minden költeményen ott lebeg. Lapjaink telvék tájképekkel, mintha az állandó képtárlattal akarnának vetekedni. Mindennap az utánzás és gondolatszegénység kínjaival találkozunk. Nem annyira Petőfi-tanulmányt látunk, mint Petőfi-utánzást, melyben mégis csak a szavak és tárgy emlékeztetnek Petőfire. De ha lemondunk is arról, hogy eredeti felfogást és költői egyéniséget keressünk, még meglehetős másolatra is alig találunk. A tájképek tele vannak részletekkel, mik nem tartoznak a dologhoz: az iránt, mi lényeges, nincs érzék, s az eszme és érzés alaphangulata sehol. Szellem helyett külsőség bennök az uralkodó. Mintha a festő költészetben valósággal a táj volna fő, s nem a költő lélekállapota; azon kép, mely előtte kitárul, s nem az, mely lelkén tükröződik. A festő költészet csak úgy költészet, ha kép- és tájban, fény- és ra-

gyogásban egy-egy gondolatot, érzést képvisel; a költő csak azon vonásokat szedheti össze, melyek czéljára szükségesek. Tájképeikben minden le van írva, kifestve, mégis rajtuk semmit sem látunk, semmit sem érzünk. Minden össze van halmozva, a mi úgynevezett költői, mintha valami csak pusztán magában költői lehetne, s minthogy mindenki a hatás új eszközét vágy fölfedezni, a legbizarrabb képek kerestetnek ki. Kirí néha egy-egy szebb kép, kihangzik egy-egy kedves versszak, de egészet adni, nem a divatos lyra szokása. Festő költészetünket a prózai részletek s a terpedtség művészetének lehetne nevezni.

Hasonló bővében vagyunk a genreképek- és néprománczoknak. A balladák s a nagyobb elbeszélő költemények helyét egészen ezek foglalták el. Sarkantyús lovagok helyett most csikósok szerepelnek, s a sziklavárakból a csárdákba költözött a szerelem, feláldozás, hősiség és erény egész phantastikus világa. Jó, ha csak közönséges adomákat olvasunk, s nem oly eseményeket a jó magyar nép életéből, melyek valóságos hetyke ráfogások vagy torzképek. Valami különös vonás, mit a csikósok és betyárokon csak a költő fedezett föl, pár bizarr ötlet, pár reminiscentia Petőfiből, kész a néprománcz. A genreképek, népi jelenetek és szokások leírásaivá váltak, s bennök épen azon apró részletezés és tespedtséggel találkozunk, mint tájképeinkben. Úgy látszik, mintha a népköltőket nem valami belső ösztön, rokonszenv vonná a néphez, hanem divat, negédlés. Valami öntudatlan urias leereszkedés vonúl el rajtok. Mintha mulatni akarnák magokat a nép együgyűségén, tetszenék szeszélyöknek a tréfás szerep, s ezért igen

természetesen könnyen hajlanak a póriasságra, mint azon úrficskák, kik a nép közé elegyedve, túltesznek rajta a legénykedésben. S épen itt azon pont, mi a valódi népköltőt megkülönbözteti azoktól, kik csak játszanak a néppel. A népköltő egészen népe világában él, érzéseit hordozza keblében, de egyszersmind annyival nagyobb és nemesebb, mennyiben költő. S épen ez erős subjectiv érzés adja meg a felfogás objectivitását, s őrzi meg a torzítástól. Előtte, mondhatnám, szent a nép, mert képviselőjének tartja magát, s eszménye a nép szeretete, érzületében gyökeredzvén, mi a szív dolga s mit elmélet soha nem teremthet meg, hallathat ugyan erősebb hangokat, minőkhöz a salonok nem szokvák, de sohasem bántóan nyerset; lehet gyermeteg, hogy a túlfinom műveltség előtt nevetségesnek tetszhetik, de sohasem gyermekes; ellökheti magától az illedéket, de sohasem a szív szemérmét; s midőn saját eszményeit akarja a költészetben megtestesíteni, nem dúlhatja szét ugyan azokat épen a költészet által. A népköltő szelleme, mint a napsugár, mindenhova elhat, hogy mindent megaranyozzon, a nélkül, hogy beszennyezze magát.

Midőn Petőfi népdalaival föllépett, valódi esemény volt. Soha magyar dalok oly hamar nem szállottak a nép ajkaira, mint az övéi. Mindenki elismeré, hogy ő írja a legjobb népdalokat. S valóban, a népdal Petőfinek igazi eleme. Míg egyfelől egészen hatalmában a nép érzülete, gondolkozásmódja, nyelve, addig másfelől a magyar népdalok szaggatottságát, mely a nyugotiakkal ellentétben, nem annyira az eszme, mint a hangulatban keres egységet, az érzések átjátszását a természet képeire, az erős festői-

séget, a csillogó szinek játékát, annyi eredetiség- és művészettel olvasztá egy újdon és ragyogó költészetté, hogy a meglepetés általános volt, dalai anynyira magyarok, természetesek és könnyedek voltak, hogy minden ember azt hivé: ilyet könnyű írni, ez nem is művészet. De utánzói leginkább megmutatták, hogy Petőfi öntudatosan vagy öntudatlanúl — egyre megy — mennyire művész. Mostani népköltőink dalai élnek-e a nép ajkán? Megzendűlnek-e lelkünkön jó vagy rossz kedvünkben, mint a hogy a jó népdal szokott? Nem fogjuk-e rájok azt mondani: ilyet nagyon bajos írni, ez fejtörő művészet, ez kínos költészet: a költőnek is abba kerül, az olvasónak is.

Népdalainak kétszeresen kelle hatniok oly időben, midőn a nép politikai fontosságra kezdett emelkedni. A nagy hatás bátorrá tette a költőt s népdalai szellemét önté el legtöbb költeményén. Majdnem egész költészete népies színt váltott szellem-, tartalom és verselésben. Vádolni kezdék, hogy elhagyogatja a formát, verselése szabálytalan, s a nép együgyű széptani nézeteit törekszik irodalmi érvényre emelni. Nem szándékom Petőfi gyönge költeményeit védeni, annál kevésbbé utánzói rakonczátlanságát, de e vádat sohasem értettem egészen. Ha a forma alatt nemcsak a technikát értjük, minthogy úgy is van, hanem a felfogás és kivitel egységét, tehát a styl szabatosságát: Petőfi e tekintetben igen erős. Dalai egyöntetűek, s nem látszanak rajta a habozás, toldozás, veríték nyomai. Mintha gondolatai együtt születnének a formával, s azon érzést, mi szívében lángol, csak így lehetne elmondani. Találunk-e Petőfi népdalaiban csak egy sort is, mi fölösleges volna?

Arra használja-e tárgyait, hogy egy csoport érzést, képet, gondolatot fűzzön reájok, mik nincsenek szoros viszonyban velök? Zavarja-e valami a hangulat egységét? Gondatlansága nem hangzik-e jól össze naivságával, darabossága szilajságával? Képei nem természetesen szövődnek-e érzéssé, s nem találja-e meg mindig a szót, mire szüksége van? S a mi a legfőbb, nem merűl-e legtöbbször, mint a valódi költők szoktak, egyetlen érzés, egyetlen tény mélyére, hogy azt egészen s a legjellemzőbb alakban érzékítse meg? Természetesen, midőn Petőfi dalait itéljük meg, nem kell felednünk, hogy ő magyar népköltő volt, s oly eredeti költő, kit igazságosan csak önmagából lehet megitélni. A kérdésnek leginkább a körül kell forognia: megtesítte-e Petőfi költeményeiben azt, mit akart s azon eszmény szerint, melynek költői szelleméből következtetve, előtte kellett lebegnie?

A külformát illetőleg sem értem e vád alaposságát. Petőfi a legnehezebb formákkal is meg tudott küzdeni, s verselése néha oly könnyed, mintha csak oda volna lehelve. E vád oka másutt rejlik. Ő népdalokat írván, elvetette a szokásos jambus és trocheus lábakat, s bár énekelni nem tudott, mégis sokszor bámulatosan eltalálta népdalaink zeneméretékét. A közönség és kritikusok egy része nem találván bennök azt, mit megszokott, hajlandó volt felettök pálczát törni. Azonban a nép könnyen énekelhette. Ez mutatja, hogy verselése nem puszta önkény és gondatlanság szüleménye volt. S vajon Arany balladáira, Erdélyi újabb dalaira, melyek szintén nem jambus vagy trocheus lábakon lejtenek, mondhatjuk-e, hogy nincs bennök mérték, midőn könnyen kimutathatni

a népdalokból szabályosan lehúzott formákat, melyek mintegy énekszó után vannak alakítva? Ha azon költők, kik a görög, latin, franczia és német formákat nálunk meghonosíták, köszönetet érdemelnek, mert nyelvünk hajlékonyságát új oldalról tüntették föl, s költői világukat általok fejezték ki legjobban: vádolhatjuk-e azon költőt, ki eredeti magyar formákkal küzdött meg többször s nagyobb változatosság-, könnyűséggel, mint az eddigi magyar költők, s ezeket hitte gondolatjai legméltóbb köntösének.

Továbbá Petőfi érezte, hogy a magyar népdal néha oly rímeket is használ, melyek nem tiszta rímek ugyan, de igen jól összehangzanak, s bizonyos rendszerök van. Gyakrabban kezdett használni assonánczot, mint eddig szokásban volt, de mindig szabályosan. Érezte, hogy azon tárgyakhoz, melyeket megénekel, nem mindig illik a Vörösmarty méltóságos nyelve, vagy azon túlfinom és enervált költői nyelv, mely a középszerűség conventionális nyelvévé alakúlt. Népies szavakat, kifejezéseket, összehuzásokat s nyelvfordulatokat kezde használni, de mindig elég ízléssel. Épen úgy tett, mint Vörösmarty, ki nem használhatván eléggé Kazinczy költői nyelvét, visszatért Zrínyihez, s a régibb nyelvemlékekhez, s úgy teremtett magának egy újat. Petőfi nyelvünk még eddig eléggé ki nem bányászott aknáihoz fordúlt, a nép nyelvéhez s magának költészetéhez méltó nyelvet teremtett. Tágított valamit az irodalmi nyelv merev rendszerén, s a költői nyelv egy új formáját alkotta meg, mely épen annyi szépséggel bír, mint a Vörösmartyé, sőt az irodalmi fejlődés szerint épen a Vörösmartyé után kellett következnie. Megmutatta, m

ként lehet egyszerűen, gyermetegen, s mégis a legköltőibben szólani, miként lehet magyarúl s jellemzetesen szólani oly dolgokról is, melyekről eddig mesterkélten vagy idegenszerűleg szólottak. Az ő nyelve nem egészen szabatos eddigi fogalmaink szerint, de benne a nemzet geniusa szökel s mintegy visszahatásként nyilatkozik az idegen szófűzés ellen. Ő a nép kifejezéseit, nyelvfordulatait valami varázszsal tudta bevonni, hogy azok egyszerre költői becsűekké váltak. Az a mi a nép ajkain jelentőség nélkül, ingatagon, ízléstelenűl hangzott, nála jelentőséget, határozottságot nyert, s megszépült. Az nem az ő hibája, ha követői tájszavakkal árasztják el költészetünket, ha az irodalmi nyelvet tájszólássá akarják lealacsonyítani, s a helyett, hogy fordulatok-, könnyűség- és változatosságban gazdagitanák, a korlátlanságot, szeszélyt és ízléstelenséget emelik elvvé.

Igaz, Petőfi néha túlmerész, de legalább tárgyaiban mindig némi indokot találunk; igaz, van egy pár dala, melyekben szembetünő gondatlanságot árul el, de azt megint csak utánzói terjesztik róla, hogy hanyag verselő, mert az úgynevezett Petőfi-iskola hívei azok, kik Petőfi újításaiban csak korlátlanságot látván, a jó rímekkel keveset gondolnak, az assonánczot szabálytalanul használják s a legtöbbször sem az újabb, sem a régibb formák szerint nem verselnek s küzdeni a külformával általában pedánsságnak tartják, mely lenyügözi a szellemet, mintha annak, kinek a vers nyüg, nem jobb volna prózát írni, ha ugyan nem találkoznék itt is egy új nyüggel: a nyelv szabatosságával. Petőfi dalaiban dallam, elragadó dallam van. Bennök nem Vörösmarty pathetikus dallama zeng, mely méltóságot és erőt egyesít,

sem az Aranyé, hol a kellem a hangulat nyugodtságában, a forma szabatosságában s a rhythmus plasticitásában rejlik; de halljuk a szenvedély leigéző hullámos lüktetését, mintha a lábak- és sorokban az érzések hangzanának össze és rímelnének.

Nem Petőfi az első magyar költő, ki a népelemet költészetébe fölvette, mert ez épen úgy kimutatható már Horváth Ádám- és Csokonainál, mint a Kisfaludyaknál, Vörösmartynál és Erdélyinél; de annyi igaz, hogy nála jelent meg először teljes erőben, alkotó szellemben s irodalomtörténeti fontosságra emelkedve. Az a változás, melyen lyránk az utolsó évtizedben átment, nagy részében az ő műve. Sok ok munkált ugyan együvé erre, életben és irodalomban, minők: a fölébredt politikai öntudat, demokrat eszmék, tágult sajtóviszonyok, a népszerűség csábító varázsa, mely az országos szónokokról az írókra is elragadt, a kritikusok és népkutatók munkássága, egyes költők kisérletei: de mégis Petőfi vala a költészetben az összes hatásoknak eleinte mintegy központja. Azon irodalmi mozgalom, költői iskola, mely «*népies*»-nek nevezi magát, nem azt czélozta, hogy költészetünk visszatérjen a nemzet primitiv állapotára s egészen a népköltészeti hagyományok eszmeköre s érzésvilágának képviselője legyen, hanem hogy segédforrást vegyen s megújítsa magát a népszellem által, mert csak így lehetett igaz hangja a kor hangulatának, a fejlődő nemzeti szellemnek. A »népies» egy új phasisa vala a nemzeti költészet fejlődésének, a nemzeti szellem új hóditmánya erősebb alapon, tágabb láthatárral. Vágy szállotta meg a költőket nemcsak az irodalmi köröknek, a míveltebbeknek, hanem az egész közönségnek írni. Érezni kezdék, hogy a népköltészet

némiekben szabályt is adhat a műköltészetnek. Hatni akarván, ösztönszerűleg megtalálták a tárgyakat s az eszközt, melyek iránt a közönség élénken érdeklődött. Mindez válhatlan kapcsolatban volt egy csoport széptani és politikai nézettel, magába olvasztott valamit a külföld modern irányaiból s a lyrából átment az eposba, színműbe és regénybe. A népies, mint minden irodalmi pártszó, nem fejezi ki eléggé a mozgalom jellemét s épen azért tévednek mind a kritikusok, mind a költők, kik azt szó szerint veszik s nem érzik alatta a szellemet.

A nép-elem sokképen hatott jótékonyan költészetünkre. Míg egyfelől a nyelvet eredeti sajátságaihoz visszavezetni segíté, új formákkal gazdagítá s nemcsak ösztönt ada a költészet oly fajai mívelésére, melyek eddig nem míveltettek eléggé, de azokat eredeti alakban is teremté meg: mint a népdalt, népszínművet, románczot, regét, eposzt, addig másfelől közelebb hozta az irodalmat az élethez. A közönség növekedett, az irodalom hatása élénkebb lőn. Már felderülni láttuk azon korszak hajnalát, midőn a magyar szellem önállóbban, eredetibben teremt. A költészet a nemzeti életbe kezdé beereszteni gyökerét, onnan szívni táplálékát, levegőjén virágzani s érlelni meg gyümölcseit, nem egy választott kör, hanem az egész nagyközönség számára. A költők azért szállottak le a néphez, hogy magokhoz emeljék, hangján szólaljanak meg s eszményeit örökítsék. Ez irodalmi változás ugyan még azon tisztulatlanságában forrongott, de a szellem mindenütt mutatta erejét, életrevalóságát. Kitünő s örökbecsű műveket említhetni, melyek e szellem szülöttei s a külföld egyrészt azóta van nagyobb figyelemmel költészetünk

iránt. Talán máris némi önérzettel mondhatjuk el, hogy költészetünk népnemzeti alapja jobban megerősödött, mintsem félthetnők az idegen irodalmak káros befolyásától. Azonban a népelem hatása épen úgy kifejlett jóra, mint rosszra s a közelebbi években ez utóbbi sokkal erősebben nyilatkozott, mintsem ne tarthatnók kórjelnek.

Költők állottak elő, ifjak és nem ifjak, kik nem arra törekedtek, hogy a népelemet előbbre vigyék, fejleszszék, hanem hogy alább sülyeszszék. Nekik nem volt elég a népköltészet: tájköltészetet alkottak. S mi az a tájköltészet? Sem több, sem kevesebb, mint tájszólás, tájviselet, tájszokás. A tájszavak általánosítása, a tájszokások leírása czélul tüzetik elméletben és gyakorlatban. S még jó, ha a tájszavak igazi tájszavak s a népszokások nem költöttek. Összehalmoztatik minden úgynevezett kelmeszerű adalék, mik helyet foglalhatnak ugyan, mint népismei, történeti és nyelvtani adalékok a népi kutatók gyűjteményeiben, melyek nem egyedül költészeti elvek nyomán szerkesztvék, de költészetben, melyet az irodalom állít elé, soha. Oly költészet született meg, mely súlypontját a költészet fogalmán kívül keresi. Külsőség, az anyag lépett a szellem helyére, mely, képtelen új genre-t alkotni s nem nyújthat semmit, mi akár a költőnek, akár a kritikusnak szempontul szolgáljon. A népköltészet sem tájszólás, sem népisme: valamivel több, mert költészet. Ha szemlét tartunk a világ összes népköltészete fölött s összehasonlítjuk a mi most született tájköltészetünkkel, látni fogjuk, minő tévedésben vannak az új tan emberei. Mindaz, mire ők fősúlyt helyeznek, mellékszerepet sem játszik, legfölebb néha színezetül szolgál, kivált a

humorban, de sohasem czélul: költői érdeket pedig épen nem föltételez. Az összes magyar népdalgyűjteményben nincs annyi tájszó, mint mennyit műköltészetünk tájköltői költeményeikben s mi több, lyrai költeményeikben összehalmoznak. Elméletökhöz híven ebben keresik a népköltészet erős oldalát. De az nem költészet, mely művészi alakítás helyett tájszavak és szokások registrálásával akar hatni s a népdal nevét nem érdemelheti meg azon költemény, melyet csak kommentárral lehet megértenünk, s ha megértettük, lelkesülés fejében megtanulunk egy tájszót vagy tájszokást. Az egész tájköltészet, mint ilyen, egyetlen hangot sem adott, mely új dallamként vegyült volna a magyar népköltészet harmoniájába, s ha alkalmazni fogjuk az új tant a költészet minden nemére, előállanak palócz regények, barkó drámák, hiencz eposok. Írni fogunk hatféle tájszóláson s lassan-lassan elérünk oda, hol költői nyelvünk az irodalom keletkezte előtt állott. A tájköltészet nem egyéb, mint a népelem sülyedése, költők szeszélye, kik nem birván eredetiséggel, eredetiséget hajhásznak, hiú erőlködés az ízlés ellen mely megboszulja magát, játékszer, nagy gyermekek játékszere.

Előállottak költők s kritikusok, kik a népiest panaczéává emelték. A lyrában feltünőbben nyilatkozott a fogalomzavar s az eszmék anarchiája. Mintegy szabályul állíttatott föl, hogy mindannak, mi népies, szükségeskép szépnek és egészségesnek kell lennie. Ez lőn a kenet, mely minden költeményt széppé varázsolt, ez a fölhatalmazás, mely a költőnek minden kihágásra jogot adott. Hajdan a latin iskola idejében a klasszikus költeményhez elég volt pár

mythologiai hasonlat, most a magyar dalhoz elég pár kiteremtettézett kifejezés. Hitté lőn, hogy mindaz, mi a nép száján forog, már költészetbe való, minden népdal egy-egy remekmű s minden szeszély a népnemzeti genius szökelése: mintha a népnél nem volna annyi ízléstelenség, mint a nem-népnél, mintha népdal nem volna annyi rossz, mint nem-népdal s a kunyhónak nem volna meg a maga hóbortja, mint a salonnak. A népdalok hiányait látjuk utánozni, a Petőfi gyöngéit látjuk utánozni. Mindenki népköltő akar lenni, mintha ezenkívül nem volna a magyar költőnek más pályája. Úgy rémlik, mintha veszni indulna az érzék, a gond, csín és lelkiismeretesség a nyelv, a forma körül, a lelkesülés oly tárgyak és eszmék iránt, melyekért a világ minden költője lelkesült. Lyránk annyira magyar lett, hogy csak sallangos, annyira természetes akart lenni, hogy vadászta azt, mesterkélt lőn és szilaj gyermekessége nem egyéb, mint a nemzeti szellem aléltsága.

E rajz talán sötétnek, túlszigorúnak tetszhetik, de a napisajtó annyi fényoldalát mutatta be az újabb lyrának, hogy nem fölösleges az árnyoldal is, annyiszor szólott úgynevezett hazafiúi szempontból, hogy szükséges legalább egyszer a széptanit is megpendíteni. Valóban az újabb lyrában kevés vigasztaló van. Sem tartalomban, sem formában nem adott kitünőt vagy újat. Több-kevesebb szerencsével írt műveket olvasunk, melyekből ismert dallamok hangzanak felénk. Petőfit halljuk ezer változatban. Öntudatlan vagy öntudatosan kibányászszák érzéseit, eszméit, eltanulják szavait, hangját s oly költészet áll elő, mely nagy igényt tart az eredetiséghez, de sem az irodalmat, sem a szivet új kincscsel nem gazdagítja.

Azonban a viszonyokban is van némi mentség. A forradalom, melyet átéltünk, talán tehetségeket sodrott el, talán tehetségeket akadályozott meg fejlődésökben. Egy rázkódtató viharos korszak után, mely minden régibb viszonyt alapjában feldúlt, nem egyhamar alakul meg új költői irány s lesz élénk a közfogékonyság. A költő nem könnyen találhatja meg a közszellemben a nagy eszmét, érzést, mely lelkesítse, vehet költői benyomásokat s lelheti meg kora üterét. Hoz-e az idő lyránkra új lendületet vagy általában a lyra lesz-e az a tér, hol a szellem alkotóbb erővel teremt? Kérdések, melyekre ki sem felelhet. Történjék bármi, nincs okunk kétségbeesni. A magyar lyrában nincs visszaesés, csak pangás s a visszahatás, mely a népelem kinövései ellen fog nyilatkozni, meghozza költőit. E visszahatás jelensége még magokban a par excellence népies költőkben is kezd mutatkozni, legalább jelenségeket látunk, melyek ilyesmit sejtetnek. De a kritikának nem szabad elnémulnia. Hallatnia kell szavát a jelenért és jövendőért egyaránt.

Részemről, míg egyfelől Petőfi életéről s költészetéről írva hálaadómat hiszem lefizetni azon költő iránt, kinek költészete első ifjúságom álmait körüllebegte, addig másfelől mintegy megkönnyülve érzem magamat, hogy szót emeltem lyrai költészetünk bajairól akkor, midőn a hivatottabbak hallgatnak.

SZÉPIRODALMI SZEMLE.

I.

Évek előtt kritikánk politikai jellemű volt. A pártok küzdelme átjátszott az irodalmi vitákba, a szépirodalmi lapok a politikaiak fegyverhordozói voltak, s a költőt nem mindig széptani szempont itélte el vagy dicsőíté. Ennek megvoltak jó és rossz oldalai: néha szenvedett az izlés, mert szenvedélyesen megtámadták, és politikai okból; néha nyert, mert szenvedélyesen védték, noha nem a széptan kedveért. De ez ellenkező hatások küzdelmében eszmék merültek fel, melyek jótékonyan hatottak a közönségre, s az élénk mozgalom erős lendületet adott a költészetnek, ha a legtöbbször nem is helyes irányt. A kritika szolgálta az izlést, a hogy szolgálhatta, de szolgálta.

Vajon most, midőn lapjaink többé nem képviselnek politikai pártokat, mi kritikánk jelleme? Emelkedett-e tisztultabb szempontokra, jobban szolgálja-e az izlést, inkább termékenyíti-e az irodalmat, előbb viszi-e közönségünket?

E kérdésre engem mindig különös hangulat fog el; szeretnék panaszolni, s elvégre is gúnyolódni van kedvem; vitatkozni akarok egész az indulatos-

ságig s utóljára is hallgatnom esik jól, mikor aztán a polemia izgalmait a költészet álmaival óhajtom becserélni. E hangulat most is hallgatni készt. Megvallom töprengek: vajon nem volna-e jobb kritikai szemle helyett költeményt vagy beszélyt irnom? — Valóban miért is másnak kellemetlent mondani, midőn hallgatni is lehet, miért a gúnyos polemia, midőn a hizelgő panegyris könnyebb, miért tekintélyes és becsületes hazafiak koszorúit tépdelni, midőn az ifjúhoz oly jól illik a szerénység.

«Nur die Lumpen sind bescheiden»! mondja Goethe. Legyen nekem is szabad legalább egyszer követnem e nagy író elvét, melynek nálunk annyi kis író hódol. Hadd oszoljanak szét a költői álmok, hadd merjek hát panaszolni, gunyolódni, vitatkozni, s csak akkor némuljak el, ha azok, kiket az ügy közelről érdekel, nem fognak a dologhoz szólani.

Mi tehát most kritikánk jelleme? A jellemtelenség nézetek és indokokban egyaránt.

Meggondolva mondom ki e szót. Volt időm reá. Már régóta forgatom kisebb és nagyobb lapjaink, folyó és elakadt iratainkat. Olvastam a sorokban és sorok közt. Emlékem hű. Jól tudom, hányszor kellett bosszankodnom, nevetnem, csodálkoznom. Óh a paradoxonok, adomák, botrányok krónikáját ritkán feledi az ember.

Emlékszem, hogy innen mindig Mammon hunyorgott reám, sehogysem tudva elég jól takarózni a hazafiság köpenyével; onnan a pajtásság rikkantó chorusa üzött odább; itt a boldog könnyelmüség vagy együgyüség csevegésein szenderedtem el; ott a sértett vagy sértő hiuság szenvedélyes feleseléseire ébredtem; emitt a parókás pedánsságot kelle meg-

bámulnom a mint önmagát bámulja, amott a csörgősipkás tudatlanságot, a mint lelkiismeretlenségével kérkedik: e zajba untalan a «vicczek», «revanche-ok» hahotája vegyült, mit csak az illetők érthettek, e tarka jeleneteket szüntelen viadal váltotta föl, nem a bajnokoké, kiket ügy lelkesít, de a gladiatoroké a tömeg mulatságára. Szóval kritikusaink mindent megtettek, mi tőlük telt, s kiktől több telt volna, jónak látták félrevonulni. A kritika az irodalmon kívül eső czélok küzdterévé fajult, a polemia magánügyek személyeskedő vitájává és néha szennyes pasquillá.

Ez túlzás, vagy a mi benne nem az, olyan, mi más irodalomra is illik, s nálunk ezelőtt sem hiányzott! — mondhatja valamelyik optimista olvasóm, ki engem már is a legfeketébb vérű pessimistának tart. Ez ellenvetés utóbbi részében van valami igaz. Legalább nem rég egy külföldi krittkai lapban ezt olvastam: «Jelenleg ki sem akar az újabb könyvekről valódi birálatokat sem írni, sem olvasni. — A bírálatok nyomorú ismertetések és okoskodó hirdetményekké aljasultak; a politikai és szépirodalmi lapok tárczájában, mint laptöltők foglalnak helyet és stereotyp phrasisaikból sem olvasó sem író nem okul.» Mintha e sorokat rólunk vagy inkább vigasztalásunkra írták volna. Azonban az én pessimismusom vigasztalhatlan.

Nem az a baj, hogy sok lap űz játékot a kritikából, hanem az, hogy egy sincs, mely ne ezt tenné; nem az a kórjel, hogy itt is ott is felületes és pártos birálatok jelennek meg, hanem hogy seholsem mutatkozik komoly akarat, tiszta szándék. A külföldi irodalmakkal a miénk e részben épen nem hasonlítható. Ott azon lapok is, melyekben a kritika

csak igen másodrendű dolog, meg tudnak őrízni bizonyos álláspontot, s mindig találkozik egy-két oly közlöny, melyek kiválóan kritikával foglalkoznak, s a tudomány és jellem hatalmával tekintélyt alapítnak meg. Ez eddig többé-kevésbbé nálunk sem hiányzott. Régebben a «Kritikai Lapok,» majd az «Athenaeum» később a «Szépirodalmi Szemle» játszották e szerepet, a nem kritikai lapok közül is egy-kettő által támogatva vagy épen kiegészítve. Most talán elveiket kétségbe vonhatjuk, politikai hátterüket érdemül vagy hibául róhatjuk föl, egy s mást becsmérelhetünk bennük, de azt el kell ismernünk, hogy egészben véve elvet, rendszert, iskolát képviseltek, jellemök volt, és ami a legtöbb, az irodalmi fejlődés lépcsőiül szolgáltak.

«Most is van ily lapunk, a «Pesti Napló» épen ilyen!» — kiálthatja ujra valaki, s talán épen a nevezett lap szerkesztője, ki mindig nagy hévvel szokott oly dolgokba szólani, melyekhez keveset ért, vagy a hol alkalma nyílik ámíthatni.

Ujra maradok véleményem mellett, annyival inkább, mert amidőn fennebb kritikánkat jellemzém, a «P. N.» is előttem lebegett. Egyébiránt nem akarok faggatózni, annál kevésbbé becsmérelni. Sem szenvedély, sem önérdek, sem hiuság nem csábít, hogy igazságtalan legyek. A «P. N.» méltánylatot is érdemel; megvannak érdemei, s itt nem a politikaiakat értem, melyek az illető helyeken nálam nélkül is eléggé el vannak ismerve, hanem az irodalmiakat. A «P. N.»-nak igen dicséretes oldala, hogy a tudomány és irodalomnak állandó rovatot nyitott oly időben, midőn kritikával egy lap sem foglalkodott rendszeresen, s az «Uj Magyar Múzeum» is a

bibliograph szerény szerepével elégedett meg. A «P. N.» azért is teljes méltánylatot érdemel, hogy néha alapos és részrehajlatlan birálatokat közöl. Legalább én ilyeneket is olvastam benne, s talán ezután is fogok. Ezt nem azért mondom, mert én is írtam bele pár czikket, míg a szerkesztőnek nem annyira lovagiatlansága, mint széptani elvtelensége el nem riasztott, hanem mert igaz.

De én egyes részletekre keveset tudok hajtani, akár mint ember, akár mint műbiró. Engem valamely műben pár szép hely, sikerült rész meg nem veszteget, ha az egész elhibázott, s a szellem összes hatása lehangol, untat vagy épen visszadöbbent. Oh akkor misem volna könnyebb, mint nagy költők, kitünő íróknak lennünk! Pár kedves verssort, néhány szép lapot mindenki írhat. S ki nem mond néha napján igazat, jót, szépet, saját vagy más gondolatjait? Becsülni sem igen tudok valakit azért, mert egyszer másszor kötelessége szerint cselekedett, ha egy egész élet változatos folyamában nem fejt ki erkölcsi erőt, jellemet. Oh akkor úton-útfélen annyi szilárd jellemű emberrel szoríthatnánk kezet, mint a hány gyönge vagy nyeglére találunk! S így vizsgálva a «P. N.» kritikai eljárását, úgy találom, hogy egészben véve jellemtelen nézetei és indokaiban egyaránt, s a szellem, mely végig vonul rajta, összes hatásában irodalmunkra nézve épen nem jótékony.

Miért? Mert kritikai eljárásában négy dologtól kell visszariadnia annak, kinek az irodalom ügye szivén fekszik. S ezek:

A széptani elvtelenség, mely a közönség izlési fogalmait összezavarja.

A szenvedélyes pártosság, mely nem elvek melletti küzdelemből foly.

Bizonyos eszmenélküli s oly hangu polemia, mi az irodalom megalázása.

A nemzeti hiuság tömjénezése az izlés és tudomány rovására.

Fejtegessük — természetesen mindenütt csak a szépirodalmat illetőleg.

Minő széptani irányt, minő irodalmi vezérelvet követ a «P. N.»? Nem tudnám megmondani. Annyi egymással ellenkező elv, irány merül föl benne, hogy lehetetlen közőlük kiválasztani a valódit. Itt mindenki megtalálhatja a magáéit. A szerkesztő bölcs ember, ki változtatni szokta meggyőződéseit, a szerkesztő udvarias ember, ki eltűri az ellenkező véleményeket. Ő annyi széptani elv, iskola, rendszer hőse, a hány csak volt, van és nincs, de mindig ugyanaz, a bölcs és udvarias férfiú, kinek lapját sikerült eljuttatni oda, mi az eszmék nihilismusa s az érzület üressége.

Egyik számban azt olvassuk, hogy a magyar költészet aranykora 1830 körül bevégződött, s azóta csak epigónok vannak. E nem annyira merész, mint a legnagyobb mértékben elfogult és korlátolt nézet irodalmunk ujabb korszakát egészen megvetni látszik. E szerint az újabb korszak genialis költői Arany és Petőfi nyomorult utánzók, költészetünk népnemzeties átalakulása hanyatlás, a nyelvi és formai hódítmányok semmiségek, a szónoki pathósz mellőzése a kedély jogaiért, s a törekvés typikai alakok helyett egyéni jellemeket adni bohóságok, s a hamis idealismus romjain emelkedő természeties, egyszerű és jellemzetes oltárai bálványképek. Azt

hihetné az ember, hogy a «P. N.» egészen a régi irodalom híve, s az eposzban Vörösmartynál, a dalban Kisfaludy Károlynál, a regényben Jósikánál egészen megállapodott. S erre sok hajlamot is tanusít. Legalább régibb irodalmunk kitünő tehetségeiből majd mind lángészt gyárt, s a régibb magyar kritika elkallott eszméit újítja föl.

De ez csak látszat. Megvannak azért az ő phrasisai az újabb költészet bajnokai és elvei számára is, sőt itt még sokkal merészebb, elfogultabb, mulatságosabb. Míg egyik számának tárczájában Petőfit valamelyik együgyű vidéki levelezője által megtámadni engedi, addig a másikban Petőfi egyik legszerencsétlenebb epigónját, Lisznyait, oly czímekkel tiszteli meg, melyekkel egy Béranger megelégedhetnék. Hétköznap pánczélos czikkekben küzd a legeslegujabb költészet rakonczátlanságai ellen, de sátoros ünnepeken nagy hűhóval a legeslegújabb költészet leggyöngébb verses gyártmányait közli, oly jegyzetek kiséretében, mi valóságos széptani barbarismus.

A «P. N.» egykor megtámadta a «Szépirodalmi Lapok»-at, mert először mert kikelni az úgynevezett tájköltészet ellen, melyet a napisajtó annyira megbámult. E lapnak én is egyik szerkesztője lévén, ez alkalommal épen nekem jutott a szerencse védenem elveit. S mi történt? Néhány hónap mulva ugyancsak a «P. N.» kezdi fejtegetni a tájköltészet szörnyűségeit, ugyanazon okokkal élve ellene, melyeket én használtam. Ez éles következetlenségnek még több példáit idézhetem. A «P. N.» ellensége a franczia romantika és modern költészetnek egyaránt, de azért nem átallja egyik birálatában így kiáltani

föl: «Mi nem rosszaljuk a franczia modort, sőt jobbnak tartjuk az angolok gyakori egyhangusága s a németek tudós általánosságánál.» Több izben kissé nevetségesen lenézi Dumas-t, de ez nem akadályozza, hogy Dumas magyar utánzóit érdemükön felül méltányolja tárczájában, noha a külföld legjelesbb regényírói közül választhat, egy Montepin-t vagy Féval-t rántson elő.

A «P. N.» egy helytt az irányregény ellen nyilatkozik, mint a melyben rendszerint a művészi czél alá van rendelve a politikai és társadalmi eszméknek, s a költői alak a prózai tartalom martalékául esik. Azonban a szerkesztői jegyzetek, hirdetmények a tárcza eredeti regényeit mindig irányregénykép dicsérik föl, noha közülök eddig még egyetlen egy sem volt az, mi egyébiránt érdemükből mit sem von le. Úgy látszik, mintha a szerkesztő lapja széptani czikkeit vagy nem olvasná vagy nem értené, s azon tévhitben élne, hogy az irányregény tulajdonkép nem is költői genre, hanem valami olyat jelent, mint a kereskedőknél a «superfein» kifejezés.

Az említett czikkből azt kell következtetnünk, hogy a «P. N.» a költészetet sem a politika, sem a moral, sem a bölcsészet szolgájává nem akarja tenni, s mindennemű irányt csak annyiban becsül benne, mennyiben a költői alkotással össze tud olvadni, s így a valódi költészet, a tiszta művészi alak barátja. E tant más czikkeiben is vallja, sőt elég bátor Gutzkownak egy a pietista regények ellen írt czikkét is lefordítani, hol a többek közt ez áll: «Hogyan találkozhatnak emberek, kiknek a cziczomás szenteskedő unalmasságban kedvük telik? De ez összefügg jelenkorunk édeskés divatával. Mindenütt kenetteljes

phrasis uralkodik, mindenütt ellenszenv a vidor, ép természetiesség iránt. Ha így haladunk, a költészet észrevétlen az erkölcsi értekezések modorába fog sülyedni.»

S ugyancsak a «P. N.» később ezzel ellenkezőleg oly elvet állít föl, mely szerint nem csak a legelhibázottabb mű is védhető, de minden pusztán erkölcsi leczkét, bölcsészeti értekezést, politikai röpiratot költői műnek nevezhetni. Ugyanis Fáy legújabb regényének bírálatában ez áll: «A szépet, mint egy franczia kritikus mondja, mindig abban kell keresni, miben azt a művész kifejezni akará, s ezen szépet a «Jávor orvos»-ban a világnézet nemessége képezi.» Tehát valamely művet a világnézet nemessége, az eszme erkölcsi iránya már magában költőivé teremt? Tehát költői alkotás, művészi alak helyett be kell elégednünk az eszme, az erkölcsi mag rideg prózájával? S e tant épen annyiszor vallja a «P. N.», mint a másikat, sőt valami émelygős erkölcsiességet annyira negélyel, hogy a széptani szempontot mellőzve, még a szinésznőket is erkölcsök szerint osztályozza, s elég lovagiatlanul magánviszonyaikat rágalmazva feszegeti. Az erkölcs nagy dolog s bizonyára alig van nagy költő mély erkölcsi érzés nélkül, csak hogy ez még magában senkit sem tesz azzá, mi pedig a «P. N.» széptani erkölcs elvét illeti, aligha Byronnal kiálthatunk föl, ki «Don Juan» czímű költeményét illetőleg ezt írta egyik barátjának; «A moral, a moral! veti ön szememre. Életemben először hallom oly ember ajkairól e szót, ki nem képmutató s azt nem más czélokért használja föl.»

Ez adatokon kívül, melyek feltünő különössé-

güknél fogva mélyen emlékembe tapadtak, s így könnyű volt utánuk néznem, idézzek-e még több adatot a «P. N.» széptani elvtelenségének bebizonyítására? Apróra böngészszem-e az egész előttem fekvő másfél évi folyamot? Bonczoljam-e szinbirálatait, ez achillesi sarkakat, hol az iskolás gyerek is könnyen halálos sebet ejthet rajta? A széptani elvtelenség krónikája helyett talán érdekesebb lesz azt vizsgálnom, hogy honnan ered mindez? Talán korlátoltságból, talán ismeretek hiányából? Meglehet. A «P. N.» szerkesztője régebben gazdászati tanulmányoknak élt, a «Magyar Gazdá»-t szerkesztette, s így nem igen juthatott ideje a széptanban buvárkodhatni. Azonban a «Magyar Gazda» emléke bennem még más gondolatot is költ, mi hidul szolgál áttérnem további fejtegetéseimre.

Ha a «P. N.» szerkesztője gazdasági lap mellett megtanulhatta a politikai ármányokat, melyeket akkor még nem mert Széchenyi-fogásoknak nevezni, miért ne tanulná most politikai lapot vezérelve az irodalmiakat? s valóban a «P. N.» némely iró iránt rokonszenvet, más iránt ellenszenvet tanusit, mi határozott széptani elvek hiányában csak személyes indokok következménye lehet. Ez indokokat feszegetni sem időm, sem kedvem, mert nem tartoznak a közönség elé. Megelégszem a tényekkel, melyekből következtetést vonhatok, s az tény, hogy a «P. N.» néha szigorú is tud lenni, míg a legtöbbször engedékeny. E pártosság a szinbirálatokon húzódik át legfeltünőbben, egész a szenvedélyességig emelkedve.

Oh az a szinbirálati rovat mennyi szolgálatot tesz! Néha azt hihetné az ember, hogy galambposta, mely egy ábrándos, szenvedélyes szív elragadtatásai-

nak édes terhét emeli szárnyain, majd hogy a régi római piacz oszlopa, hova pasquilljait aggatja a gyűlölség. Itt bók és sóhaj zendül meg, ott gúny és szitok kurjant, s a csattogó taps, éles fütty és harczi tárogató sohasem némul el. És miért? Ha az ember nincs beavatva a rejtélybe, nem értheti; annyira házi kedvtelés, magán mulatság az egész, oly kevés köze van az irodalom, nemzeti szinészet és nyilvánosság érdekeivel. Azonban annyit mindenki megérthet, hogy egyik különben érdemes szinésznőnk (Komlóssy Ida k. a.) Bulyovszkinéval nem is hasonlítható, Jókainét fölülmulja, sőt a világ legelső művésznőjévé vált. Kár, hogy a hires franczia kritikus, Planche Gusztáv nem ért magyarul; ha olvashatná e birálatokat, bizonyosan tüstént Pestre rándulna, hogy K. I. k. a.-ban nyerhessen kárpótlást azon boszuságért, melyet neki nemrég Rachel játéka okozott, kit ezért a «Revue des deux mondes» közelebbi füzeteinek egyikében keményen meg is rótt. Aztán az is világos, hogy egyik szinészünk (Tóth), ki valódi ritkán játszott, «nem is játszhatik rosszul.» Csoda, hogy e fölfedezés után az egész művelt világ műenthusiastái nem tódulnak hozzánk, bámulni e hallatlan tüneményt, melyet otthon legnagyobb művészeiken sem tapasztalhatnak. Azt is könnyen észrevehetni, hogy néha a színmű becsét az határozza el: melyik szinésznő játszik benne főszerepet. Ezért kelle nemrég szegény Schillernek szigorú világirodalmi mértéket szenvednie, míg Scribe és Legouvé gyöngéi védelemre találtak. Ily különös ellenmondások-, paradoxonok-, túlzásokra ragadja a «P. N.»-t a pártosság és szenvedély, miből aztán rendesen haszontalan polemiák fejlenek ki.

Ki nem hallotta a «P. N.» polemiáinak hirét? oly gyakoriak és szenvedélyesek azok, hogy majdnem kiszorítják a keleti háboru sürgönyeit, s velök mintegy versenyezni látszanak. De mutasson föl valaki bennök egyetlen jóra való ügyet, eszmét, elvet, mely megérdemelje, hogy a valódi iró tintába mártsa tollát s felizgassa idegeit! A magyar irodalomban régebben is sok silány polemiát olvashattunk, de ha tárgyuk nem is volt mindig közügyet vagy tudományt érdeklő, legalább háttерül, vagy kiindulási pontul valami ilyes szolgált, s a szenvedélyt némi elmésség- vagy eszmével fedezték. A «P. N.» mindezeket túlszárnyalta s megmutatta, mikép lehet havakon át szükségtelen eszmenélküli feleselésekkel untatni a közönséget s alázni az irodalmat. Irodalmi vita alig volt köztük egy-kettő, a többi mind szini cselszövények és hiu szenvedélyekből fejlett ki. Az irodalmiakat csekély fontosságuknál fogva pár szóval el lehetett volna igazítani, a sziniekre pedig kár volt okot adni, vagy mindenesetre úgy kellett volna folytatni, hogy irodalmi érdeket ébreszszen és semmi esetre oly hangon, mi nem az irodalomé.

S minő eredményt szült mindez? Vajon a többi lapokban is mióta otthonosabb, mint eddig, bizonyos üres faggatódzás? Mióta a «P. N.» divatba hozta. Miért olvassuk itt is ott is gyakrabban a magánviszonyok feszegetését, a gyöngédtelenség czélzásait? Mióta a «P. N.» a szerkesztői szobák, szinfalak titkait s még a kávéházi társalgást is közönség elé viszi. Mióta tapasztaljuk a vitázó hangot oly sértővé fajulni, hogy az ügy többé irodalmi téren el nem igazítható? Mióta a «P. N.» az erős kifejezések szótárát, a bunkós körmondatok mesterségét tanulja.

S a polemia, melynek tulajdonkép köz- és irodalmi ügyek komoly vitájának kellene lennie, mióta válik mindinkább gyerekies vásottság és eszme nélküli személyeskedés küzdterévé? Mióta a P. N. szenvedélyes pártossága nem ismer korlátokat. S mindezt ugyanazon «P. N.» teszi, mely ezelőtt másfél évvel a «Kritikáról» írt czikkében a régibb irodalom, egy Révay, Kölcsey, Bajza polemiáinak haszontalanságát fejtegette; ugyanazon «P. N.», mely mult vasárnapi számában is nem pirul alkalmasint egy Pesten gyártott vidéki levelet közölni, hol az elfajult polemiák ügyében emelkedik valami együgyüen kérkedő vád. S ezelőtt is hányszor lehetett hallani e lap atyai és tanári intéseit a fiatal írókhoz, midőn maga a legvásottabb csinyeket követte el.

Valóban talán mindez csak mosolyra s nem komoly felindulásra volna méltó, ha a közönség előtt nem alázná mindinkább az irodalmat oly időben, midőn az ellenkezőt annyi szent érdek parancsolja és követelőbben mint bármikor.

Még egy utolsó állításom fejtegetésével vagyok adós, melyre nagy sulyt helyezek azon eszméknél fogva, melyeket érint.

Szabadjon hosszasabbnak lennem, mint talán kellene. Okom van türelmet remélni oly közönségtől, melyet polemia ürügye alatt annyi magánügygyel fárasztottak. Mindez nem az én magánügyem. Én a «P. N.» szerkesztőjének mindig kedvencze voltam, költői és kritikai műveimet folytonosan dicsértette, személyemet oly bókkal tisztelte meg, melyre önérzetem pirult, de hálám soha sem viszonozta. Mindez közügy, mennyiben a kritika egykép lényeges befolyással van az irodalomra s a közönség

izlésére, s felszólalnom csak egyetlen erős szenvedély készt: a nyegleség gyűlölete, és épen az irodalmat érdeklőleg, melynek hogy becsületes munkása lehessek, legfőbb czélom, egyetlen büszkeségem.

A «P. N.» kritikai eljárásának elvtelenségét és pártosságát egy szent eszme varázsával szokta fedezni: a nemzeti érzéssel, mely tulajdonkép nem egyéb, mint a nemzeti hiuság tömjénzése a tudomány és izlés rovására. Ez néha az elvtelenség indokául szolgál, a mint a pillanat érdeke hozza magával, néha a pártosság palástjául, a mint a szükség parancsolja, de mindig csalétekül. A «P. N.» szerkesztője nagy magyar, túltesz mindnyájunkon, ápolni látszik a nemzeti érzést, hogy hiu hegykeségbe játszsza, s míg czafrangjain babrál, a lényeget morzsolja szét, öntudatosan vagy öntudatlanul, az eredmény egyre megy ki. Elég az, hogy megvannak az ő fennhangzó phrasisai «fajunk» dicsőítésére, de mintha nem volna komoly akarata vagy képessége művelni a nemzeti izlést s az irodalom való érdekeinek szolgálni. Azt kell hinnünk, hogy a szerkesztő a multak minden emlékét kitörölte elméjéből, minden ruháját széttépte testén, csak kettőt tartott meg: a sujtást és nagy szót, melyekre soha sem volt szükségünk. Széchenyi úgynevezett tanítványa épen úgy nem követi most, mint nem követte hajdan e nagy férfiut, kinek nevével annyira visszaél, és sehol sem kevésbbé, mint az irodalmi ügyekben.

Azonban nemzeti érzés megvesztegetése és szépirodalom, kritika, nagy szavak kicsiny dologhoz! — mondhatják sokan. Úgy látszik, és nincs úgy. Ki a nemzeti műveltség és művelt nemzetiség eszméjének fontosságát nem fogja föl, s azon döntő befolyást,

mit rájok az irodalom bármely ága s a kritika gyakorolnak, nem érti, annak én itt, e tárcza szűk hasábjain, hiába magyaráznám. Mindamellett talán fejtegetéseimből mindenki meggyőződhetik, hogy nem épen üres szavakat mondottam.

A «P. N.» egyik számában Toldy Ferencz, Horvát István emlékének áldozván, igen gyöngéden kikelni bátorkodatt azon irány ellen, melyet őstörténetünket illetőleg e nagy nevü, de a nemzeti lelkesülés monomaniája útján annyi ábrándba tévedt történetnyomozónk oly divatossá tett történetirodalmunk kárára. A szerkesztő, mellőzve minden tudományos indokolást, jegyzetében Horvát Istvánt a magyar őstörténet Columbusának nevezi, tanait nem hajlandó valódi értéköktől megfosztani, a s tőle öröklött történetnyomozó irányt épen nem tartja kártékonynak. Miért? nem mondja meg, de sejtetni engedi, mert alkalma van játékot űzni a nemzeti érzéssel, mert kardot köthet ősdicsőségünkért, tudományos tévedéseket védve, mert annyi korcs író közt magát, mint egyedüli magyart mutathatja be, ki teljes lelkéből hiszi, hogy őseink háromezer év alatt a Nilus forrásán kezdve a legészakibb Lapplandig, az Indus folyó és sinai birodalomtól fogva Afrika és Európa legnyugatiabb partjáig uralkodtak, ők az egyiptomi, a hellen, a római műveltség alapítói, a keresztyén vallás legfőbb terjesztői, a pyramysek magyar építmények, Homér a jászok közt énekelt, s Horvát Istvánnak több ily boldog ábrándjait. S lapját e történeti iskola híveinek azóta is folyvást megnyitja. Mit neki a tudomány érdeke, ha a nemzeti hiusággal kaczérkodhatik, midőn az oly kevésbe, csak korlátoltságba kerül!

Ezzel rokon irány vonul át a szépirodalmi művek birálatain is. Ha ellenszenv nem nyitja pedáns feddőzésekre vagy szenvedélyes kifakadásokra a «P. N.» ajkait, akkor rendesen harsány trombitába fú, hogy minden semmiségre a magyar szellem dicsőségét hangoztassa. Minden gyönge munka védelmére tud mondani valami mesterséges, valami nagy kínnal kikeresett gondolatot. Az általa epigóninak nevezett korszakban pazaran fedezi föl a shakespearei és goethei nőalakokat oly könyvekben, melyek tulajdonkép a legközönségesebb irodalmi szinvonalra sem emelkedtek, forrongó lelket, tanulmányt, mélybeható elméletet talál; egyik irónőnkről oly dolgokat mond, melyeket Goethéről nem lehet elmondani, t. i. hogy a társadalmi forrongások minden elméletén átmenve a legmagasabb tárgyilagosságra emelkedett, s így tovább. Hátha még valamely mű kiválón magyar tárgyu, legyen bár a leggyöngébb. Ekkor elemében van, ekkor jobbra balra szórja azon tulipános phrasisokat, melyek sokkal kártékonyabbak, mintsem pusztán csak unalmasak lehetnének, mert nevetségessé teszik a nemzeti önérzetet, melyet csak tiszteltetni szabad és kell.

A P. N. «Jelesebb iróink csarnoka» czím alatt egy rovatot nyitott, mely nagyrészt régibb iróink emlékét ujítja föl. Ez igen derék gondolat volt. Közönségünk nem szokta követni külföld példáját, hol a régibb kitünő irók számos és különféle kiadásban forognak közkézen. Nálunk csak az új könyvnek van becse a meddig van, s az irók közül is nem sokan ismerik elődeiket. Azonban mit találunk ez irodalmi mellképek legtöbbjében? Jellemzés és a szellem nyomozása helyett üres általánosságokat,

irodalmi nézetek helyett czifra dicsbeszédet. Az embernek eszébe jut az egyszeri történetiró, ki mindig így kezdette czikkeit: «sok nevezetes esemény van a világon, de ez a legnevezetesebb, sok nagy férfiut ismerünk, de ez a legnagyobb.» Mindez hagyján! de itt is elvonul a nemzeti hegykeség, hiuság tömjénzése, mely valódi kegyelet helyett mosolyt idéz a dologértő ajkaira, a nagyközönség izlési fogalmait pedig se nem világosítja, se helyre nem igazítja.

S miért teszi ezt a «P. N.»? talán széptanban, nyelvben s általán az irodalomban azon par excellence nemzeti irány hive, mely az utánzás, az idegen minták ellen nyilatkozik, s az eredeti kifejlődés mellett küzd, melynek velem együtt sokan hódolnak? Nem; hisz a «P. N.»-nak nincsenek a tudományt és költészetet illetőleg határozott elvei s határozatlanságában egyszer epigóninak is nevezi azon egész korszakot, melyben ez irány a legelhatározottabb körvonalokban emelkedett ki. — Miért teszi hát? Mert nagy magyar, mert hazafi kötelességének tartja hirdethetni, hogy minden magyar munka bámulatos, irodalmunk multja, jelene tele van lángelmékkel s minden semmiségből a nemzeti dicsőség diadalive készül; mert elve a hiu önteltséget s korlátolt felfogásokat terjeszteni a nemzeti érzés örve alatt. Mit neki az irodalom valódi érdeke? Mit tudja, vagy akarja tudni, hogy a kritika sem gáncshajhászat, sem dicsbeszéd, hanem a szellem nyomozása, s czélja a kitünő műveket felfoghatóbbakká, a tudományos eszméket közkeletüekké tenni s őrizni, emelni a tudomány és művészet érdekeit! Miért venné figyelembe, hogy akkor teszünk a nemzetiségnek legtöbb hasznot, ha nem a nemzeti hiuságot, hanem az ön-

érzetet ápoljuk az igaz tudomány és művészet alapján, mert csak ez becsületre méltó és örök! Mit a «P. N.»-nak mindez, midőn az ellenkező oly kevésbe, csak lelkiismeretlenségbe kerül, s mit sem idéz elő egyebet, mint az irodalom és izlés kárát, s mégis oly gazdagon behajtja kamatjait, az értetlenek tapsát, s egy szent eszme bő palástját, melylyel annyi mindent eltakarhatni.

A «P. N.» egykor úgy nyilatkozott, hogy kritikai eljárása ösztönző lesz. Az mindig másodrendű kérdés, vajon a kritika méltányló vagy szigorú legyen-e? a fődolog az, hogy elve legyen, pártatlannak mutatkozzék, mértéket tartson és szolgálja a tudomány és művészet haladását és követeléseit. Az előttem nagyon közönyös dolog, hogy ha valamely írónak üres bókot mondanak, mert örülni tud neki, ha valakit gáncsolnak, mert sérteni akarják s fel bir rajta indulni. Én azt sem bánom, ha leggyengébb mű is talál vevőre, ennek is meglehet a maga haszna, a nyomdászra, íróró s talán az olvasóra is. Általában itt belőlem sem kenyéririgység, sem sértett hiuság nem szólhatnak. Én nem az irodalomból élek, én nem adtam ki könyvet, se szerkesztő nem vagyok, hogy előfizetőket hajhászszak. — Mindez rám nézve igen közönyös dolog, tőlem mindenki boldogulhat, csak örülni tudok rajta. De az nem közönyös, midőn tapasztalom, hogy a kritikusok az olvasóközönségnek, mely hála Isten! mindinkább növekedik és épen társadalmunk csak magyarul értő rétegéből, izlését rontják, fogalmait összezavarják; midőn a silány művek annyi kiadást érnek, mennyit a jelesek alig; midőn a közönség mértéke ingadoz, s a kitünő írót a középszerüvel egy rangba helyezi;

midőn a valódi tehetség és alaposság annyi méltánylatra talál, mint a tehetség hiánya és felületesség, s a széptani és irodalmi fogalmaknak anarchiája áll be.

S mindezt mi idézi elő? Az elvtelenség, pártosság s a nemzeti hiuság tömjénzése, melynek kritikánk általában hódol, s melynek a «P. N.» irodalmi nyomoruságainknál fogva leghatalmasabb képviselője, mint sok előfizetővel és nagy hatással biró lap, s ez oly időben történik, midőn irodalmunk jövőjéről sok szép reményt táplálhatunk, mert nem kell hinni, hogy irodalmunk hanyatlik, mint sokan állítják. Az irodalom egyes ágai, ha hanyatlottak is, mások emelkedtek s élénk munkásság éled mindenütt; de hanyatlott a journalistika, a kritika, melynek méltóságát vissza kell állítani, mihez csekély erőmmel én is járulni akarok.

Mindezt miért mondottam én el, és épen e lapban? kérdhetik gyanusítóim, kik föllépésemből már eddig is bizonyosan sok csodálatos dolgot magyaráztak ki. Gyanusítóimnak nem felelek, de olvasóimnak igen. Mert régóta szivemen fekszik nyilt és őszinte szót intézni a közönséghez kritikánk ügyében, mert a «P. N.» különböző okoknál fogva irodalmi ügyekben tekintélylyé nőtte ki magát, s én meggyőződéseimnek tartozom e bitorlott tekintélyt ostromolni, még a sikertelenség és gyanusítás esetében is; mert a többi lapokban, melyek szeretnek ingerkedni a «P. N.»-val, de komoly vitába vele sohasem ereszkednek, nem remélhetve tért, vagy tőlük visszautasítva, e lapok szerkesztője volt szives megengedni, hogy nézeteimet elmondjam kritikánkról, és szépirodalmunk fölött szemlét tartsak.

melyet a jövő héten eposzainkat illetőleg meg is kezdek.

Szabadjon végül kijelentenem, hogy semminemű polemiába nem fogok bocsátkozni, ha nem széptani elv-, irodalmi eszméről lesz szó, mert a rágalmak vagy sértések elintézése nem a közönség elé való.

II.

Epikai költemények.

Toldi estéje. Költői beszély hat énekben. Irta Arany János. Pest, 1854. *Béla királyfi.* Költői beszély hat énekben. Irta Vajda János. Pest, 1854. *A kiovi csata.* Hősköltemény tizenhat énekben. Irta Debreczeni Márton, kiadta gr. Mikó Imre. Pest, 1854. *Utazás a más világon.* Költői elbeszélés tiz énekben. Irta Balkányi Szabó Lajos. Debreczen, 1854.

Kritikusaink ezelőtt tiz-tizenkét évvel nem egyszer vitatkoztak arról: vajon van-e korunknak fogékonysága az eposzra, vajon nem tékozolja-e erejét a költő, ki eposzba fog? Nálunk régebben is divatos volt iskolásan fogni fel a széptant, s a nem eléggé sikerült költői művek védelmére hamis elmélet alapítni meg. Ama vitázó kritikusok is így tettek: az eposzt alig merték máskép gondolni, mint azt valamely bölcs tanár kiszabta s olyat is fogtak a korra, mi a költők hibája volt.

A valódi eposzt, epopœiát is, mint nevük — monda, mondaköltemény — mutatja, nem egyes költő írja, hanem a nép teremti, e minden idők legnagyobb epikusa. Az eposz anyagát hagyományok alkotják a nép ifjú napjaiból, midőn merész, kalandos tettek korszakát élte, s a mythosz és történet összefolyt ködében csodás világításban emelkedtek ki előtte az

istenek és hősök alakjai. E hagyományok a nép szép álmait, megaranyozott emlékeit foglalják magokban, egész történetét és vallását, minden büszkeségét és bölcseségét. Mindig örömest emlékszik rájok, önkénytelenül, toldja, átalakítja, kiegészíti, versekbe önti és folyvást lelkesül általuk. E nemzedékről-nemzedékre szálló dalokon, a leendő epopœia részein, sok év, egész korszakok dolgoznak, míg végre előáll egy ember, ki a szétszórt részeket költői egészszé önti, avagy csak pusztán összegyüjti, s a rhapsodiákból «Ilias» alakul, a runókból «Kalevala». Ez a valódi eposz, ez a valódi epikus; de ily mű és költő csak oly korban állhat elő, midőn a nép már polgárisodni kezd a nélkül, hogy még elvesztette volna ifjúsági emlékeit s így az epikus mult kihalt volna öntudatából.

E korszak már rég, nagyon régen letünt majd mindenütt Európában; mi magyarok a nélkül éltük át, hogy most csak egyetlen oly mondát is tudnánk felmutatni, melyet némi eposz-töredéknek nevezhetnénk. Úgy jártunk, mint sok más nép, melyeknél a hagyományok, mondák természetes fejlődését költözködés, idegen műveltség és bonyolult politikai viszonyok akadályozták meg. A keresztyén polgáriasodás egészen eltemette hihetően számos és gazdag hagyományainkat, vagy legalább belőlük oly keveset olvasztott át, hogy népregéink és dalainkban alig csillámlik meg egy-egy méla visszaemlékezés. Epikus helyett száraz krónikairónk van, Béla névtelen jegyzője, ki mondáinkat csak azért jegyzé föl, hogy letörölhesse róluk a költői zománczot s kiszaggathassa azon kapcsokat, melyek talán eposztöredékekké fűzték.

A keresztyén korszak, a lovagkor sem igen termé meg számunkra a romanczok, balladák, legendák,

romantikai epopöák költészetét. Valódi dalnokok helyett csak históriai verselőkkel: egy Csáthi Demeterrel, Ilosvai-, Tinódival kelle megelégednünk. Csaknem kétkedhetnénk a magyar költői szellemében, ha nem tudnók, hogy annyi heterogén elem közé dobva, mindkét korszakban oly körülmények között vívott önfentartásáért, melyek epikai költészetének kifejlődésére nem igen hathattak jótékonyan, vagy annak is, mi kifejlett, elenyésztét segítették elő.

Ily nemzet epikusának sorsa mindig szomorú, annál szomorúabb, minél valódibb költő. A hagyományok, mondakör, eposztöredékek hiányát nem pótolja semmi, még a lángelme sem. Az epikusnak anyag kell, melyből teremthessen, oly nép, melynek szent és megőrzött emlékeit újíthatja meg, eposzi hitel, mely a századok ködéből, sírok mohaiból és kunyhók meséiből táplálkozik. Ezek nélkül az eposz mindig mondva-csinált virág, melynek se illata, se gyökere. A költőnek meg kell önmagával hasonlania, s csak két út vezetheti megnyugvásra, ha ugyan teljesen megnyugodni bir.

Az egyik út nehéz, ritkán vezet egész sikerre, de legalább mindig legjobban megközelíti a czélt. Itt a költő ragaszkodik a még fennmaradt kevés s a nép öntudatában homályosan élő hagyományok és mondákhoz, töld, alakít, de mindig csak a megadott alap szellemében s azon korhoz képest, melyben szerencsétlensége élni. Meséjét mindig valamely elmosódott monda prózai töredékeiből kerekíti ki, alakot egy régi ének dallamaiból teremt s hangulatot, szint azon ősi szellemből merít, mely egészen soha sem halhat ki a népnél, még akkor sem, ha erkölcsi ereje megtört és aljasulni kezd. Így áll elő a naiv

műeposz, mint a németek nevezik, a népies, mint mi nevezzük, mely művészi úton pótolja, a hogy pótolhatja, a századok mostohaságát s mindig a legnagyobb közönséghez, a néphez szól.

A másik út sokkal kényelmesebb, biztosabban vezet sikerre, de soha sem közelítheti meg a czélt. Itt a költő nem sokat gondol a mondai alappal, egészen eldobja, vagy nem annak szellemében alakít, megveti az egyszerű és naiv felfogást, mythoszt, mondát octroyál, vagy azt más nép eposzából veszi az alakkal és színezettel együtt, s néha megkapatva egy korából fölmerült nagy eszmétől, a multat inkább csak a jelen segédére idézi föl. Így áll elő, többé-kevésbé eltérve a népies műeposztól, a par excellence műeposz egy szűkebb kör, néha csak a szorosan vett irodalom és commentatorok számára. Ezt nálunk hősköltéménynek nevezik és méltán, mert hősökről írt költemény, a legtöbbször mondai alap helyett történetin emelkedve és mindig inkább csak történeti felfogással.

Nálunk az újabb időkig a második úton haladtak a költők. Két nagy név képviseli a magyar műeposzt: Zrinyi és Vörösmarty, magasan emelkedve ki a többiek közül. Mindkettő nevezetes korszakban lépett föl s pályájokat, noha másfél század választja el, az ellentét és hasonlat oly rokonakká teszi. Zrinyit a török és belső viszály által szétdarabolt nemzet aljasulása sülyeszté mély búba, míg Vörösmarty egy jobb korszak küszöbén jelent meg s az öntudatra ébredt nemzet jövőjeért lelkesült. Mindkét korszakot végzetes katasztrófa zárta be; Zrinyi korábban meghalt, mintsem megérhette volna, Vörösmarty túlélte, hogy elnémuljon.

Zrinyi Zrinyiászában nem mondát dolgozott fel, hanem egy alig félszázados történeti tényt, hősül dédatyját, a szigeti Zrinyit választá, s alapeszméül egy vallásos, hazafias, mondhatni politikai gondolatot. — Ő úgy tünteti föl a törökök sujtoló hatalmát, mint Isten büntetését, melyet a nemzet bűnei által vont magára, s melyet csak olyszerű vallásos és hazafias áldozat engesztelhet ki, minőt dicsőült dédatyja és hősei vittek véghez. A magában alig eposzi tárgyat e felfogás s azon eszközökkel, melyek compositiójának lényegét alkotják, míg egyfelől csaknem eposzi magasságra emelte, addig itt is ugyanazt dörgé nemzetéhez, mit szóval és irásban annyiszor másutt: «Fegyver és jó vitézi resolutio, erkölcsi ujjászületés», mert csak ez mentheti meg az országot a török igától. Vörösmarty történeti alap mellett mondait is használt ugyan, de nem naiv felfogással. Aztán «Zalán futásá»-ban is szintén ott lebeg egy politikai eszme, de a nélkül, hogy ez volna az alapeszméje, mi egyébiránt csak előnyére van. Ő e hőskölteményét 1825. körül írta, midőn a közérzület a sértett történeti jogok védelmére kelt. Műve a hangulat lelkesülése volt, szerény szavazat a szónokok követelő beszédei mellé, egy a jövő reményét a mult dicsőségébe játszó ábránd a törvényczikkek száraz fejtegetéséhez. «Régi dicsőségünk hol késel az éji homályban!» kiáltott fel, mert a mult dicsőségére akart mutatni, hogy a nemzet higyjen jövőjében, mert az ujjászületés nagy mozzanatainak csak oly nagy tény lehetett méltó hasonmása, minő az Árpádé volt, midőn hont alapított.

Ekkép mindkét költemény összhangzott a kor hangulatával, benyomást tőn a kedélyekre, s e me-

lett a legnagyobb irodalomtörténeti fontosságra emelkedett. Zrinyi volt az első magyar költő, ki alkotni tudott s nyelvünk ezer bűbáját kifejteni kezdé. A régi magyar költészet tulajdonkép csak ő egy maga. Vörösmarty is hasonló egyéniség. Rajta, mint egyik oszlopán nyugszik újabb költészetünk, s midőn «Zalán futásá»-nak hexameterei megzendültek, hol a régi és megújított nyelv oly tündér vegyületben olvad össze, a magyar költői nyelv megalapítását ünnepelte. S mégis mi az oka, hogy mindezek daczára mindkét hősköltemény oly kevéssé lehetett népszerű, hogy ma alig olvassák s egyetlen töredék, versszak nem mehetett át a nagyközönség, a nép vérébe, ajkaira. Bizonyosan nem az, hogy a «Zrinyiász»-nak nagy szépségei mellett hiányai is vannak, hogy «Zalán futásá»-ban az alkotás nem eléggé erős, hanem mert mindkét költő többé-kevésbé eltért a valódi, a nemzeti eposztól.

Zrinyi már tárgyánál fogva nem folyamodhatott mondához, de egyszersmind kevéssé merült a nép ősköltői szellemébe. Tassóhoz fordult, s bár nem utánozta szolgailag, de tőle vette az alakot, színt, s a keresztyén és görög mythos azon vegyületét is, mely egyébiránt e korban más nemzetek epikusainál is divatos volt. Vörösmarty a mondai alapot nem fogta fel naivul, mythologiát képzelméből teremtett, kevéssé játszott a népszellem húrjain, s népdallamok helyett görög hexametereket használt, melyek ugyan nyelvünk szépségeit új oldalról tüntették föl, de reánk nézve örökre idegenek maradtak. Az eposz hiányos felfogása, az idegen alak és szín okozák tehát, hogy e hősköltemények nem olvadhattak a nép öntudatába, bár tárgyuk szorosan nemzeti volt s a korra is hatást tőnek.

Ime e pontnál dől el azon kérdés, mennyiben van és nincs korunknak fogékonysága az eposzra s ez mennyiben függ a költőktől?

Korunk csakugyan nem a valódi eposz kora. Azon műkritkusok, kik azt állítják, hogy az újabb korban egészen a regény lépett az eposz helyébe, igazat mondanak.

Mi köze e kornak oly költőhöz, ki a mult dicsőségén mereng, midőn a jövő dicsőségeért annyi ellenkező elv és párt támadta meg a hagyományt és történeti jogot? Hogy gyönyörködjenek az emberek a naiv mondák aranyfürtös emlékein, ha bennük a kétely nemcsak a babonát és előitéleteket, hanem a hitet és erkölcsi meggyőződéseket is megingatta? Ki fog merengeni a primitiv erkölcsök, egyszerű viszonyok és nagyszerű egyéniségek rajzain, midőn a tevékeny bonczoló szellem és tehetetlen alkotó erő lázas ingerültséggel vitatja az állam és társadalom nagy kérdéseit, légvárra légvárat emel, s az egyéni szabadság romjain keresi az emberiség üdvét? Hogy gyakorolhasson bűvös hatást az erős fajszeretet mély kedélyessége, büszke álmadozása, mikor az óriási közlekedési eszközök, szellemi és kereskedelmi érdekek gyöngítik a nemzeti sajátságokat s az egyetemesség eszméit hintik szét?

Ez eszmék és érzések hangulatának leginkább megfelel a regény. Már nem tisztán költői alakja olyan, mely mindent és sok olyant is beölelni, feldolgozni képes, mihez a hatás veszélyeztetése nélkül se eposz, se dráma, se lyra nem nyulhat. Tárgyai és alakjánál fogva egyaránt legalkalmasabb, hogy e gondolkozásában vizsgáló és kétkedő, érzéseiben blasirozott kornak legtöbb tápot és izgalmat, legbiztosabb kiengesztelést és megnyugvást s talán legerősebb lelkesü-

lést is nyujtson. Innen van, hogy az európai irodalomban a legtöbb nagy és középszerű tehetség mind a regény köré gyülekszik, mint melynek hatásával a költészetnek egyetlen más neme sem versenyezhet. Az angol, franczia és német közönség mit olvas legmohóbban a költői művek közt? A regényt és ismét csak a regényt. Miért? Mert a változott viszonyokhoz képest valami olyant talál benne, mint a valódi eposzban talált a hajdani nép: vallását, multját, jelenét, jövőjét, bölcseségét és hóbortjait.

Igaz ugyan, hogy az angol és német irodalomban a regény mellett is fölmerült az eposz, de ez se tartalom, se alakban nem egészen vagy épen nem a régi, a valódi eposz. Az úgynevezett romantikai eposzt a mult században emelték műalakká az angolok s tulajdonkép nem egyéb, mint elbeszélés versekben, költői beszély, a mint mi nevezzük. Közel áll a regényhez, melytől inkább csak eszményibb, költőibb tartalma és rhythmusos alakja különbözteti meg. Scott Walter és Byron teremték meg a genre-t, mindketten egymástól lényegesen eltérve. Scott Walter a régi eposz elemeihez fordult, a középkori mondák, balladákhoz és a történethez. Mélyen behatva az angol nép ősköltői szellemébe, azon költői és történeti, mondhatni gyermeki tárgyilagossággal írta epikai költeményeit, mint regényeit. E műveknek nagy hatást kelle tenniök oly országban, hol annyi érzék van a hagyomány, a régi iránt, s oly időben, midőn a bölcsészeti század és franczia forradalom eredményei visszahatást idéztek föl, s még a száraz földön is kegyelet fogta körül a régi intézményeket.

Byron más úton járt eposzaiban. Ő nem a naiv és nyugodt költő, egészen az új kor gyermeke, ki

szakított az állam és társadalom hagyományaival, s a kétkedő szellem és erős szenvedélyek lyrájában olvasztá fel eposzait, melyeknek nagy részét nem is hazája történetéből, hanem idegen országokból, s leginkább keletről vette. S mit Byron eposzaiban tett, nem azt tették-e az újabb kor regényírói közül sokan? Nincs-e rokonság köztük? Ki Byron eposzait a valódi eposz szerint itélné meg, igazságtalanságot követne el rajta, s meg kellene tagadnia azon hatást, melyet az eposzok bárkire akarva nemakarva tesznek. Ő nagyon jól tudta ezt, és érezte, hogy se lángelméjének természete, se élményei nem ragadhatják a régi eposz útjára, mint maga megvallja egyik barátjához írt levelében, mely az eposzi genre-t illetőleg igen figyelemre méltó hely. «Az emberek mindig azt tanácsolják nekem — mond a többek közt — hogy eposzt írjak. Ön azt mondja nekem, hogy nem fogok nagy költeményt hátrahagyni, azaz nehezet, fontost, mert úgy hiszem, e kifejezések egyértelműek. Ön azt mondja, hogy *Childe Harold* egyenetlen, a két első ének túlnyomó a két végsőhöz képest. Jól tudom; e költemény tartalom és alak nélküli, egy festői útleirás. De ki olvassa most Miltont? Véleményem költeményeim egyenetlenségét illetőleg az, hogy egyik se jobb, se rosszabb, mint a másik. Mi az epopœákat illeti, nem olvashat-e ön eleget Southeytől? Ott van «Johanna d'Arc», «Kahama átka», s Isten tudja még hány átok, le egész az «Utolsó góthig», Eposzt kiván ön! Ime «Don Juan». Én e költeményemet eposznak tartom; ez eposz korunk szellemében oly jó, mint «Ilias» Homer korában. Szerelem, vallás és politika képezik tartalmát, melyek most is annyi okot adnak viszályra,

mint hajdan. Oly emberek szükében, mint Paris és Menelaos, most sem vagyunk, s a paráznaság bűnét szintén meg kell fizetni. Mindjárt az első énekben talál ön egy Helenát. Hősömet tökéletes Achillá teremtem, kétszer-háromszor fogok vele pisztolygolyóval gyertyát koppantatni, hígye meg, morálom sem lesz rossz, maga dr. Johnson sem találhatna benne hibát.»

E gunyoros hang eléggé jellemzi, hogy fogta föl Byron az eposzt, hogy teremté meg azon genre-t, melynek oly kevés rokonsága van a régi eposzszal, s mely talán éppen azért tett oly nagy hatást Európának majd minden irodalmára. A németek és oroszok mind Scott Walter, mind Byron eposzait többkevesebb szerencsével utánképzék; a németeknél különösen Lenauban talált Byron méltó és eredeti képviselőjére, az oroszoknál pedig Puskinban. Nálunk Kisfaludy Sándor Scott nyomán indult regéiben, midőn a magyar lovagkort oly szerencsésen választott pillanatban s annyira nemzeties hangon megújítá, s mire az akkori kritika oly nagy zavarba jött. — Ő, bárha nem volt eléggé művész, sokkal jobban felfogta korát, mint azok, kik «Iliast» vagy «Aeneist» utánozták, vagy Homert, Ossiant némi mythos és nemzeti hagyományokban fölelevenítve, szellemök annyi gazdag kincsét pazarlák el, noha nyelvünk kifejlődésére nagy eredménynyel.

A francziáknál a romantikai eposz se egyik, se másik faja nem nőhette ki magát. Náluk egyedül a regény lőn uralkodó, majd a romantikai, majd a modern iskola győzelmével. Csak Amerika, melynek néha kedve kerekedik demokrata tréfából a régi világ slendriánjait magára aggatni, mutathat föl dör-

gedelmes eposzokat: Columbiade-t, melyben Jones, Smith, Thompson tábornokok, s New-York, Boston városok oly érdekes epikus homályban tünnek föl, Fredonide-t, melyben még élő államférfiak szerepelnek, vagy az Indián-harcból «Black Hawk»-ot, melynek egyik czélja megmutatni, hogy csekély tőkepénzzel meglehetős üzletbe lehet kezdeni, s mily előnyt nyujt az üzérkedésnek a helyek idején való és jó megválasztása.

Mindez csak azt mutatja, hogy a valódi eposzt vagy egészen kiszorította a regény, vagy a korhoz képest az oly változásokon ment át, melyek a régi elméletet sokképp módosítják. S mindezt a lehető legrövidebben nem azért fejtegetém, hogy epikusainknak azt mondhassam: hallgassatok el jámborok, engedjetek helyet a regényíróknak; sőt ellenkezőleg azt akarom bebizonyítani, hogy nálunk több fogékonyság van az eposzra, mint bárhol másutt, de hogy e fogékonyságot igénybe lehessen venni, epikusainknak nem lehet a régi úton járniok sem akkor, ha a valódi eposzt akarják pótolni művészi úton, sem akkor, ha a romantikai eposz bármelyik nemében kisértik meg erejöket.

Vajjon miért volna nálunk több fogékonyság az eposzra, mint másutt bárhol? Talán nem tudom magamat elég világosan kifejezni, de érzem, hogy igazam van. És ez érzés, ha ugyan olvasóim nem fogják eléggé határozott eszmének elfogadni, némi humoros és fájó élmények, de viszonyaink és olvasó közönségünket illetőleg mindenesetre tényleges tapasztalatok eredménye.

Minket mindig élénken foglalkoztatott egy gondolat, még akkor is, midőn a jövőért megvetettük a

multat. Szerettük volna tudni: hol van a mi őshazánk, hol a nép, mely rokon velünk, az egyedül rokontalannal. Tudósainkat folyvást érdekelte e kérdés. Egyik történeti, másik nyelvészeti úton akarta kideríteni. Utazók vállalkoztak, egyik keletre, másik északra. Sőt őstörténetünk e kérdése némely történetírónkat a tudomány nagy kárára valóságos epikusokká tette, kik árva fejünkre akarták tűzni a világ minden dicsőségét, s történetünkbe csempészni az «Ezer egy éj» meséit. A kunyhókban és pásztortüzeknél is föl-fölmerült e kérdés, s egy-egy népdal vagy mondatöredékbe halt. Mindennek van oly oldala is, melyen a humorista gunyorosan mulathatja magát, de egészben véve mégis az epikusnak kedvez, mert oly érzés, oly gondolat, mely a legtávolabb multon csüng s örömest hallgat a költőre, midőn a történetíró oly mondákkal elégíti ki, melyekben költészet sincs.

Aztán voltunk-e valaha annyira áthatva a korszellem, az új idők tanaitól, hogy azokat régi eszméink, erkölcseink, hagyományaink közé ne igyekeztünk volna beilleszteni? Ősi dicsőségünk nem volt-e mindig vigasztalónk, lelkesítőnk, büszkeségünk? Mikor halt ki a kegyelet belőlünk őseink iránt, s nincsenek-e előitéleteink, melyek néha drága semmiségeken alapulnak? S most nem lep-e meg sokszor bennünket méla elborongás emlékek miatt, melyek örökre elveszendők, s nem tünnek-e föl lelkünkön a lehetetlenségek álmai, mivel egykor ez álmok léteztek? Oh erről sokat lehetne beszélni, min talán mosolyoghat a rideg szív józansága s a bonczoló ész kérlelhetetlensége, de az epikus érezni fogja, hogy nem süket füleknek énekel, nem megszakadt húrokon játszik, s talán szíveket könnyít meg.

E mellett népünk s azon osztályok, honnan a legtöbb magyar olvasó telik ki, olyanok-e, melyek az újkori polgáriasodás jótéteményeit és rosszait oly nagy mértékben érzik, mint a külföld? Megvannak-e nálunk azon vágyak és szükségek, melyek a regényírót másutt majdnem kizárólagosan emelik népköltővé? Nekünk nincsenek éhező gyármunkásaink, kik mohó hévvel olvassák az «Örök zsidó»-féle regényeket, sem annyira nagy városaink, hogy belőlök a romlottság képeit egész gyönyörűséggel szedhesse a regényíró. Vajon nálunk egy modern regény tehetne-e oly hatást, mint egy sikerült népies költői beszély a közönség öntudatában élénken élő történeti vagy mondai körből? Nincs-e falvainkban és pusztáinkon sok tekintetben némi primitiv, némi régies élet, mi annyira könnyíti a naiv epikus helyzetét?

Ily körülmények között miért ne ébredne érdek, figyelem és lelkesülés az epikus iránt, még akkor is, ha a századok mostohaságát, a valódi eposzt akarja pótolni a népies műeposz útján a hun vagy Álmos-mondakörből, melyek mondáink közt egyedül alkalmasak erre, s nagyon hiányos, töredékes voltuk mellett is egy nagy költő nagy művévé válhatnak, visszhangot lelve a nép öntudatában élő némi homályos emlékekben. Miért ne lelkesülnénk romantikai költeményeken a keresztyén-magyar lovagkor korszakából, hol nagy történeti multunk a szent László és Hunyadiakról szóló mondák és történeti hagyományokban annyira egységes költői képekben válik ki? Miért ne szőnének költőink epikai beszélyeket száraz históriás énekeinkből, szegény, de feldolgozható mondáinkból, melyek népünk kedvencz és maig is emlegetett hőseit és kóbor vitézeit tárgyazzák?

Mindez lelkünk egy-egy ábrándját, szívünk egy-egy búját, örömét, szent emlékeit olvasztaná eszményibb világba s megfelelne irodalmunk azon mozgalmának, mely régibb történetíróink magyar műveit, emlékiratait hozta napfényre s egyes korszakok kidolgozásához annyi szeretet- és készülettel fog. Vagy ha költőink némelyike nem bír elég érzékkel mindehhez, s más eszmék és érzésekkel van megtelve, mint melyek az epikus mult felé vonnák: miért ne írjon verses regényeket, szabad tért engedve a tájfestések, idylli érzések vagy az erős szenvedélyek, akár az ironia lyrai hangulatának? Hiszen prózában írt regényeink nagy része ugyis a valódi élet, a tényleges viszonyok részletes rajzain törik meg, mi alól a verses regény eszményibb tartalma és rhythmusos alakja fölmenti a költőt. S miért ne tegyük ezt most inkább, mint valaha, midőn lyránk úgyis vagy igen ellágyult, vagy igen elvadult a tájköltészet s a prózai és szenvelgő felfogás mocsarában. Az epikai költészet fölelevenedése bármely nemben csak újabb erőt öntene összes költészetünkbe s nyelvünknek talán elfedett bájait leplezné le.

Azonban hogy e fogékonyságot szolgálni, e szükséget pótolni lehessen, epikusaink nem járhatnak azon az úton, melyet eddigi költőink és kritikusaink kimértek. Nekünk többé semmi közünk a görög istenekkel. A keresztyén hagyományok föld fölötti s alatti gépezetét sem használhatjuk sem oly mértékben, sem oly költőileg, mint régebben Dante, Tasso és Miltonnak lehetséges volt. A lovagvárak rémes, ördöngös mondáihoz sem nyulhatunk. A bölcsészeti eszmék symbolikája nem a tiszta költészetbe való. Magyar mythologiát fejünkből nem szabad

teremtenünk, sem keletről kölcsönöznünk. Mi keveset őshitregéinkből a tudomány kifejtett, belőle csak annyit használhatunk, mennyi mondáink és hagyományainknál fogva, bárha átváltozva is, a nép emlékéből nem halt ki, vagy a mit a költő úgy használhat föl, hogy a tárgy és helyzet természete szerint fölhangolt képzeletünkbe bejátszani képes.

E szerint például az Attila-mondában azon rész, hol az éjjel elkeseredetten küzdő két ellenséges tábor fölött az elesettek lelkei is harczolnak, vagy a hun-székely mondában a «hadak útja» (tejút), midőn a megvert hunnok a tejúton serget látnak segédül jőni, mind olyanok, melyek csak a költőtől függenek, hogy mosoly helyett élénk hatást idézzenek elő. Általában e pont körül mind őskori, mind keresztyén hagyományainkat illetőleg minden a költő tapintata és művészetétől függ. Itt részletes tanács helyett csak általánost adhat a kritikus, így szólva: merülj a népbe, gondolj korodra s vizsgáld azon epikusok műveit, kik az újabb időben is szerencsésen megküzdöttek e nagy akadálylyal; de ne kövesd azon műbírákat, kik szivesen fogják talán ellátni művedet commentarokkal s készek rávitatni a közönségre, hogy mindez igen szép, noha eszméink-, érzéseink-, néha képzeletünkhöz is oly kevés köze.

Ha a hitregék mikép és mennyiben használata megpróbálja az újkori epikust, a mondai vagy történeti alap feldolgozásánál sem kevesebb akadálylyal kell megküzdenie.

Már a tárgy megválasztása nehéz. A naiv, a tulajdonkép epikai korban a népmonda közvetlen juttatá a költőt mind a tárgy-, mind az alakhoz. Most elmélkedésre és tapintatra van szükség. Bizo-

nyosan mindig azon mondát illeti az elsőség, mely a nép öntudatában legegyetemesebb, legélénkebb. Emezt különös nemzeti, amazt általános emberi sajátságai ajánlják, mint melyek által legtöbb költői hatást gerjeszthetni. Lehet olyan is, mely azon hasonlat vagy ellentét által válik érdekessé, melylyel a jelenhez áll. Még a történeti alap is megkíván bizonyos mondai és a fennebbiekkel rokon jellemet: a nép előszeretetét, megalakult véleményét, adomáit, közmondásait.

A tárgy szerencsés megválasztásán átesve a költő a felfogásnak mennyi faja és fokozata áll előtte, melyek a jelen korviszonyok közt a hatást lényegesen föltételezik! Az idegen, a más népek eposzai szerinti felfogásról nem is szólok. Legyen az bár némi nemzeti mázzal bevonva is, hatásra nem számíthat. Itt csak saját nemzeti felfogásunk természetéről lehet szó. Minél mondaibb a tárgy, a felfogás annál naivabb, azaz népiesebb lehet. Történeti tárgynál a népiesnek mindinkább az emelkedett nemzetibe kell olvadnia, de soha sem a történeti tárgyilagosságig, mint a regény és drámában. Természetesen mindez nem illik a romantikai eposznak Byron által kiképzett fajára, mely egészen más elvek alá esik.

Hát még az alkotásnál mennyi akadályt gördít a költő elé a kor, melyet meg nem tagadhatni! Mit mellőzzön a mondákból, mit ne, s minthogy rendesen hiányosak és szegények, mikép toldja, egészítse, alakítsa? Szóval, hogyan vethessen építményének erős alapot? Mindezek nehéz kérdések, mert a mondáknak oly részei is lehetnek, melyek most már nem érthető világnézeteket, föl nem fogható helyzeteket, visszataszító különösségeket foglalnak magukban.

Mikép fog a költő átküzdeni két örvényt, melyekben könnyen elmerülhet: t. i. hogy mondai vagy történeti tárgyilagossága ne legyen érthetetlen, avagy modern eljárása epikai maradjon? Ha genialitása vagy művészete nem találja meg azon közvetítést, mely a jelen világnézeteit, erkölcsi érzületét összekötheti mondájával, vagy a fölvétel, kihagyás és átalakításnál nem tanusít elég erkölcsi érzéket, műízlést, minket se nem érdekelhet, se meg nem indíthat.

S ennek az egész mű alapeszméjén, alkotásán, jellemrajzain át kell vonulnia. Ez az a pont, mely által műve a változó korviszonyok közt létezési jogot ví ki magának. Ezért kell az epikusnak inkább, mint akármely más költőnek, mélyen behatolnia a népszellembe és történeti tanulmányokba. Neki épen úgy kell ismernie a jelent, mint a multat, honfitársai gyöngéit és erényeit. A nép rokonszenvei, szokásai és kedvencz eszméiből kell merítenie és mindig eszményi világát tűntetnie föl. A jellemrajzoknak azon egyes vonásokból kell megalakulniok, melyeket a népélet egyes fe.tünőbb egyéniségei nyújtanak. A mult és jelen népélet eme hosszában-széltében felfogásából áll elő aztán azon bizonyos varázs, mely a multat a jelenbe s a jelent a multba játssza.

Ha az epikai költemény minél többet olvaszt magába vagy vesz csak pusztán át a nép dalai, adomái, tréfái, szójárásai, hasonlataiból, annál nagyobb hatásra számolhat. És a költő tartozik művén a népszellem egész erejét, minden gazdagságát elönteni, hogy mindenünnen régi, mégis új, ismert és mégis ismeretlen jellem, helyzet, rajz, kép, dallam találjon utat szívünkhöz. Neki a régi naiv dalnoknak és újkori művésznek kell lennie egyszerre. Csak így

lehet a jelen kor, viszonyaink közt epikus, ha ugyan nem a Byron-féle genre-hoz van előszeretete.

Ezért külalak tekintetében is mást követelünk tőle, mint a mit eddigi epikusaink adtak. Mi se a görög hexametert, se a német nibelungen-strofát, se az olasz ottavát s terzinát nem fogadhatjuk el. Nekünk rhythmus kell, melyet gyermekségünkben megszoktunk, melyben históriás énekeink vannak írva, mely mondatöredékeinkből hangzik ki: szóval a mi vérünkbe ment át. A költőnek a népköltészet hagyományaiból kell megteremteni a külalakot, de ez eljárásában, midőn naiv akar lenni, nem lehet gyermekes; midőn a népies hangot akarja eltalálni, nem csaphat a póriasba; midőn a régi nyelvből olvaszt át az újba, nem különczködhetik és soha sem feledheti, hogy oly közönségnek ír, melynek már fejlett irodalma van. Mint mindenütt, úgy itt is azon tapintat és műérzékkel kell bírnia, melyet a jelenkorban irandó epikai költemény annyira megkíván.

Ime nagyjában azon elvek, melyeknek mellőzése miatt eddigi epikusaink nem lehettek népszerűekké, s melyeket jelen epikusaink követni tartoznak. Én mindezeket nem a légből vettem, hanem nagyrészt egy magyar költő, *legnagyobb* epikusunk, *Arany* műveiből vontam le, kit «Toldi», «Toldi estéje», «Murány ostroma» czímű epikai költeményei halhatatlanná tőnek. És most kérdeni bátorkodom a «Pesti Napló» azon kritikusát, ki Aranyt epigónnak nevezte: mennyiben utánzás, utósarjadás epikai költészetünk ez egészen új s a régivel homlokegyenest ellenkező fejlődése, s vajon bír-e nekem felmutatni összes költészetünkből oly tökéletes alkotású, annyira remek művet, mint «Toldi» és «Toldi estéje»?

Bizonyára e kérdés vitatása a «P. N.»-t legalább is tenné oly becsessé, mint azon közelebbi czikkei, melyeknek egyikében a magyar opera fölemelése végett a nemzeti szinház igazgatójának oly énekesnőt (Kaiser-Ernstnő) ajánl, kit azelőtt igen sokszor becsmérelt; másikában «Gritti» szerzőjét lélektani botlással vádolja, és vádja a legnagyobb lélektani tévedés; s egy harmadikában bizonyos szabadkai kritikus a széptani barbarismus újabb példányait mutatja be, mi alatt nem a Komlóssy Ida k. a.-nak mondott bókokat értem — hisz ez épen udvariasság, — hanem ama szörny széptani eszméket, mikben e bókok fel vannak elegyítve.

Ki az az *Arany?*

Ezt kérdé a minap tőlem egy úri ember, valamelyik lap végén «Toldi estéje» hirdetményére pillantva. Kérdése nem lepett meg. Olvasó közönségünknek van oly, bár nem nagy része is, mely csak annyiban ismeri az írókat, mennyiben nevöket a lapokban megpillantja, s minél többször van ebben része, annál többet tart rólok, a nélkül, hogy műveiket mindig elolvasná. «Magam sem tudom, hogy ki az az Arany — feleltem egészen komolyan — legjobb lesz, ha otthon mindketten megnézzük valamely Conversations-Lexicon vagy irodalom-történetben.» Később ujra találkoztam az én úri emberemmel. Ismétlé kérdését s panaszolt, hogy hiába forgatta végig a legújabb magyar irodalom-történeti művet,[1] mert benne az epikusok közt egy szó sincs Aranyról, mint lyrikusról pedig csak ennyi áll: »Említen-

[1] Lásd: «A magyar irodalom és tudományosság története.» Irta *Ferenczi Zsigmond Jakab.* Pest 1854. lap 146.

dők még: *Szentjóbi, Pajer, Arany, Jallosics, Ballay Valér, Nyulassi.*»

Ha egy magyar irodalomtörténetiró ily keveset, külföld Conversations-Lexicon iróinál kevesebbet tud Aranyról, miért ne lehetne olvasóim közül valaki szintén ily helyzetben? Bocsánat, hogy egy kettő kedvéért sokak türelmét kell fárasztanom, s a czopfos kritika boszuságára költői szabadságot véve magamnak, oly kitéréseket teszek, melyek mégis csakugyan a dologra tartoznak.

Akaratlan első ifjusági emlékeim ujulnak meg. Emlékszem, még az iskola falai közt én is így kérdeztem: ki az az Arany, midőn 1847-ben a Kisfaludy-társaságtól jutalmat nyert «Toldi»-jával oly nagy hatást tőn közönségre, irókra egyaránt s egy Vörösmarty, Petőfi nyújtottak neki koszorut nem a sértett hiuság képmutatásával, de a nemes becsvágy őszinte felindulását érezve, mi a nagy tehetségekkel mindig együtt jár. Mennyi érdekkel hallgattam végig egyik ismerősömet, ki róla közelebbi felvilágosításokat tudott adni. Szalonta jegyzőjét képzelődésem tüstént oly egyéniséggé alkotta, minőt Eötvös a «Falu jegyzőjé»-ben ir le. S mint örültem, midőn 1851 tavaszán végre alkalmam nyílt meglátogathatnom és személyesen beszélhetnem vele. Ott találtam egy szerény szűk lakban, nemesen tűrve a sors csapásait s folytonosan dolgozva terjedelmes műveken, melyeknek némelyike maig sem látott napvilágot. S azóta hányszor tűnik föl előttem e költő képe, pályája, jelleme, ki most is, az irodalmi munkásságra épen nem kedvező körülményei közt is folytonosan az irodalom való érdekeinek él, a tiszta művészet bajnoka, s elég ereje van mind a pénz-

vágy, mind a hiuság kisértéseinek ellenállni, s egyedül a nemes becsvágy és költői lelkesülés sugallatát követni, míg mi itt a fővárosban adott igéreteink vagy szükségeink miatt néha könnyelműen játszunk a költészettel, s nyomva a körülmények sulyától, üldözve a szerkesztők és nyomdai szolgáktól, oda dobjuk elsietett műveinket, hogy kedélyünket késő bánat keserűsége fogja el.

Csaknem kisértetbe jövök a költőről beszélni, a helyett, hogy műve bonczolatába bocsátkozzam. Azonban czikkeim már is hosszúra nyultak. Aztán a «Pesti Napló» még azt mondhatná, hogy a kritikát szenvedélyek, elfojtott lyrai versek és személyeskedésekben olvasztom fel. Midőn elsőbb czikkeimben e lap kritikai eljárásának szellemét elvek és adatok kiséretében megtámadtam, valami ilyest nyertem feleletül. A szerkesztő egyik dolgozótársa azon vádat emelte ellenem, hogy a személyeskedések cyclusát kezdem meg. Ez egyébiránt nem tartóztatna vissza, hogy Aranynyal tovább is személyeskedjem. Én némi önérzettel mondom ki, hogy nekem az irodalomban határozott rokon- és ellenszenveim vannak, melyeket mindig ki fogok tüntetni, valahányszor idejét és szükségét látom, a nélkül, hogy irótársaim erkölcsi s munkájok és irodalmi hatásukkal nem rokon jellemét érinteni merjem. Ez elvek és rokonszenvek miatt soha sem fogok pirulni, mert ügyet képviselnek, mert irodalmi meggyőződések és elvekből folynak, melyekhez rendületlenül ragaszkodni tartozom, míg idő folytán a tapasztalat, tudomány és elmélkedés ellenkezőről meg nem győz. S minthogy nálunk úgy látszik szokásba kezd jőni, hogy ifjú irók és költőcskék adjanak leczkét úgynevezett vén irók és tu-

dósoknak, tudja meg a «P. N.» mi az irodalmi személyeskedés szoros és tág értelemben.

Személyeskedni annyit tesz, mint a személyt oly ügygyel kötni össze, mihez az irodalomnak nincs köze, s mi által az ember könnyen a magánérdekek és viszonyok vitáinak tömkelegébe jut; a kritikában tekintélyt követelni s oly rokon- és ellenszenveknek engedni, melyek már csak azért sem képviselhetnek irodalmi nézeteket, mert eredményük rendesen következetlenség, elvtelenség, melyekről úgyis hamar lehull az álarcz. Személyeskedni tágabb értelemben sem több, sem kevesebb, mint az irodalmat inkább anyagi, mint szellemi oldalról venni, s irodalmi és művészi ügyekben a meggondolatlan és elvtelen pártoskodás phrasisait tolni fel közvéleményül, s mindezért a hazafi és nemzeti érzés adóját követelni. Az író személyisége, legyen költő, tudós vagy journalista, mennyiben az műveiben és irodalmi hatása, szóval közpályájában nyilvánul, mindig úgy az egész közönség, mint egyes író birálata alá esik. Ez oly régi jog, mint maga a világ s már Horatius megmondotta: «hanc veniam damus petimusque vicissim.» E jogot használatba venni, akár méltánylón, akár kárhoztatón oly kevéssé személyeskedés, mint a legnagyobb mértékben az, midőn e joggal a tudomány, izlés és közügy érdeke ellen visszaélünk, vagy mástól megtagadjuk, mert használata nincs ínyünkre. S engem semmi egyéb nem indított, hogy e lapban e rovatot, míg körülményeim engedik, fölvállaljam, mint hogy küzdhessek e személyeskedés ellen, mely irodalmi és színügyeinket illetőleg gyakrabban mutatkozik lapjainkban, mintsem ne akarna meggyökerezni. Igaz, hogy én meggyőződéseimben épen úgy

tévedhetek mint más, de épen az bánt, hogy lapjainkban elvek, tehát meggyőződések szerinti eljárást nem találok.

Valóban oly értelemben, mint a hogy a «P. N.» vádol, még sokáig szeretnék személyeskedni Aranynyal. Az ő személyisége előttem míg egyfelől a valódi költőt képviseli, ki mindig meg tudta őrizni méltóságát, a költői cultust, addig másfelől úgy tűnik föl nekem, mint azon mozgalom egyik legnagyobb bajnoka, mely irodalmunkban ezelőtt 10—15 évvel kifejlődve, annyi nagy és törpe szülője lett. Értem a népies iskolát, melynek lényegét kritikusaink és költőink közül oly kevesen fogják föl. Most egy éve az «Uj Magyar Muzeum»-ban Petőfi költeményeiről szólva, volt szerencsém ez iskolánknak lyránkra tett hatását fejtegetnem; most midőn epikai költészetünket illetőleg ugyanazt teszem s «Toldi estéje» bonczolatába bocsátkozom, szabadjon mind az alkotást, mind a jellemzést, mind a tartalmat és alakot illetőleg azon vonásokat kiemelnem, melyek ez iskolát jellemzik.

Az a népies, az a népies! Annyiszor hallom e szót, hogy a fejem is fáj belé. Az ujdondászok még hagyján, de az ex professo kritikusok! Irodalmunkban jelenleg két író képviseli folytonos munkássággal a kritikát és széptant: Toldy Ferencz és Greguss Ágost, leginkább a «Pesti Napló» és «Új magyar muzeum»-ban. Ők is emlegetik néha e szót, ők is megfájdítják néha fejemet. Természetesen csak azon czikkeket értem, melyek neveik alatt jelennek meg, mert a «P. N.» mindent összevissza szokott beszélni, nem foghatok hát reájok olyat, miért csak magát a lapot vonhatnám kérdőre.

Én Toldy Ferencz iránt a legnagyobb tisztelettel

viseltetem. Olynemű s annyi munkássággal megfutott pályát, mint az övé, nem tudom, ki fog valaha felmutathatni közülünk. Aztán a «Magyar nemzeti irodalom története», melyen annyi fáradalom s buzgósággal dolgozik, legnevezetesebb műveink egyike lesz. Azonban tiszteletem valaki iránt nem terjedhet annyira, hogy egyszersmind elfogult nézetei és gyarló ítéleteinek is hódoljak. Ilyeket pedig nem egyszer találhatni Toldynak «Magyar költészet története» czímű munkájában. Épen ő vala az, ki azon elfogult nyilatkozatot tette, hogy a magyar költészet aranykora 1830-ig tart, s azóta csak epigónok vannak. Greguss tevékeny munkásságát is méltánylom, annyival inkább, mivel nálunk alig foglalkozik valaki széptannal és kritikával, de még inkább méltánylanám, ha a dolgok mélyére hatna, s az írók és művek jellemző vonásait emelné ki; ha a műbölcsész merev rendszerét néha elvetné, s megpróbálná a műtörténeti eljárást is, ha nem bámulná annyira a multat s volna szigorubb a tehetségtelenség s kevésbbé szigoru a valódi tehetségek, mint például a Vahot «Képes naptárá»-ban Jókai és Kemény iránt.

Ők mindketten annyira belémerültek a multba, hogy nem tudják magukat feltalálni a jelenben, annyira rabjai bizonyos eszméknek, hogy vizsgálódni sem akarnak tovább, pedig a fejlődő élet jelenségei ezt igénylik. Azt hiszik, hogy kegyeletet sértenének, ha a régibb írókat érdemük szerint ítélnék meg, s a ferde divatnak hódolnának, ha az újabb írókban annyit mernének fölfedezni, mint a régiekben: például, ha elismernék, hogy Petőfi csakugyan írt oly lyrai költeményeket, ha nem jobbakat, mint Kisfaludy Károly, Arany epikai költeményei is csak kiállják

valahogy a versenyt a régiekkel, s Jósika regényein kívül is vannak tehetséggel vagy művészettel írt regényeink, s talán a Faludiénál mutathatunk föl szabatosabb prózát is.

A népies iskola irányában is ez eljárást követik. Ha kinövései mutatkoznak, keményen felszólalnak ellene, de kitünő sajátságait vagy mellőzik vagy annyira óvatosak a méltánylásban, mintha szentségtörést követnének el a nagy multon, a szent művészeten. Panaszkodnak a gondatlan, a pongyola nyelv miatt, és sok igazuk van, de azt nem veszik észre, hogy épen az újabb idő, a népies iskola két költője ír a legköltőibb, a legmagyarabb nyelven. Összecsapják kezöket az alaktalanságon, a művészet hiányán, és újra sok igazuk van, de azt megint nem veszik észre, hogy az újabb idő, a népies iskola két költőjénél a mi alaktalanságnak látszik, az legtöbbször nemzeti alak, s egyik a lyrai, másik az epikai nemben legjobb műveinket teremték meg. Ők a népies eszmét kívülről megnézegetik, mellettök elsuhannak, de nem vesznek fáradságot bonczolatába bocsátkozni. sem azon társadalmi, politikai és irodalmi mozgalmakkal kapcsolatba hozni, melyek közt kifejlődött. Ekkor benne bizonyosan sok oly széptani elvre találnának, miket részben régiebb és újabb költők, egy Homer, egy Boz, egy Goethe, egy Béranger is képviselnek s észrevennék, hogy sok esetleges salakkal jelent meg ugyan, de magot is rejt, mely különböző irányban folytonosan fejlesztőleg fog hatni, s oly mozgalmat állított elő, mely különböző színezettel minden irodalomban kifejlett, s nálunk már csak azért is be kellett következnie, mert a régibb irodalom előkészíté.

Minden irodalmi és költői iskola pártnevezete soha sem fejezi ki azon eszméket, melyeknek képviselője. Ki tudná magokból a szókból kimagyarázni, mi a classicismus, romantika, modern? Igy van ez a népiessel is. Ha szó szerint veszszük, paradoxonokra jutunk, s mindent látni fogunk benne, csak azt nem, a mit kellene. Midőn Petőfi életéről írtam s költészetét jellemzém, rajzolni igyekeztem azon társadalmi, politikai s irodalmi viszonyokat, melyek közt a népies fölmerült, s kifejteni kisértém, mi a lyrában lényegét alkotja. Hizelgek magamnak, hogy ez annyira bálványozott s annyira lenézett költő iránt én voltam a legigazságosabb. Se parókát, se pörge kalapot nem tettem föl. Födetlen fővel tiszteltem meg, s csak azon oldalról emeltem ki, mi benne valóban nagy, kitünő és szeretetreméltó. Másfelől talán én írtam legtöbbet, s minthogy ha valami szívemen fekszik, izgatott vagyok, legszenvedélyesebben azok ellen, kik a népies eszmét gyermekes művészietlenséggé alázzák. Ugyanott némi tájékozási pontokat igyekeztem megalapítani a népies körül, melyeknek egy részét most pár sorban ismételnem kell.

Ezelőtt 10—15 évvel költészetünk tágasabb tért, szilárdabb alapot, új segédforrást, nagyobb önállóságot keresett. Már a kornál fogva a népköltészet hagyományaihoz kellett fordulnia, s a nemzeti és népéletbe mélyebben merülnie. E mozgalom a lyrában adott legerősebb életjelt, minthogy népköltészetünk csak a lyrában gazdag. Megujult lyránk a koreszmékből s az európai lyrikusok irányaiból egynémit magába olvasztva, a népdalokból merített segédforrást, s alak és tartalomban úgy jelent meg, mint az eddiginél eredetibb és nemzetibb. Éles ellentétet képezett

a régi ellenében naivsága, egyszerűsége, kedélyessége és humora által. Ezért inkább a tiszta dal és románczban, festő költemények és genreképekben múlta fölül a régit, mint az ódai szárnyalásban. De ott is, hol a naiv körből kilépett, önkénytelen oly alakba ömlött, oly hangon szólalt meg, mi nemzeti sajátságainkkal, vérünkkel rokonabb volt, mint az eddigi, hol egyébiránt mindennek már számos nyomai mutatkoztak. Ugyanezzel többé-kevésbbé rokon mozgalom mutatkozott a költészet többi fajaiban is. Megszülettek népszinműveink s népies beszélyeink. A nyelvet illetőleg párt alakult, mely a népnyelv alapján óhajtá megteremteni a művészi prózát s ellenzéket képezett minden idegenszerűség ellenében. Ezért a népies eszme a mint nálunk kifejlett nemcsak pusztán naivságot jelent, de közel rokonságban van a költészet tisztán nemzeti fejlődésével s részint képviseli, részint érinti azon eszméket, melyeket a széptan egyéni és jellemző nevek alatt ismer.

S vajon a népies az eposzban az-e, mit sokan gondolnak? Egy tizenkét lábu versekben megirt történet kissé parasztos nyelven, közmondások és adomákkal megfűszerezve, hogy a ponyván becsületet vallhasson vagy a salonok asztalain bemutathassa a nép együgyüségét? Nem. *A népies eposz sem több, sem kevesebb, mint a naiv, a nemzeti: tehát a valódi eposz megközelítése, a mennyire az korunkban lehetséges.* Legalább így emelte azt Arany nálunk műalakká, azon vezérelveket tartva szem előtt, melyeket már fejtegettem. Ezért az ő népies eposzának jellemző tulajdonai: a szoros mondai alap, a népies vagy naiv felfogás, s a multból

oly népnemzeti eszmények, hangulatok megtestesítése, melyek még élnek lelkünkben nemzeti s annyira művészi alakban, hogy csaknem a dráma szigorú törvényeivel vetekedik.

Ez a mi «Toldi»-t és «Toldi estéjé»-t oly nagy irodalomtörténeti fontosságra emeli, azért megbocsátható, ha a kritikus hosszasabban foglalkozik velök, mint száz más művel, mert oly költővel van dolga, kit nem annyira bírálnia kell, mint tanulmányoznia.

Arany határozott epikus tehetség. Épen ezért hihetően sokáig küzdött magával, temette el vágyait, midőn az eposz a nem épen kedvező korban akként volt divatos, hogy ne lehessen népszerű. A nép dalain, meséin csüggő naiv muzsája félt az irodalomban megszólalni s elrejtőzött. Alkalmasint Petőfi lyrikus szerencséje bátorítá föl. A kor hangulatánál fogva oly hőst kellett keresnie, kiben a feltörekvő magyar nép mintegy önmagát látta. Toldit énekelte meg, a nép e kedvencz hősét, kiről keveset tud a történet, de annál többet a hagyomány, s kinek viselt dolgait Ilosvai Péter historiás énekbe foglalta.

Már szoros ragaszkodása a mondai alaphoz megkülönbözteté régibb epikusainktól, de még inkább azon mód, melylyel azt feldolgozta. Az úgynevezett Toldi-mondakör nagyon szegény. Jól jegyzé meg róla Kemény Zsigmond, hogy csak acrobatai próbatétek férczelete. Arany költői becsre emelte, művészi egészszé alkotta, a nélkül, hogy letörölte volna mondai jellemét. A mit kihagyott belőle, a mivel kiegészíté, mind mondai szellemben történt és lépést tartott a művészet kivánalmaival. Nem tudja az ember, hogy mindkét műben mi bámulatosabb, a naiv azaz népies felfogás-e vagy a művészi alko-

tás, az ódon színezet-e vagy azon varázs, mely újkori hangulatainkba oly természetesen bejátszik.

Az első rész még talán könnyebb volt. Ez azon mondákat tartalmazza, melyek Toldi bujdosásán kezdve a Duna szigetén vívott párbajáig terjednek. Itt Toldi meghasonlása testvérével, bujdosása, kalandjai, párbaja, fölemelkedése elég anyagot nyújtottak, hogy a csak úgy szólva athléta néphőssé váljék, oly cselekvény képződjék körüle, melyet a népköltészet egész kincsével meg lehessen aranyozni. S valóban Toldi első része ilyen. Ama rendkívüli hatás, melyet előidézett, természetes volt. Valahára az elbeszélő nemben eredeti magyar jellemet láttunk; valahára csendéletünk s tájképeink rajzain andaloghatunk; valahára költészetünk különben hatalmas szónoki pathosa, vagy elfinomított bár néha költői ömledezése, a természetesség, egyszerűség és kedély forrásánál enyhült. S vajon Toldi, a pórsuhancz, ki lerázza a viszonyok jármát, fölfelé tör, népünk eszményi oldalait tünteti elő, nem hangzott e össze azon kor vágyai és élményeivel, melyben az első rész megjelent?

«Toldi estéjé»-ben már több akadálylyal kellett megküzdenie a költőnek. Ilosvai nyomán csak négy monda állhatott rendelkezésére: egyik, midőn Toldi egy hamis menyecskébe szerelmes, kérelmére a falra ugrik, de a fal tulajdonkép festett oroszlánnal díszített ablak kárpit, melyen át az utczára bukik; második, midőn botjával egy császárt s tizenegy királyt fenyeget meg, hogy engedelmeskedjenek Nagy Lajosnak; a harmadik, midőn a kegyvesztett Toldit a király Német-Ujhelyre hivatja, hol ez aztán legyőz egy olaszt, ki párbajban elnyerte az ország czíme-

rét; a negyedik, midőn Toldi Kassáról Budára jő, hol a hegyke ifjak gunyain felboszankodva hármat közülök megöl, ujra kegyet veszt s boritalnak adva magát, két év mulva meghal. E mondák inkább balladákra alkalmasak, mint eposzi cselekvényre. Arany leküzdé az akadályokat, s eposzt teremtett. A második mondát elhagyva, melyet alkalmasint a második részben használ, a legtermészetesebben olvasztá össze a más hármat s alapeszméül oly gondolatot játszott be, melyet mintha csak százados hagyomány s a népkedély legköltőibb megnyilatkozása szőhetett volna a mondához.

Toldi kegyet veszt, mert nyers igazmondósága, ős nyers erkölcsei nem illenek Lajos király udvarának csinos szokásaihoz, olaszos fényéhez; mert nem nézheti nyugodtan, hogy a magyart kivetkőztetik ősjelleméből; mert hanyatló a leventekorszak fia, a nyers erő, személyes vitézség képviselője, kire nincs már többé szükség. Mindez a monda és kor szelleméből foly, s mélyen gyökeredzik érzületünkben, mert legbüszkébb emlékeink a leventekorból valók, s majd mindig meghasonlásban voltunk az ujkori polgáriasodással, mert a viszonyok kényszerűségénél fogva legdrágább kincseinket fenyegette, a helyett, hogy összhangzón beléjök olvadt volna. De a száműzött, évődő Toldinak még egy nagy elégtételt kell megérnie, hogy érezhesse utolszor multjának egész dicsőségét. Erre alkalmat szolgáltat az olaszszal vivandó párbaj, midőn megmenti az ország becsületét. De az ujra remélő, felvidult Toldinak még egyszer és utolszor éreznie kell, hogy nincs többé reá szükség, s a legnagyobb egyéniség is tulélve korát, ha nem nevetséges, legalább is szánandó. Erre alkal-

mat szolgáltat az ifju gúnya, mely a hamis menyecskével történt grotesk kalandján sarkallik. Vad nyersesége ujra kitör, a bánat, boszuság véget vet életének s midőn koporsójával együtt a költemény is bezárul, olynemű humoros elégiai hangulat fogja el kedélyünket, mely rokon jelen élményeinkkel.

Ime a legszebb alapeszme, melyen a művészi alkotmány felépűl. A jellemek mély lélektani felfogása vetekedik a cselekvény egyöntetű szabályosságával, az alakok, helyzetek, tájképek plasticitása a hangulat, rhythmus, a nyelv bájaival. Mindenik ének előkészíti a másikat, fokozatosan ömölnek egymásba, s mint bevégzett részek úgy állanak az egész kerekdedségéhez, mint a drámában a felvonások. A személyek közül mindenik megtalálja az egész építményéhez illő helyét s a cselekvény növekedő emelkedéssel siet kifejlésre. E bevégzettség, az alak e genialis virtuozitása Aranyt minden magyar költő fölé emeli. S épen e szigoru drámai jellemzés, alak kölcsönöz eposzainak bizonyos elevenséget, friss mozgékonyságot, a nélkül, hogy az epikai nyugalmat megzavarná. Arany nem követte a hagyományos eposzok töredékességét vagy áradozását. Tudta, hogy e korban vagy csak a lyrai hangulatok roppant erejével lehet hatni, mint Byron, vagy a régi eposzalak legszigorúbb új öntetűségével. Ez utóbbit követte. S valóban eposzai csak olcsó kiadásra várnak, hogy az összes magyar nép kincseivé emelkedjenek. Vajha ehhez én is járulhatnék valamivel, azon gyönyört, mit a költő nekem annyiszor nyújtott, azzal fizethetném le, hogy azt hűn tudnám tolmácsolni!

Az első ének szép őszi tájképen kezdődik, mely keretűl szolgál az életúnt, anyja sírján térdelő Tol-

dinak, s mintegy megteremti az egész költemény humoros és elégíai levegőjét. Aranynál általában a tájképek, leírások nagy szerepet játszanak, de ő azokat mindig úgy használja, hogy hol személyeinek rámái, hol a cselekvény nélkülözhetetlen színhelyei, vagy épen indokai, hol pedig az elbeszélés átmenetei, és mindig felolvasztja a hangulatba vagy azt épen általok idézi elő. Mint a frescofestész nagy vonásokkal, kevés színnel és árnyéklattal fest. Kezei közt a tárgy megelevenedik, s a legjellemzőbb személyiséget, alakot váltja. A magyar népköltészet azon sajátságát, mely a természet képeit az érzésbe olvasztja s viszont, geniális eredetiséggel dolgozza föl. S a képzelem e tündér játékát mindig hűn elősegíti a nyelv, rhythmus, mely neki most festőecset vagy szoborvéső, majd zenehúr vagy énekhang. Itt is a megvénült, az elbúsult Toldit az őszi tájkép, a pusztuló ősház mintegy kiemelik, megfejtik s midőn a költő az ősházat úgy írja le, mintha hallanók a mint az ajtósark ríva megcsikordul, egyszersmind Benczét látjuk megjelenni a küszöbön, kivel ura ásót, kapát hozat. E valódi magyar cseléd, kinek hasonmása udvarházaink és kunyhóinkban maig is feltalálható, búsan bámul urára. A legszebb jelenetek egyike következik. Bencze nem meri megkérdeni urától, hogy mit ás. Végre úgy talál módot szóhoz jutni, hogy segít neki, hisz úgy sem ásott régóta sírt. Toldi hallgat s nem mondja meg, hogy csakugyan sírt ás. A szolgát egyszerre lepi meg a kiváncsiság és balsejtés. El kezd fennhangon gondolkozni, naiv furfanggal próbálja urából kicsalni a titkot s egyszersmind egész együgyüséggel úgy nyugtatja meg balsejtését, hogy azt még inkább föl-

ébreszti. El mondja, hogy a mit ásnak nem lehet sír, kit temetnének belé? hisz rajtok kívül egy árva lélek sincs a háznál, Toldi anyja, testvére és az ő atyja régen meghaltak. E fokozatosan megszakított párbeszéd, mig néhány erős vonással jellemzi Benczét s az olvasó elé tárja a cselekvény előtt történteket, addig másfelől a mélázó Toldit a multba ringatja s oly természetesen jő ajkaira a kifakadás a király ellen, s annyira jellemző, hogy épen szolgájának panaszol, kit ugyan mélyen szeret, de iránta mindvégig némi urias lenézést tanusít. A mint az elbúsult hős hagyakozik temetése iránt, a szolga sírni kezd s kedélyökkel annyira összhangzón rájok borul az őszi éj, egy lovag jelen meg, ki elmondja, hogy a budai harczjátékon egy olasz vitéz nyerte el az ország czímerét, a régi bajnokok Toldit emlegették, s őt fölkeresésére küldik. Az életunt Toldiban, a sir szélén ujra fölébred a régi hős, élni akar, midőn halni óhajt s zajos lakoma után Budára indul. E művészi expositióban le van téve az egész eposz folyama. Minden esemény csak arra szolgál, hogy a katastrofot közelebb hozza, s a hőst rövid dicsőség után régi bújával visszaállítsa azon sírba, melyet önmagának ásott s a leütött ásóval odaállítsa Benczét bánat és emlékjelül.

A második énekben Toldi Budára tart, testén őszi köd, lelkén a harag föllege. A bú, harag és megvetés közt némi örömet, elégtételt érez, hogy szükség van reá, de neki nem kell többé se a kegyelem, se a dicsőség. S e nyugtalan évődő lélekállapot, melyet csak az örökre elsülyedt korszak föllevenülése gyógyíthatna meg s melyet a költő oly mély humorral fest, a magyar jellem és Toldi egyéni

vonásait tüntetve föl, mindenütt benyúlik a cselekvénybe s indokul szolgál. Azonban Budán foly a harczjáték. A győzelmes olasz vitéz gunyosan faggatja a népet. Ide egy szép epizód van beszőve, mely arra szolgál, hogy Toldi megjelenését emelje s kedélyünket most enyhítve, majd izgatva készítse elő a következőkre. Két ikertestvér vív meg utolszor az olaszszal életre halálra. Mindkettő ugyanegy leányba szerelmes, mindkettő fel akarja magát áldozni a másikért, de a leány nem tud választani közülök. Keresik a halált s csak dicsőségre találnak; egyik itt végre mindkettőt feltalálja, míg a másik mély sebeiből életre, szerelemre virrad. E mellett mily különbözőkép, mily lélektanilag és plastikain van festve mindkettő párbaja! Bertalan dárdáját előre szegezve lovával a légben mintegy úszva rohan az olasz dárdájába, elesik s a gazdátlan ló tétova száguld. Loránd már csak vágtatva nyargal, karddal támad, de ez markába szakad, az olasz visszarántott dárdacsapására lehanyatlik a kengyelből, lova hurczolni kezdi, mígnem az olasz szánalomból a ló szügyébe hajítja dárdáját.

A harmadik énekben az olasz büszkén lépdel, a hirdető hiába szólítja viadalra a bajnokokat, a király és nép haragja a legfőbb fokra hág. Valami kimondhatlan varázszsal a költő oly hangulatba ejti kedélyünket, hogy midőn e versszak megzendül:

Ekkor a várkapus kürtjével jelt adott,
Patkók csattogása messziről hallatott,
A király megállott, az urak is szinte,
Nagyot várt a népség, mind arra tekinte

a legnagyobb várakozás közepett már látni, hallani véljük Toldit. S valóban Toldi jő Benczével. Öltöz

tüket néhány versszakban irja le a költő. Ez megint nem puszta leirás. Mintegy a nép bámészkodását fejezi ki, melynek hosszan kell néznie a barátnak öltözött Toldit, rozsdás fegyvernökét s nevetnie rajtok, mint az elmult idők fiain. Azonban Toldi e perczben nem lehet nevetséges. A költő Benczére fordítja a nép dévaj tréfáját. E mellett az egész jelenet oly művészi és humoros, hogy Shakespeare népjeleneteivel vetekedik, s némi enyhe nyugpontul szolgál a rettenetes bajvívás előtt, melynek mintegy előjeleként Toldi egy hátratekintéssel megfenyíti a Benczével ingerkedő népet. A nép elnyomja kaczaját s vele együtt az olvasó is; s már kedélyünk el van készítve a megrázó jelenetre. Az egész párviadal kezdettől végig mennyire összhangzik Toldi jellemével s mily erős kézzel van kimetszve! Toldi először is lovával karikára forog a fövényen, felhányja nagy öklelő fáját, kifogja s mint könnyű pálczával játszik. Kitünik belőle a legénykedő nép nyers fia a nélkül, hogy ártana a hősnek. Az udvar, a nép bámulva kérdik: ki az? Némelyik Toldit emlegeti, nem merik erősíteni, de a király elérzékenyülve mondja: bár ő volna, mily örömest megbocsátana neki. E tájékozó nyugpont még inkább feszíti az érdeket. Ime Toldi háromszor kerüli meg a korlátot, mintegy keresve az olaszt, kiben nem csak a magyar vitézség megalázóját gyűlöli, de a csinos szokások képviselőjét is, szidalmazva a gyáva nemzedéket, melynek védelmére a sírból kell kiszállania, megifjulva dühében, haragjában, örömében. Jellemző szóváltás után elkezdődik a párbaj. Toldi inkább roppant nyers erejével győzi le az olaszt, kinek mesterséges fogásai kudarczot vallanak. Mindenféle fegyvert megpróbál-

nak, előbb dárdát, aztán kardot. Az olasz kardja eltörik, Toldi a magáéiból adat neki és saját kardja ellen víva csaknem kétes a siker. Az olasz, csapásai elől, végre futni kezd. Toldi buzogányát hajítja utána, melyet ez kikerül. Utoljára nagy öklelő fáját feszíti az ujra rá rohanó olasz lovának, azzal buktatja fel s nem hajtva a kegyelemszóra egyszersmind megöli, aztán a bámész nép közt hirtelen eltün.

A negyedik énekben Toldi már Rákos terén bolyong. A düh és győzelem nem fojthatta el búját, sőt föléleszté. Évődő búskomorsága magánbeszédbe tör ki. Mély kedélyét és nyers vadságát, hazafi fájdalmait és sértett hiuságát egyszerre tárja fel a hanyatló dalia, a nyugtalan öreg életunottságával. Tünődik: vajon sokalják-e vagy keveslik, mi vén korától telt? Haragszik a népre, mely elől elfutott, hogy nem ismert reá; szidalmazza a királyt, kitől soha sem fog kegyelmet kérni, kit most is mélyen szeret; érzi, hogy már elfeledett hős s míg szégyeli panaszait, könnye kicsordulását a nagy porra fogja. Azonban a nép fölkeresésére indul, a király követséget küld utána. Toldi nem mer örülni s midőn örülni kezd, eszébe jut, hogy az új idő piperőcz lovagjai csufolódhatnak vele és szakállába dörmögi: óh én szakállam, hivatlan vendégem! Im újra egy vonás jelleméből, mi a katastróf felé vezet. Ezalatt Benczét elhalmozza a nép jó indulatával, de ez épen oly dévaj, mint azelőtt, faggatózása s a boldog Bencze sem kevésbbé nevetséges, mint előbb a boszus. Ez erős humorral festett jelenet, mintha sejtetné, hogy a gúny előbb-utóbb a hőst is érni fogja s épen e fokozatos, sejtelmes előkészitésben, a szolgának komikai felhasználásában, mely Toldit mindig elle

súlyozva emeli, fejt ki Arany finom művészetet s azon körülmény, hogy Toldival utoljára is nem a vele rokonabb nép űz gúnyt, hanem az udvar, legszebben összhangzik a mű alapeszméjével. De míg ez bekövetkeznék, Toldinak diadalmenetet kell tartania, s e diadalmenet plastikai, s e mellett úgy szólva festői perspectivával kivitt csoportozataival, hol a hanyatló dalia mosolygó alakja elegiai fenséggel emelkedik ki, a legszebben végződik be a negyedik ének.

Az ötödik énekben Toldi budai házába tér, hogy felöltözzék az udvari ünnepélyre. Kedélyes beszélgetése régi fegyvereivel, tréfálkozása szolgájával, öltözködésében ejtett délczeg szavai, mind mozzanatai vidúló lelkének. S itt ujra mily lélektani vonást eleveníti meg a költő. Toldi barátaitól elválva már így szól:

Hisz talán még rajtam is fog a pipere
Belőlem is válik palota embere;

s most ujra azt mondja szolgájának: «Fénylenünk kell öreg!» Nem elégszik meg, hogy mint hős legyőzte az olaszt, megszégyeníté az udvart, mint palota embere is tündökölni akar. Hősisége elégtételt nyert, hiuságának halálos sebet kell kapnia. A hőst, kit erő nem győzhetett le, az udvari gúny megöli. A költő e kényes forduló pontot a legfinomabb humorral oldja meg, a nélkül, hogy Toldi eltörpüljön. Ugyanis Toldi a királyi palotába indul. Az előszobákban apródok, lovagok, az új idő, a csinosabb, műveltebb korszak fiai, dévajkodnak, hárfáznak, dalolnak. Egyik hősi balladát énekel a kún harczból, Szent László nemrég történt csodás megjelenéséről, másik, egy pisze — a gúnydalok éneklőjét így képzeli a nép — gúnyos verset dudol, mely Toldinak azon

nevetséges kalandját tartalmazza, midőn mint galant lovag oly nagy kudarczot vallott. Toldi épen akkor lép be, mikor nevetnek rajta. Természetesen a gunyoros kedvet belépése még növeli és faggatni kezdik. Toldi legérzékenyebb oldalon sértve buzogányos menteujjával három apródot lesujt, a királyhoz rohan, kit szidalmazni kezd, s ki elfogatására parancsot ad ki. E fordulópontot a «Hölgyfutár» igen visszatetsző, valószínűtlennek tartá, azt jegyezvén meg, hogy miként merhetnek a pajkos apródok az előszobákban énekelni, holott Nagy Lajos saloni illemet honosított meg udvarában; hogy fogadhatják vastag élczczel a hőst, holott már koruknál fogva nem lehetnek vetélytársai? Az első ellenvetés oly gyönge, hogy szót sem érdemel, nemcsak a népies eposz, de a történeti regény szempontjából is. A második mutatja, hogy a «Hölgyfutár» kritikusa se a mű alapeszméjét nem fogta föl, se a lélektani mozzanatokba nem hatolt be. Épen e fordulópont tünteti föl a két kort, melynek egyikében Toldi ragyogott, másikában már nem ragyoghat. Az apródok Toldi egész párbaját, személyes vitézségét nem becsülhetik nagyra, már csak azért sem, mert megszégyeníté őket, de még inkább azért, hogy a puskapor feltalálásával más fogalom kezd alakulni a hősről. Aztán a pisze gúnyverse egészen elkészíti kedélyüket az élczeskedésre s azon körülmény, hogy a vén Miklós pállott ruháiban nyalkán kicsípve magát lép föl, még természetesebbé teszi az egész jelenetet, mert Arany valódi költő, ki a természetességet a művészettel olvasztja össze s a lélekállapotok mélységeiből merít. A «Hölgyfutár» irodalmunk jelen termékei közt igen igen sokat találhatott volna, melyeken illőbben gyakorolhatta volr

kritikai szigorát, éleselműségét. Nem volt szükség, hogy ezt egy genialis mű legsikerültebb részén tegye, melyben csak a «Hajdanában danában» czímű gúnyvers fölér egy egész kötet divatos lyrai költeménynyel.

Az utolsó énekben, mielőtt Toldi halálát megérnők, még egyszer mosolyognunk, nevetnünk kell az öreg szolgán, hogy legalább egyszer ő is nevethet máson: a varga-kapuson, ki nem tudja étetni a lovakat. Szegény Bencze utólszor nevet. Ura haragjában, bújában halálos betegen érkezik haza. Minő szép és jellemző a hű szolga vigasza, ápolása, Toldi hallgatagsága, ki Benczével nem közli baját, s később halálakor sem búcsuzik el tőle, csak a király gondjaiba ajánlja. S most testőrök fogják körül a házat s a hadnagy tudtul adja Toldinak, hogy fogoly.

Készen áll a börtön, megyek abba önkényt,
Hol nem földi biró lát fejemre törvényt.

Felel büszke elkeseredéssel Toldi. Azonban utolsó órájában enyhülnie kell, megérnie, hogy a király elérzékenyülve lépjen ágyához, megsirassa. Halálos álmából föleszmélve a királyt látja maga előtt, kit mindig tisztelt, barátját, kit mindig szeretett, elbucsuzhatik tőle, szívére kötheti a magyar népet, kiöntheti régi panaszait s megszoríthatja még egyszer kezét. S minő megható kiengesztelés, finom tapintat, hogy midőn a király mintegy mentve magát így szól: «hajt az idő nem vár, más ivadék nő fel, mely nem testi erővel, hanem észszel győz», «nem rég egyszerű port találtak föl s

Toldi vagy nem Toldi . . . hull előtte sorban,
Az ész ereje győz abban a kis porban,»

tehát önkénytelenül Toldi régi búját éleszti föl. Toldi már nem hallja s még mindig a király kezét szorítva már előbb elhunyt. És temetése minő elegiai plastikaisággal van leírva: a gyülekező nép, a lassan ballagó gyászkocsi, a rendre kialvó fáklyák s a távol perspectivájában egyszerre feltünő, hulló falevéllel behintett sír, s a mint

Nem jelölte a sirt drága ércz vagy márvány:
Bencze volt az emlék lába fölött állván:
Egy ásót ütött le, arra támaszkodék,
S elborítá a sírt új havával az ég.

Ime talán hosszan, mégis röviden az egész mű jegyzeteim kiséretében. S mennyit mondhatni még a külalak, nyelv és rhythmus bájairól. Négy költőnk van, kik a magyar költői nyelvet oly tökélyre emelték, melylyel prózánk nem hasonlítható: Berzsenyi, Vörösmarty, Petőfi, Arany. Bizonyos tekintetben Arany mindeniket fölülmulja. Ő tanult legkevesebbet nyelvészeink tévedéseiből, ő merített legtöbbet az eredeti népnyelvből és nálánál senki nem birja jobban nyelvünk plastikaiságát, zenéjét, erejét a nélkül, hogy nagy művészete mesterkéltséget árulna el. Igaz ő nem elegáns, de annál több, mert hű és igaz; nem ragyogó, mert erős; nem keresi a naivságot, méltóságot, könnyedséget, mert megtalálja. A magyar alexandrint, mely különböző a francziától s historiás énekeinknél fogva hagyományos, ő épen oly művészi fokra emelte, mint Berzsenyi a görög lyrai schemákat, Vörösmarty a hexametert és jambust, Petőfi népdallamainkat. S valóban csodálkozom a «Pesti Napló» egyik kritikusán, ki egyébiránt méltányolta «Toldi»-t, kétszer jobban, mint a «Hét vár» czímű

silány regényt, vagy Karacs Teréz gyönge beszélyeit, hogy ilyesmit jegyezhetett meg róla: «A versek gördülete, a rímek Aranynál *fontosabb* szerepet játszanak, mint a legújabb nemzedék szükségesnek vagy épen lehetőnek is tartja». Ez épen olyan, mintha azt mondaná valaki, hogy Széchenyi valamivel jobb röpiratokat vagy vezérczikkeket írt Török Jánosnál. A rhythmus s általában a külalak Aranynál fontosabb szerepet játszik, mint minden magyar költőnél s a kritikusok bátran eljárhatnak hozzá iskolába, kivált ha verstant írnak.

S én «Toldi estéjé»-ről írt e szakadozott tanulmányomat a gyönyörtől elfogódva, csak azzal tudom befejezni: vajha Arany szerénysége sajátítana el valamit a középszerű tehetségek alkalmatlan és követelő természetéből s eposzai mellett, összegyüjtött kisebb elbeszélő és lyrai műveivel is mielőbb alkalmatlankodnék az irodalomban s követelné gyönyöreink adóját.

Talán igen is hosszadalmas, igen is unalmas vagyok. Nálunk széptani fejtegetésekben könnyen unalmassá válik az ember, ha nem épen hajhászsza a felületet és oly műről ír, melyhez ezeriben egyszer van szerencséje, s e mellett még a kritikusokat is bírálja. Hibámat a lehető rövidséggel kárpótlom. *Vajda, Debreczeni* és *Szabó* eposzairól, általában az eposz s «Toldi estéjé»-ről kifejtett nézeteim után, kevés mondanivalóm lehet. Egyébiránt e művek ketteje méltán igényli a figyelmet; egyik egy ifjú tehetség első erősebb nyilatkozása, a másik egy igen tiszteletre méltó emlék, oly férfiú emléke, kinek a tudományos téren kifejtett nagy tehetsége csak jelleme szilárdságával vetekedik.

Vajda nem mondát dolgozott föl, hanem oly történeti tényt, melyet csaknem mondailag lehet kiszínezni. Hőse I. Béla király, midőn ez ifjú korában mint számûzött Lengyelországba bujdosik, párbajban legyőzi a fellázadt pomeran vezért, megmenti az országot s jutalmul nőül veszi Richezát, Mieszkó lengyel király leányát. E tárgyat többször feldolgozták már költőink balladának, s úgy felfogva mint a krónika elbeszéli, alig is egyébre való. Vajda sem tudott belőle eposzi cselekvényt szőni. Csak érdekes eseményeket nyújt, de alig valamit a valódi cselekvényből s igen téved a «Nefelejcs» kritikusa, ki azt mondja, hogy e mű cselekvénye, mint minden eposzé, egyszerű. A cselekvény egyszerűsége, s a cselekvény hiánya nem egy. Talán az epikus eldobhatja a szorosan vett cselekvényt, ha Byron-féle hajlamai vannak, de ekkor költészetének súlypontja változván, egyebek, mindenekelőtt pedig lyrai genialitásával kell kárpótlást nyújtania. Vajda tulajdonkép naiv, azaz népies eposzt akart írni s művének mint ilyennek legnagyobb hibája az alkotás, a cselekvény gyöngesége.

Az első ének Béla bujdosásán kezdődik. A cselekvény ez első mozzanatán kívül még csak hármat tud felmutatni az egész eposz: először, midőn Béla Berezinával találkozik, mi útja czélját megváltoztatja; másodszor, midőn meglátja Richezát s iránta szerelemre gyúl; harmadszor, midőn legyőzi a pomeran vezért. A többi esemény vagy csak történeti háttérül szolgál, mint Szent-István és Endre eseményei, vagy nem foly be a hős sorsára s általában a cselekvény fejlődésére, milyenek: találkozása Hadonárral, Gunda megmentése, párbaja Berezinával. E há-

rom épen nem erős mozzanatból, melyeknek ketteje esetleges, nem telhetik ki bármily kisded eposz cselekvénye, s épen ezért jellemkifejlesztésről szó sem lehet. A «Pesti Napló» azzal menti e hiányt, hogy a jellemek készen vannak előállítva s nyilatkozásaik, összeütközéseik a sorssal egészben véve művésziek. A készen előállított jellemnek kevés értelme van, jellem csak cselekvényi fejlődésből merülhet ki, s nem egyéb, mint azon hatások eredménye, mit a viszonyok kényszerűsége, a mások tettei keltenek föl az egyénben, cselekvő vagy szenvedőleges színezettel, szövevényes vagy egyszerű cselekvényt alkotva. E nélkül az alakok nem emelkedhetnek ki, ködbe kell veszniök, s e köd nem lehet ossiani, mely a félhomályban is sejtet. Példa rá épen ez eposz. Béla tulajdonkép maga a költő lyrai hangulataival. Meg kell vallani, hogy e hangulatok költőiek, például Béla elválása szülőföldjétől (I. ének), álmadozása (II. ének), ébredő szerelme (III. ének), a párbaj előtti vigadozás (IV. ének). Azonban mindez nem elég, sőt akadály arra, hogy a hős mint körvonalozott jellem, határozott egyéniség emelkedjék ki. Aztán viseltethetünk-e iránta érdekkel, midőn nem félthetjük, nem aggódhatunk érte és se szivünket, se képzelődésünket nem lepheti meg? Vajon dicsekvő természete a magyar büszkeség és önérzetből foly-e, s nem sujtásos üresség-e inkább, mely még jobb érzéseinket is sérti, midőn a helyzet és hangulat ellenére azzal vigasztalja a cseh bajnokot, hogy szép és könnyű lesz halála, mert magyar kéztől esik el? Vajon Richeza van-e annyira is rajzolva, mennyire a lyrikus is rajzolja kedvesét, kihez dalait intézi? Mieszkó több-e, mint egy pohos öreg? A pomerán

vezér nem csak pusztán athleta, állatias bajnok-e? Berezinára még legtöbb gondot fordított a költő, legalább két költői mozzanatban igyekszik feltüntetni: egyik, midőn Béla ellen haragra gyúl; másik, midőn a vele vívott párbaj után Gundáról és Richezáról álmodik, s a kelő napsugárnál visszatér szivébe az életvágy és régi szerelme. Azonban viszonya sem Gundához, sem Richezához nincs úgy rajzolva, hogy érthessük jellemét s érdekkel lehessünk iránta. Mi pedig Hadonárt, a vén szolgát illeti, ő csak ráadás, se a Béla alakja emelésére, se komikai ellentételül nem szolgál, a cselekvényt sem mozdítja elő, s legfölebb csak azért bocsáthatunk meg neki, hogy Béla e szép sorokat intézheti hozzá:

«Bátya — így beszéle Béla Hadonárhoz,
Ügetés közben — mit szólsz e tartományhoz?
Ugy hiszem vitéznek jók a pomeranok,
Mert vitéz nép szokta lakni a síkságot.»

A cselekvény gyöngeségét a helyett, hogy kárpótolja, még inkább kiemeli a felfogás határozatlansága s a hangulatok zavartsága. Vajda népies eposzt akart írni, és Szent-Istvánt, ki iránt a magyar nép vallásos és nemzeti kegyelettel viseltetik, kiről határozott véleménye van, különczködő történetbölcsészkép, mondhatni csaknem cynismussal fogja fel. Ez másnemű költeményben talán lehető, de népies eposzban nem, minthogy ez mindent hagyományilag, hívőn igyekszik adni. E miatt hiányzik e műből az ódon színezet is, mely a népies felfogással rokon, s mely nem egyéb, mint azon emlékek, fogalmak összege, mely a multról a nép öntudatában él, s melyet a történeti tanulmány bizonyos határok közt

élénkebb határozottsággal tartozik kiszínezni. A hangulatok is egymást zavarva váltakoznak. A mű alapeszméjét a hit és szerelemért égő lelkesedés képezi, s a költő mégis sok helyt belevegyíti a kételyt. Kérdi: vajjon nem veszt-e az, ki a jelen örömeit a halhatatlanság álmaival cseréli be? s midőn a IV. ének 6—11. a mult időkön lelkesül, vajjon merengő elegiai hangulat-e az s nem izgatott blasirozottság? A költő mindezt teheti vala, ha nem népies eposzt szándékszik írni; azonban az ironicus hangulatokból át-átcsap a gyermetegbe, s itt néha gyermekies vagy trivialis is lesz, például midőn Berezina cseh nevével, s a gombaképű tótokkal elménczkedik, midőn azt jegyzi meg Mieszkó hasáról:

De nagy akadék is az a has valóban,
Szerelemben úgy mint harczias dolgokban.

E mellett ugyanazon egy hangulatot mindjárt megzavar egy-egy prózai gondolat vagy hamis kép; például, midőn Bélában fölébred a szerelem:

Hosszú volt Bélának első pillantása,
Mert meg volt meredve két szeme pillája,
vagy . . . . az ölelkező lombok
Voltak altatódalt regélő dorombok stb.

A külalakot, a verselést, a nyelvet illetőleg is ugyanezen különös vegyület mutatkozik: erő és nyerseség, természetesség és keresettség, emelkedés és dagály, ép magyarság és idegen szófűzés, szép rhythmus és gondatlan darabosság. Általán véve az egész mű egy még meg nem alakult költészet tisztulatlan de erős nyilatkozása, s van benne valami meglepő, mi várakozást s igényeket gerjeszt.

A «Kióvi csata» nem napjaink szüleménye, a multból nyúlik át hozzánk s igen díszes helyet foglal el azon epikai mozgalom emlékei közt, melyet Vörösmarty és Czuczor teremtettek. Debreczeni nagy műeposzát 1825—26 körül írta. Barátja gr. Mikó Imre csak nem rég födezte föl az 1851-ben meghalt költő irományai közt, illeszté össze, s adta ki díszkiadásban, a jövedelmet az elhunyt családjának ajándékozva. Az eposzt gr. *Mikó* bevezetése előzi meg, mely egyszersmind az elhunyt költő életrajzát tartalmazza. — Megható lapok: egy nagy tehetség, szilárd jellem eseményei, melyeket nemes lélek, megindult baráti szív tolmácsol, színez ki. — Én, ki ismertem Debreczenit, gr. Mikó szép rajzaiban mindenütt csak hűséget és igazságot találok. E férfiú különös tünemény volt. Nagy fáradalmak és küzdelmek közt a társadalom legalsó rétegeiből emelkedett föl magas hivatalpolczra, mindig hű maradva önmagához s később a sors csapásait nemes lélekkel tűrve. Előbb erdélyi bányásztanácsos volt, majd 1848-ban a m. pénzügyminiszteriumnál a bányászati osztály egyik főnöke, kit a bányászat és gépészet körében tett nevezetes javításai és találmányai hazánk határain túl is nevezetessé tőnek. Mint a nemes gróf írja, néhány jeles természettani munkát hagyott hátra kéziratban. Szabadjon remélni, hogy gr. Mikó, ki a hazai irodalom és művészet oltárán oly nemes buzgalommal áldozik, ezek közrebocsátásával sem fog késni, annyival inkább, mert bár Debreczeni jeles költő volt, de egész életét inkább a tudományoknak szentelvén, e munkái talán mindazt felülmulják, mit a költészet terén nyújthatott.

Debreczeniről, míg élt, ki sem tudta, hogy költő.

Nyomva a hivatal és élet gondjaitól, munkás és zárkozott életet élt, s csak nyugperczeiben, titkon, senki által nem sejtetve, keresett enyhet a költészet forrásánál, a nélkül, hogy igényt tartana a dicsőséghez. Azon korszakban, midőn a magyar erős nemzeti öntudatra ébredt, költőink a mult dicsőségén lelkesültek, őt is hevíté e nemes láng és eposzt írt. Költészetünknek egészen azon epikai irányához csatlakozott, melynek én kifejtett nézeteimnél fogva nem lehetek dicsőítője, épen azért, a helyett, hogy eposzának bonczolatába bocsátkozzam, csak általánosan jellemzem, kimutatva azon helyet, mely régibb eposzaink közt megilleti. Debreczeni már a költői munkásságra nyomasztón ható körülményeinél fogva nem fejlődhetett oly kész tehetséggé, hogy a külalakot egészen hatalmába keríthesse. Néhol igen is szabálytalan hexameterei nélkülözik azon hatalmas rhythmust, mely a Vörösmarty és Czuczoréit annyira kitünteti. Nyelve is hátra marad ezeké mellett, s mint írói nyelv nem mindig emelkedik az akkori fejlődés színvonalára. De a mi a nyelv tisztán költői részét illeti, olykor annyi őserő és természetes báj fejlik ki, minő Horváth Endre néha iskolás és ódon színezetet keresetten vadászó «Árpád»-jában ritkán. A felhevülés önkénytelen pillanatai ezek, melyekből a folytonos gyakorlat és műgond sokat fejthetett volna ki. Egyébiránt tudni kell, hogy e mű szétszórt töredékekből egészszé van ugyan alkotva, de a végső javításon nem mehetett át, itt-ott egész sorok hiányzanak, s a tizenötödik és utolsó ének végét csak prózában tervileg lehetett közölni.

Tárgya Kióv bevétele, midőn a hont kereső Árpád, a belső visszavonás s az istenségek ármányai

és védelméből folyó nagy küzdelmek között végre legyőzi Oleget, az orosz fejedelmet, megnyeri Attila kardját, az ősjóslatban megerősödik s az oroszoktól elpártolt kúnokkal csatlakozva megindul Pannónia felé. Ez alapon oly építmény emelkedik, mely töredékessége mellett is az alkotást illetőleg sokkal méltóbb mellékdarabja «Zalán futásá»-nak, mint a hogy a külalak sejtetné, természetesen ez is inkább egyes részletekben lévén kitünő, mint egészben véve. Debreczeni is, mint Vörösmarty nem mondai úton indult, azonban tárgya nem oly nagy történeti mozzanat, mint a Vörösmartyé. Mindkettő használt fel némi mondát is, de az egyiknél sem olvadhatott be az alapba. Debreczeninél az Attila-kard megtalálása, holott ennek kellett volna a mű központját képeznie, egészen elmosódik, Árpádból ő sem tud, mint Vörösmarty, valódi eposzi alakot teremteni, mi mondai, vagy történeti részletek nélkül lehetetlen is. Mindkettő használt csinált mythost, Debreczeni e mellett még bölcsészeti symbolikát is, azonban a gépezet, különösen az északi mythos segélyével a «Kióvi csatá»-ban inkább van beolvasztva a cselekvénybe mint «Zalán futásá»-ban. Az ellenfél, a szlávok csoportozatára Vörösmarty kevesebb gondot fordított, mint Debreczeni. Vörösmarty művében több az eredetiség és romantikai elem. Debreczeni utánzásra hajlik s antikszerű. Mindkettő kitünő egyes részleteket nyujt. Debreczeninél különösen nagy költői erőre mutat azon jelenet, midőn Árpád elalél, a megijedt sereg holtnak tartja, mert Ormuzd kiveszi testi hüvelyéből lelkét, magával ragadja a szellemek országába s megmutatja neki Pannonia földét. A Vörösmarty eposza különösen a nyelvet

illetőleg irodalomtörténeti mozzanat volt, a Debreczenié egy elkésett mű, mely körön kívül áll s irodalmunkban jelenleg alig lehet más igénye, mint hogy a multban illő helyet követeljen. Epikai költészetünk most már más, jobb irányban fejlődik, míg másfelől a «Kióvi csata» nyelvi tekintetben épen nem pótolhatja «Zalán futásá»-t, mely mögött messze marad. Mint mondám, tiszteletreméltó emlék, egy elnyomott költői tehetség, egy kitünő egyén síremléke, melyre kegyeletünk tűzi föl a koszorút.

Még a Szabó Lajos eposzáról kell mondanom valamit. Ez különös egy mű. Eleinte úgy indul, mintha víg eposz akarna lenni, aztán tudós értekezéssé válik, s végre mint didaktikai költemény szívünkre köti, hogy a földi üdv az egyezségben és tökéletes összhangzásban áll. Ezért utazta be a költő az eget és poklot. Ugyanis a halál huszár képében megjelen nála, lovára ülteti s föltárja előtte a menny és pokol minden titkát. Van benne néhány jó, bár diákos ízű ötlet, de találékonyság, alkotás épen semmi. A költő a helyett, hogy az olvasót képzeletének komikai vagy fönséges alakjaival gyönyörködtesse, hol vers, hol prózában oly nyelvészeti, történeti, ősmagyar mythosi fejtegetésekbe bocsátkozik, mintha azon magyar történeti iskolából került volna ki, mely őstörténetünket és mythologiánkat nyelvészeti játék által akarja kideríteni. S én csak azért teszek itt e műről említést, hogy e költészetünkbe is beszivárgó irány ellen szavazhassak.

III.

Tompa Mihály versei. II. köt. Kiadta Friebeisz István. Második kiadás. Pest, 1854. — *Száraz lombok.* Irta Mentovich Ferencz. Pest. 1854. — *Szerelmi vadrózsák* Tóth Kálmántól. II. füz. Pest, 1854. — *Tavaszi lombok.* Irta Concha Károly. Szombathely, 1855. — *Balogh Zoltán költeményei.* Pest, 1855. — *Tóth Endre újabb költeményei.* Pest, 1855. — *Zalár költeményei.* Kiadja Vachott Imre. Pest, 1855. — *Gyöngyvirágok.* Irta Spetykó Gáspár. Pest, 1854. — *Kakukdalok a nép számára.* Irta Meáncsek István. Veszprém, 1854.

Nem tudom: folytassam-e, a mit már megkezdtem, megírjam-e mindazon hat czikksorozatot, melyekben rendre szépirodalmunk mindenik ága s végre szinészetünk felett akarok szemlét tartani, bizonyos kritikai irányok ellen folytonosan polemizálva? Midőn asztalhoz ülök s tollat fogok kezembe, mindig valami nyomasztó érzet fog el. Épen mintha látogatóba készülnék valakihez, kivel érdekes, nem halasztható, de reá nézve igen kellemetlen ügyet kell elintéznem, s azon törném fejemet, mikép lehessek őszinte és mégis gyöngéd, hű önmagamhoz és mégis kiméletes, e nehéz mesterségen, melyet soha sem fogok megtanulni.

Valóban nem születtem kritikusnak. Legalább kedélyem sehogy sem tudja megszokni e szerep nyomoruságait. Ez alatt nem a gondolkodás fáradtságát, a kétely tömkelegét, a tévedhetés aggályait értem. Én örömest olvasom és tanulmányozom a költőket és műbölcsészeket. Ez reám nézve mindig gyönyör forrása. Minél többet vizsgálódom, annál többet élve-

zek, mert mind mélyebben nyilatkozik előttem a valódi költészet, e második isteni kijelentés, mely kibékít bennünket az élet nagy meghasonlásaival. Aztán magam is tevén némi kisérletet a költői pályán és legközelebbről a kisérletnél valamivel többet szándékozván közrebocsátani, szükségesnek tartom tanulmányozni saját művészetemet, mert bármit beszéljenek az ihletés csodáiról, a költészetnek három nagy iskolája nélkülözhetetlen: az élet, mely benyomásokat, tehát anyagot nyújt; a munka és műgond, mely azt feldolgozva mindinkább hatalmába keríti az alakot; a nagy példányokban nyilatkozó örök törvények, melyeket még a lángelme sem hághat át, annyira nem, hogy épen képviselőjök. E három iskola nélkül még azon szerény költői nevet sem vívhatni ki, melyért talán igen drága ár volna egy élet, ha a költő csak dicsőségért küzdene s egyszersmind nem belső ösztönét, szíve szükségét elégítené ki, mi több, mint a koszorú és márványemlék, mert életöröm és belső megnyugvás.

Mindez hát nem unalmas, sőt kellemes foglalkozás reám nézve. Azonban egészen más, ha az ember szobájában önmagának tanulmányoz, önmaga számára birál, és még más, ha ugyanazt nyilvánosan másnak és más számára teszi. A kimondott itélet többé nem övé, hanem a közönségé, ki előtt mondja, az íróé, kiről mondja s a hatás ritkán kiszámítható. Író és közönség egyaránt és könnyen sértve érezheti magát, mert a kritikus néha nézeteiket kénytelen ostromolni, míg méltánylata — mert talán igen kevés — épen annyi visszatetszést szülhet, mint — mert talán igenis sok — hibáztatása. És ha a kritikus nem tekintély, kikerülheti-e a hegyke inger-

kedés vagy epés gáncsoskodás vádjait? Ha pályatársai felett itél, nem fog-e az irigység gyanujába esni? S ha a pályatársak egyszersmind barátai, jó ismerősei, nem játsza-e el egyik vagy másik jóindulatát, mert kevesebbre becsülte, mint eszméit? Én nem vagyok tekintély és pályatársaimról irok. Miért tegyem hát ki kétszeresen magam annyi félreértésnek és gyanúnak? Nekem íróink közül sok jó barátom és ismerősöm van, kiknek többet köszönök, mint egypár jó óra örömét; szinésznőink közül is ismerek egy-kettőt, kikhez művészi tisztelet vonz. Miért sértsem meg hát a barátság és ismeretség gyöngédségeit? Miért apaszszam kellemes óráim számát? Miért idegenítsek el barátaim és ismerőim közül csak egyet is? Fölösleges töprengés. Oh nem! Hisz alig írtam néhány czikket, s már nemcsak azok neheztelését vontam magamra, a kiket kerestem, hanem azokét is, kik, bár nincs okuk rá, az enyémet keresik.

Ime a nyomoruságok, melyeket nem tudok megszokni, s melyek most is oly nyomasztóan nehezülnek kedélyemre. Mi az mégis, mi írni, e szemlét folytatni készt? Bizonyos erős felindulás kritikánknak most téveszméin vagy egyoldaluságán, majd elvtelenségén vagy személyes indokain, s azon mindennapi tapasztalat, hogy azok, kiknek kezei közt közlöny van, mindebben osztozkodnak vagy közönyösen eltűrik. E felindulás erőt vesz nyomasztó érzeteimen s izgat, hogy mint ujoncz merjek föllépni oda, hol nálamnál tapasztaltabbak nem akarnak helyet foglalni. Aztán elvégre is megnyugtat némi önérzet, némi remény. Mindinkább meggyőződöm, hogy azon visszahatás, melyet az uralkodó kritikai eljárás és irányok ellen

akarok fölkelteni, sokkal hasznosabb fáradság, mintsem meg ne érdemelje a kellemetlenségek elhordozását, s hogy azon jóindulat, mit talán így eljátszom, aligha méltó eszméim föláldozására.

«Ön némi érzelgés és hősiességgel akarja takarni szerepét, melyet valamely szinésznői vagy irodalmi cselszövény érdekében vállalt el; megvásárolt tolla reszket kezei közt s hogy ki ne hulljon, még jobban megnyomni készül» — mondani fogja valaki oly gyanusítás nyomán, mely mindig csak saját indokait tudja képzelni másokban. Oh e vád a legkisebb zavarba sem ejt, még akkor sem ejtene, ha más helyzetben volnék. Én azt hiszem, hogy a szinésznők művészi érdekeit az compromittálja legjobban, ki szükségtelen irodalmi lovagjokul tolja föl magát. A melyik szinésznő nem tud elég érvényt vívni ki magának a színpadon, annak bizonyosan kritikusai sem fognak a lapok hasábjain, sőt túlzásaik oly hatást idéznek elő a közönségben, mi épen kedvenczük ellen üt ki, s néha igazságtalanul. — Miért ártsak hát csupa rokonszenvből bármelyik érdemes szinésznőnek? Ily ízetlen szerep elvállalására nem vagyok eléggé ügyetlen. Kritikusnak a szinésznők érdeke ellen vagy mellett — a mint veszszük — csak egy, a széptani kérdések esetében lehet ily ügyvédi szerepe. Én e szerepet mindig elvállalom, mint elvállaltam egykor a «Szépirodalmi lapok»-ban Jókainé mellett Bulyovszkyné ellenében, midőn a «Pesti Napló» Chimene szerepét ez utóbbinak kivánta átadatni, ugyanazon P. N., mely most ugyancsak Bulyovszkynéről egészen levette atyai gondját. Mi az irodalmi cselszövényt illeti, ha ennek értelme az, hogy bizonyos írói töredék irodalmi és széptani nézeteit akarja

érvényesíteni: úgy én lapban irodalmi cselszövényt űzök nyiltan és függetlenül, mint űztem a «Szépirodalmi lapok», «Új magyar Muzeum» és «Pesti Napló»-ban s űzni fogok mindenütt, hol számomra tért nyitnak. Mit, mit nem tart rólam oly olvasó, ki csak úgy tudna meggyőződni nézeteim helyessége felől, ha még más oda nem tartozó körülményekkel is tisztába jöhetne, azzal keveset gondolok, azonban senkinek nem tanácslom, hogy szobámba lépjen oly czikk megvásárlása végett, mely nem folyhat meggyőződésemből.

«Önt hát visszadöbbenté saját kételye, érzi, hogy azon szigorú eljárás, mit elvül látszik kitűzni, jelen irodalmi viszonyaink közt épen oly nehéz, mint kártékony, ingadozása födözésére ürügyet keres s akkor negélyel elhatározottságot, midőn legtöprengőbb» — mondhatják ismét azok, kik a kritikát nem hiszik egyébre valónak, mint hogy az írónak pár kellemes órát, a könyveknek pedig keletet szerezzen s csak úgy tartják hazafiasnak, ha korlátolt eszméket terjeszt. Oh nem, épen nem! Tisztában vagyok magammal. Én azok közé tartozom, kik szivökben bizonyos irodalmi ábrándot és lelkesülést táplálnak s úgynevezett szigorúságuk önmaguk és mások irányában, nem egyéb, mint egyszerű kötelesség. S mi ez ábránd és lelkesülés? Oly érzés, melyet se a hiúság, se a haszon incselkedései nem elégitenek ki: vágy és törekvés az irodalom belterjű emelkedésén, melylyel annyi szent érdek van kapcsolatban, öröm és keserűség, a mint ez emelkedés lendületet nyer vagy gátba ütközik. S mi egyéb a kritika, mint egyik tettleges módja ez érzelmek kifejezésének, mely magában ugyan irodalmi emelkedést nem szül, de elő-

segíti. Vajon, midőn a tudomány és ízlés érdekében feltárjuk a jelesebb művek szépségeit vagy bonczoljuk a gyöngébbek hibáit, hathatunk-e kártékonyan az irodalomra? Vajon, ha téveszmék és ferde irányok ellen küzdünk, nyomorult kicsinyes szenvedélyeinket elégítjük-e ki? És ha követelni merjük, hogy szép nyelvünk — ez egyetlen kincs, mi dicső őseinkről reánk maradt — méltó eszmék méltó képviselője legyen, a nemzetiségnek vagyunk-e orgyilkosai? Ki ne örülne azon lelkes mozgalomnak, melyet kifejt jelenleg irodalmunk, ki ne méltányolná még a legszerényebb törekvést is, ha e nevet csakugyan megérdemli? De ki fogja helyeselni a napisajtó eljárását, mely minden kézmozgást munkának vesz, a mennyinek a milyen rovására tömjénez, s inkább elv és mérték nélküli méltánylatot tűz zászlajára, mit hazafias ösztönzésnek tart, mint elemző, fokozatos s az irodalom kivánalmaihoz mért elismerést, mi szerinte hazafiatlan visszariasztás? A magyar kritikus bizonyosan nem indulhat ki oly szempontokból, mint az angol, franczia vagy német, de annyit bátran követelhet, hogy minden mű irodalmi fejlődésünk színvonalán álljon vagy azt fölülmulja és tartozik a tudomány és művészet magasabb követeléseit is fel-feltüntetni, kivált a költői műveket illetőleg, melyekben irodalmunk legerősebb és legtermékenyebb. Hogy miért nincs valódi kritikai folyóiratunk, oly baj, melyen a tekintélyes írók és vagyonos hazafiak nem nagy áldozattal segíthetnének, de hogy a napisajtó miért nem tesz e tekintetben annyit, mennyit tehet, azt egy kis gond, mely által az ízléstelenségig lesülyedni, egy kis lelkiismeret, mely megveti a személyes indokokat, megorvosol-

hatnák. S vajon ez eljárás gyöngítné-e a közönség részvétét irodalmunk iránt? Kétlem, mert a mi közönségünk mindenekelőtt hazafias, mely még akkor sem feledkezik meg e kötelességéről, midőn némely író visszaél vele. Az eredmény csak az lenne, hogy a jeles művek nagyobb keletnek örülnének, mint a kevésbbé jelesek, nem a puszta hiúság és viszketeg nyerne táplálékot, hanem a becsvágy s némi határozott nézetek fejlődnének ki, melyek csak termékenyítőleg hathatnak. Vajon a kritikai szigor, kíméletlenség és hazafiatlanság oly értelemben, a mint nálunk veszik, nem összezavart, kicserélt fogalmak-e? Régi tapasztalat, hogy az erkölcsi fogalmak körül, melyeket nem lehet mathematikai pontossággal kiszámítani, legkönnyebben tévedhetünk. A gondolatnak önkénytelen, csak hajszálnyi félrebillenése is képes megcsalni szivünket és eszünket. Hányszor nevezik el az emberek a jellemet makacs szenvedélyességnek, a ravasz jellemtelenséget eszélynek, az érzelgést érzésnek, az elmésséget észnek, az erkölcsi ürességet emelkedett tárgyilagosságnak. Miért? Mert vannak találkozási pontjaik. A fentebb emlitett fogalmakkal sincs másképp. Mi hát a kritikai szigor? Ha nem is képesség, legalább akarat szolgálni az ízlést és tudományt. Mi a kritikai kíméletlenség? A személyes indokok megvetése. Mi a kritikai hazafiatlanság? A nemzeti műveltség szeretete. A választás nem oly nehéz, hogy az ember töprengésében Herculest parodiázza.

«Önt hát aggály szállotta meg, fél, hogy irodalmi garázdálkodása nem marad büntetlenül, ama lapok, melyek ellen ármánykodik, ama tekintélyes kritikusok, kiket megtámadott, az önérzet és tudomány, a logika

és elmésség polemiájával fogják tönkre verni, ép azért önfeláldozást, tettetve sebeit tépve föl, mintegy villámhárítóul részvétet koldul a közönségtől» — mondhatja valamelyik jámbor olvasó, kinek jóhiszeműségét csak irigyelni tudom, oh bár félnem lehetne! Még javamra szolgálna, mert inkább meggondolnám a mit mondok. De irodalmunkban úgy látszik mindent össze-vissza beszélhetni. Ritkán akadnak epés, ingerlékeny írók, kik az embert irodalmi hóbortjaiért megleczkézzék. A mi békés, önelégült irodalmunk csak akkor szokott valódi harczias színt ölteni, ha valamelyik művésznő szalagja lobog zászlóul, vagy az előfizetési idő közeleg s más ily nagyszerű perczekben. A valóságos polemia rég kiment divatból, a kritikusok sokkal kevésbbé hisznek elveikben, hogysem védjék, a lapok pedig komoly vita helyett inkább szeretik az itt-ott nyiltan vagy sejtetve elszórt élczeket vagy gyanusításokat. — Ime a félelmes polemia, mely nem szól a dologhoz és mit sem bizonyít. De a mi rendes polemiánk akkor sem félelmes, midőn a dologhoz látszik szólani s bizonyítni akar. Nem mindig szorul arra, hogy állításait más czáfolja meg, megszokta azt tenni önmaga. Néha azért támad meg valakit, mit önmaga is állít vagy tesz, s midőn más ellen harczol, önmagát sebzi. Ha valaki aztán e komikus helyzetre figyelmezteti, egész naivul s egyszersmind elég lovagiatlanul más igen kényes térre játszsza a vitát. S ez a dolog komoly oldala. Az ily polemia czélja elnémítani a szabad irodalmi véleményt, terrorizálni a kritikát. Elmélete röviden ez: legyünk oly indiscretek, hogy ki se merjen velünk vitázni; gyanusítsunk szakadatlanul, mert ez inkább zavarba hozza az embereket, mint eszméik czáfolata;

a széptani vitának adjunk politikai színt, melynek ugyan nincs értelme, de annál jobb, mert ki-ki rokon- és ellenszenvei szerint értelmezheti. Azonban ilyesmi csak oly embert riaszthat vissza, kinek szivében nincs segédforrás s oly következmények is megdöbbenteni képesek, melyeket előre is láthatott volna. Én ily ember nem vagyok, annyira nem, hogy bizonyos e nemű polemiát, melyet a «Pesti Napló» nem rég engem illetőleg is folytatott, leálarczozni vala szándékom, ha a véletlen meg nem gátol. E pillanatban hallom, hogy a «P. N.» szerkesztőt váltott. Oly szerkesztővel, ki magát többé nem védheti, lehetetlen az érdekes és lovagias polemia. De minthogy nekem a «P. N.» hajdani szerkesztőjével csak annyiban volt bajom, mennyiben széptani elvtelensége s kritikai eljárásával szemben ellenzéket akartam képezni, szabadjon czikksorozataim folytán a másokéi mellett azon széptani nézetekre is visszatérnem, melyeket e lap most egyik, majd másik kritikusa némi irodalmi fontosságra emelt. E szerint a részletes és ostromló polemiát feladva, az általánosabb és elvontabb fejtegetések terére lépek.

Nem a gyanusítás, nem a kétely, nem a félelem tartóztat hát, hanem meg-megáradó kedélyem, mely önmaga előtt igazolja magát, s mely önigazolást jónak láttam olvasóim számára is leírni. Némi lyrai hangulat fogott el s épen rosszkor, midőn lyrikusainkról akarok írni s azon nézeteket, melyeket «Petőfi S. és lyrai költészetünk» czímű czikkemben* kifejtettem, részint alkalmazni, részint megtoldani akarom. Nagy nyugodtságra volna szükségem, hogy ki-

* Lásd: «Uj Magyar Muzeum» 1854. I., II. füzet.

merítőleg s keserű utóíz nélkül tudjak fejtegetni, mert én legújabb lyránkat csaknem tehetetlennek tartom s azt hiszem, hogy oka nem annyira a tehetségek hiányában rejlik, mint azon uralkodó téveszmékben, mik szerint a költészet alig lehet több, mint bizonyos conventionalis tartalom conventionalis alakja: tehát művészet és ihletés helyett mesterség és affectatio.

Ne tartson engem senki finom ízlésével kérkedő különcznek, kit csak lángelmék elégíthetnek ki. Kritikus és olvasó egyaránt tévedne, ha csak lángelméknek tudna hódolni. A lángelme ritka tünemény, kit azzá tanulmány nem teremt, csak termékenyít s kifejlődését a korviszonyok és eszmék bizonyos küzdelme föltételezi, mely egyszersmind hősévé avatja. Aztán a lángelme magára még nem alkot valamely irodalmat, rendesen nagy és kitünő tehetségek előzik meg vagy kisérik, vagy épen vele jelennek meg s ezek a világért sem oly mindennapiak, hogy irányukban a kritikus fitymáló hangot merjen fölvenni. Sőt tovább megyek, s azt mondom, hogy néha a csekélyebb tehetségek is figyelmet és méltánylatot érdemelnek. Én részemről mindig tudok becsülni oly költőt, kit egy-két műve fenntart s korát, ha nem is fényesen, de nem minden nyom nélkül szolgálta. Azonban van két oly időpont, midőn a kritika nem lehet eléggé kérlelhetetlen és jóakaratú: egyik, midőn geniális vagy kitünő költők egy s másban oly irányt követnek, mely vagy a nemzeti állapotokra, vagy a társadalomra, vagy magára a művészetre nézve veszélyes; másik, midőn egy nagy költő letüntével interregnum áll be s azok, kik nyomán haladnak, a helyett, hogy mesterök iskoláját saját egyéniségök

szerint új meg új oldalról tüntetnék föl, mind szűkebb modort húznak le belőle, mi minden költői forma sorsa, ha a szellemet, az éltet őeszmét veszteni kezdi. Lyrai költészetünk ez utóbbi bajban sínylik. S mit tőn eddig irányában a kritika! Eleinte ignorálta, mintha oly mozgalom, mely a közönségnél és az irodalomban némi érvényt vívott ki, ignorálható volna, később uriasan lenézte, a nélkül, hogy a szellem vagy egyes művek bonczolatába bocsátkozzék, avagy nagy egyoldalúsága és folytonos következetlensége által hitelét eljátszva azt is veszélyeztette, mi helyest mondott. Én ellenkezőt akarok megkisérteni. Azonban minden félreértés kikerülése végett megjegyzem, hogy nem minden újabb lyrikusról akarok szólani, hanem csak azokról, kiknek gyűjteményeit czikkem fölé írtam; minthogy pedig köztök kettő, Tompa és Mentovich, olyanok, kik egy régibb lyrai mozgalomhoz tartoznak, előbb ezek műveit külön fejtegetem s csak aztán szállok legújabb lyránkra, mely szerintem a Petőfi utáni időszak, tehát körülbelül hat év, s melynek a kezem alatti művek többé-kevésbbé, de egyaránt képviselői.

Tompa ezelőtt mintegy tizenöt évvel lépett föl, ama nevezetes napokban, midőn úgyszólva a múlt és jövő választó korát kezdettük élni. Nemzeti ügyeink forrongása és az irodalom sebes fejlődése egymással versenyeztek. Érezni lehetett, hogy a költészet új elemeket fog magába fölvenni s a politikai élettel sok tekintetben rokon átalakulás elé néz. Ekkor Vörösmarty volt a magyar lyra fejedelme s mellette Garay, Erdélyi, Vachott Sándor foglaltak díszes helyet. Mindhárman örökölték Vörösmartytól a már győzelemre jutott tisztább formát és költőibb

nyelvet s azon nemzeti vágyak és törekvések eszméit, melyeket e látnokköltő oly hatalmasan zengett. E mellett épen úgy meglátszott rajtok a német lyra, a többek közt Uhland hatása, mint későbbi lyrikusainkon a Heine és Bérangeré. Garay Uhland nyomán szerencsésen kisérté meg a balladát; Vachott Sándor gyöngéd sentimentalismusa a kedély jogaiért látszék küzdeni; Erdélyi sokban rokon volt társaival és sokban elhajlott tőlük, kivált a mint demokrat eszméket pendítve meg a népies felé fordult. Mindenik igyekezett valami újat hozni be lyránkba és tért foglalt. Nagyrészt az «Aurora» és «Athenæum» tanítványai voltak, e két nevezetes közlönyé, hol a fiatal tehetségek mintegy felavatást nyertek.

Az «Athenæum»-ban lépett föl Tompa is, nem soká Kerényi után, valamivel előbb mint Petőfi. E három fiatal költő felől irodalom és közönség csakhamar nagy reményeket kezde táplálni, melyek beteljesültek. Csak Kerényi látszék társai mögött maradni, azonban midőn végkép elnémulni készült, Arany lépett helyébe, hogy az új költői törekvéseknek újabb lendületet, döntőbb súlyt adjon. Kerényi lyrája egészen a német lyra, különösen az úgynevezett sváb költői iskola befolyása alatt állott, mi részben már Garay és Erdélyinél is mutatkozott. Uhland, Kerner, Eichendorf, Rückert, kikből legörömestebb fordított, lehettek példányai. Csaknem mint ifjú tanulván meg nemzete nyelvét, sohasem kerítheté annyira hatalmába, hogy bírja titkait és rythmusát. De pillanatra gyermekien kedélyes, őszinte érzelmei feltünővé tették. Aztán mint demokrata szólt belé a nemzeti mozgalmakba, mi tetszésben részesült. E tekintetben közte és régibb lyrikusaink közt

az volt a különbség, hogy a hazafias eszmék, melyek eddig a magyar lyrában némi ódai szárnyalással szólaltak meg, nála pár hasonlat vagy epigrammai él alakját vevék föl.

Tompára kevés hatással volt a politikai élet küzdelme. Lyráján alig zendült meg hang, mely a forrongó eszmékből merített volna. E helyett bizonyos vallásos érzület vonult el rajta, mely ugyan nem volt elég mély a fellengő szent énekek forrásává válni, de elég erős arra, hogy mindvégig némi erkölcsi, mondhatni protestans szigort gyakoroljon rá. Egyébiránt költészetének tartalma rokon volt a Garay, Erdélyi és Vachottéval, csak verselése volt könnyebb, nyelve egyszerűbb és erőteljesebb. Leginkább a természetből vett s nagyrészt jelvileg használt képeivel vonta magára a figyelmet. Innen folyó hajlama az allegoriák iránt már jókor feltünt, mi költészetének maig is fő jellemvonása. Ezalatt Petőfi haladt a maga útján, nem hallgatva senkire, bízva önerejében s önbizalmában türelmetlenül. Lyránkban valóságos forradalmat idézett elő. Nagy hatását pályatársai sem kerülhették ki. Tompánál e hatás következménye néhány népdal lőn, melyek közül a «Télen-nyáron»... és «Béklyót tettem»... kezdetűek vetekednek a Petőfiéivel s egyszerre elterjedtek kunyhókban és palotákban és bizonyos vidor hangulat, melyre szertelen pathosba tévedt lyránknak oly nagy szüksége volt.

Míg Petőfit a régibb irodalmi pártok kritikája keményen leczkézte, a közönség bálványozta, addig Tompa mindkettő méltánylatában részesült, mert amaz irányában nem lehetett annyira ellenzéki, mint Petőfi, emez pedig egyebek mellett valami olyast is

talált benne, mit Petőfiben szeretett. E kettős hatás alatt folytatta pályáját Tompa, mindinkább kifejtve költészetének eredetibb sajátságait is. Legörömestebb az ő régi barátjához, a természethez fordult, melynek képeiben tuda csak igazán érezni és gondolkozni. Jogot tartott a virágok, fák, források, föllegek, éj, hajnal, alkony, tavasz, ősz, tél tüneményeihez. Szüksége volt reájok, hogy érzéseit tolmácsolják. Az «Őszi képek», «Éji violák» s több ily költeményei nem egyebek, mint a természet képei és jeleneteinek felolvadása a kedélyben. E nagy rokonszenve a természethez még félre is vezetheti a felületes vizsgálót, mert könnyen azon gondolatra jöhet, hogy pantheista költővel van dolga. Ellenkezőleg Tompa erős keresztény spiritualista s a természetet sokszor ez érzés allegoriáira használja föl, mint a «Temetői hangok»-ban, hol a megszólaló síremlékek a kijelentett vallás szigora morálját hirdetik. De voltak neki sötét perczei is, midőn se a természet, se a vallás nem tudá kiengesztelni meghasonlott kedélyét. Néhány keserű, fájdalmas hangot hallatott, a nélkül, hogy kétségbeejtő legyen. Ilyenek a «Pusztán», «Árveresen», «Szemere Miklóshoz» czímű szép költeményei. Fájdalma inkább boszús mint sötét, inkább erős mint vigasztalhatatlan. E fájdalom a gúnyba is átment. Rövid ideig megvetette a virágokat, melyekről regéket igért egy hölgynek s a csalán lőn kedvencze. «Csalánok» s más czím alatt néhány satyrikus költeményt írt, azonban csak fulánkos tudott lenni, a nélkül, hogy elmés legyen s gúnya nem emelkedett a humorig.

Költeményei köztetszésben részesültek és méltán. Hirét azonban mégis nem annyira dalai alapították meg, melyek csak 1847-ben jelentek meg összegyűjtve,

mint «Népregéi és mondái», melyeket 1846-ban bocsátott közre. Ez természetes volt, Petőfi oly hatalommal uralkodott a lyrában, mint előtte egyetlen magyar költő sem. Oly szünetlen s annyira szokatlanul dalolt, mintha maga mellett mindenkit el akart volna hallgattatni. E mellett a Népregék és mondák oly téren mozogtak, mely iránt a néphagyományoknak épen akkor megkezdett kutatása fogékonyságot ébresztett. — Másfelől e tért ki sem mívelte, kivéve Garayt, ki azonban már ekkor, eltérve az egyszerű költői felfogástól, balladát és regét egyaránt bizonyos rhetorikai krónikává tett. Aztán Tompa e műveiben sokkép volt eredeti és új, mi azon érből fakadt ki, melyből dalai folytak, itt sokkal szabadabb tért találva. Naiv felfogás helyett ugyan nagyrészt allegoriai és bölcsészeti úton járt el és sokszor mellőzve a néphagyományok szellemét, sokkal inkább adta tisztán képzelődése szüleményeit, mint hogy a mesterkéltségbe belé ne essék; de gazdag festőisége, elragadó költői hangulatai, kiapadhatlan találékonysága, néhol bűbájossá vált nyelve mindent kárpotolni igyekeznek. A «Vándor lápról», «Karcsai templom», «Márta könye», «Az árva lányhaj», «Jávorfa» kitünő művek. A népregék hiányos felfogásából csak később alkotott elméletet, mi oly modorba vezette, hol természet- és erkölcstani hajlamai egészen erőt vettek rajta. Ekkor aztán eltéveszté szemei elől, hogy a valódi népmese és regében nem uralkodik se a természet törvénye, se a szigorú erkölcsi rend. A költői báj épen a naiv felfogásban áll, lényege az emberek és dolgok gyermekies elfogulatlansága, mely oly kevéssé áll a világ erkölcsi rendjével összeköttetésben, hogy annak épen eszményi ellentéte. Mihelyt aggódó, úgyszólva prag-

matikai motivatiót kisért meg a költő, erkölcsi tanulságra fekteti az alapot vagy a természet törvényeit érzékíti meg: a képzelődés könnyű tündéri játéka helyett józan allegoriát vagy kisérteties történeteket fog teremteni, melynek csodái nem hizeleghetik be magukat lelkünkbe, mert erkölcsi érzéseinkre akar hatni, mit csak az eszményített valóság tehet; mert a természet törvényeit akarja kimagyarázni, mit akármely iskolai könyvből sokkal könnyebben és jobban megtanulhatunk.

Tompa regeköltészetének hiányai leginkább az 1852-ben kiadott «Beszélyek és regék» czímű gyüjteményében és «Virágregéi»-ben (1853) tünnek föl. Egyébiránt a «Beszélyek és regék» tartalma nem mind tündérrege, egyszersmind számos balladát és költői beszélyt is nyujt. Tompa ez utóbbi nemben már ezelőtt is szerencsés kisérletet tőn «Szuhay Mátyás»-ával, melyet a Kisfaludy-Társaság 1847-ben Arany koszoruzott «Toldi»-ja mellett kitüntetésben részesített. E mű, mely szűk adomai alapjánál fogva nem akart az époszig emelkedni, élénk és kereken kidolgozott. Különösen becsessé teszik az ügyes cselekvény, biztos jellemrajz s jól ecsetelt történeti háttér. Mindezzel a «Beszélyek és regék»-ben ritkán találkozunk.

Bágyadtság vonul el rajtuk s cselekvényük elterped. Néha a nyelv bájait is nélkülözzük, de annál több bőbeszédet veszünk. Mintha a költő bele-bele unna tárgyaiba s e legnagyobb csapás alatt, mi csak költőt érhet, egészen elhagyná az ihlet. De a balladák közt van egy pár, kivált «Az özvegy és fiai», melyekben Tompa megint régi és új erőben jelen meg. E szép költeményben összeolvad az érzelem és

képzelődés, mi az igazi költészet, vetekedik az egyszerüség és sebes menet, mi az igazi ballada.

Mint fennebb is érintém, Tompának erkölcstanári hajlamai vannak. A «Beszélyek és regék»-ben, valamint némely újabb elbeszélő művein ez mind kirivóbban kézde mutatkozni. Bőven vesszük az úgynevezett tanulságot, erkölcsi magot, mit a «Pesti Napló» egyik itésze többre szokott becsülni a művészi szépnél. — Ki merné hibáztatni az erkölcsi irányt? Ez lelkészhez kétszeresen jól illik, de a lelkész egyszersmind költő s ez változtat valamit a dolgon. Azonban nem akarok félreértetni. A mi művészien szép, az mindig erkölcsös, a mennyiben nem erkölcstelen s a költészet bizonyos nemeiben, minők a regény és dráma, a művészi gyönyör egy része épen attól függ, mennyiben bírja a költő megrázni és kiengesztelni erkölcsi érzéseinket. Aztán elvégre is minden költészet forrása a szív s minden érzés a legszorosb kapcsolatban van az erkölcscsel. Ki lehet költő a világ erkölcsi rendjének ismerete nélkül? Ennek hiányában az elbeszélő nemben a legcsekélyebb compositiót sem kisérthetni meg. Mi egyéb a tragikum, mint nagyszerű bukás szemben a világ erkölcsi rendjével, melynek keztyüt dobott a tévedés, bűn vagy szenvedély, s miért lakolnia kell? Az egyén szenvedése megrázza szivünket s az örök rend győzelme kibékíti. Azonban miért ne kisértsen meg a költő az egyetemi mellett, melyet a költészettől különben sem lehet elválasztani, még különös erkölcsi irányt is, mint megkisért társadalmit és politikait? Teheti, de ez iránynak szorosan össze kell olvadnia a költői czéllal, beilleni a művészi formákba, mert a költészet nem tudomány: valamivel több és kevesebb.

E tanulságos elem a «Virágregék»-re is kiáradt. De csoda-e, ha e gyöngéd légi termékek nem birhatnak meg oly terhet, mely a nehéz valódi életé. Itt egyébiránt a kifogás nem annyira a műveket, mint magát a genre-t illeti. Az ember szintúgy megsajnálja a költőt, hogy annyi erőt vesztegetett e hálátlan genre-ra, mely inkább csak nevében és külsőkép költői s mintegy önkénytelen azon különösnek látszó mégis természetes óhajtást fejezi ki: miért nem festi Tompa a szenvedélyeket, melyek a virágok kebleit dobogtatják, inkább az emberekben? Szegény virágok! Hisz ők csak mosolyogni és könyezni, sóhajtani és elhervadni tudnak. Miért osztozzanak a mi fitogtatott erényeink s eltakart bűneinkben? Miért nehezüljön reájok a természet törvényei helyett az erkölcsi világ rendje: a mi vigasztalónk és nemesisünk? A virágrege a német irodalomból szivárgott át hozzánk s aligha termékeny földre talál. A németeknél mindig otthonos volt. A romantikai iskola mindjárt eleinte nagyban űzte. Majd 1818-ban Schulze Ernő «Die bezauberte Rose» czímű műve nagy csodálatot idézett elő s az édeskés utánzások egész seregét vonta maga után. Később, midőn e költészet csaknem feledésbe sülyedt, Grandville «Élő virágai» Németországon is elterjedtek s Andersen csinos regéi nagy és kis gyermekeket egyaránt elbájoltak. A költők a virágok életírásához fogtak, a rózsa kalandjait zengték s a liliom rejtélyeit leplezték föl. De a birálók közül sokan kikeltek e mozgalom ellen. «A virágok» — írja a többek közt Schmidt Julian «a romlatlan kedély előtt kertben és mezőn mindig kedves jelenet, de ha odahagyják ágyaikat s Grandville modorában balletjelmezbe öltöznek, a valódi élet zajába vegyül-

nek s igényt tartanak ahhoz, hogy az emberekhez hasonló születésű lényekül tekintsük: az ellen tiltakoznunk kell. A természet minden tárgya saját eljárást kiván. A virágoknak is megvan az ő titkos költői életük; ha ezt a költő kiérezve megérzékíti, hálásak leszünk hozzá, de ha parfumirozva, phantastikus ruhában állítja ki azokat a piacra, letöri róluk a természet és ártatlanság kellemét». Mindez, ha nem is egészben, de részben illik Tompa «Virágregéi»-re is. Természetes, hogy Tompa költő levén, mindenütt tud valami táplálékot nyujtani szivünk vagy képzelődésünknek. Aztán itt-ott aesopusi mesefélét is ad, kilépve az e regéiben túláradó sentimentalismusból. Megjegyzéseim általában a genre-t illetik, mely iránt nem lehet rokonszenvem, s épen nem tartom kárnak, hogy e téren utánzói gyérülni kezdenek. Ezelőtt évekkel sok virágregét olvashattunk a lapokban, de az utánzók közül egyik sem birva Tompának se a virágok körüli tapasztalatait, se festői ecsetjét, a betanult forma tartalma csak üres kérődzéssé vált.

A virágregéket lyrai költeményeinek II. kötete követte, melyről bővebben akarok szólani. Ha ezelőtt évekkel «Népregéi és mondái» voltak becsesbek dalainál, most ellenkezőleg áll a dolog. Versei magasan túlszárnyalják a regéket. Tompa lyrája e második kötetben emelkedőben van az elsőhöz képest. Nem találjuk ugyan föl benne azon utánozhatlan szép népdalokat, melyek az elsőnek gyöngyei voltak, de minden egyéb, mi ott vonzott, bájosabbá válik. A természet iránti érzéke még most is a régi, képzelődése nem lankadt, de az érzés és szenvedély, mi amott ritkán nyilatkozék, itt gyakoribb és hatalmasabb.

Kedélye mélyült, élményei napjaiból és napjaink élményeiből merít, mit én mindenek felett nagyra becsülök, mert legújabb lyránknak ép az a baja, hogy magára erőltetett hangulatokban lélekzik, s a viszonyok és közönsége szükségét se nem érzi, se nem érti.

Bizonyos férfias bánat vonul el e költeményeken, mely kiengesztelődni akar és bir. A költőt nem bántják többé a szerelem valódi és képzelt kínai, ritkán kel ki boszusan a világ ellen, járta az élet utait s némi bölcsészi nyugalomra tett szert. Körötte romok és emlékek hevernek, melyeken jól esik elmerengenie, jelenések veszik körül, melyek szivének még eddig illetetlen hurjait pendítik meg. Kivándorló barátja után mélyen borongó elegiát küld, lelke komor képeken andalog s a mint pitvarában állván, tünődik, a mult idők emléke s a jövő sejtelme lepi meg; hiába látogatják a jó falusi szomszédok, nem tud beszédes és derültté válni, s midőn az éj reá nehezül, egy sötét vágyat érez; gyülölni, nem élni, de egy-egy csillag fénye lelkeig világol, hogy szeressen és reméljen. Meglátogatja a pusztákat, gyermeksége s költészete vidékeit, de azok most egészen más színben tünnek föl előtte. A költő vénült s a pusztákon nagy események rohantak végig. De a költőnek boldogsága is van. Neje és gyermekei veszik körül. Ide s régi barátjához, a természethez menekül, itt s a természetben nyugszik meg s engesztelődik ki. A dal, a bor és jó barátok közt ujra fölmelegedik s midőn a nagy meghasonlásokban, melyek körülveszik, kifáradt, a hűség karjai boldog álmakba ringatják.

Ime a költemények, melyeket pár rege s néhány gunyoros dal szakít meg. Tompa szerencsésen eltalálta a hangot, mely most szíveinkre hat. Ez az,

mi lyrai gyüjteményét a többiek felett oly magasan kiemeli. De hogy a költői alakításban mindenütt elég művész-e, olyan-e egészben véve, mint talán lehetne, más kérdés. Vizsgáljuk fény- és árnyoldalaival, a mint a kritikai méltánylat hozza magával.

Tompa előszeretete a festmény, kép, allegoriához ez újabb költeményein is átvonul. Költészetének ez most is ereje és gyöngesége. Régibb és újabb költeményei közt e tekintetben az a különbség, hogy képeit, allegoriáit inkább felolvasztja a kedélyben, s épen azért lyraibb. Régebb a kép volt nála túlnyomó, most az érzés. Bizonyság erre az «Őszi tájnak» ... kezdetű költemény. Egy magyar költő sem irt annyit az őszről, mint ő. A természet hervadása mindig mélyen hat kedélyére s különböző hangulatokba ejti. Versei e második kötetében is három ily költemény van, melyek közt legszebb az, melyet épen most említék. Mig az első kötetben megjelent «Őszi képek» czimű inkább őszi kép, ez őszi dal. Az enyészet bája, a hervadás és fény lelkén néha vágyba olvad, melyet e következő szép sorokban tolmácsol:

Néma a táj, arcza sápadt,
Rá derengő napfény árad;
Ah mi vonzó szép halál van
E mosolygó hervadásban.

Édes terhed, édes álom!
Szinte érzem szempillámon;
Hogy lehajtsam szinte vonja
Fejem a fák hulló lombja.

A fák lombja csendesen hull,
Nem küzdéstől fájdalomtul;
Itt a végharcz ismeretlen,
Lehet-e meghalni szebben?

Azonban itt a költeménynek be kellett volna végződnie. A még végül hozzá toldott versszak, mely azon óhajtást fejezi ki: miért nem ilyen az ember élte, szükségfeletti, mert a megelőző versszakokban már be van foglalva. Mindig mélyebb és költőibb hatást idézhetni elő, ha úgy hallgatunk el valamit, hogy kiérezzék, mintha kimondva se nagyobb emelkedésre nem hangolhatjuk a kedélyt, se jobban meg nem illethetjük. Az «Őszszel» czimű költemény kevésbbé becses. Itt a költő egészen ellenkező óhajtást fejez ki. Szeretné, ha az élet fáklyaként fényes piros lángban lobogna el, nem lassan hervadva, mint a levél. Érez, de nincs eléggé áthatva s inkább csak ötletet nyujt, mint költői eszmét. A «Jösz te kedves» ... kezdetű dalban is a haldokló természet képein mereng, azonban itt a hulló levelek közt másodvirágot is lát s lelkében az emlék örömei nyilnak, a természet mély álmában az öröklét melegét érzi, mint kedvese keblén az örök szerelmet. Szép alapeszme; de mig a csendes elégiai hangulatnak a rhythmus megfelel, pár átmenet némi zavart idéz elő. Például e sorokra:

Hamuszín köd ereszkedik a határra,
Fénynyel szegi be az őszi nap sugára,
S néma kopár tájak felett elhuzódván
Aranyozott szemfödél a
Hunyó élet koporsóján.

képzelődésünk egészen az eléje festett képbe merül, és szivünk benne akarna érezni, ha a költő engedné, ki így folytatja:

Fáj e neked a táj képe ily halványan,
Nem gondolsz-e tenmagadra a virágban ?
Mikor te is igy borulsz a hideg földre,
Ha megválunk majd egymástól ...
Én a bús ág, te a zöldje.

E versszak egészen elfordítja szemeinket tájképéről, hogy egy hervadó virágot kerestessen föl az érzés közvetítőjéül, holott ezt épen a hangulatot fölébresztett képnek kellene tennie.

Számos tisztán allegoriai költeményt is veszünk. Az allegoria nem a költészetbe, hanem a rhetorikába való s ott is igen másodrangu szerepet játszik, mondják sokan. Ez nem kevesebb egyoldalúság, mint az, mely az allegoriát többre becsüli a tisztán epikai vagy lyrai eszménél. Hiszen a keleti költészetnek egyik kútforrása épen az allegoria s a nyugatiban is nem egy kitünő művet mutathatni föl, mely többé-kevésbbé rá vihető vissza. Hát miért nem zárjuk ki a költészetből a hasonlatot is, midőn ez magában épen úgy nem költészet, mint az allegoria; úgy használva pedig, hogy se a gondolatot nem emeli, se azzá nem válik, a legizetlenebb valami? S mi egyéb az allegoria, mint megelevenedett vagy kiszélesült hasonlat? A kérdés csak a körül foroghat: megbirja-e tartalmát az allegoria, azaz összhangzik-e teljesen a gondolattal, melyet képvisel, epikai alakban tud-e történetté válni, mint lyra beolvadt-e az érzésbe? Tompa allegoriáiban mindezt érzi és nem érzi. Virágregéiben, melyek mind allegoriai költemények, épen az a baj, hogy a tartalmat nem birja az alak, mert a virágrege erkölcsi alapeszmével, tisztán allegoriai alakban sokat veszt költőiségéből. Lyrai költeményei közt sikerült allegoriákat találunk. Ilyenek: «A madár fiaihoz», «Madárfészek», «Ne nézzenek rám» . . . «Két madár». A két első legkiválóbb. Az anyamadár elnémult fiait, kik a vihar által feldult berekből elköltözni akarnak, új dalra és maradásra kéri. Az érzés, mely az allegoriát végig áthatja, mind emelkedőben,

az utolsó versszakban teljes kifejlést ér. Csak e sorok:

> Hozzatok dalt emlékül a hajdan
> Lomb-, virággal gazdag tájirul,

sokkal rhetorikaibbak, mintsem összeillhetnének a madár gyermeteg hangjával. A «Madárfészek», mely a családélet kedves allegoriája, még sokkal kitünőbb. Általában hol Tompa a családéletből vesz lelkesülést, mindig megható. Mintegy érezni látszik, mit egy franczia journalista nem rég mondott, hogy vannak idők, midőn a családi életet az észnek kellene fölfedeznie, ha a sziv már rég nem jött volna reá. Ez érzésből folynak különböző szinezettel «Tavaszkor», «Pünkösd reggelén», «Fiam születésekor» (I. II. III.) czimű költeményei is. Ez utóbbi a gyüjtemény legkitünőbb verseinek egyike. Egyébiránt ide is belevegyül az allegoriai elem. Az első majdnem tisztán az. A megáradt kedélyen kép tükröződik; rózsa kisded bimbajával, a mint a lomb rájok borul, hogy védje a vihartól. A másodikban a kedély újabb hullámot vet, a kép eltünik, helyette viráglevélként gyöngéd gondolat libeg. A harmadikban már sötét eszmék örvénye zúg, hogy a kedély mélyen lemerülve gyöngyökre találjon; mert a költő bölcsőben ringó fia jövőjén mereng, tanácsokat intézvén hozzá, melyeket igy végez:

> A mesterkélt világ dolgait ne nézzed,
> Hadd őrjöngjön, — csak te maradj a természet
> Kebeléhez közel . . .
> Légy egyszerű fia az édes anyának,
> Szánts, vess, fákat növelj.

A mint már egyszer érintém, Tompa allegoria és kép nélkül ritkán tud gondolkozni és érezni. Ezt

annyira megszokta, hogy képzelete még akkor is munkálódik, midőn se gondolat, se érzés nem izgatja. Öröme telik a csillogó játékban. A képzelet szakadatlanul ontja a hasonlatokat, képeket és allegoriákat, melyek ragyognak, de nem tudnak melegíteni. A költő hiába igyekszik érzést, gondolatot rejteni alájok. Érezzük, hogy nem egyszerre születtek, s a vers, mely se epigrammá, se dallá nem tud válni, csak kép marad és sokszor mesterkélt kép. Ilyenek kisebb-nagyobb mértékben: «Oh hölgyem», «Emléksorok», «Tavaszi bimbók» stb. czimű költemények. Az is megesik rajta épen ez okon, bár ritkán, hogy egy jó kép melléklete vagy ellentéteül egy más képet keres, s nem találván erőlteti; például:

Hir dicsőség fülmiléje csattog,
S elsímulnak lelkemen e hangok,
A mi rá hat, a mi elragadja,
A boldogság házi pitypalatyja.

A boldogság házi pitypalatyja jó kép, de ki érzi a fülmile csattogásában a hir és dicsvágyat?

Tompának, ki annyira barátja a természetnek, hogy úgy szólva képeiben él, természetesen irnia kellett festő költeményeket is. A «Tornáczomon», «Alföldi képek», «Zivatar», «Falusi órák» mind ilyenek. A festő költészet úgy értelmezve, mint azt Petőfi, Arany, Tompa kimüvelték, nálunk egészen valami új. Régibb festő költeményeink vagy puszta leirások voltak, s így költői becs nélküliek, vagy anynyira beleolvadtak a lyrába, hogy annak különösebb jellemvonást nem kölcsönözhettek. Ez utóbbit nem vádkép hozom föl, sőt ellenkezőleg, mert a lyrai költészet tárgya egyedül az érzés lehet, s minden

egyéb s így a természet is csak annyiban, mennyiben benne vissza tud tükröződni. S valóban ujabb festő költészetünkről kevés magasztalót lehetne mondani, ha az érzés és gondolat köréből kiemelkednék, vagy midőn kiemelkedni látszik is ne tudná magát úgy érvényesíteni, hogy több legyen, mint a rajz és szín csillogó játéka. A festő költészet csak elnevezés s egyéb semmi. A festő költemény is lyrai költemény, azzal a különbséggel, hogy festői eleménél fogva némi külön jellemvonással is bir. A festő költészet elnevezés csak akkor tévfogalom, ha a költőt festővé akarja tenni, mivé nem lehet, s arra ösztönzi, hogy lemondjon a költészetről, mikor aztán a festés nem eszközül fog szolgálni bizonyos költői czélra, hanem magává a czéllá válik.

Egyébiránt a mi ujabb festő költészetünk nem rokon se a Hugo Victoréval, mely az európai irodalomban annyi utánzóra talált, se a Freiligrathéval, kinek hirét épen festőisége alapítá meg. Hugo Victor leginkább keletre vándorol, ha képzelme tündéries színjátékát akarja ragyogtatni, Freiligrath költészete pedig orbis pictus, hol minden lehető anyag össze van halmozva, mi a képzelődést csak ingerelheti. A mi festő költészetünk mint a Tisza, melynek partjain mulat legörömestebb, hazánk határai közt marad, s legnagyobb mestere mind a mai napig Petőfi, a puszták szilaj gyermeke, ki költőink közt először találta rajtuk költőit. Már e közvetlenség önkénytelenül érzések forrásához vezeti a költőt, minők a szülőföld szerelme, nemzeti vágyak és gyermekkori emlékek, mig Hugo és Freiligrathnál az ethnographiai tanulmányok által közvetített hangulat inkább csak a felizgatott képzelődés szüleménye lehet, mint a

megilletett szívé. Hugo Victornak «Orientales» czimű művét, melyben festőisége a legművészibb fokra hág, Planche Gusztáv igen jellemzőn a gondolat és érzéstől megvált lyrának nevezi, mely nem ölel át egyebet, mint a színek és hangok világát, s melyben az érzések és gondolatok csak a második sorban állanak. Freiligrathról, ki Hugo mögött messze marad, hasonló jellemzőt jegyez meg Schmidt Julian, így szólván: «Freiligrath a szívben egy új húrt sem fedezett fel, melyen magával ragadó erővel tudna játszani; e hiányból kimagyarázható aztán, hogy természeti képeik nélkülözik azon közvetlenséget és belső összhangot, mi egyedül képes a lelketlen tárgyat a költészet körébe vonni.»

A mi festő költészetünk nem ilyen. Petőfi más uton járt, s itt fűzte homlokára a legzöldebb koszorút. Az ő festő költeményei eszmékből kelnek ki, s az érzések levegőjében élednek meg. Az «Alföld», «Csárda romjai» nem egyebek, mint a szülőföld szeretetének ódái vagy elegiái, melyeken a szabadság eszméje vonul át, mi annyira összhangzik pusztáink végetlenével. A mesterkéltségnek mi nyomát sem fedezhetni föl bennük. Kedélye, melyet a természet képeire vet, mint örömet, bánatot, reményt, vágyat, vagy szeszélyt, ezek jellemével mindig összhangzik. Erős érzéke van a jellemzeteshez s megáradó érzései a nélkül olvasztják magukba, hogy valamit letörölnének róla. Kedélye mint víztükör ringatja a képeket s képzelete napként szór reájok ezer szinben játszó sugarakat. Azért fest, hogy bennük gondolatokat és érzéseket ébresszen. — Látunk, hallunk, érzünk egyszerre, a szülőföld szeretetét érezzük és lelkünkön a nemzeti emlékek és vágyak hurjai zendül-

nek. Petőfi festőkölteményeinek eleme a természet iránti naiv fogékonyság s a szülőföld mély szeretete. E két elembe mi hóbort, mi affectatio sem vegyült, mi nála egyébiránt gyakori, s e szerint csak jótékonyan hathatott élet és irodalomra egyaránt. Nyilatkozásuk sem üres idealismus, sem abstractio, de concret valóság, az élet telje. Ő nem szónokol a szülőföld szeretete mellett, de megtelt szivélye és lángoló képzelődése a Tisza és Duna mentében mindent bájjal von be s pusztáinkon le egész a dőlt kéményű csárdáig valami szépet, meglepőt, szeszélyest fedez föl, hogy mélázzunk, mosolyogjunk s érezzük, mily szép, mily kedves a hazai föld, mily széppé, mily kedvessé tette Isten és szeretetünk. De Petőfi akkor is költő marad, midőn érzéseiből kiemelkedve fest. Ekkor képeibe annyi mozgó életet lehel, hogy azok tökéletes genre-képekké válnak, melyek hátterét mindig valami gondolat vagy érzés képezi, mint a «Téli esték»-ben a családiasság, a «Kutyakaparó»-ban az elhagyottság blazirozottsága. E költemények valódi remekek, költészetünk büszkeségei. Valóban Petőfi igazi genialitása népdalai és románczai, festő- és genreképeiben mutatkozik; minden más művében bár többé kevésbbé költő, messze marad mögöttük. S én csodálkozom, hogy kritikusaink oly kevésre becsülték eddig festő költeményeit, s a közönség közül sokan nem találnak benne annyi élvet, mint némely üres pattogásaiban, vagy gyönge alkotású költői beszélyeiben.

Arany festő költeményeinek jelleme a plasticitas. Ő nem szinez oly ragyogón, mint Petőfi, ő kivágni, kimetszeni tud, oly mesterin, mint költőink közül senki. Kezei közt minden kidomborul, teljes alakot

vált, egyéni arczot ölt. E tehetsége oly nagy, hogy azt, mit elénk állít, mintha nem is képzelhetnők máskép s már valahol láttuk volna. Petőfi bizonyos tekintetben hangulata által költi életre tájképeit, Aranynál inkább a tájképekből merül fel a hangulat. Petőfi lyraibb, Arany epikaibb. Innen megmagyarázható aztán, hogy Aranynak «Télen», «Az ó torony» czímű költeményei, melyekben a lyrai elem a tulnyomó, nem oly sikerültek, mint a «Családi kör», «Elhagyott lak» czíműek, melyek tökéletes genreképek. Egyébiránt az ő legmesteribb tájképei eposzaiban vannak, és soha sem puszta diszítmények, hanem vagy szükséges rámái alakjainak vagy a cselekvény kimaradhatatlan szinhelyei s így motivumok.

Tompa régibb festő költeményeinek jelleme az allegoria volt, mi az ujabbakon is fel-feltűnik néha, de kedélye most sokkal teltebb, mintsem ne korlátozza képzelmének e hajlamát. Ez ujabb festő költeményei annyira felolvadnak a kedélyben, hogy néhol lyraibb mint Petőfi, és sohasem oly nyugodt, mint Arany genreképeiben. De neki nincs annyi érzéke a jellemzeteshez, mint Petőfinek, sem oly plasticitása, mint Aranynak, ő általánosabb vonásokkal rajzol, s alapeszméit, érzéseit kevésbbé művészien tudja belopni lelkünkbe. Néha már tárgyait úgy választja, hogy az kizárja az egyénibb vonásokat, rhetorikai leirásokra ösztönzi, melyeket aztán reflexiókkal sző át, minő a «Zivatar». Az ő festő költeményeiből ritkán merül föl biztos vonásokkal rajzolt tájkép, megáradó kedélye mindent elmos és önmagába sülyeszt, de e nyilatkozása erős és megható, rendesen a falusi élet örömeinek alkonyfényében ég,

vagy terhes felhőként sötét árnyakat vet maga körül. A «Falusi órák», «Alföldi képek», «Tornáczomon» kitűnő költemények, szépségükből csak egy hamis kép s egy nem eléggé talált befejezés vonnak le valamit. Az elsőre példa e versszak:

Ködfátyolképe a multaknak kitárul,
S annyi régi rajzok visszatérnek rája;
Emlékezés nélkül mi volnál te oh szív?
Beszédes húrjától megfosztatott hárfa.

hol ugyanegy gondolat két oly hasonlattal van kifejezve, melyek egymással némi rokonok, s egyik a másiknak se folytatásául, se emelésére nem szolgálhatva, csak zavarólag hathatnak. A nem eléggé talált befejezés az «Alföldi képek» III-ában tünik föl. E négy szakból álló cyclus egyébiránt e gyüjtemény gyöngye. A költő hosszas távollét után meglátogatja a pusztákat, gyermek- és ifjuálmai vidékét, a régi ismert képek közt otthonn érzi magát, de a viszontlátás örömei közé mély bánat vegyül, elsötétül előtte a mosolygó táj, s buskomolysága minden tárgynak más színt, jelentést kölcsönöz, a nap mintha vért hintene a láthatárra, a megmerült csónak, a sás eltört kardja, a széthullott buzogány fájdalmas hasonlatban szólnak hozzá s ekkor így sóhajt föl:

Elhagynak a régi nyájas gondolatok,
Hánykodó lelkemben bús képet forgatok,
S mint a néma bálvány,
Melynek kebelében nincs élet, verő szív,
Mozdulatlan állok a puszták határán.

Ez szép. A költő ott áll az előtérben s a hunyó naptól megvilágított tájkép viszfénye haragos-szomorú kedélyébe olvad mind elhalóbban. Itt vagy be

kellene végződnie a költeménynek, vagy a sötétülő tájképpel e sülyedő kedély oly fordulatának bekövetkeznie, mely kiemelkedőn vagy mélyebben sülyedőn fejezze ki az alapérzést. Tompa ez utóbbit választá s midőn így szól:

És még igy merengek a bús gondolatban,
Mellettem a pásztor jó estét mond halkan,
Hisz a nap leszálla . . . .

mind jól megy, de e két végsor:

Jó földimnek arczán bús felleg vonul át,
Bánat vagy fekete hajfürtjének árnya.

sem elég festői, sem elég lyrai, holott épen e kettőnek egy pontba olvadásának kellene képeznie a kikerekítést. Sokkal művésziebben van befejezve a «Tornáczomon» czímű költemény. Ez kitünő egy mű. A költő végig néz a Sajó völgyén, elméláz a folyamon, melyet annyiszor áraszta ki vér és könny, megemlékszik a régi időkre, melyeknek nyomait rég eltörlék az évek s felsóhajt: ha a szívből is így törlődnék ki a fájdalom és csalódás! Azonban szép nyári nap mosolyog le az arató népre, itt-ott dal hangzik föl s a költő kérdi: mi szólal meg e dalban, öröm-e vagy fájdalom? A dal elcsöndesül, este lesz, a tájkép ködbe vesz, a szomszédból átjő Péter vagy Pál úr beszélgetni, de a borongó kedély nem talál tárgyat, melyen megpihenjen, míg

Végtére elborul, nyommasztó nagy éj lesz,
A levert lélek egy sötét vágyat érez:
Gyülölni . . . nem élni . . .
De egy-egy csillag gyul a felhőkön távol,
Fellobbanó fénye lelkünkig világol:
Szeretni, remélni!

Az első versszakban a tájkép méla rezgést kelt a kedélyben, mely tart a negyedikig s az itt felhangzó dalra egészen borongásba megy át; a hetedikben a leszálló estével mind mélyebben sülyed, míg végre az égben elsötétül, de a fel-fellobbanó csillaggal a remény álomképei vonulnak át rajta. Mennyire összhangzik, egymásba olvad itt kül- és belvilág, kép és érzés, s a hangulat határozottságát mennyire nem zavarja semmi!'

Tompa elbeszélő költeményeiben is sok szép festésre találhatni. Itt néhol sokkal több érzéket mutat a jellemzeteshez és nagyobb plasticitást fejt ki, mint festő költeményeiben. Ilyen például a Diós-Győrről írt népregéjében a következő versszak:

És oszlop épül a homokból,
A forgó szél építgeti;
Karcsul... karcsul s mindig magasabb
Míg kivirít a teteji...

Különben «Versei» e II. kötetében közlött elbeszélő költemények rokonok régibb mondái és beszélyeivel. Közöttük a «Retel patakja»-t s a hét gyermekes apáról írt népregét a naiv népies hang és felfogás tüntetik ki, mely Tompa régibb ily műveiben ritkán volt tapasztalható. S ez szerencsésen el van bennük találva, de alkotásuk gyönge. A «Néprege» épen elhibázott mű. Itt egy szegény embernek hét magzatja van; az anya nem győzvén őket kenyérrel és gonddal, így kiált föl: Te! csak meghalnátok. Óhajtása beteljesedik. Két gyermek nem soká meghal, kiket a többiek is követnek. A mint az apa sírt ás számukra, egy üst pénzre talál. Már a hetedik gyermek is a sírban, de a szülők gazdagok. Az ember azt

gondolná, hogy az ellentétből fog szövődni tovább a mese. Nem. Itt tökéletesen megszakad s más történet kezdődik, mely vele mi összeköttetésben sincs. Egy gazdag ember, ki e hírt meghallá, bikabőrbe öltözvén a szegény ablakára megy, s ezt kiáltja: «böm, böm, nyisd ki gyorsan, én vagyok az ördög, add át pénzedet». A szegény félelmében átadja pénzét. Azonban a gazdag is megjárja, a kérges bikabőr rásül hátára s maig is négy lábon szarvval bujdosik a világon ezt bőgve: böm, böm. Tompa hihetőleg a néptől vette át e mesét, de kettős cselekvényét vagy össze kell vala olvasztania vagy csak egyikét dolgoznia föl. Így a mint adta, a hibás alapért sehogysem érezhetjük magunkat kárpótolva oly egyes szépségek által, melyeket ő e művében is nyújt, mint mindenütt. Különösen szép benne azon hely, midőn az apa hazaviszi a talált pénzt és a meghalt gyermekek ruháit rakosgató anyának így szól:

. . . . . . anyjok
Nézd csak beh tenger pénz!
Amaz oda tekint
Azután rá sem néz,
Holmit rakosgatván
Könyje pereg rája:
Ez a kendőcskéje! ez a csizmácskája!

A «Harmincz éven túl», «Az én lakásom», «Búcsu», «Elmélkedés egy levél fölött», «Pipacsok», «Farsangban», «Vig szüret», «Búcsu az ó évtől» mind gunyoros költemények. E nemben Tompa most is a régi: haragszik és fulánkot ereszt. Azonban tárgyait most inkább veszi az élet és élményeiből, mint régebb. Legörömestebb a vidéki élet bohóságait ostorozza:

a mi jó compossessorainkat, kik szünetlen csak politizálnak és a tudomány és művészet iránt érzéketlenek; a kegyes patronusokat, kik a lelkészt egész keresztény szellemben alázatosságra és nélkülözésre szoktatják; az olvasni szerető szomszédokat, kik a kölcsön kért könyvet soha sem adják vissza; a dörmögő öreg urakat, kik korholják az élvező fiatalságot, mert maguk már nem élvezhetnek; a hetyke vidéki arszlánokat, kik bogárhátú kis házba vezetik a kastélyról álmodó begyes kisasszonykát; az időjárást, mely mintha az emberek felfordultságát követné, egészen megbomolni látszik. E mellett kikapják magukét a mi genialis poetáink is, kik verselni sem tudnak, a mi nagy kritikusaink is, kik csak magán rokon- és ellenszenveiknek hódolnak. Sőt egy helytt inkább boszankodva, mint gunyosan így kiált föl:

Van itt iró, költő, tudós, kritikus,
Regény-, dráma-, novellairó bőven;
Ismert, nem ismert, félreismert lángész,
Egymás hátán, mint csik a Fertőben;
S nem bámulsz minket oh boldog haza?
Dehogy nem bámul, sőt annál odább van:
Praenumerálni elfeledkezik
És nem veszen könyvet — bámulatában.

E haragos boszankodás jellemzi e költemények majd mindenikét, melyek közt «Az én lakásom» és «Farsangban» a legsikerültebbek. Tompa nem gyülöl oly mélyen, hogy erős satyrikussá válhassék s talán kevésbbé ismeri az emberek gyöngeségeit, mintsem eleveneikre találhasson. Haragszik és kibeszéli magát. Mintegy önkénytelen könnyülni akar s egyébre alig van gondja. Nem lelkesiti azon mély gyülölet, mely

egykor mély szeretet volt, s épen azért, hogy boszút állhasson, éhesen kéjelegve keresi a nevetségest, gunyolni valót mindenütt, hol a bűn és ostobaság megsértették erkölcsi érzületét. Ez az igazi satyra eleme, mely aztán, ha bizonyos határokon túllép, szívtelenséggé válik s az erős és biztos guny helyett csak daemoni kaczajt hallat. Tompa a humorig sem emelkedik. A bosszankodás és harag erőt vesznek rajta. Elfogultabb, mintsem az ellentéteiben felfogott világra a kedély könny és mosolyból szőtt sugarait áraszthassa. Épen azért se elég könnyen, se elég mélyen nem mozog. De haragos kedvtelésének természetessége szintúgy jól esik az embernek, midőn rendszerint úgynevezett humoristikus verseinkben nincs egyéb, mint erőltetett élcz, vagy oly izetlen tréfa, mely legtöbbször magát a költőt teszi nevetségessé.

Tompa igazi eleme sem a guny, sem a humor, hanem bizonyos búskomoly hangulat, mely most ellágyulva, majd kitörve, itt reflexiókba, ott érzésekbe sülyedve csendes resignatióban keres menedéket. Allegoriai és festő költeményein is e hangulat vonul el. Ott, hol alapeszméi reflexiókból merülnek föl, kevésbbé szerencsés, mint midőn önkénytelen érzéseinek enged. A «Mit kérek», melyben az emberiség jövőjén töpreng, a «Boldogság», hol a boldogság fölött kétkedik, a «Hűség», midőn az ifjuság, ábránd és szerelem romjai közt a hűség karján békül ki az élettel, mert nem érintik a kedély vagy szellem mélységeit, mögötte maradnak a «Távolból», «Itthon vagyok», «Halmon állok», «Első szerelem», «Szőlőhegyen», «Levél egy barátom után», «Vén harangozó», «Öreg szolga» cziműeknek, melyekben a barát

vagy családias érzéssel megtelt sziv vagy a sötét képeken borongó képzelet élénken és erőteljesen nyilatkozik. Legjelesebb köztük az «Egy levél barátom után». Már tárgya olyan, hogy utat kell találnia szivünkhöz. Egy szerencsétlen költő, a Kerényi emlékét újítja föl, ki Amerikába vándorolt — meghalni. Tompa egyetlenegy költeményében sincs annyira meghatva, mint itt. A hazaszeretet és baráti részvét mélyen megillették. Egész lelkéből érzi azt, mit a magyarnál talán egy nemzet sem érez mélyebben: «Szivet cseréljen az, a ki hazát cserél». Aztán e költeményben Tompa egészen új oldalról mutatkozik: néhány erős vonással a legjellemzőbben tud lélekállapotot festeni. Ilyen például, midőn barátjának az anyjánál tett látogatásáról ir:

Beszélgettünk ... ő is szólott, de keveset,
Kiméltem fájdalmát s nem említém neved;
S mellette a bánat keserűn meghatott;
Hogy úgy kell tartanunk, mint a ki már halott.

Ime Tompa költészete minden oldalról bemutatva. Láthatni, hogy azon körben, melyben mozog, se eszmék, se érzésekben nem szükölködik. Mindig elég mondanivalója van, azonban az, a hogy elmondja, kevesebb becsű, mint az, a mit elmond. E megjegyzés leginkább a compositiót illeti. Tompánál ritkán találhatni egyöntetű költeményt. Fejtegetéseimben többször volt alkalmam kimutatni most a hangulat zavartságát, majd a kikerekítés hiányait. Nála egyik gondolat vagy kép felkölti a másikat, a nélkül, hogy mindig azon czélra szolgálna, a mit ki akar vinni. Néha arról is megfeledkezik, hogy egyik kép a másik hatását szükségeskép veszélyeztetni fogja. Képzelme

vagy érzése észrevétlen kicsap, hogy figyelmünk csökkenjen vagy fogékonyságunk lankadjon. Aztán nem mindig tudja, mit kell elmondania s mit elhallgatnia. Olykor sorokat lehet kimutatni, melyek kihagyása által költeménye nem szenvedne csorbát. Ő nem jutott el még egészen oda, mihez nehéz, de termékenyítő tanulmány vezet s melyre még azoknak is szükségük van, kik tehetségük természeténél fogva a compositióban rendkivül erősek s inkább annak csak csekélyebb árnyalataiban tévednek. S mi e tanulmány? Az alapeszmének tökéletes megérlelése, hogy jól tudjuk a mit mondani akarunk; kifejtése a kifejezések árnyalatai és szavak súlya iránti érzéknek, hogy igen jól tudjuk elmondani a mit akarunk. Ez úgyszólva saját tehetségünk, gondolataink tanulmányozásának eredménye aztán az lesz, hogy semmit sem fogunk a véletlenre bízni, egy pillantattal be fogjuk látni a mű részeit alkotó eszméket, s vagy nem irjuk meg azon költeményt, melyre nem elég határozott hangulat vagy nem tisztán kibontakozott eszme izgat, vagy ha megirjuk, mindent megtettünk, mi tehetségünkben állott.

Mentovich némi tekintetben rokon Tompával. Az allegoriák és természeti képek iránt ő is hasonló előszeretetet tanusít, azonban oly hamar kimeríti s annyiszor ismétli magát, hogy egy-két költeményét ismerve, már ismerjük mindeniket. Ő is az «Athenæum»-ban lépett föl először Alpár álnév alatt pár csinos, a természet képeivel játszó epigrammai menetű dallal. Később majd mindenik divatlapba irt. 1847-ben Kolozsvártt egy füzetkében harmincz dalt bocsátott közre, melyekben egy akkor igen nevezetes politikai kérdést költői, mondhatni kedélyes oldaláról

igyekezett feltüntetni. Ez legjobb műve. A harmincz dal egy egészet képez, melyben a megindult kedély, mintha önmagával beszélgetne, az érzések és eszmék egy kis történetét, cselekvényét nyujtja meglehetős szerencsével. E dalokat különösen a kedélyes oldal tüntette föl. Oly időben, midőn a hazafias eszmék inkább csak pathosban nyilatkoztak, meglepő volt egy csendes, mondhatni túlszelid kedély hazafias önmagába sülyedése. Mentovich e jelen gyüjteményében egész a legújabb időig irt s nagy részt megjelent költeményeit szedte össze. «Száraz lombok»-nak nevezi, nem tudni mi okból. Annyi igaz, hogy e lombokon kevés a zöld levél. Mentovich nagy fogékonyságot látszik mutatni a természet iránt, de csak közönséges abstractiók s elhasznált hasonlatokban beszél róla. Az örökös könny és harmat, sóhaj és szellő, bánat és fölleg stb. képei kifárasztják az embert. Néha újat és szokatlant is akar mondani, de az egyszersmind nem találó és szép. Például nem erőltetés-e ez:

Hah! mi szép a sok szökő kut
Égbe szálló sugara....
Nem szökőkut-e a tiszta
Légbe röppenő pacsirta
Visszasiető dala.

Ő nem hogy jellemzetesen kedélyébe olvasztva tudná visszatükrözni a természetet, de még az általános költői hangulatig sem emelkedik. Kedélye épen oly kis körben mozog, mint képzelme. Pár csinos szerelmi dal, pár gondosan kivitt epigrammai gondolat, és ki van merítve egész költészete. De meg kell vallani, hogy ilyszerű költeményeiben őszinte, tiszta érzésre, sok csinra s némi bájra találunk. Legkevésbbé találja

föl magát, ha ódai vagy elegiai szárnyalást vesz. Költeményei ilyenkor elterpedve erőtlenednek el. Elbeszélő költeményeiben a mese nem tud megalakulni s egyszerűség helyett cziczomában keresi a hatást. Legjobban sikerülnek allegoriái, melyek közt legjelesebb a «Tél». Itt szeszély, festőiség, találékonyság igen szépen olvadnak együvé, majdnem a humorig emelkedve.

És ezzel hadd térjek át legújabb lyránkra.

A lefolyt hat év alatt irodalmunkban igen zajos lyrai mozgalom keletkezett. Néhány régibb és egészen új költő határozott vonásokkal kijelölt csoportozattá alakult, mint par excellence a legújabb lyra képviselője. S mi e legújabb lyra lényege, melyet költőik hol költeményeik, hol előszavaikban tanná emeltek? Oly téveszmék összege, mik szerint, mint czikkem elején is megjegyzém, a költészet alig lehet több, mint bizonyos conventionalis tartalom conventionalis formája: tehát művészet helyett mesterség, ihletés helyett affectatio. E legújabb lyra az ujdondászok tapsai közt ünneplé felavatását, mint eredeti sajátságaink, a melegség, természetesség és genialitas lyrája s úgy mondják, hogy a közönség tetszésével is találkozik.

Én az iránt, hogy ki tulajdonkép a közönség s véleménye mennyiben döntő, soha sem tudtam tisztába jőni, meglehet azért, mert magamat is némi közönségnek tartom és mert azt hiszem, a közönség mindig olyan, minővé az irók alakítják. Azonban ne gondolja senki, hogy a közönség szerintem valami profanum vulgus, kit figyelembe sem kell venni. Sőt nagyon is figyelembe veendő. De miért alázza magát akár költő, akár kritikus rabszolgájává, midőn, ha ereje

van hozzá, vezetője is lehet? Arról is meg vagyok győződve, hogy a valódi költő nem csak egy kirekesztő kör, legyen az akár az alsóbb, akár a felsőbb, hanem egész nemzete számára ír s műveit mindenki érteni fogja, a nélkül, hogy commentatorokra szoruljon. Ezekre csak akkor van szükségünk, ha a régibb korok vagy idegen nemzetek költészetét akarjuk élvezni, mert mesterségesen kell bele élni magunkat oly eszmék és érzések világába, melyek a mieinktől különböznek. Mindemellett két tényt senki sem tagadhat el: egyik, hogy minél nagyobb valamely költő, annál több szív- és elmebeli műveltséggel kell birnunk, ha egész totalitásában fel akarjuk fogni; másik, hogy minden nagy költő tovább vitte nemzete műveltségét s épen azért szellemének hagyománya csak lassan vált mindinkább szélesedő körben közkincscsé. Ez okon az a sűrűn hivatkozás a közönségre, mi nálunk annyira divat, előttem mindig gyanus, mert tudom, hogy némely mű népszerűségét sokszor az izlés határain kívül eső okok eredményezik, mert tapasztaltam, hogy nemcsak a politikában vannak fictiók, hanem az irodalomban is. S én valóban szeretném beszedetni a közönség szavazatát legújabb lyránk iránt, nem a vidéki levelezők, kik rendszerint az ujdondászok visszhangjai, hanem valamely kóbor szellem által, kinek módjában lehetne meglesni az egész olvasó közönséget. Alig hiszem, hogy e kóbor szellem a meghatottság, lelkesülés, a szív és elme gyönyöreinek oly számos szavazatával térne vissza, hogy igazolhatná ama nagyon is gyakran, nagyon is büszkén hirdetett népszerűséget. Legalább azon két szellem közül — egyik a lelkesülés most mosolygó, majd könnyező tündére, másik a gúny

most sivár, majd bohó dæmona, kik engem mindenütt kisérnek — majd mindig ez utóbbi áll előttem, valahányszor újabb lyránk dalain akarok andalogni. Most is mellém lopódzott, asztalomon tánczol, hahotázva lapozgat könyveimben s annyi bohó ötlet, gúnyos eszme viszketegét önti el kedélyemen, hogy alig szabadulhatok tőlük.

De talán nekem sokkal több ellenszenvem van legújabb lyránk iránt, mintsem igazságos lehessek hozzá, talán sokkal magasabb szempontokból indulok ki, mintsem méltányolhassak oly műveket, melyek alantibb színvonalon némi magasztalást is érdemelhetnek. Meglehet. Azonban attól függ minden, hogy minek tartjuk a költészetet s rokon- vagy ellenszenvünknek van-e széptani alapja? Ha a költészet nem köz és komoly dolog, melyhez izlési és nemzeti érdekek kapcsolódnak, akkor a kritikus a legostobább, legízetlenebb ember a világon, mint lenne azon széptevő, házi barát, rokon, ki a bájos kisasszony csinos zongorajátékára vagy a nagyreményű urficska sikerült stylistikai gyakorlataira nem tudna elég bókot mondani. Ki oly udvariatlan, hogy egy szép leányt könynyekre fakaszszon, midőn mosolyain édeleghet! Ki annyira kedélytelen, hogy lehangoljon egy szerény fiut, midőn önérzetre kell ébresztenie? S miért megzavarni a jó szülék örömét, kik meg vannak győződve, hogy gyermekük rendkívüli tehetség? De növendék-leánykák, szerény iskolás ifjonczok-e a mi lyrikusaink és salonfecsegés-e a kritikus kötelessége? Ha nem: miért ne merjünk bonczolni, fejtegetni, birálni, a mint minden irodalomban szokás? Miért nézzünk kezdőknek oly költőket, kik többé nem a lapokban kisértik meg erejöket, hanem önálló füze-

tekben a költői egyéniség igényeivel lépnek föl? Miért törjük fejünket édeskés phraseologián és épen bátorítás kedveért, midőn önérzet helyett fennhéjázás uralkodik s nem attól félhetni, hogy a töprengő műgond bénítja meg újabb lyrikusainkat, hanem hogy a könnyelmüség teszi tönkre. Miért ne alkalmazzunk valahára magasabb mértéket is, ha a rendes szerint maholnap a törpe is óriás lesz? Legalább ezeriben egyszer miért ne ragyogtassuk föl az eszmény, az isteni művészet, a magas törekvések világát is, midőn lyrai költészetünk ege beborult s a becsszomj és lelkesülés lovagjai helyett a hiuság rabjaivá, a kereskedelem gépeivé, a kaczérkodás vagy affectatio arszlánaivá kezdünk válni s valami olyszerű hangulat jő mindinkább divatba, miszerint az eszmei tartalom tudóskodás, a rhythmus és nyelv ereje, szabatossága pedans mesterkéltség, a kedély mély és emelkedettebb nyilatkozatai holdvilágias ábránd, de a mesterkélt érzés természetesség, az együgyűség naivitás, az izgatottság szenvedély, az érthetlen dagály mélység, a hóbort genialitás s a nemzeti czafrangok prózája a magyar szellem költői eredetisége.

Ime ellenszenvem okai, melyek szükségeskép polemiára vezetnek és most nem kritikusaink, hanem költőink irányában. De vajjon megtarthatja-e e kritikus nyugodtságát és tág látkörét, ha polemikussá válik? Annyira nem, mint az irodalomtörténetíró, de erre nincs is szükség. Bizonyos egyoldalúságot a polemikus kritikus el nem kerülhet, de ez épen érdemét képezheti. Mindez igen természetes. A kritikus meggyőződik valamely egészen modorrá vált költői iskola tarthatatlanságáról, valamely uralkodóvá lett szellem veszélyeiről, ellenük indul, hogy azon eszmék nyo-

mán, melyeket megpendít, visszahatást ébreszszen föl a közönségben s a fejlődő irodalom mozgalmaiban. Ebből önként foly, hogy a megtámadott iskola és szellem termékeiben élesebben fogja látni az árnyoldalt, mint más, vagy egyebet épen nem is lát s a fényoldal feltüntetésén már csak azért sem fejthet ki nagy buzgalmat, mert kiindulási pontjai szerint s az egészhez mérve az oly csekély, hogy alig érdemel szót. Ez a polemikus kritikus egyoldalúsága, melyet én kikerülni se nem akarok, se nem tudok s azon megjegyzéssel vallok be, hogy én nem a tehetséget akarom elvitázni a valóban tehetséggel bíró újabb lyrikusoktól, mi gyülöletes és meddő dolog, hanem iskoláik, szellemük, irányuk, tanaik és fennhéjázásuk ellen szándékszom polemizálni, mi irodalmi szükség.

Legújabb lyránk tökéletes felfogására szükség Petőfi költészetének főbb jellemvonásait szem előtt tartani, mert legújabb lyrikusaink nagyrészt az ő tanítványai vagy teremtményei. Az irodalom-történet bizonyítja, hogy a költők mindig hatnak egymásra s annál inkább, minél rokonabb szelleműek; de e természetes hatás és az utánzás közt nagy a különbség. Petőfi hatása legújabb lyránkra egész az utánzásig, vagy a mi azzal együtt jár, a torzításig terjedt. Újabb lyrikusaink úgy tettek, mint Nagy-Sándor vezérei királyuk halálakor: felosztották a birodalmat, hogy semmivé tegyék. Mindenik kikapta a maga részét és mindenik elpazarolta. Legújabb lyránk nem egyéb, mint Petőfi költészetének ereje enerválva vagy gyöngeségei a túlságig vive. Lyrai gyüjteményeinkben untalan Petőfi egyénisége, eszméi, érzései, hangulatai, rhythmusa és kifejezéseinek változatai, ismétlései vagy

torzításaival találkozunk. Újabb kiadásai ezek Petőfi verseinek a gyöngébbek kedvéért s néha a gyermekek számára. Innen újabb lyrikusaink annyira hasonlítanak egymáshoz, mintha testvérek volnának. Valóban testvérek is, legalább tejtestvérek, kik ugyanegy muzsa emlőjén szíttak táplálékot. A különbség köztük csak az, hogy egyik vegyesebb s némi eredetibb szinezetben jelen meg, mint s másik s az osztályban egyiknek egy, másiknak más rész jutott.

De mik Petőfi költészetének főbb sajátságai, miken újabb lyrikusaink megosztoztak?

Először is Petőfi kifejezte kora érzületét, hangot adott az idők törekvései, fájdalmai, vagy ha úgy tetszik, hóbortjainak is. Ez oly sajátság, melylyel minden nagyobb költő bír s minden életrevaló lyrának bírnia kell, a nélkül, hogy az úgynevezett alkalmiságnak vagy nagyon is köznapi irányok és szenvedélyeknek szolgáljon. -- Petőfi sajátságán nem osztoztak lyrikusaink, de nem is osztozhattak, mert akkor lehetetlen lett volna utánozniok. Mihelyt a költő nem saját és kora élményeiből merít, hanem a másokét s talán egy lejárt korszak költőjéit erőlteti magára, se nem értheti, se nem érezheti, mi alatta, fölötte, körüle zsibong esengve hozzá, hogy tolmácsolja. Lyrikusaink, az eszmei tartalmat illetőleg épen úgy megirhatnák költeményeiket ötven év mulva, mint megírták most. Ők nem tudják, hogy minden időben bizonyos kérdéseket intéz költőihez a közönség, bizonyos eszmény, hit képviselését várja tőlük, vagy legalább is változott hangulatai szerint velük akar érezni, ábrándozni és borongani. Az irodalomtörténete mellettem szól, s hogy ez mindenkor lehet-

séges, mutatja, hogy többet ne említsek, Tompa költészete, ki, a mint jellemzém, e tekintetben sok szépet nyujtott. Azonban én ez oldalról tudnám menteni lyrikusainkat s épen nem emelek vádat ellenük.

Térjünk a vádakra.

Petőfi ifjuságot lehelt a magyar lyrába s mintegy átalakítá; mert nemzetiebbé tette, mélyebben merülvén a nemzeti szellembe, mint eddigi költőink; mert az erő és természetesség szabadabb mozgásaival döntögetni kezdé az önkény és gyöngeség mesterkélt szabályosságait. Ez ifjító, átalakító erőt a népköltészetből kelle merítenie, hol minden nemzeti költészet eleme rejlik, s honnan eddigi költőink is merítettek, de egyik sem annyit, mint ő, kit ide hajlamai és élményei vezettek, mi mindennél több, mert mindig bár sokszor öntudatlanul, legmélyebb költői felfogást tesz lehetővé. Aztán az élet és irodalom is oda dolgozott, hogy a népelem mind szélesbülő körben gyakorolja hatását. Erősödni akartunk, hogy a nemzeti szellemet egész erejében kifejtvén, műveltségünket nemzetiebbé tegyük. E mind határozottabban nyilatkozó mozgalmat képviselte Petőfi a lyrában. Innen azon rendkívüli hatás, mit a közönségre tőn s azon erős lendület, mit összes költészetünknek adott. Ezért talán elfogultak is vagyunk irányában. Az eljövendő irodalmi történetiró tárgyilagosabban itélhet róla, mint mi. Talán el fogja mondani, hogy korábban meghalt, mintsem kiforrhatva a nemzeti szellemnek megalakult s egészen művészi formákba kristályosodott költői kijelentését hagyhatta volna hátra; hogy inkább hasonlított Mózeshez, ki megnyitotta a szolgaság kapuját, mint Josuehoz, ki belépett az igéret földére. Mindebben sok igaz lehet,

de annyi most is bizonyos, hogy a legújabb lyra, mely nyomán indult, nem az igéret földe felé halad, hanem egy újabb szolgaság kapuján tart diadalmenetet.

Legújabb lyrikusaink mindnyájan osztoztak a Petőfi által hatalmas fejlődésnek indított népelem nyilatkozatain, hogy egy-egy új téveszmével gazdagodjanak. Divat lőn népköltővé lenni belső ösztön, komolyan vett élmények nélkül, erőszakosan neki hevülve. De ez még hagyján! Hitté vált, hogy csak a népköltő költő és hogy tulajdonkép a népköltő nem költő; hogy a magyar lyrának csak egyetlen eleme van, a naivitás és a naivitás tulajdonkép együgyűség vagy hóbort; hogy a művészet csinálmány és hogy tulajdonkép a csinálmány művészet. Nem tréfálok, de mit mondjak egyebet úgynevezett tájköltőinkről? Ugyanis pár költő azon gondolatra jött, hogy ha Petőfinek valóban eredeti népdalai oly nagy zajt ütöttek, az ezeknél sokkal eredetiebbek még nagyobb zajt fognak ütni s ilyeneket írni épen nem nehéz. Legyünk eredetiebbek, mint a nép, az összes magyar nép. Vannak választott népfajok, zengedezzünk tájszólásaikon a magyar nyelv dicsőségére. Ilyesmi lőn a jelszó. Az újabb és eredetibb népköltészet egyik eleme tehát a tájszólás lőn, minek ellenében az irodalomnak tiltakoznia kell. — Az irodalom a költőtől csak egyetlen nyelvet fogadhat el, a tiszta nemzeti nyelvet. — Miért mennénk oda vissza, hol nyelvünk az irodalom keletkezte előtt állott? Miért használnók a tájszólást egyébre, mint a regény és drámában jellemzésre vagy komikumra? Ki nem tud jó, mindenekelőtt szükséges tájszót, mely eddig még ki nem fejezett árnyalakot tolmácsol, a maga

helyén s mintegy bejátszva használni, az soha se bajlódjék tájszavakkal. Oly tájszavakra, melyeknél jobb és közkeletű szavaink vannak, épen nincs szükségünk. Ki nagyon szerelmes szülőföldje tájszavaiba és nyelvi különösségeibe, gyüjtse össze s küldje be a nagy szótár szerkesztőinek. Mindenesetre a költészet sem nyelvtan, sem nyelvtani elmefuttatás.

Ime tájköltőink a népi elemet nyelvi tekintetben csak külsőségeiben tudják felfogni s nem bensőségében, hogy bájt, erőt, könnyedséget merítsenek belőle a merevség, enervatio és idegenszerűség ellenében. De a tartalmat illetőleg sem mennek tovább a külsőségnél. Czélul tűzik a tájszokások s némi hitregei hagyományok leírását. Ez mind igen becsülendő, kivált ha jól és híven van megírva valamely földirati czikkben vagy utirajzban. De költőnek sem több, sem kevesebb, csak kelmeszerű adalék, melyből csak feldolgozva lehet valami, mint Erdélyi mondá, midőn a «Szépirodalmi lapok»-ban tájköltőink tanai ellen föllépett. S minő különös! E versprózának még a prózai oldalát sem lehet eléggé becsülnünk, mert a tájszokások és hitregei hagyományokat nagyrészt ráfogások képezik. Legalább okunk van rá, hogy ezt higyjük. Midőn egyik tájköltőnél ezt olvassuk: «a hajnalban verőfényes a bokor», hihetjük-e, hogy az, ki a legmindennapibb természeti jelenést sem képes visszaadni, hűn adja vissza vidéke szokásait? Ha egy másiknál ismét azt olvassuk, hogy szent László az ég lovászmestere, ki lovagolni Mihály arkangyaltól tanult, nem kell-e hinnünk, hogy a nép naivitása ily czifra dolgokat ki nem gondolhat? Nem kell-e sajnálnunk az oly népi kutatókat, kik aztán tájköltőink adatai után indulnak el, mint például

Ipolyi Arnoldot magyar mythologájában több helytt? Ilyenek aztán az érzések és eszmék is, melyekből lyrai alapgondolatokat szőnek, nem a népéi, vagy mindenesetre nem a nép eseményi világából valók. Sőt tájköltőink vetekednek abban, hogy minél prózaibb oldalról fogják föl a népet. A mesterkéltség még kirivóbbá teszi a prózai felfogást. A ragyogni akaró képzelet egy-egy odavetett csilláma nem képes költői fényt árasztani reá. Eszünkbe jutnak a XVIII. század idylljei, a selyemruhás Daphnék, hajporos Menalcasok s a rózsaligetben s virágágyakon legelő nyájak. Mindenesetre a juhászbundán parfumet érzünk s a pitykés dolmány alól kilátjuk a fodrozott inget.

E tájköltészet kezdeményezője nálunk Lisznyai Kálmán volt. Ezelőtt három évvel megjelent «Palócz dalai»-t nagy magasztalással fogadta a kritika. Én soha sem tudtam megfogni e rendkívüli magasztalást. Minél többször olvasom e lyrai gyüjteményt, annál kevesebbet találok benne. Csak nagyon blasirozott kedély találhat élvet a természetesség és naivitás e mesterkélt, erőszakos, különcz és néha buja nyilatkozatain. A magyar költemények német fordítóin nem csodálkozom, hogy a magyar szellem eredetiségét fedezték föl bennük. Előttük, kik az európai irodalom életunottságával eltelve keresve keresik nálunk a piquantot és vadat, minél bizarrabb, érthetetlenebb valami, annál inkább bámulatos, magyar és eredeti.

Egyébiránt az még csodálatosabb, hogy miként lett Lisznyai népköltő, ha nem volna annyira természetes. Ő Petőfi föllépte előtt a nagyon eszményi, magas és pathetikus költészetnek volt híve s különösen szerette a dagályt, a szónoki dictio bizarr érthetetlen-

ségeit, a cziczomát és képtelen képeket. A népköltészetben is ugyanaz maradt, mi ott volt, csak tárgyait változtatta, mert a népies jött divatba s a mi költőink nem szoktak makacson ragaszkodni eszményeikhez s daczolni,. ha kell a közönséggel s még a kritikával is, ha költészetük alapját támadja meg, melyet változtatni soha sem függ a költő önkényétől, mert élményeiből foly. Úgy van, Lisznyai csak tárgyait változtatta. Ott a fenséget fogta föl bizarr oldalról, itt a naivitást. Párhuzamos példákat idézhetnék, ha nem volnék hovatovább hosszadalmas. Ő, kinek költői szellemében semmi igaz, egyszerű és természetes sincs, kénytelen mindenütt túlozni s a képzelet rakonczátlanságainak csillámával fedezni az eszme és érzés hiányát. Azonban annyi igaz, hogy jó és eredeti ötletei is vannak, egyes jó sorokat ir, hogy a következőkkel elrontsa, egyes jó versszakot, hogy az egész semmit se érjen. A «Palócz dalok»-ban néhol le van téve az elem, miből kerekedhetnék ki valami s néhol kerekedik is: három-négy dal. Ennyi az egész, de ezért kár volt annyi téveszmét hinteni szét s oly költőietlen genre-t hozni divatba, melynek tüstént számos utánzója akadt.

Nyomába mindjárt Szelestey László lépett a «Kemenesi czimbalom» és «Falu pacsirtája» czímű lyrai gyüjteményeivel, melyek a «Palócz dalok»-nál jóval kevesebb becsűek. A «Palócz dalok»-ban legalább költői szikrák vannak, itt csak tájszó, tájszokás és cziczoma. Egyébiránt Szelestey is a Lisznyaiéhoz sok tekintetben hasonló pályát futott meg Petőfi előtt, ő is más muzsa híve volt, a parfumirozott, befűzött, selypítő muzsáé, ki gouvernante-októl tanulta meg érzéseit, gondolatait kifejezni édeskés,

czifra és stereotyp nyelven. E muzsának egy nap eszébe jutott odahagyni a salont és juxból beállani falusi szolgálónak. De szokásairól itt sem mondhatott le, kendőzte magát, kényesen lépett s megfeledkezett arról, hogy nem a redoute-teremben tánczol, hanem a falu korcsmájában, nem a boudoirban vár János úr ő nagyságára, hanem az utczaajtóban Jancsi bojtárra. Ekkor aztán a szégyentvallás félelméből elkezdett affectálni, hogy ő született parasztleány, kinek atyja valóságos betyár volt. Ám üssük föl bármelyik lapon a Kemenesi czimbalmot és a Falu pacsirtáját, mindenütt tapasztalni fogjuk a természetesség, naivitás és szilajság e mesterkéltségét és meggyőződünk, hogy az eszmék zavartságát, az érzések ürességét s a képtelen hasonlatokat a népies szín épen úgy nem tudja fedezni, mint a nem-népies. A költészet egy és örök bárminő alakban. A nép- és műköltészet nem ellenkező fogalmak, sőt a költészet fogalmában mindkettő egyesül s épen azért a népdal a költészet fogalma alól ki nem vonható, bármenynyire erőltessék tájköltőink.

Szelestey ez újabb népies lyrai gyüjteményeivel nagy hűhót ütött a kritika; a többek közt ugyanazon kritikus, ki egykor Petőfinek épen népdalait és románczait támadta meg igazságtalanul, nem győzte eléggé magasztalni a népköltészet ez üres és ferde termékeit. Mi vala természetesebb, mint hogy a vidéken kezdték hinni, hogy a népköltészet a legkönnyebb dolog a világon, hol mindenki a siker biztos reményében próbálhat szerencsét, mert mindenki ismerheti saját vidékét s tudhat azon vidék tájszólásán írni. A Lisznyai és Szelestey modorában nem egy költeményt olvashattunk már lapjainkban. Ki nem

csak a lapokat olvassa, hanem a szerkesztők tárczájába is bepillanthat, hol a ki nem adott versek nyugszanak, tudja, hogy a fiatal nemzedék nagy része e téren mozog, sőt némely régibb író is, azon elv szerint: «qui perdidit numerum, incipiat iterum» mint tájköltő kezdi meg ujra a költői pályát.

A kezem alatti gyüjteményekben sem hiányzanak a tájköltők. Ilyen *Spetykó Gáspár,* ki régebb az «Athenæum» és «Honművész»-ben számos nem népdalt írt; ilyen némikép *Meáncsek István* is, ki egészen új név.

Spetykó Gáspár — mint előszavában mondja — «azon nép életkertjéből szedett virágokat, mely hazánk kellemes Mátra, különösen Gyöngyös vidékét lakja». E virágokat magyarázat kiséretében kell szagolnunk. A gyüjtemény végén magyarázó jegyzeteket nyujt a költő. Ez igen természetes. Tájköltőinket magyarázat nélkül éppen úgy nem érthetjük, mint nem érthetnők azon régibb költőinket, kik a hellen és latin költészetet utánozták, ha nem tanultuk volna a hitrege és régiségtant. Ime mily szépen összetalálkozik a paróka és pörge kalap, sőt még a kritikának is egykép köszönnek: a paróka parasztnak nevezte volt a kritikust, a pörge kalap pedans tudósnak vagy uriasbeteg izlésűnek szidalmazza. S én valóban nem tudom megfogni, hogy némely népköltő miért néz oly megvetéssel a hellen és latinoskodó költőre, midőn vele annyira atyafias. A különbség csak az, hogy akkor az Olymp, Nectar, Venus, Gratia stb. volt a költészet reczipéje, most pedig a Rózsám, Babám, Csillagteremtette, Me-csoúkolt, Joúkor gyütt s több efféle. De egyik reczipe éppen annyit ér, mint a másik. A lelkesülést nem árulják a gyógyszertárban, s így

nem csodálkozhatni, hogy ezt a Gyöngyvirágok költője is nélkülözi.

Spetykó Lisznyait vette példányul. Sokkal szemérmesebb ugyan, de úgy hallgat el egy s mást, hogy — a mint maga mondja — könnyen ki lehessen találni. E mellett megtaláljuk benne, bár bágyadtan, azon Lisznyai-féle és úgynevezett kiválóan költői képzelet ragyogását is, melynek nálunk annyi bámulója van: a bizarr és képtelen allegoriákat és hasonlatokat értem. Ilyen például az, hogy a tavasz házasodik, a földet veszi nejül, a vőlegény fénylő nap arczú, a menyasszony, t. i. a föld, csillagpártás és szivárványruhás, a természet — ez ősz pap — összeesketi őket; lakodalmi nép: a fák, bokrok, virágok; zenészek a madarak, s az új házaspár égi örömatyja mennydörgésben tudatja tetszését. E sorok sem különbek:

Hej ma nékem nagy a hibám
Tele dohánynyal a pipám,
Elveszett a tűzszerszámom
Hogy gyujtom meg a dohányom?

Tele pipa a kebelem,
Dohány benne a szerelem;
Szeretőm — ez a tűzszerszám —
Hűségtelen lett én hozzám.

Másutt:

Szénnek égette kend föl,
Szerelmem szép fáját,
Szívem — ez a szenes zsák,
Csak a sírban találja
Pihenő tanyáját.

Egyébiránt a Gyöngyvirágok költője kölcsönzött valamit Lisznyai úgynevezett házi költészetéből is, melynek remekeit régebb a «Hölgyfutár»-ban, nem rég pedig a «Laczi konyhájá»-ban olvashattuk. Mi az a házi költészet? Rokon a tájköltészettel. Az, midőn a költő házi ügyeit, barátjait és nem barátjait, kalandjait, a vidék vagy köre pletykáit a legprózaibb és legilletlenebb oldalról fogva, föl a közönség elé viszi. Cserei-Berei-féle költészet, melyet a mi galambszelíd kritikusaink nem mernek megostorozni, talán azért, mert nagy közönsége van: minden ember rokonostul, kikről név szerint tesz említést, és a botrány-kedvelők, kik szeretnek röhögni. Oh ez az abstract fogalom: közönség, hány költő és kritikus fejét zavarja meg! S mégis vajon nem természetes-e, hogy épen a közönség az, mely mind kevesebb kevesebb tiszteletet tanusít a költők iránt? Nagyon természetes. Ki önmagát és művészetét megalázza, ne csodálkozzék, ha példáját a közönség is követi. Ki gyermekjátékot űz az irodalomból, tűrje el, ha gyermeknek nézik s köszönje meg, hogy ily kegyes elnézésben részesül. Mindezt nem Spetykóról mondom. Ő korlátozni igyekezett e hajlamát. Csak két házi költeményt írt, a «Különcz»-öt és a «Firkantyu komá»-t — a mint jegyzeteiben mondja — két élő gyöngyösi egyénről. Mindkettőben a prózai felfogás vetekedik az érzület műveletlenségével. Unalom és undor fogják el az embert. A házi költészet rendesen a gyönyör e két forrását nyitja meg számunkra. De értsük meg egymást. Irjon mindenki élményeiből, fessen élő alakokat: ezt teszi minden valódi költő, de soha se feledkezzék meg arról, hogy a satirához gúny és közérdekű gúny kell, a humorhoz kedély, a tréfához

elmésség, s mindez sem pasquil, sem olynemű önvallomás, mely még meghittjeink körében is izetlen.

Spetykó egész lyrai venája sem több, sem kevesebb, mint némely udvarló úgynevezett phraseologiai készsége. Ah kisasszony nézze a pillangót ama rózsán, ha én az ön rózsaarczának pillangója lehetnék, mond némely udvarló. Hej te tarjányi hamis kis lyány, honnan hoztad volt azt a hátfát, mióta befűtöttem volt a búbost (kemencze) egészen tűz vagyok, bizonyosan a szerelem erdejének tilosában vágtad és szivem — ez a búbos — azért ég a szerelemtől. Dalainak nagy része mind ilyen. A többi prózai leirása némely gyöngyösi tájszokásnak. Köztük néhány nem-népdalt is veszünk a «Honművész» idejebeli versekből. Legyünk irántuk elnézők. De vajon azt elnézhetjük-e, hogy éppen a tájköltők tesznek erőszakot nyelvünkön, kiktől ha egyebet nem is, legalább magyaros nyelvet várhatnánk. Álljon itt néhány sor mutatványul:

Minthogy a paróka soh se *fésültetik,*
Mindamellett zsírral naponkint *kenetik.*

Másutt:

De *szivködöm* nem űzik
Sem hölgyek, sem zene:
Ah erre kedvesemnek
Itt-léte kellene sat.

Meancsek «Kakukdalai» népdalok, melyek mellőzve a tájszólást, a dunántúli népéletet akarják képviselni. Ötven dalt veszünk, melyek közt egyetlenegy figyelemreméltó sincs. Egyébiránt az Meancsekben igen becsülendő, hogy komolyan veszi a népköltészetet, egész lelkéből akarna érezni és dalolni,

de nincs mit érezzen és daloljon. Rossz népdalainkat utánozza s még rosszabbakká teszi. Minő beszéd például ez:

Szenvedőbbet nem ismerek magamnál,
Mert előttem az öröm is eltünik
Csak szivemnek bús nyögése nem szünik.

A ki szenved, természetesen nem örül. Ilyenekkel tele van e gyüjtemény. Aztán Meancsek azt hiszi, mert vannak igen egyszerű népdalok is, melyek alig többek egy önkénytelen lelki mozzanat költői kifejezésénél, hogy tartalom nélkül is lehet írni dalt. Ilyen tartalom nélküli dal például ez:

Tul a Tiszán, tul a partján
Lakik az én kedves rózsám:
Holtig igaz hozzám.

Ha beköszön az alkonyat
Kis csónakán meglátogat
Velem szépen mulat.

S ha egymástól elbucsuzunk
Csókra csókot osztogatunk.
Mi boldogok vagyunk.

Természetesen Meancsek sem kerülhette ki tájköltőink éppen nem-népies és értelem nélküli szószaporítását és czifraságait, minők: «elenyészett a fergeteg vihara»; «a külföld kemény rideg göröngye lenne majd a hős csatárnak nyughelye». Természetesen neki is bele kellett esni a népdalok azon ferde felfogásába, miszerint a sebes vagy szakadozott átmenet, össze nem függés. De miért ne tegye mindezt egy kezdő és igénytelen népköltő, midőn veteran

s az ujdondászat által ünnepelt népköltők ugyanezt teszik.

Ime mivé lőn a népi elem, melylyel Petőfi ifjúságot lehelt lyránkba: a vénség gyermekeskedésévé. De vizsgáljuk Petőfi lyrájának más sajátságait is, melyen újabb lyrikusaink megosztoztak. Bocsánat hosszadalmasságomért: lehető rövid leszek. Ha e lapok szerkesztője oly szives hozzám, mit nem tudok eléggé meghálálni, hogy eltűri kimondanom mindazt, mi szépirodalmunk ügyében rég szivemen fekszik: miért ne remélhetnék a közönségtől is egy kis türelmet.

Volt a Petőfi lyrájában valami átkozódó harag, boszus meghasonlás, evődő reflexió. E hangulat fejlődésének második stádiumaként tünt fel, midőn kedélyének egységét egyidőre elveszté s mintegy örülni látszott, hogy fölfedezte a fájdalom vigasztalhatatlan bölcsészetét. Egyik kritikusa ezt világfájdalomnak nevezte, míg ő maga költeményeiben csak világgyűlöletnek, melynek aztán ugyanitt búcsút is mondott. De Petőfi költészetében tulajdonkép se világfájdalom, se világgyűlölet nincs. Ama lázas költemények, melyekben az embereket megveti és utálja, ama sötét epigrammok, melyekben könnyet és vért, angyalt és ördögöt egyszerre veszünk, nem annyira a kétely és kétségbeesés, mint az önámítás és szeszély szüleményei. De miért is esett volna ő kétségbe? Élményei és szerencsétlenségei nem voltak olyanok, melyek a kedély ifjúságát örökre elhervasztják; viszonyai nem sodorták oly tévedések és bűnökbe, hogy a kétkedő ész és önvádló szív, a gúny és fájdalom hánykódásai közt elvesztve hitét, erélyét, önkínzó és vigasztalhatatlan legyen, vagy a tagadás souverain ironiájában keressen menedéket. Igaz: első ifjúsága sanyarú volt,

járta a nyomor iskoláját, de ez csak edzeni tudta, erélyt öntött beléje, hogy mielőbb felküzdje magát. Igaz: szegény volt, néha nyomasztó szükséget szenvedett, mint igen sok ember a világon; de költészetének egyik bája éppen az, hogy megaranyozza a szegénységet. Igaz: kritikusai igazságtalanul is bántak vele, de négy-öt évi rövid pálya után az egész nemzet nyujtott neki koszorút s mindenki szeretetével üldözte. Szerelmi viszonyaiban nem volt tragikum: az ifjúság rendetlen évei, a szerelem álmodott kínjai után, hamar lőn hite szerint a legboldogabb férj.

Mindebben a világfájdalom és gyűlölet, az életundor és blazirozottság kevés eleme rejlik. S vajon véralkatánál fogva hajlott-e a kétely és búskomolyságra? Nem, sőt ellenkezőleg egész a vakmerőségig hívó és erélyes volt; innen bosszús türelmetlensége s a lehetetlenséget vívó önbizalmas lelkesültsége; míg másfelől mindvégig annyira naiv maradt, még humora és cynismusában is, hogy néha gyermekes: innen egész költészetén a fiatalság szeretetreméltósága. Tett-e bölcsészi tanulmányokat, hogy az elme tévedései vesztegessék meg szívét? Műveltsége egészen szépirodalmi volt. S vajon azon évek, melyekben élt, lehettek-e a nemzeti kiábrándulás és elcsüggedés napjai, midőn a legjózanabb is ábrándozott, a legkétkedőbb is hitt, s mindenki csak a jövő dicsőségét látta? Honnan hát mégis átkozódó haragja, bosszús meghasonlása, evődő reflexiói? Mert olvasta Byront, Shelleyt, Lenaut, Heinet; mert ámította magát; mert legveszettebb kedvében is írt, mikor jobb lett volna kisétálnia vagy kialunnia magát, a mit pedig megírt, mindig kiadta: mivel mohón olvasták s neki költeményeiből kellett élnie. Szellemének e nyilatko-

zása kevés becsű. Nagy részt kölcsönzés és önámítás s éppen azért nem foly azon közvetlen bensőségből, mi őt annyira jellemzi. Ilyenkor nála az eszme különcz ötlet, az érzés szeszélyes roham és éppen nem a kétkedő elme elmélyedése, a vigasztalhatatlan szív önkénytelensége. Hangulata majd mindig erőszakos, s bár képzelete soha sem hagyja el, gyakran beléesik azon üres pathos és dagályba, mi másnemű költeményeiben oly ritkán mutatkozik. Nyersesége ugyan itt is némi egyéni, eredeti színben tünteti föl, de míg e nyerseségnek másutt költői tartalma van, itt át-átcsap a tartalom nélküli bizarrságba.

Petőfi úgynevezett világfájdalmán mindnyájan osztoztak újabb lyrikusaink. Azonban míg Petőfi költészetének e gyöngeségét bizonyos jóhiszemű, hitető önámítással és rendkívüli tehetségének erejével fedezte, utánzói nyiltan és nevetségesen affectálnak, s a bizarr ötletek és dagály egész költészetét alkotják még. E téren leginkább *Tóth Endre* és *Zalár* tünnek ki. De mielőtt műveikről szólanék, hadd jegyezzek meg egy s mást a lapjainkban annyiszor emlegetett világfájdalomról, nem részletezve, — ez messze vezetne — hanem csak a legnagyobb általánosságban.

Kritikusaink régebben sokat írtak a sentimentalismus ellen s hevükben üldözték a kedélyt és érzést is. Most a világfájdalmat ostromolják s túlbuzgalmukban üldözni kezdik a fájdalmat és tragikumot is. Egyik kritikusunk nem rég azon nevezetes fölfedezést tette, hogy a fájdalomnak nincs helye a költészetben, mert nem szép, mert kellemetlen, s miután az embernek annyi baja és bánatja van, miért búsuljon még a költőkkel is, kiken tulajdonkép mulatni akar. Jól

van, de akkor kár a művészetben keresni a szépet, midőn az életben sokkal könnyebben megtalálhatni, például a terített asztalnál, a telt poharak közt, egy szép hölgy karjaiban. Mindez öröm és mulatság, de vajjon azért költészet-e? Magában az öröm éppen úgy nem szép, mint a fájdalom, de mindkettő azzá válik, ha a zenész, költő, festész, szobrász hangok, gondolatok, színek és alakok által ki tudja fejezni. Ez a művészet, ez a gyönyör. Továbbá nem egy kritikusunk követeli a költőtől az egészséget. Helyesen, de mit értenek az egészség alatt? Olyasmit, mi a marha egészsége. Azt kivánják, hogy a költő ne könnyezze meg kedvese halálát, hűtlenségét — ez beteges érzelgés, hogy ne merjen fájdalmairól beszélni — ez férfiatlan nyavalygás; hogy legyen érzéketlen az élet szomorú és megrázó benyomásai iránt — ez sötét izgatottság. Miért? Mert a költészet feladata megszépíteni az életet és derültségében mutatni föl. Így pusztán frázisnak megjárja, valamely beteg kedélynek jó reczept is lehet, a mellett a materialista és hypocrita is szivesen elfogadhatja; de a kinek szíve helyén van, költői fogékonysággal bir, meg kell vetnie e szatócs-széptant, mely az érzéketlenség józanságát és a képmutatás erkölcstelenségét hirdeti. A szívnek megvan a maga joga, a szellemnek a maga szüksége, miket semminemű rendszer el nem vitathat. Ha az élet öröme nem a kéj szakadatlan lánczolata, a költészet derültsége sem az élet egyoldalú felfogása. Azért hagyjatok békét az elegia és tragikumnak, ha nincs reá fogékonyságtok, mert különben még azt is kimagyarázhatnátok, hogy az ó- és új-világ nagy költői mindnyájan nyavalygók, mert a ti fogalmaitok szerint nem derültek, s tanaitokat éppen a magyar

költőknek ne hirdessétek, kiknek az elegia és tragikum soha sem vala nagy betegségük.

Kritikusaink nagy része hallott valamit a világfájdalomról, s az elegia és tragikummal zavarja össze. A világfájdalom egyik sem a kettő közül. Az elegia a sebzett szív nyilatkozása, mely panaszban keres enyhet és emelkedést; a tragikum az erkölcsi világrenddel küzdő egyén bukása, tehát tévedéseink és szenvedélyeink rajza. Mi hát a világfájdalom? Rokon azon érzéssel, mi Hamletet e felkiáltásra készti: «A világ kifordult sarkából. Minő fájdalom, hogy helyreigazítására nekem kellе születnem!» A világfájdalom a nagyon is magas s éppen azért mélyen megtört, szenvedélyesen telhetlen s éppen azért korán blazirozott eszményiség költészete, melynek az élet nem lehet öröm és összhang, hanem ellentét és kielégíthetetlen szenvedély; mert végtelenbe veszett vágyai és határozatlan eszményeinél fogva mindenütt csak azt látja, minek nem kellene lennie, és elkeseredésében hirdetni kénytelen, hogy az ember sorsa boldogtalanság, s annál nagyobb, minél mélyebb szívvel és magasabb szellemmel bir. A világfájdalom egy elpazarlott vagy szerencsétlen élet benyomásaiból táplálkozó kétely, mely felbonczolta érzéseink és szenvedélyeinket, erkölcsi és társadalmi fogalmainkat, s kétségbeesett eszményeink dőresége, erényeink nyomorultsága, tévedéseink és bűneink végzetszerűsége fölött. A világfájdalom a pessimismus költészete, mely a megsértett erkölcsi érzület búskomoly vagy humoros hangulatában mintegy örömét leli az embert gyöngeségeiben mutatni fel, mely nem zavarja ugyan össze az erőt a gyöngeséggel, az erényt a bűnnel, de egyiket a másik nél-

kül nem tudja képzelni; nem kétkedik ugyan az eszmékben, de igen a tényekben s az emberi dolgokban elvesztvén hitét, bölcs Salamonnal kiált föl: minden hiúság a nap alatt! A világfájdalom a tagadás költészete, mely se eszmék, se tényekben nem hisz, egyetlen tényleges eszméje és érzése sincs és a szentet és szentségtelent, a nemest és nemtelent, a fönségest és aljast összezavarván, a dæmoni gúny és ájtatos lelkesülés közt hánykódva, érezni akar, mikor már nem érezhetni, sírni, midőn kaczag és kaczagni, midőn sír, s elvégre is a cynismus frivol ironiájában nyugszik ki. A világfájdalom a kétségbeesés költészete, a blazirtság, embergyűlölet, életundor, tagadás, cynismus különböző árnyalataiban. Alaphangja és véghatása mindig vigasztalhatlanság. Innen a világfájdalmas költők bármily nagy tehetséggel birjanak, nem ragyogtathatnak föl eszményt; hiszen nincs benne hitük; elméjök bármily éles, kedélyük bármily mély, művészetük bármily elragadó legyen, nem nyujthatnak az értelemnek általános és jótékony eszmét, a szívnek kibékítő és tartós táplálékot, hiszen lelkesülésük kétségbeesés, bölcseségük kétely. Ez okon azon költők, kik megtámadják ugyan eszményeinket, de helyükbe mást akarnak állítani, nem világfájdalmasak. Például a szoczialista költők csak a tagadást és hangot kölcsönzék emezektől a társadalom ellenében s nem egyszersmind a kétségbeesést, sőt ellenkezőleg egy megszülendő új világban igen is ábrándos, igen is erélyes hitük van. A világfájdalom legkijelöltebb képviselői, bár mindenik különböző árnyalattal s a költői erő különböző fokán: Byron, Balzac, Thackeray és Heine.

E rendkívüli költőkről, kik korukat éppen úgy

kifejezték, mint hatottak reá, nem szándékom mindazt ismételni, mit róluk az európai kritikusok oly sokszor elmondottak. Néha az embernek éppen úgy kedve jő védeni őket megtámadóik, mint ócsárolni magasztalóik ellenében. A világfájdalom mellett sem akarok szót emelni. Meg vagyok győződve arról, mit a legnagyobb költők és műbölcsészek hirdetnek, hogy a költészet nem dissonantia, hanem összhang s forrásai az önmegalázódás, melynél fogva az egyén nem tekintheti magát a világegyetem központjául s egyéni fájdalmait, meghiúsult vágyait, reményeit nem állíthatja az általános kényszerűség ellenébe; a hit, hogy a jó valóban létezik, s ha egyes ember, egész nemzedék, egész korszak, egész polgáriasodás semmivé lesz is, azért az emberiség hanyatlása, az erkölcsiség végromlása nem következik be; a szeretet, mely bizalommal és reménynyel tekint a világba és életörömet érez, ha megoszthatja magát, folytonosan másokért s így önmagáért munkálva. Én csak azt akartam röviden érinteni: mi tulajdonkép a világfájdalom; mihez még hozzáteszem, hogy e világfájdalom a magyar költészetben nincs meg, lyrikusainkban legkevésbbé s legfölebb csak egyetlenegy regényírónkban találhatni annak némi nyomaira.

S vajon azok után, miket mondottam, miért ne merjem még azt is bevallani, hogy én a világfájdalmas költőkre nem tudok oly megvetéssel tekinteni s oly könnyedén pálczát törni fölöttük, mint a legtöbb kritikus, sőt némelyik iránt rokonszenvet s bámulatot érzek. Mindenek előtt a költészet nem lehet képmutatás, s a valódi költő csak annyiban nyugtathatja meg olvasóit, mennyire maga van megnyugodva s e szerint nem lehet-e azt követelni oly köl-

tőtől, ki szerencsétlen, kétségbeesett, kinek lelkében nincs összhang, hogy költészete más legyen, mint szíve, lelke, élményeinek összege. Szigorúan itélhettek róla — erre jogotok van — de azt nem kivánhatjátok tőle, hogy képmutató legyen, s ha igazán és mélyen érzett, ha a szív csak egyetlenegy örvényét, a szellem egyetlenegy mélységét födözte föl, igen sokat találhattok benne olyat, mi ha nem is összhang, de az összes világköltészet összhangjának egyik kiegészítő részét teszi és mindenesetre ezerszer többet, mint az oly meg nem hasonlott költőkben, kiknek nincs szívük, mi meghasonolják s összhangjok alapja vakhit, korlátoltság vagy felület. Aztán vannak korszakok az emberiség és nemzetek életében egyaránt, melyek a költőnek nem nyujthatnak eszményt és megnyugvást, csak fájdalmat és meghasonlást. S ilyenkor egyetlenegy vezető csillag, egyetlenegy biztos támpont nélkül, hogy emelkedjék kora fölé? Elitélhetitek s talán nem egészen ti, hanem egy más kor kritikusai, de ha mindent meg fogtok tagadni is tőle, egyet el kell ismernetek: hogy korának hű képviselője volt és nem hiába.

Mindez, ha nem is szorosan vett széptani elv, de oly lélektani és történeti szempont, melyeket a kritikusnak nem lehet mellőznie. S én, ki mint kritikus először is költészetünk komolysága és őszintesége mellett küzdök, mi nélkül nincs költészet s mit annyira lábbal tapodtatni látok, hajlandó vagyok azt mondani lyrikusainknak: legyetek hát világfájdalmasak, homlokotokon büszkeséggel, ajkatokon gúnynyal, szívetekben boldogtalansággal, essetek kétségbe, ha nem tudtok lelkesülni, gyűlöljetek, ha nem szerethettek, de igazán s egész lelketekből, csak az istenért

ne affektáljátok azt, mit nem éreztek, s éppen a naiv Petőfi mesterkélt gyöngeségeit ne tegyétek nevetségesekké. De mielőtt eltökélnétek magatok a világfájdalomra, tudjátok meg, hogy a világfájdalomhoz kétely kell, s ez bizonyos bölcsészeti műveltség eredménye, mit ti pedánsságnak neveztek; hogy a világfájdalomhoz oly élmények kellenek, miken ti alig mehettetek át s miket nem is tanácsos megpróbálni; hogy a világfájdalomhoz eszményies ábránd s mély kedély kell, mi szerintetek nem magyaros és férfiatlan; és végre ne feledjétek, hogy blazirtság és naivitás, világfájdalmas és népi költészet ellenkező dolgok, e két szerepet nem lehet egyszerre játszani s ha mégis komédiázni van kedvetek, könnyen úgy járhattok, mint Réthy járna, ha Hamlet szerepében lépne föl.

Még egyszer erősitem, hogy a magyar lyrában nincs világfájdalom; mindaz, mit annak neveznek, nem egyéb, mint gyönge s még jól ki sem számított affectatio vagy egész a monomaniáig ment önámítás, mikből aztán természetesen semminemű költészet nem fakadhat. Ezt mindjárt maga az alaphangulat elárulja. Lyrikusaink keresve keresik, dicsőítve dicsőítik a fájdalmat. Tóth Endre ezelőtt két évvel kiadott «Zengő bokrá»-ban többször elmondja, hogy minő kéj a fájdalom, mert különben hova lenne dalaiból a láng nappala, szivéből a villám; némi öntetszéssel vallja be, hogy szomjazik egy tengert s gyülöli az embert, s keblének vad sötét éjét csak egy szikra ragyogja át: szive lángja, ez a vérben égő világgyűlölet komor csillaga. Ugyane szellem vonul át újabb költeményein is, kissé szelidülve. Mindenikből kiérzik a kín áhitata, a fájdalom

boldogsága, mi nélkül boldogtalan volna. Zalár hasonlókép oltárt emel a fájdalomnak. A «Fájdalom lantjához» czímű költeményében, miután megátkozza az örömet és boldogságot, így kiált a fájdalomhoz:

Keveset sírtam még, még sírni akarok,
Hiénává leszek, hogyha te akarod.
Fölásom a földnek sírjait egyenkint,
S elrablom belőlük az eltemetett kínt.
Tán a világ kinját hordva boldog leszek.
Oh fájdalom lantja, ne hagyj el engemet!

De e hajhászat mind hiába: a fájdalom nem akar megjelenni; a dicsőités mit sem használ: a fájdalom nem akarja megdicsőítni imádóit. Miért is vagy oh fájdalom oly kegyetlen és makacs? Miért hasonlítasz abban az örömhöz, hogy a puszta akarat nem varázsolhat szivünkbe? Miért nem boldogítod azon költőket, kik imádnak, s miért teszed boldogtalanokká azokat, kik vágynának szabadulni tőled. Oh fájdalom, e kegyetlen szeszélyed sebzőbb, mint magad.

Valóban az elegikus költő épen úgy nem szokta keresni és dicsőíteni a fájdalmat, mint a világfájdalmas. Az elegikus azért panaszol, hogy enyhüljön s megnyugodjék; a világfájdalmas pedig oly örömest szabadulna fájdalmaitól, de nem tud, mert kételye minden megnyugvást fölemészt és kétségbe kell esnie. Épen ezért a fájdalom e boldogságát és dicsőítését nem lehet komolyan venni. De ha mindjárt komolyan venné is az ember, nem kellene-e mosolyogni azon gondolatokon, melyekkel lyrikusaink úgynevezett világfájdalmukat és gyűlöletüket kifejezik. Ők tulajdonkép nem tudják mi bajok, s egyetlen eszméjök sincs. Az eszményiség makacs küzdel-

mét a valóval, a kétely és szenvedély örvényeit, a blazirozottság kinait, a tagadás és gunyor keserűségét mind nem találhatni meg bennük. Csak azt halljuk untalan, hogy fáj, fáj, nagyon fáj valami, s ez a valami végre is egy nagy semmi. Tóth Endre «Oh ne kérd» czímű költeményében igen jól jellemzi e lélekállapotot, midőn így szól:

A ki még a búnak nevet adhat,
S szót talál az okra ajkain,
Ott a lélek még ki fog derülni
És örömre válhatik a kin.

De ott, a hol az elnevezésre
Okot és szót nem találhatunk,
Mint a szin a fekete virágon
Örökösen az lesz bánatunk.

Tehát az örökös bú az, mire nincs okunk s mit nem tudunk kimondani. De hogyan van mégis, hogy Tóth Endre ugyanezen költeményében megmondja örökös bánatja okát, így szólván:

Fáj nekem az élet, még ha szép is,
Mert gyönyörét kínokkal ivám.

Ha ez azt teszi — egyebet alig tehet — hogy örömeink mellett bánatunk is van, épen nem világfájdalmas, épen nem kétségbeejtő eszme. Tóth Endre «Zengő bokrá»-ban nyiltabban tartá föl világfájdalma okait, többször emlegetvén, hogy a kritikusok üldözik, szennyes föllegek dörgenek körüle, ellenségeinek fekete felhői s a gyáva kajánság és lelki elvetemültség mindegyre sebeket ütnek szívén; hogy a gazdaság rosszul jövedelmez s kutyájának, mely épen oly rossz húsban van, mint maga, még kosztja sincsen;

hogy dalolt, fázott, éhezett s fénybe öltözött lelkével rongyosan kell meghalnia. Bizonyára nagy gyöngédtelenséget követnék el, ha e szomorú és részvétet érdemlő tényeken kétkedni vagy belőlük gúnyt űzni mernék, de azon szabadjon kétkednem, hogy mindez elegia vagy világfájdalom, midőn a száraz tények halmazából egyetlen költői eszme sem merül föl. Nem egyéb ez, mint azon házi költészet komoly oldalról, melynek vígabb felét Lisznyai szokta legnagyobb virtuozitással kizsákmányolni. Tóth Endre újabb költeményeiben mindezt mellőzi, csak kritikusaira panaszol most is, például e sorokban:

Most sincs váltig nyugodalmam, pihenésem,
Szennyes lelkek törnek reám minden résen,
Illet aljas üldözések mély fulánkja!
No de tán a kigyók szája
Azért van, hogy ezt csinálja.

s bár a tünő ifjuságot, szétfoszlott reményeket, a kiábrándulást többször emlegeti, fájdalmát lehetetlen megértenünk, mert hiányzik benne a mélyebb jelentőség, a költői felfogás s valami oly határozatlan, ködbe vesző árjongás, hogy elvégre is szánalmunk kifárad és boszankodnunk kell. Innen van aztán, hogy Tóth Endre ilynemű költeményeiben — s a legtöbb mind ilyen — egyetlenegy gondolatot sem tud kivinni, a végszakokban már elfeledi, mit az elsőkben mondott, s nem tudva mı baja, nem tudva mit mondjon, ide-oda kapkod, mint a vízbe haló, míg végre elmerül. A költőt magába nyelte a fájdalom árja, s csak bokrétás kalapja úszik a habokon. Tóth Endrének egész költészete csakugyan nem egyéb, mint síró rhythmus, mely a szóvirágok bokrétáit ringatja.

Zalár már sokkal határozottabb s úgy szólva bölcsészibb. De én jobban szeretem Tóth Endre határozatlan árjongását. Zalár úgynevezett világfájdalmas költeményei valóságos parodiák. Az «Ábrándos bölcsek» czímű költeményében, miután a bölcseknek azt tanácsolja, hogy agyvelőiket etessék ki a kutyákkal, kimondja, hogy az emberek nem érdemlik a boldogságot, hogy nincs boldogság, mert

A ragyogó nap, melyet úgy csodáltok,
A jótékonyság kútfeje talán?
Kinyitja a virágok kelyheit, de
El is hervadnak azok sugarán.

De vajjon, ha a virágok nem hervadnának el, ha nem volna gyümölcsözés, ha nem érnék meg a gabona: nem azért panaszkodnék-e Zalár, hogy az az átkozott nap éhhalált küld az emberiségre?

A csendes éjjel hoz nyugalmat és kéjt?
S álmak szárnyán repülsz a mennyekig?
Utánad száll egy könnyü tőr . . . s szivedből
Kimetszi az álom szép képeit.

Ha ennek értelme az, hogy az álomból utoljára is föl kell ébrednünk, akkor az a könnyű metsző szer igen érdemes szerszám, mert a sok és hosszú álom csakugyan egészségtelen; ha pedig a költő az álmatlan éjekre czéloz, akkor könnyű segíteni a dolgon: nem kell éjszakára sokat enni vagy theát, kávét, bort inni. De nincsenek-e gondok, betegségek, melyek elrabolják álmainkat. Vannak bizony, hanem ezért még Hamlet sem esett kétségbe, sőt épen azért nem lőn öngyilkos, mert félt a mély álomtól, mert nem tudta, hogy minő álmai lesznek, ha többé nem ébred föl.

Sötét alacsony kunyhóban születtél,
De lelked a felhőknél magasabb?
Ha a paloták márványára léptél —
Majd elfelejted a fényben magad.

Ez újra homályos. Ha a költő oly szegény embert vádol, ki munkája által kényelemhez jutva, azt derekasan használja, nagy igazságtalanságot követ el, mert a szorgalmat és törekvést hurrogatja le, mi annyi nemes érzés és tett szülőanyja. Sőt többet mondok: ismerek oly költőt, ki verseiben untalan azzal dicsekszik, hogy kunyhóban született, mi egyébiránt oly kevéssé érdem, mint gyalázat, de azért a legújabb divat szerint öltözik s minden este fodrozott hajjal és fénymázas czipőben udvarol — oh nem a karzaton a nép leányainak — hanem valamelyik páholyban valóságos nemes és gazdag hölgyeknek. Vajjon ezen ártatlan következetlenségért rossz embernek tarthatni-e a különben igen becsületes ifjut? De vannak emberek, kik pénzért vagy czímért eladják becsületüket. Vannak és voltak mindig, noha aligha magas lelküek, mint a költő mondja, de az emberiség nem ily hitvány emberekből áll s azért, mert ilyenek is vannak, még a közerkölcsiség véghanyatlása nem következett be.

Minél többet tud, annál több rosszat tesz
A fényes bűnök sötét embere,
Mindannyiból egy-egy Herostrat válik,
S miért ne? hisz így fennmarad neve.

Ez csak annyit tesz, hogy vannak gazemberek is a világon, és hogy a dicsvágy bűnökre vezeti az embert. De vajon a dicsvágy nem vezet-e erényre s nagy tettekre is? Mi pedig a Herostratokat ille-

pár ily bolond ember miatt még senki sem vesztette el hitét az emberiségben:

Imádta Krisztusát — s meg is feszíté,
Miként az emberiség szemetét.
Aztán keresztjét oltárára tűzte,
Majd meg szétdulá temploma kövét.

De nem győzött-e a keresztény vallás s világfájdalmas eszme helyett nem vigasztaló, lelkesítő-e a vértanuság istenülése, az eszme győzedelme a legerősebb világi hatalom ellenében? Végül Zalár azt kérdi: romlottság-e ez avagy könnyelműség? Az olvasó felelet helyett méltán állhat elő azon kérdéssel: nem éretlenség, nem gyermekeskedés-e ez?

Ön sokkal józanabb, sokkal szárazabb, mintsem fogékonysága lehetne a költészetre — mondhatja valaki. Nem védem magam, nem mondom, hogy épen az elébb törtem lándzsát a fájdalom és tragikumért, hogy menteni kisértem meg a világfájdalmat, hogy ellenszenvvel viseltetem azon kritikusok iránt, kiket rögeszméjök egyoldaluakká tesz, de azt szabadjon kérdenem: miért akarnak a költők őrültek lenni? E kérdés se gorombaság, se sértés nem lehet. Én nem merném kimondani, ha maguk a költők nem vallanák be magukról. Tóth Endre kéjelegve érez oly lélekállapotot, melyet szelid őrültségnek nevez:

Még is itt vagy, még is látlak,
Itt érezlek szivem körült...
Mint az árnyat, mint a vágyat
Test gyanánt a szelid őrült.

Zalár alig várja a pillanatot, hogy megőrülhessen. Az «Egy frenologhoz» czímzett költeményében mind

az őrültség boldogságát festi, s a többek közt így szól:

Az őrült hajszálát is lengetik tán
Szelid fuvalmak, csendes lágy szelek...
Jőj nyájas szellő — így kiáltok akkor —
Az én fürtim borostyánlevelek . . .
Byron babérát is te csókolgattad,
De az nem volt ily szép zöld korona;
Nem egy nemzet, nem a világ tevé ezt
Fejemre — hanem az Isten maga.

Honnan ez őrült költészet? Megmondom. Petőfi írt egy «Őrült» czímű költeményt, mely nem egyéb, mint egy őrült ember lyrai monologja, s mint ilyen igen jeles. Lyrikusaink annyira megszerették e költeményt, hogy a tébolyt a legköltőibb érzésnek kezdék tartani. Képzeletük, kedélyük öntudatlan oly lázas hangulatot váltott, minő sem a szenvedély vagy fájdalom, sem az elragadtatás vagy kétségbeesés költői nyilatkozása. Feledték, hogy a mi objectiv költeményben helyén van, subjective ízetlen és nevetséges is lehet. Aztán írt Petőfi egy cyclus sötét epigrammot, melyeket «Felhők» czím alatt adott ki, s melyeknek nagy része, néhány valóban szép költeményt kivéve — pusztán csak dagályos ellentét vagy bizarr ötlet. Lyrikusaink a képzelet merészségét bámulták bennük és vakmerők lettek, majd mély bölcsészeti eszméknek hitték, s innen kezdék meríteni világnézletüket.

Tóth Endre «Zengő bokrá»-ban nem egy ily szellemű költemény van. Ő is kérdi, mint Petőfi: mi a nap? azt is hozzá teszi: mi a hold? de míg Petőfi csak gyermekesen felel a feltett kérdésre, Tóth Endre igen nevetséges dolgokkal áll elő. A «Rajon-

gás», «Egy ismeretlen nőhöz», «A midőn aluszik a fergeteg» stb. mind e tébolyszerű költészet szüleményei. E szellem nyomai újabb költeményeiben is megtalálhatók, noha nem oly kirivóan. A «Sappho mellett», «Reménytelen», «Szerető átka», «Túlvilági élet», «Borongós», «Lombok közt» többé-kevésbbé a gondolatnélküli kétely és a szárnya szabadjára eresztett képzelet lázas vergődései. A helyett, hogy az ember sötét ábrándokba sülyedjen, mosolyogni kényszerül, mint például e sorokon:

S tán a földnek indulása
Vivó szivek dobbanása.

Sőt románczai és balladáiban is ez elem túlnyomó. Az «Őrült huszár» czímű́ben egy őrült huszár a folyó hullámát paripának nézi, reá ugrik s a vízbe vesz. «Bolond Miská»-ban egy utczai bolond azt hiszi, hogy a csalogány éneke az ő dala. A «Beteljesült álom»-ban egy költő azt álmodja, hogy kedvesét öleli és szíve örömében megreped, s midőn «az álom ellebbenti szemeiről hímes fátylát» — tehát fölébred — csakugyán «megtelt szíve ketté repedt.»

Zalár sokkal tovább megy, mint Tóth Endre, ki, mikép már megjegyzém, ez újabb költeményeiben mérsékli magát, s pár csinos versszak s a rhythmus erejével némi hangulatot is képes ébreszteni. Zalár mintegy elemében van, ha a' tébolyszerű költészet szikráit ragyogtathatja. «Melyik szebb fény», «Ha megfutván», «Szegény ember éjszakája», «Sokáig áll-e a világ», «Nagy változáson ment át», «Apa és fiu», «Sápadt vőlegény és halvány menyasszony» stb. — különösen ilyenek. Az elsőben azt kérdi,

melyik szebb fény, a hold vagy a villám? s kéri a villámot, hogy csapja agyon. A másodikban a világ végével tépelődik, midőn a nap égő keble kihamvad, a hold a földre száll melegedni, és összefagy, a csillagmilliók lehullnak, az ég boltozatja beszakad, s az Isten mint Marius dől az omladékokra. A harmadikban egy szegény ember kutyája vonításából veszélyt sejt, tán tűz lesz valahol, de nem bánja, ha hamuvá ég is minden a világon; miért ne gyuljon meg háza? hisz úgy is rongyos teteje, oldala; miért átkozza magát s a hideget? hisz úgyis régóta átokkal tüzelget s csak volna kovája, aczélja, taplója, tüstént fölégetné kunyhóját: hadd vonítson hát a kutya, hadd legyen hát tűz valahol, azonnal az égő ház mellé terem s fölmelegíti félig fagyott testét. Így tovább. De mind ebben van-e valami, mi bárminő szempontból figyelmet érdemeljen? Nem a legnagyobb képtelenség, üresség-e ez, mi csak lehet?

E képtelen, üres költészet természetes kifolyása a dagály. Mi az a dagály? Az értelem, a képzelet, az érzés fölfuvalkodása, mely nagy puffogás közt pattantja el a semmit, legtöbbször úgy jelen meg, mint oly képek és hasonlatok halmaza, melyek nem tudnak gondolatokká válni, se a gondolatok emelésére nem szolgálhatnak. Tóth Endre és Zalár tulajdonkép a dagályban keresik a költészetet s nem mindig emelkednek oda, hogy szabatosan legyenek dagályosak. Legyen szabad pár ily dagály fölbonczolásával untatnom olvasóimat. Nem ok nélkül teszem. Nálunk a dagály meglehetős tetszésben részesül. A színházban igen sokszor tapsot nyer a haszontalan phrasis, míg a jellemnyilatkozás elkerüli a figyelmet. Némely költemény hírét pár hasonlat alapítja meg, s igen

sok olvasó és költő paradoxonnak tartaná, ha azt erősítné valaki, hogy remek költemények vannak a világon, melyekben egyetlen úgynevezett hasonlat sincs. Igen sokan a művészi próza titkát is a virágos nyelvben hiszik rejleni, mi a legkiállhatatlanabb valami. S mennyi utánzója akad nálunk mindennemű dagálynak. Istenem! Hisz oly körmönfont stylista is, mint Török János, nem egy journalistának szolgál példányul. Legalább mindenik vidéki levelező eltanulja tőle a «fajunk» szót, mely által a «nemzet»-et akarják kiküszöbölni szótárunkból.

Tóth Endre «Nem itt születtem» czímű költeményében így szól:

Mint a madár, a ki
Szárnyait megérzi,
Oda hagyja fészkét
Bármi kedves néki;
Eljöttem, eljöttem
Onnan én is régen
A tündér remények
Arany szekerében
Robogtam az égen.

Hát a madár arany szekérben robog-e az égen? Ha a költő magát madárhoz hasonlítá, nem kellett volna-e e hasonlatban felolvasztania azon gondolatot is, miért hasonlatot használt?

A «Gondolkozom rólad» czímű elején ez áll:

Gondolkozom rólad, lelkem édes álma,
Sorsom költeménye, tiszta fényes lélek!
Emlékezetemnek arany fonalára
Ereszkedem, pedig szivem reszket ... félek
Nem fényes ábrándok romja az én multam,
Melyeknek emléke a búban is édes...
Oh a míg ezeknek karjain aludtam
Nem sejtém még akkor, a jövő mi vészes.

A költő emlékezetének arany fonalára ereszkedik — ám legyen! de hogyan van az, hogy az arany fonalat, azaz multjának ábrándját nem tartja fényesnek, midőn az arany elég fényes, s mégis a fényes ábránd karjain aludt, noha multjában hiányzik a fényes ábránd? Az ember egészen elkábul. Nem csoda, ha a költő is reszket és fél.

A «Flóra» czímű költeményt így fejezi be:

Minek nevezzelek? minek neveznélek?
Mért adnék uj nevet a madáréneknek?
Kik arczodat nézik, tiszta fényes lélek,
Mint illatról a virágra ismernek.

Itt a madárének és virágillat nem mint külön fogalmak vannak összeállítva, de mint ugyanazon fogalom részei. De ha külön fogalmaknak veszszük is, az arcz nézése s a virág szagolása adnak-e összevágó képet, s ha adnak, van-e alatta gondolat?

Zalár «Reszketnek forró» czímű költeményében így szól:

Ajkadnak piros sugarán
Mint hajnalcsillag a korányon
Elolvadt ajkam.

A sáppadó, enyésző csillag lehet-e a kéj jelképe, s ha lehet, egyik ajknak piros, másiknak halvány sugára nem a legnagyobb szegénység-e a keresettségben?

A «Sápadt vőlegény és halvány menyasszony» czíműben ez áll:

Te mondád: mély tenger a szerelem,
És én e tengert, a kéj tengerét
Megiszom mind egy cseppig kebleden.

Szenvedély kifejezése-e ez undorító zabálás? Meginni egy tengert, mint az egyszeri ember, ki

sziklákat evett. Mégis ha az történnék a költővel, mi a tengeren szokott. De Zalár mindent túlvisz. Mint a rossz színész untalan kiabál, hadarász. Nagyokat gondol és mond semmit. Szépeket akar képzelni és szörnyű bizarrságokba téved. Kirabolja a mennyet, poklot és földet, lehúzza az Istent az égből, de a virág és fény, angyalok és ördögök közepett ott áll mint egy felczifrázott automat érzés és gondolat nélkül. S mindez nemcsak ízlésünkre hat sértőleg. Én nem vagyok pietista, megdöbbenés nélkül tudom végig olvasni Byront, de Zalár néha zavarba hoz megdöbbentés nélkül és nevetésre ingerel s mégis mosolyra sem birhat. Például e sorok igen kellemetlenül hatottak reám:

Nem birtad őt követni oly magasba,
Hol ő magas lelkével röpkedett?
Nem az ég volt az, hol az isten trónol,
Tulszárnyalá ő a magas eget.

Más helyt:

A pedig hogy szerettelek egykor,
Mint mennyországot az angyalok,
Mint önmagát szereti az isten...

Más helyt:

Mosolyod, könnyed, minden pillantásod
Egy-egy imádság, mely az égbe szállott,
Nem látsz te most jól a földön, hisz minden
Erényt, szentséget rád lehelt az isten.

Ha még nem volna a világ megváltva
S az isten fia születni most vágyna;
Te választatnál — te édes anyjának,
Úgy illenél a menny királynéjának.

A rakonczátlan képzelet e lázas dagálya nem az erő és forrongás jele, hanem épen az erőtlen-

ségé. Midőn a költőnek nincs gondolatja, compositiója, csak egyes képek lebeghetnek képzeletén s lelkesülése csak a lázbeteg rohama lehet. S ez könynyen szokássá, második természetté válhatik s akkor oda van az egész iránti érzék. Innen Tóth Endre és Zalár költeményeiben alig találhatni compositiót, költeményeik legtöbbjéből versszakokat lehet kihagyni csorbulás nélkül, míg némelyik egész ívvel megtoldva sem lelhetné meg bevégzettségét. Sőt még a költői alapul vett dagályt sem látjuk mindig kikerekítve. A virágból mindjárt-mindjárt rózsaköd válik, a rózsaködből kárpit; a pillangó fényes fátyol lesz, s a fátyolnak gyöngyöznie kell, hogy újra pillangó lehessen; avagy a virágos lélek gyöngygyé alakul, míg a nagy habbá vált patak a tenger fenekén gyümölcsre, virágra, egész paradicsomra bukkan.

Mindemellett nem mondom, hogy mindkét gyűjteményben egyetlen élvezhető költeményt sem találhatni. Tóth Endre pár csinos verset is írt. Nem balladáit, festő költeményeit, népdalait értem, ezekről jobb hallgatni, hanem a «Hova ámulsz», «Szülő házam», «Új év», «Nagyon részeg» czíműeket. A két első a reminiscentia daczára is érdekkel bír; a harmadik a gyűjtemény legjobb költeménye; a negyedikben a forma meglepő, mire egyébiránt Tóth Endre másutt is gondot fordít. Zalárról ezt épen nem mondhatni. Ő úgy versel, mintha prózát írna, s költői szelleme is igen rokon e prózaisággal. Bár költeményeit háromszor olvastam el, egyetlenegy sem maradt emlékeimben olyan, melyet méltánylólag tudnék felmutatni, a negyedik átolvasásra pedig nem szánhatom el magam a «Pesti Napló» figyelmeztetése után is. E lap kritikusa Zalár költeményeit tar-

talmasaknak tartja, s azt hiszi róluk, hogy a közhangulat tolmácsai. Ha a költői tartalom pár sikerült ellentétből áll, s a közhangulatot visszatükrözni annyi, mint ezt akarni költői felfogás és alakítás nélkül: akkor a «Pesti Napló» kritikusának igaza van. Még abban is igaza lehet, mit ugyane czikkében mond, hogy én lyrai költészetünkről már elmondott s még elmondandó nézeteimet az ő régibb czikkeiből kölcsönöztem. Ám legyek plagiator, de szabadjon abban eredetiséget keresnem, hogy a kölcsönzött eszméket következetesen alkalmazom és Zalárt nem méltányolhatom úgy, mint a «Pesti Napló».*

S minthogy engem igen sokan — nem tudom miért — oly kritikusnak tartanak, ki az írók gyöngeségeinek örül, s csak árnyoldalaik felmutatásában tanusít hajlamot és tehetséget, nem lesz fölösleges egy kis önvallomást tennem. Én ez épen nem kellemes s nem minden fáradság nélküli kritikai hadjáratra nem azért szántam el magamat, hogy hol egyik, hol másik írónak kellemetlent mondjak s a közönséget botránynyal mulattassam, hanem mert tanulmányozva újabb költészetünk és kritikánkat, szükségesnek láttam néhány kérdést szőnyegre hozni. Nekem, ki a szellemet nyomozom, nem lehet czélom mesterséggel kikeresnem azon szempontokat, melyekből valamely írót dicsérni vagy gyalázni lehet, a mint azt a rokon- vagy ellenszenv különböző indokai kivánják. Ott, hol a költői szellem, a helyes irány

* Minden félreértés elkerülése végett megjegyzem, hogy a «Pesti Napló»-nak jelen czikkeim folytában való megemlítései, azon lapnak nem a jelen legújabb, hanem a Török János és Szenvey József szerkesztése alatti régibb folyamára vonatkoznak. Gy. P.

lüktetését érzem, nem fogok aránylag csekélységeken fönnakadni, de ott, hol mindebből semmi, miért bájoljanak el az aránylag csekélységek? Ezt tegyék meg mások, minthogy meg is teszik: mert kritikánknak ez főszempontja. Nekem nem egyes talán élvezhető költeményeiből kell és szabad megitélnem a költőt, hanem egész szelleméből. Azért ne nevezzen engem senki irodalmi hóhérnak, hanem álljon elő, támadja meg bírálataimat, ne kiméljen — legyen hóhérom.

Áttérek Tóth Kálmánra, ki lyrikusaink közt minden esetre legfigyelemreméltóbb tehetség.

Tóth Kálmán nem annyira osztozott Petőfi lyráján, mint inkább egész pályáját magához ragadta. Hat évi folytonos és tevékeny munkásságából e jellemvonás kirívóan merül föl. Műveiben épen úgy megtaláljuk Petőfi népies szellemét, mint világfájdalmas és egyéni szeszélyeit. De mind ez még nem minden. Önkénytelenül egy egész második Petőfit látunk magunk előtt, ki erőnek erejével a magyar lyra megváltója akar lenni. Kritikai szempontból az kevésbbé érdekes, hogy Tóth Kálmán irodalmi föllépése külsőleg is sokban hasonlít a Petőfiéhez; hogy ő is néhány költeményt írva büszkén és kihívóan dobta az irodalom szemei közé önbizalmát és tehetségét; hogy barátjaival költői levelezésbe, kritikussal verspolemiába bocsátkozott; hogy első füzetkéje után csakhamar szétküldék a lapok arczképét, mint a melyet a közönség türelmetlenül bírni óhajt; hogy maga körül egy egész fiatal irodalmat gyűjtött, melynek imádottja és vezére legyen; hogy a «Hölgyfutár»-ral a «Pesti Divatlap», Nagy Ignáczczal a Vahot Imre szerepét játszatta s több efféle.

Sokkal érdekesebb azon benső hasonlatosságnak tetsző valami, melyet, ha nem is annyi sikerrel, mint ő, vele együtt sokan képviselnek, s melyet én meg akarok támadni, mint lyránk s általában költészetünk egyik betegségét. E valami alatt a genialitást, az erőszakolt genialitást értem, mely tulajdonkép nem egyéb, mint a naturalistaság mestersége.

Tóth Kálmánnak megtetszett a Petőfi genialis szerepe, s a helyett, hogy költő akarjon lenni, színész lett. Nem tehetsége kifejtésén fáradozott, hanem e szerep betanulásán, mi aztán azon kínos állapotra juttatá, hogy geniális legyen a lángész egyetlen szikrája nélkül. Mélyen emlékébe véste Petőfinek az önkényes szabályok, az igazságtalan kritikusok elleni kifakadásait, s azt hivén, hogy a genialitás a művészet megvetése, mint hevenyész és naturalista akart ragyogni. Aztán szerencsétlensége volt többször ok nélkül dicsértetni és ócsároltatni. A dicséret épen oly üres és igazságtalan volt, mint az ócsárlás. Ez egy okkal több volt arra, hogy tovább játszva szerepét csakugyan a magyar lyra megváltójának higyje magát: hisz a megváltók sorsa dicsőítés és gyalázat; hogy a lángész kijelentését érezze magában: hisz a lángészt egész nagyságában soha sem fogja föl kora és sorsa, míg él, üldöztetés, méltatlanság. S valóban Tóth Kálmán annyira meg van győződve lángeszéről, hogy barátjai s a «Hölgyfutár» közönsége tapsaival nem elégedve meg, nem átall így kiáltani föl:

Most is élnek nagyok, kik megérdemlenék,
Hogy fejöket a hír koszorúi fedjék,
De az irigy ember — ha övé nem lehet —
Halottaknak adja a dicső hírt, nevet;

Arra szór koszorút, ki már érzéketlen,
Csak a ki érzené, csak annak ne legyen.

E nem annyira keserű, mint naiv és többször ismételt panasz, mind az erőszakolt genialitásból foly, melyből Tóth Kálmán mind a mai napig nem tudott kibontakozni, noha már fejlődése átélte azon első stádiumot, melyben a költőnek sokat megbocsáthatni. Az ifjú költőnek megvan az a joga, hogy szabad neki hibázni. Az első kisérletek nemcsak hogy majd soha sem hordják magukon a kiforrottság bélyegét, de magukban véve sem mindig sikerülnek. Az ifjú költőben mindig inkább a jövőt, mint a jelent kell becsülnie a kritikusnak, s inkább a szellemnek hódolnia, mint a szellem szüleményeinek. E mellett első műveikben még a rendkívüli tehetségek is valamely példány, kedvencz költőjök befolyása alatt állanak. Miért volna csak Tóth Kálmán kivétel, ki nem rendkívüli tehetség? De mégis meg kell vallani, hogy ő kivétel s talán épen ezért, talán egyébért is. Ő úgy látszik igen nagy mértékben és igen sokáig akar jogot tartani a hibázhatás szabadságához, mit genialitásnak hisz, míg másfelől a másoktól vett hatást egész az utánzásig viszi, mire mint eredetiségre büszke. «Kinizsi»-jén és «Költeményei»-n, melyek a szerelmi vadrózsák első füzetét is magukban foglalják, Arany és Petőfinek nem annyira befolyása, mint torzított utánzása látszik. A szerelmi vadrózsák második füzetében ez utánzás ugyan kevésbbé észrevehető, de a genialitás még mind tart, sőt úgy látszik, hogy tőle másokra is elragadt s legújabb szépirodalmunk egész genialis csoporttá alakult, mely magán kezdi a magyar irodalmat, büszkén lobogtatja zászlaját, melyre semmi

sincs írva, rontana, ha tudná hogy mit, építene, ha volna miből, s a genialitás hiú álmai közt a tanúlmányt megveti, a művészetet lábbal tapodja. Ideje már egyszer a genialítást bonczkés alá venni. S miért ne tegyem azt? Miért ne legyek ha kell kíméletlen is? E túlkövetelés a legnagyobb szigorra ad jogot, s ha Tóth Kálmánnak szabad az «Állatgyűlés» czímű satyrájában szamárnak választatni a kritikust, miért ne legyen szabad egy kritikusnak kétkedni a költő csalogányságában? Az irodalom és közönség nevében, mely ellen az a vád, hogy koszorúit csak a halottakra szórja, miért ne merjen egy nem annyira irigy mint boszankodó ember vizsgálódni a felett: vajon valósággal nagy-e e költő, ki oly fennhéjázva követel koszorút? Mindez szolgáljon mentségemül — nekem több okból azon nevetséges helyzetem van, hogy mindig mentenem kell magam és engedelmet kérnem, valahányszor szabad véleményt akarok mondani — ha Tóth Kálmánt oly szigorúan bírálom meg, mint a mily nagyok követelései, ha nem épen közönséges tehetségét nem hozva kétségbe, jövője fölött nem törve pálczát, eddigi műveiről sokkal kevesebb méltánylattal szólok, mintsem ne vonjak magamra Isten tudja minő vádakat.

Kiindulásul «Ti nagyon tanultok» czímű költeményét veszem föl, mely épen úgy jellemzi őt, mint alkalmas pontokat nyujt nekem mind általános véleményem s illetőleg polemiám kifejtésére, mind a kezem alatti legújabb gyüjteménye tüzetes bírálatára. E költeményt, mely összes gyüjteményében jelent meg, versszakonkint fogom idézni. Ime az első versszak:

Ti nagyon tanultok ... én nagyon szeretek,
Nem is tudok én mást, csak nagyon szeretni,
Fáradozásból áll a ti érdemetek,
Az enyim? énnekem nincs érdemem semmi.
Tinálatok az ész csinált fénye ragyog,
Nálam az Istentől teremtett szív lángja —
Én hozzátok képest oly tudatlan vagyok!
Szivemből foly az én dalaimnak árja.

Kinek nem jut e soroknál eszébe Petőfinek a «Természet vadvirága» czímű költeménye, melyet kritikusai és költőtársai ellen írt. Tóth Kálmánnak nem egy ily költeménye van, épen mint Petőfinek. Természetesen, hisz Tóth Kálmán Petőfi egész pályáját, egész egyéniségét magához ragadta. Én Petőfinek ilynemű költeményeit soha sem becsültem nagyra, noha oly rossz néven sem vettem, mint igen sokan. Ő ezek nélkül is épen oly költő lesz vala, mint a milyennek maradt ezek mellett is. De megvallom, mióta lyrikusaink e költeményekből merítik a genialitást, öndicsőítést és a művészet megvetését, némi ellenszenvvel viseltetem irántuk. Azonban az ellenszenv nem tehet igazságtalanná. Annak megvan a maga értelme, hogy Petőfi ilyes költeményeket írt, ő genialis költő volt, ha nem is világra szóló lángész, ha nem is egészen kifejlett és bevégzett költői egyéniség, de minden esetre olyan, ki a magyar költészetben korszakot alkotott. Művei közűl igen sokat fog eltemetni az idő, melyeket napjainkban bámulnak, de nem kevés fog fennmaradni, melyek csak a magyar nyelvvel enyészhetnek el, s azon szellem hatása, mely költészetünket megifjítá és nemzetiebbé tette, nagy és maradandó horderejű. Ez volt tulajdonkép az ő genialitása, mely nem a művészet ellen támadt föl, hanem bizonyos rendszer ellen, melyet művészetnek

neveztek. Kritikusai ezt nem fogva föl, holmi kicsinyeskedő önkényeskedéssel kezdették ostromolni. Ő jogosan mondhatta ellenükben, hogy önkényes iskolai szabályoknak nem engedhet s menni fog a maga útján. Sőt többet mondok: Petőfinek olykori nyersesége és túlzása is igazolható nem széptani, de irodalomtörténeti szempontból. A visszahatásnak joga van túlzásba esni. Ez mindig megbocsátható hiba s néha méltánylandó érdem. Petőfi az idegen szellem és mesterkéltség ellen képezett visszahatást, vagy jobban mondva nagyobb erő és sikerrel folytatta azt, mint bárki előtte, és végrehajtá. Költeményei közt vannak kevés becsűek, de olyan kevés, mely nélkülözze az őszinteség, az erős szenvedély utánozhatlan bájait vagy a nemzeti szellem lüktetéseit. Neki a mesterkéltség és idegenszerűség elleni gyűlöletében szabad volt nyersnek is lenni, s nem mindig a költői és művésziben keresni a nemzetit s ezzel néha affectálni is. Tóth Kálmán hasonló jogra, hasonló igazolásra teljességgel nem tarthat számot. Költészetének egyetlen genialis oldala sincs. Ő nemcsak hogy semmit sem képvisel a régi ellenében, nem csak hogy nem vezére valamely rombolva teremtő költői mozgalomnak, nemcsak hogy lyránkba nem vont be semmi újat, de Istentől teremtett szíve lángja fényénél a már vert ösvényen is igen bukdácsolva halad s épen nem törekszik azon, hogy a Petőfi költői iskoláját, melynek híve, új oldalról vagy tovább fejtse.

Mindezt alább bővebben ki fogom fejteni. Most hadd bonczoljam föl más oldalról ama kérkedő sorokat. Tegyük föl, hogy Tóth Kálmán bennük nem genialitására czéloz, hanem csak azon költőkkel teszi

magát ellentétbe, kik nagy szorgalommal tanulják be a mások érzéseit s a mesterkéltség fáradozásában hiszik rejleni a költészetet és tanulmányt, míg ő élményeiből merít, szívéből szól s ha nem is oly nagy művész, de legalább őszinte és igaz, s így inkább költő, mint ha e nélkül akarna lenni művész s csak mesterkélő kontárrá válnék. E föltétel egyik ága ellen nincs kifogásom, soha sem emeltem és soha sem fogok emelni szót a csinált költészet mellett, mert tudom, hogy a valódi lelkesülés a szívből foly s az életből táplálkozik. A magyar kritikusok között talán én vagyok az, ki leginkább követeli a költőtől, hogy élményeiből írjon, azaz abból, mit átérzett, átélt, magán és másokon tapasztalt vagy átható tanulmány által közvetített. Hiszen mi egyéb a lelkesülés, mint erős benyomás, mely az életből mint eszme vagy érzés merülvén föl, egész lelkünket, egész szívünket betölti és magával ragadja. De a lelkesülés még magában nem költészet. Ha az volna, akkor azon nagy költőknél, kik a világot elbájolják, vannak sokkal nagyobb költők, kikről a világ semmit sem tud. Azon hazafi, ki önkényt kardot ragadva küzd, fázik, éhezik és hazáját éltetve rogy össze sebeiben, bizonyosan lángolóbban lelkesül, mint bármely költő, ki a hazaszeretet legszebb dithyrambjait zengi. Azon ifjú, ki egy hölgyért megküzd a viszonyokkal, elég önmegtagadással bír érte tűrni, szenvedni, áldozni, kétségkívül mélyebben szeret, mint a legbűbájosabb szerelmi dalok költője, ki ezer szívet dobogtat szenvedélyben. Azon férfiú, kit minden reménye csalódásra vezetett, kinek minden vágya csak fájdalmat szült s ki egy feldult élet romjai közt megtörve tántorog sírjához, minden esetre bol-

dogtalanabb, mint a legkétségbeesettebb költő, ki legalább költészete által elégtételt venni és enyhülni tud. De vajjon e lelkesült hazafi, e szerelmes ifjú, e boldogtalan férfiú, csak azért, mert mélyen érzenek, tudnának-e jó verset írni? Alkalmasint még az «Estike» ízlését sem elégíthetnék ki. Miért? Mert arra, hogy az ember költői művet teremtsen, nem elég érezni, lelkesülni, e mellett még bírni kell a phantasia teremtő erejével is. Mi következik ebből? Az-e, hogy Tóth Kálmán hiába ír szívéből, ha nincs költői tehetsége? Nem. Én csak lángeszét tagadtam s nem épen mindennapi költői tehetségét elismertem. Az következik, hogy hiába ír szívéből, ha tehetsége még nem fejlődött, erősödött oda, hogy érzéseit oly költői művekké tudja feldolgozni, melyek kielégítsék az ízlés, a széptan követeléseit és szabályait.

Oh ízlés és széptan és szabály! Mi köze ennek a lángészszel, sőt még a tehetséggel is? Csaknem szégyenlem magam, hogy leírtam ez utált szavakat. Képzelem mily szánó, mily megvető mosolylyal fogja olvasni e soraimat némely költő. Oh én szerencsétlen, ki az irodalmi közvélemény árja ellenében úszom s a legtermészetesebb, de nálunk leginkább összezavart fogalmakat akarom kitisztázni! Kedvem volna affectálni és szerénységbe burkolózva a tekintély varázsával fedezni nem annyira merészségem, mint együgyüségemet. S csakugyan tekintélyt idézek, Macaulayt, a nagy történetírót, a nagy műbölcsészt, mert e fogalmak körül senki sem írt igazabban és mélyebben. Ő Byron fölötti Essayjében a többek közt ezt mondja: «Mintegy elismert dolognak látszik, hogy a szabályosság és teremtő erő közt bizonyos

meghasonlás, bizonyos ellentét van. Szabadjon gyanítanunk, hogy e gondolat egészen bizonyos szóbeli visszaélésen alapul s igen sok tévfogalom szülőanyja, melyek a tudományt és kritikát megzavarják. Mit értünk szabályosság alatt a költészetben? Ha a szabályosság alatt oly szabályok megtartását értjük, melyeknek alapja az igazság s az emberi természet elvei: akkor a szabályosság csak más neme a remekségnek. Ha a szabályosság alatt egészen önkényes szabályok megtartását értjük: akkor a szabályosság nem egyéb, mint más neve a korlátoltság és ferdeségnek. Oly íróról, ki a látható tárgyakat hamisan írja le, ki a jellem igaz fejlődése ellen hibáz, ki a hegyekkel éjjel álmos fejeiket rázatja, vagy a haldoklót phrasisokat fecsegve búcsúztatja el a világtól, joggal s a szó helyes értelmében lehet mondani, hogy szabálytalan. Művészetének első és legnagyobb szabályát sértette meg. Utánzása egészen ellenkezésben áll azon dolgokkal, melyeket utánoz. Azon négy költő, kik leginkább mentek minden ilynemű szabálytalanságtól: Homer, Dante, Shakespeare és Milton. Ezért ők bizonyos értelemben, és a leghelyesebb értelemben szabályos költők.» Macaulay ezután az angol kritikusokból egy csoport hamis és nevetséges szabályt idéz, melyek korszakonkint a művészet változhatatlan törvényeiként szerepeltek. Nekem, ki a régibb és újabb magyar kritikát meglehetősen ismerem, igen csekély fáradságomba kerülne olvasóimat hasonló idézetekkel mulattatni. S mit bizonyítnék be vele? Macaulay fönnebbi tételét, hogy bizonyos szabályosság, korlátoltság és ferdeség, s bizonyos szabálytalanság, remekség és genialitás. De ha a kritikusokat tévútra vezeti a hamis szabályosság, a

költőket tökéletesen semmivé teszi a hamis genialitás. A költők egy úton járnak eme kritikusokkal, midőn a genialitást oly dolgokban helyezik, melyek se az igazság, se az emberi természet elvein nem alapulnak, s így untalan sérteniök kell az ízlés és művészet örök szabályait. S vannak-e örök szabályok? Vannak; s a lángész vagy tehetség kisebb vagy nagyobb ereje épen abban nyilatkozik, hogy ez örök szabályokat fölfedezi vagy a fölfedezetteket több vagy kevesebb tisztaság, hűség és bájjal érzékíti meg. S itt újra Macaulayt kell idéznem, ki, miután bebizonyítja, hogy azok a legszabályosabb eszközök, melyek leginkább megközelítik, hasonló kérdéseket tűz ki s felel meg rájok épen oly szépen, mint igazán: «S ne volna-e a költészetnek czélja, ne volnának-e örök és változhatatlan törvényei? Csak az önkényes meghatározás dolga-e a költészet, mint a czímertudomány? A czímertudósok azt mondják, hogy bizonyos paizs és jegy, bizonyos viszonyokat fejeznek ki, s az a czímertudomány ellen van színt-színre, érczet-érczre illeszteni. Ha minden megváltozik, ha Európában minden czímer új divatot vesz föl, ha meghatározzák, hogy az aranyat csak ezüstre, az ezüstöt csak aranyra szabad illeszteni, hogy a törvénytelen származást a ruta, az özvegységet öv fejezze ki: bizonyosan ez új tudomány csak annyit fog érni, mint a régi. Portcullis és Rouge Dragon (heroldok hivatalos nevei) bohózatjátéka, midőn más tartalma nincs, mint a szeszélyé, mindazon törvényeknek alávetheti magát, melyeket a szeszély rá erőszakol. Azonban nem így áll a dolog azon nagy utánzó művészettel, melynek hatalmáról minden időszak, a legdurvább s a legműveltebb egyaránt,

tanuságot tesz. Mióta a legelső műremekek előállottak, minden megváltozott, mi ezen a világon csak változásra képes. A polgárisodás megjött, elveszett s újra föléledt. Vallások és nyelvek, kormányformák és a magánélet és észjárás szokásai egymás után romba dőltek. Minden elenyészett, kivéve a természet nagy vonalait, az ember szívét és azon művészet csodáit, melynek föladata az ember szívét és a természet vonalait visszatükrözni. Ama két nagyszerű költemény, kilenczven nemzedék bámulatának tárgya, még mindig meg tudta őrizni egész frissességét. Még mindig tiszteletre kényszerítik a szellemet, noha annyi idő és nép irodalma által gazdagodtunk. Még mindig a legnyomorúbb fordítmányban is lelkesítik a tanuló gyermeket: Miután tízezer szeszélyes divatot átéltek, miután látták, hogy a kritika egyik törvénykönyve mint korhad el a másik után, még mindig halhatatlanok az igazság halhatatlanságával s ugyanazok egy angol tudós szobájában olvastatva, mint a minők voltak, midőn először a jóniai fejedelem vigalmain megzendültek.»

Úgy van, a költészet forrása a természet és emberi szív. A költők művészetük örök szabályait mindig innen merítették s fogják meríteni ezután is. Az a legnagyobb lángész, ki e szabályokból legtöbbet s legmélyebben merít, s az a legcsekélyebb tehetség, ki e szabályokat legkevésbbé érti. S ide fejlődés, tanulmány vezet, mert nem kifejlődve születünk a világra, csak tehetségekkel felruházva s e tehetségek is annyira alá vannak vetve az esetlegességeknek, hogy csaknem általuk föltételezvék. Azonban a fejlődés és tanulmány lehet öntudatos és öntudatlan; azonban az ember, kivált a költő, nem mindig könyvekből

tanul; azonban egyik költő kifejlődésére kedvezőbbek a kor- és magánviszonyok, mint a másikéra; azonban a lángész és kitünő tehetség könnyebben és máskép tanulnak, s a tanultaknak jobban hasznát tudják venni, mint a kik nem azok. Mit kell hát tanulnia a költőnek? A természet és emberi szív örök szabályait s mindazt, mi ezzel összeköttetésben van, mert e tanulmány képezi a költészet lényegét. De ez, noha a legfőbb, még nem minden. A költészetnek formája is van, s ide a széptan vezet, mely tulajdonkép nem egyéb, mint a formák tudománya. Ez sem önkényes tudomány. A forma és technika szabályai a dolgok és a nyelv benső természetén alapulnak, költők alkotják meg elébb tapogatódzva, aztán biztosabban s a műbölcsész csak nyomukban járva fejti ki teljes rendszerré. S vajon ezt nem kell tanulnia a költőnek, ha mindjárt lángész is? Vajon a forma azon bevégzettségét, kerekségét, a rhythmus és nyelv azon hatalmát és kellemét, miket a nagy költőkben annyira bámulunk, nem a gyakorlat és küzdelem adják-e meg? Különös! A festész, zenész, szobrász, építész hosszú éveket tölt művészete tanulmányozásában, míg valami remeket vagy kitünőt állít elő. Csak a költészet volna azon könynyű művészet, melyre elég némi hajlam, némi tehetség, némi naturalistaság; a költészet, mely a természetet és emberi szívet tükrözi vissza, s melynek eszköze a nyelv, az ember és hazafi legdrágább kincse? Különös! Más művészetekben a remek és kitünő mű előállítása időt, gondot, a szellem és test megerőltetését igényli. Csak a költői mű volna-e az, melyet hevenyészni szabad, mint egy toastot? Különös! Hirlapjaink s kritikáink szerint mindig bővé-

ben voltunk és vagyunk a lángeszeknek. S még is honnan van az, hogy alig tudunk felmutatni genialis műveket? Azért ne szidalmazza senki a valódi költői tanulmányt, mert a művészetet szidalmazza és kontárságát védi. Azért ne keresse senki a genialitást a művészet örök törvényei áthágásában, mert a legbiztosabban fogja semmivé tenni tehetségét. Még egyszer erősítem, hogy a művészet örök s a kritika önkényes szabályai között nagy a különbség. S bizonyára, ha Tóth Kálmán kritikánk s a divatos ízlés önkényes szabályaival szembe téve magát, a művészet igaz ösvényén vagy ösvénye felé haladna, ha mindjárt néha el-eltévedve is, szó nélkül hagyom ama kérkedő sorait s méltánylattal töltöm be e hasábokat; de midőn épen az ellenkezőt teszi, sőt ezt genialitásnak tartja, hadd folytassam tovább a polemiát, hadd bonczoljam tovább e genialitást.

Tóth Kálmán fennebb említett költeményében így folytatja genialitása bevallását:

Fölemelkedtek a poros föld szinéről
És röpültök sokszor, a mi való, való!
Nagy mesterkedéstök aranyakkal ér föl,
Addig okoskodtok, míg kész a léghajó.
Én nekem az érzés elégeti testem
S lelkem teremti meg, mint egy phönix madárt,
Nem is veszem észre sokszor mivé lettem,
Hogy lángoló lelkem a csillagokba járt.

Mindez az érzések emelkedettségére s a phantasia rendkívüli erejére vonatkozik. De Tóth Kálmán mindennel inkább dicsekedhetnék, mint ezzel. Az ódai és elegiai magas szárnyalást, a dithyrambi merész lelkesülést épen nem találhatni meg költeményeiben, sőt mihelyt ilyenekbe fog, nem csak a ki-

dolgozásban gyönge, de az alapeszme és compositióban is. A «Költő» czímű költemény, melyben egy apa le akarja beszélni fiát a költői pályáról, igen alant járó valami. Az apa beszéde, melyben különös oldalról van felfogva a költészet, csak humoros színezéssel válhatott volna érdekessé; mit pedig a fiú felel reá, t. i. hogy törik-szakad költő lesz, kissé prózai. Legalább előttem sokkal eszményibb alak a költő, ha maga sem tudja mikép lesz azzá, mint ha előre feltett szándékkal rugtat az Olympra. S valóban az élet is ez eszményítés mellett szól. Majd mindenik nagy költő életadataiból azt olvassuk, hogy a fej abstractiója helyett a szív ösztöne vezette a költői pályára s a hivatásból nem csinált mintegy hivatalt. A «Fáy Antalnak» czímű a zene melletti lelkesülés hatalmas ódájává akar válni, s nagy mesterséges okoskodás után, mely teljességgel nem ér aranyat, lesz belőle, nem léghajó, hanem egy úgynevezett melegen írt ujdonság, melynek némi színészi taglejtés adja meg a költői emelkedést; például:

Majdnem leroskadok a szenvedés alatt
És szivemhez kapok, azt gondolom: szakad.

Alább:

Majd nyugtalan leszek s nem tom mit csináljak,
Kalapom vegyem le avvagy kiabáljak?!
Összeteszem kezem, majd ismét széthányom,
Imádkozni is, meg tánczolni is vágyom.

A «Patikárus Ferkónak» czímű még kevésbbé sikerült. Épen nem dithyramb. Csak puszta vadságot fejez ki a vadság költészete nélkül, s ez utolsó versszaka csaknem undorító:

Húzd rá, Ferkó gyerek! húzd rá ezután is,
Hogy egész az Isten színe elé jusson!
És én megfizetek; hogyha másom nem lesz,
Tudod mit? átirom mennyországi jussom!
De ha a pokolba jutok majd így érted,
Fölkeress ám addig, míg el nem ég lábom —
Húzd el a nótámat, én meg majd a lángon
Mennyországi kedvvel a kaparóst járom.

S mit mondjak ama fellengős ódákról («Csak már ezeket»... «Vannak fájdalmaim»...), melyekben Tóth Kálmán költői dicsőségével s úgynevezett költői érzéseivel tépelődik. A világon csak nálunk van divatban, hogy a költő magáról mint költőről beszéljen, s untalan kicsinyes hiuságát tárja föl; csak újabban és nálunk fedezték föl, hogy a költőnek nem olyan érzései vannak, mint más embernek. De e költői érzések tulajdonkép nem egyebek, mint caprice-ok, csinálmányok s legkevésbbé illenek oly költő ajkaira, ki oly büszkén hivatkozik természetességére. S nem a legtermészetellenibb valami-e a «Szenvedések» czímű elegia, melyben a költő minden kigondolható, de csak látszatos szerencsétlenséget magára aggat, elmondja, hogy a lelke fájdalmak közt fogamzott, anyja tejéből fájdalmat szítt, könnyben fürösztötték, dajkája egy ifjúságában elcsábított öreg leány volt, ki átkos dalokat énekelt, a legelső virág, melyet szagolt sírvirág volt, a legelső madár melyet látott, halálmadár volt, midőn járni tanult először is temetésre ment, mint ifjú nagy városba menvén először is egy nagy házba lépett, s ez az őrültek háza volt, s több efféle. E kiállhatlan affectatio emelkedett, mély érzés-e? Ily költemények folyhatnak-e a szívből, s nem az

igen is mesterkélt, s igen is csinált hangulat bizarr szüleményei-e?

Iveket kellene összeírnom, ha Tóth Kálmánnak ez önmaga által magas szárnyalásuaknak állított ódáit és elegiáit mind részletesen fölbonczolnám. Hát festő költeményeinek bonczolata, melyeknek tulajdonkép'e körbe kell vágniok, mily messze vezetne! Mégis ez utóbbiakról csak azt kellene ismételnem, mit a Petőfi genialis kezdeményezése nyomán keletkezett festő költeményeinkről már többször elmondottam. Tóth Kálmán festő költeményei nem képeznek kivételt. Tájképeit ő sem tudja felolvasztani az érzésben, neki sincs érzéke a jellemzeteshez, a festőiség titka nála is a prózai részletek és terpedtség művészete. Csak a «Magyar korcsmáros» czímű költeménye képez ez alól némi kivételt, mint meglehetősen sikerült genrekép. Mindezt hát mellőzöm s úgy hiszem elég lesz, ha csak azon két költeményéről szólok, melyek az ódai és elegiai nemben a legjelesebbek. A «Sápadt asszony» és «Haza vágyom» czíműeket értem. Mindkettőn némi reminiscentia érzik: az elsőn Petőfi «Szőke asszony»-a, melyet ezelőtt két évvel a «Szépirodalmi lapok» közöltek, a másodikon Béranger «Honvágy»-a, mely Petőfi és Lévaitól magyar fordításban is megjelent. De szerintem az ilynemű reminiscentia sem plagium, sem utánzás, csak mástól vett hatás, s minthogy történetesen, ha nem is valami remek, de azért elég jó compositio, s ha nem is valami elragadó, de azért valódi költői emelkedés szülőanyja tudott lenni, épen nem rovom meg. Azonban a genialitást itt sem hagyhatom szó nélkül. Tóth Kálmán genialitása e két költeményben is mutatkozik, azaz itt is szembe

teszi magát a művészet örök s legelemibb törvényeivel. A «Sápadt asszony» második versszakában ez áll:

Férjed oly jó, szelid hozzád,
Ő egy szikla, te meg virág,
Te völgyben vagy, ő fölötted,
S a vihart nem engedi rád.
De elzárja a sugárt is,
El a szellőt, mely ott leng el —
S a nőszívnek nem nyugalom,
A nőszívnek szerelem kell.

Tehát a férj szelid. Jól van, de akkor hogy hasonlíthat a sziklához, melylyel minden ember, minden nemzet épen ellenkező fogalmat szokott összekötni? Tóth Kálmánnak a virágért volt szüksége a sziklára, s genialitásában mindenről megfeledkezve, arról is megfeledkezett, hogy így is igen erőltetett, igen hamis képet fog összemesterkélni, mert a szikla a völgy virágját se a vihartól nem óhatja meg, se a szellőt és napsugárt nem rabolhatja el tőle, mikép azt a gyermek is tudja, s így a szelid férj hiába lőn zord sziklává, annyiban mégis szelid maradt, mennyiben el kell néznie, ha nejére udvarlók kacsintanak, ha neje udvarlókkal cseveg, a nő pedig, ha csak a nyugalom epeszti, könnyen segíthet a dolgon. Ilyesmi csekély dolog — mondják sokan. Igaz, ilyesmit elkerülni még magában nem költészet, de nem kerülni el, még kevésbbé az. Igaz, ez hiba, mondják sokan, de az érzést, a gondolatot kell nézni. Érezni többékevésbbé minden ember tud, mi pedig a gondolatot illeti, épen az a baj, hogy a költőnek gondolata nincs, vagy nem tudja költőileg kifejezni. De hogy is tudná? Genialis költőnek megalázódás volna gon-

dolkozni, elmélyedni, aztán termékenysége is könnyen megbénulhatna.

A «Haza vágyom . . .» czímű költemény kevésbbé genialis, s épen azért jobb. Csak a harmadik versszakban mutatkozik egy kis genialitás, mit meg kell rónom. A költő a fővárosból haza vágyik. Honvágyát szépen tolmácsolja. Hol lelkesülést érzek, se csekélységeken nem akadok föl, se tul nem csigázom követeléseimet, de az együgyüséget naivitás helyett nem fogadhatom el, s akkor legkevésbbé, midőn affectatio vegyül bele, s az affectatio költői szépség gyanánt akar szerepelni a lélekbeni hűség ellenében. A harmadik versszakban ez áll:

Meglátogatom a fényes csarnokokat,
Holott a művészek játsznak, énekelnek,
Nem tud elragadni . . . oh egészen más kell
Az én ábrándozó, gyermekes lelkemnek.
Rengő bölcső mellett tündér dajkamese,
Messzi furulyaszó csendes éjszakákon . . .
Mellé fájó nóta . . . sárga csikó, sárga . . .
Haza haza vágyom.

Vajjon oly szív, mely a falusi élet bájai, az elhagyott szülőföld és szerelmese után eseng, vágyakozhatik-e a dajkamesékre s a rengő bölcső párnáira? Az ötödik sor egészen kiveszi e versszakot természetes folyamából. Miért tette hát oda Tóth Kálmán? Mert a tündér dajkamese és rengő bölcső költői szép szavak, mert szereti a purpureus pannusokat, mert genialis.

Ilyes hibát nem egy költeményében mutathatni föl, sőt némely költeménye egészen csak egy ily nagy hiba. Sokszor, midőn leginkább akar naiv lenni, a legegyügyüebb s ez együgyüség annyira mester-

kélt, annyira erőltetett. Példa rá a «Beköszöntött» czímű költeménye, mely egyébiránt a jobbak közől való. A költő oda hagyja a várost, kimegy a szabadba, hogy élvezze a féltavaszt, mely előtte legkedvesebb, mert olyan, mint a kezdődő szerelem, mint a sejtés boldogsága. Eddig még csak valahogy megjárja, de a mi ezután következik, nevetséges. A költő a földre borul, óra hosszat vár, fel akar kelni, megint vár, s íme a rég várt csalogánydal megzendül. Ekkor a csalogány után szalad, látni akarja, kalapja leesik, sebaj, de a csalogányt mégsem éri be. A madár eltünt, mint «láthatlan sóhaj», a költőnek egy édes bút hagyva hátra. Kifáradva régi helyére ér, s ím ezalatt ott ibolya nyilott. A költőt szent érzés fogja el, imádkozhatnék, mert az ibolya egyetlen kedvese kék szemét juttatja eszébe. A ibolyák közt halovány vadvirágokat is lát, távolabb pedig egész sor jáczintot. Behunyja szemét, hogy ne lássa....

Hanem azért annál többet, szebbet látok,
Jáczintok közt rózsát, olyan élénk rózsát,
Hogy szinte azt vélem: még az elébb lány volt.

Próbálja meg valaki e lélekállapotot beszélyben feldolgozni. Minő jelenet fog kikerülni belőle? Egy a természettel kaczérkodó nő affectálása, ki a naivot akarja játszani, miután a salonban megunta a parfümöt, festéket s a hódítás mesterkélt fogásait. Mint egy férfiu lélekállapota csak művész kezeiben válhatnék jó komikai vagy humoros képpé, mert úgy pusztán oda vetve az olvasó könnyen erőszakos torzításnak vélhetné, s mégis Tóth Kálmán természetességét hánytorgatja és a művészetet ellenkezőnek hiszi a természetességgel. — A művészet egy a ter-

mészetesség és hűséggel, vagy más szóval tulajdonkép ez a művészet, s a ki se a maga, se a más lélekállapotát nem tudja felfogni s költőileg visszaadni, bár száz polemikus költeményben hirdesse genialitását, egyetlen józaneszű olvasót sem gyönyörködtet vagy lelkesít. S vajjon Tóth Kálmán ott, a hol szenvedélyt akar kifejezni, természetes és hű-e? Szenvedélye a legtöbbször nem hasonló affectatio, természetlenség-e, s vajjon ment-e azon dagálytól, mely költészetünkben annyira divatos, s melyet Tóth Endre és Zalár költeményeiben annyira meg kelle támadnom? Teljességgel nem, sőt nagy részt ő is ebben hiszi rejleni a költészetet. Ő is az érzések túlzásában és ferdeségében keresi az erős szenvedélyt s hajhászsza a czifrát és ragyogót, hogy semmit se mondjon. Minden magyarázó kiséret nélkül kiírok pár ilyen helyet. Valóban már meguntam a dagályos ürességeket bonczolgatni. Hadd szóljanak maguk maguk ellen.

Egy pirosra festett koporsó lesz lelkem,
Hogy belőlről milyen, már azt meg se mondom,
Nevetek, kaczagok a világgal szemben,
Jó ízűn esik-e? . . . az csak az én gondom.

Más helyt:

Ha én csillag lennék
S lenézném rózsámra,
Elhervasztaná őt
Szívemnek nagy lángja.
Ha pedig hab lennék,
Fölforrna a Duna,
Nem ihatnék abból,
Még rózsám se soha.

Nagy az én szerelmem,
Majd meggyúlok tőle,
A jó Isten tudja,
Mi lesz még belőle!
Én nem tudom, hogy mi,
De úgy legjobb lenne:
Ha az én kis rózsám
Nagy tengerré lenne.

Bele ugranám én
Akkor a Dunába,
Mikor legsebesebb,
Legnagyobb az árja,
Mit bánnám én aztán
Halva avagy élve,
Hogyha bele vinne
Galambom ölébe.

Más helyt:

Mit még sóhajimmal se szabad illetni,
Tiltott virága vagy elérhetlen fának,
De azért szerelmem egy s örök mint a nap,
És evvel örökös szivemben a bánat.

Más helyt:

Teli vagyok dallal, mint csillaggal az ég,
Teli vagyok dallal, mint sugárral a nap...
Háborog a lelkem, e fekete tenger,
Hogy ne nyugodjanak gyöngyei ott alant.
Fekete tenger az én bánatos lelkem,
Eget verő vihar égő szenvedélye —
Szórom e gyöngyöket egy liljom szigetre,
Halovány kis lánynak hideg kebelére.

E dagály és affectatiótól még leginkább mentek, bár ezek sem mindenütt, a «Mintha volnék», «Ne süsd le szép szemed», «Kun László», «Pillangóvá lettem» czímű költemények, mint a melyek, ha nem is kitünő, de méltányolható és tehetséget tanusító

művek. Íme Tóth Kálmán emelkedett érzései és magas szárnyalásának egész költészete, mely ama fennhéjázást sehogy sem igazolja. Neki úgy látszik sejtelme sincs arról, hogy a miben erős, a mennyiben erős, az sem az óda, sem az elégia, sem a dithyramb, hanem a legegyszerűbb dal, mi egyébiránt éppen oly becses lehet, mint a legmagasabb szárnyalású óda. Azonban itt is nemcsak hogy nem nyújt genialist, de még kitünőt, derekat sem. «Fütyül a szél», «Nem gondolok», «Hegedülnek», «Mátra hegye», «Csakugyan», «Ha dolmányom», «Ne süss», «Vigasztalás» csinos dalok s éppen e csinos dalokért tartom én Tóth Kálmánt legújabb lyrikusaink közt legfigyelemreméltóbb tehetségnek, mert a többiek ilyeket sem tudnak írni. Egyébiránt a dalok mind a Petőfitől vett hatás szüleményei. Petőfi alapeszméit, hangulatait találjuk meg bennük különböző változatokban és sokszor az utánzásig, a torzított utánzásig víve. E mellett Tóth Kálmán ilynemű költeményeiben mindegyre ismétli magát, elrontja a mi jót is tudna csinálni. Genialitás itt is hatalmasan nyilatkozik. Mindjárt-mindjárt beleesik a természetlenségbe, hajhászsza a csinált hangulatot, a mesterkélt képeket, naivitása át-átcsap az együgyűségbe. Például én nem tudom megfogni, mi szép lehet az ily gondolatokban: virágot még síromra se hintsenek, nehogy az emberek csodát lássanak, mert bús szívem poraitól feketére válik a fehér liliom; hogy ne nézz reám oly szépen kis leány, mert fáradt lelkem mint a napsugártól a tó habja könnyen felforrhatna; hogy szívemet törött üveg darabja vágja, melyet gyémánterős szerelmemért a leánytól kaptam; hogy kedvesem szép szemében a legszebb nefelejts van:

S e nefelejtsben van még a nap is,
Mely ragyogtatva egy folyóra süt.
Az én lelkem e ragyogó folyó,
Mely máskor sötét mindenütt.

Mennyit tudnék még ilyet előszámlálni. Eliszonyodom, ha azon papirszeletre pillantok, hova e képtelenségeket följegyeztem s a helyett, hogy gúnyolódjam, sentimentaliskodni van kedvem. Ez-e a magyar szellem, az eredetiség, a kedély, a szenvedély, mikép azt lapjaink legtöbbje hirdeti? Ily dalok bájolhatják el a magyar irodalmat és közönséget? Nem csodálkoznám, ha egy Arany a legmélyebb megvetéssel tekintene azon koszorúra, mit neki az irodalom és közönség nyújt. Azonban szabadjon hinnem, hogy a magyar irodalom és közönség közvéleményét nem egy pár írói cotteria közlönye képviseli. Most hadd vizsgáljam Tóth Kálmán genialitását más oldalról. Vajjon phantasiája oly rendkívüli-e, mint azt ama kérkedő költeményében maga hirdeti? Ha a phantasia ereje alatt a gondolatok és érzések képeinek gazdagságát vagy a plasticitást és ragyogó színezést értjük, mi a költészetnek egyik legfőbb eleme: akkor Tóth Kálmán phantasiája igen szegény. Mindaz, mit eddig idéztem műveiből, e szegénység mellett tanuskodik. Ime egy újabb bizonyítvány:

Mikor egy-egy zengő felhő
Az egeken általhalad,
Meghatva a szép zenétől
Láthatólag sápad a nap.
Nap vagy te is barna kis lány
Szépségeddel ezrek felett —
Hogy van mégis, hogy te a dalt,
Hogy a költőt nem szereted?

Tóth Kálmán hallván, hogy a mennydörgést, égzengésnek is nevezik, természetesnek találta azon természetlen gondolatot, hogy a nap a zengő felhők szép zenéje által meghatva sáppadjon el s egész biztossággal intézte a leányhoz e kérdést: hogyha oly szép, mint a nap, miért nem sáppad el a költő dalára, miért nem szereti a költőt? Mindenütt a költőnek kell szerepelni, csak a költő szerethet igazán, csak a költőt kell szeretnie a leányoknak. De a leányok több joggal kérdhetnék a költőktől: ugyan miért űzik ki önök a világból a szerelem költészetét, általában miért ellenségei annyira a költészetnek? Ha a phantasia ereje alatt valamely lyrai költemény kerek compositióját értjük, akkor Tóth Kálmán phantasiája még szegényebb. Pár fennebb idézett egyszerű dalán kívül alig van compositiója; egy sor, egy versszak elrontja az egészet s a bevégzést ritkán találja el. Innen költeményei közt a rövidek mindig jobbak, mint a hosszabbak. Phantasiájának nem adatott, hogy egyöntetű költeményeket teremtsen s Isten ingyen kegyelméből geniális levén, nem erőltetheti meg magát annyira, hogy költeményének alkotó részeit egy pillantással beláthassa s ne bízza magát a jó szerencsére, mi rendesen cserben hagyja. Ha a phantasia ereje alatt az epikai és drámai elemet értjük, tehát a legszorosabb értelemben vett alkotó erőt: akkor Tóth Kálmán phantasiája legszegényebb. Költői beszélyei, balladái, románczai kevés becsűek. Csak a «Kis Geréb» és «Tinódi Sebestyén» érdemelnek említést. Az első annyiban legjobb, mennyiben leginkább nélkülözi a genialitást s epigrammai élben nyer bevégzettséget. De a hetyke hősöcske, ki sokban hasonlít egy katonásdit játszó gyermekhez,

nem igen kedvező fényt vet a költő eszményeire. «Tinódi Sebestyén» csak a phantasia csekély tárgyilagosságát tanusítja. Úgy látszik Tóth Kálmán nem olvasta Tinódi Sebestyén munkáit, mert különben nem tüntette volna föl úgy, mint egy újabbkori lyrikust. Tinódi Sebestyén tulajdonkép Tóth Kálmán maga, mikép egyéniségét költeményeiben kifejezi. E ballada a kornak semmi színezetét nem hordja magán s azon gondolat, melyben kikerekedik, hogy tudniillik a természet pártul fogja az elhagyott dalnokot s mintha fülemile volna, koporsója lesz a bokor, szemfedője a fák lombja, csak egy igen elhasznált hasonlat gyönge ismétlése. Népromànczai alul vannak minden bírálaton. «A ligvardi csárda mellett» czímű például minő bizarr és nevetséges. Pej paripán egy betyár gyerek vágtat a csárdához, «bort kér». A korcsmáros kijő s azt mondja: «Itt van a bor, de miért kérte kend oly nagyon, úgy hiszem, alig lehet szomjas, bizonyosan egész éjszaka ivott.» «Egy kortyot sem ittam, felel a betyár.» Már pedig én azt gondoltam — mond a korcsmáros:

«Hisz kelmed dolmánja, ünge
Piros borral van leöntve.»
«Más érte azt, nem bor érte,
Csalfa szeretőmnek vére.»

És itt meg kell szakítanom Tóth Kálmán genialitása bonczolatát, be kell fejeznem czikkemet, noha Tóth Kálmán «Költeményei» és «Kinizsijé»-ről nézeteimet mind nem mondhatom el, noha a «Szerelmi vadrózsák» tüzetes birálatát nem adhattam, noha a Balogh Zoltán és Concha költeményeiről szólva nem vehettem alkalmat, hogy a magyar verselésről pár

eszmét érintsek, mint czikkem terve kivánta. Nem élhetek vissza e lap szerkesztője szivességével, ki oly készséggel nyitá meg «Szemlém»-nek Tárczáját s nem kivánhatom tőle, hogy még néhány folytatásra számított czikkemet a jövő félévre is átvigye s velük érdekesebb czikkeket kiszorítson. Azonban a netalán «Szemlém»-et megtámadni szándékozó lapok s azon tisztelt olvasók kedveért, kiket e bírálatok érdekelnek, szükségesnek tartom megjegyezni, hogy e lapban megjelent czikkeim korábbi kritikai dolgozatimmal «Tanulmány és polemia» czím alatt sajtó alatt vannak s belőlük az első füzet még a jövő hó folytán meg fog jelenni. Ott Szemlém e III-dik szaka teljesen be lesz fejezve s ott mindazt elmondom, mit most összehúzni vagy mellőzni valék kénytelen.

POLEMIKUS LEVELEK.

(ERDÉLYI JÁNOS ÚRNAK.)

Pest, 1857. február 18.

Néhány megjegyzést akarok tenni azon becses czikkekre, melyeket ön «Egy századnegyed a magyar szépirodalomban» és «Arany kisebb költeményei» czímek alatt a lapokban közrebocsájtott. Tulajdonkép nem bírálni szándékszom önt, hanem védeni magam. Ön e czikkeiben nem egyszer rójja meg kritikai eljárásomat, mit lehetetlen szó nélkül hagynom. E megrovásokra felelek hát, nem ugyan a maga idejében, de talán nem egészen későn. Most is csak három pontra szorítkozom, mint olyanokra, melyek különös figyelmet érdemelnek. Tehát polemia! Úgy van, polemia és miért ne? Miért hallgassunk azon írókra, kik haszontalannak nevezik a polemiát s magok eleget polemizálnak minden haszon nélkül? Miért kiméljük amaz olvasókat, kik unják a polemiát, mert csak puszta torzsalkodásnak tudják képzelni? A polemia, ha valóban polemia, igen tisztességes és szükséges dolog — legalább ilyesmit tanít az irodalmak története. Méltassuk figyelemre ez értelmezést, még akkor is, ha nem fogadnók el.

I.

Ön gúnyosan emlegeti némely kritikus társait, kik bírálataikkal felül akarják haladni szépségben a költőt, prózáikkal a verset; hibáztatja az oly eljárást, mely nincs eléggé indokolva, hogy bírálat legyen, mégis követeli, hogy ne nézessék csupa műélv gyanánt; sajnálkozik a tartalom elhanyagolásán a forma kedvéért, mely ön szerint kritikánkban túlnyomóságra kezd emelkedni.*

Mindez általánosságban, név említése nélkül van ugyan mondva, azonban legyen szabad az egész czélzást magamra venni. Úgy hiszem, nem követek el szerénytelenséget. E vád a legsúlyosb, mely kritikust érhet. A ki a próza és költői nyelv közti külömbséget nem érti, minden egyebet írhat, csak jó prózát nem, a ki bírálataiban nem itéleteket indokol, elveket fejt ki, jellemezni törekszik, hanem csak ragyogni, elméskedni, gyönyörködtetni akar, jó kritikus. Mégis e modor meglehetős sikernek örvend. Heine és Börne, ha nem is épen ennek, de ehhez valami hasonlónak köszönhették nagyrészt hatásukat. De Heine rendkívüli tehetség volt, lyrainak gúnyolt prózája olyan, mely a Goetheével vetélkedik, s minden frivolitása mellett néha több eszmét ébreszt, mint a széptan sok tudós tanára. Börne a tömeg nemzeti és erkölcsi érzésére kívánt hatni, nem annyira bírálatokat írt, mint bírálataiban nemzete tétlenségét és pedánsságát ostorozta s ez neki tulajdonkép az erős oldala, míg a kritikai aránylag sokkal gyöngébb. Mindkettő helyzete kivételes volt,

* *Pesti Napló* 1856, augusztus 31. Tárcza.

mely a kor viszonyaiban lel mentséget. Az nem az ő hibájok, ha a *Fiatal Németország* rendszeressé tanná emelte azt, mi egy átmeneti korszak kínos vergődése volt. Utánzóik természetesen mindent elrontottak. Divatba jött a próza és költészet bizonyos bizarr vegyülete, s nem a tárgyról, hanem a tárgy körül beszélni, a legkülönösebb nézőpontokból, ingerlő rendetlenségben, a genialitás bélyege lőn. A legtöbb német tárczairó maig sem mulaszt el semmit, hogy lehető gyermekes legyen, midőn komoly, s lehető unalmas, ha gyönyörködtetni akar. E tekintetben épen nem lehet őket a francziákhoz hasonlítani, kik e modort kellemes fecsegéssé alkották, melynek, ha nem akar több lenni, mint a mi, megvan a maga becse. Azonban a komoly kritika, melynek tiszta tárgya alapos feldolgozásában, elveket fejteni ki vagy alkalmazni, kénytelen elvetni e modort, különben korcsszülötteket állít elő. Ily korcsszülöttek-e bírálataim, nem vizsgálom. Bár szilárdan ragaszkodom elveimhez, de formáimat még akkor sem volna kedvem védeni, ha valóban megérdemelnék. Mit védeni akarok, mit védenem kell, az a formának, mint formának joga, melyet ön, ha nem is tagadni, de annyiban megvetni látszik, a mennyiben, midőn bizonyos rossz modort megró, a forma mellett egyetlen árva szót sem emel, s így mellőzhetőnek tartja. Ön megrovása rokon azon vádakkal, melyeket nálunk az újabb időben a tudomány népszerüsítése, a dilettantismus phraseologiája ellen szoktak emelni, a legtöbbször nem ok nélkül, de mindig elég félszegen. Ideje vizsgálni, mi igaz s mi nem e vádakban.

Minden szorosabb értelemben vett irodalmi mű alá

van vetve a formának. Ez a mi a könyvet a műtől, a tudóst az írótól megkülönbözteti, a nélkül, hogy elválasztaná. A görög és latin irodalom kitünően hódolt az elvnek, mi igen természetes volt, kivált a görögöknél, kik annyira összhangzón fejlődtek s hol annyi minden elősegíté a formák cultusát. Nálok nemcsak a művészetnek voltak muzsái, hanem a tudománynak is. Melpomene és Klio, Erato és Urania egymás mellett foglaltak helyet. A történetíró és bölcsész természetesnek találta épen úgy hatni a forma bájaival, mint a tartalom erejével. A forma az, miben az újabb irodalmak oly kétségesen vetekednek a régiekkel. Ezt még azon túlbuzgók sem tagadhatják, kik oly örömest dobnák tűzbe az egész görög és latin irodalmat, mint politikai és vallásos tévedéseink egyik kútforrását. A régi irodalmak e tökélye sohasem veszti el varázsát, s a lélek mindig örömest száll vissza e korba, hol eszmény és való oly testvériesen ölelkeztek s a kedély naiv egysége annyi szép formát teremtett. A keresztyén korszak természetesen összetörte e formákat. Oly vallás, mely a materialismus karjaiból ragadta ki a már-már rothadó emberiséget, s első mozzanataiban annyira spiritualis volt, egyelőre nem igen kedvezhetett sem a művészeteknek, sem az irodalmi szép formáknak. Idő kellett, míg a keresztyén szellem új hódítmányaival, mint művészet és irodalom, kristályosodhatott. E küzdelmek napjaiban nem egyszer vándorolt a keresztyén író és művész a régi műveltség kincseihez, leginkább formákat tanulmányozni, mi termékenyítőn hatott, a nélkül, hogy a keresztyén szellem lényegének, sőt formai eredetiségének is ártott volna. Michelangelo, Raphael, Dante, Shakespeare, a ke-

resztyén- szellem ez óriás gyermekei, nem egyszer táplálkoztak a pogány kor maradványain, melyek ellen most némi keresztes háború indul. Azonban e művészet és tudomány ama testvériessége, mely szerint a tudomány művészet volt, többé sem lehető, sem szükségesnek nem mutatkozott. A múzsákat elűzték a rideg tudósok s azok csak a távol kékjéből vetettek reájok egy-egy mosolyt vagy koszorút.

A tudományok óriás kiterjedése lehetetlenné tette a formai kerekdedséget s az erős kutató szellem sokkal büszkébb és korlátlanabb lőn, hogysem a Gratiáknak is hódoljon, míg a munkafelosztás, melyen az újabb tudományosság nagysága s talán egyoldalusága is alapszik, még nehezebbé tett minden ilynemű kisérletet, nem is említve, hogy a rendszeres iskolák s a gondolatok sebes közlésének eszközei sok oly jogos irodalmi nemet alapítottak meg, melyek a forma ellen dolgoznak.

Mindez tény és szükségesképi tény, melyeket sem tagadni, sem megváltoztatni nem lehet. De ki fogja mégis egészen elvitázni a forma jogát? Egyetlen pillantás az újabb irodalmakra képes erről meggyőzni a gondolkozót. Az újabb irodalmakban sem volt nagy író, ki nem hódolt volna a formának vagy ebbeli hiánya miatt nem vesztette volna el befolyásának tetemes részét. Ugyanez áll az egyes irodalmakról. A franczia és angol irodalom fensősége a német fölött leginkább a formán alapszik. Nem én mondom ezt, hanem az összes európai közvélemény, mely annyi előszeretettel csügg e két irodalmon.

Magok a németek is bevallják. Egy híres német kritikus nem rég így nyilatkozott a német történetírásról: «Történetírásunkban az ellentét az angolok- és

francziákkal szemben igen feltünő. Tanultság és lelkiismeretes nyomozásban kétségtelenül előttök haladunk, de úgy látszik, mintha előadási és alakító tehetségünket e mikroskopi tanulmányok egészen föleméaztették volna. A francziák- és angoloknál évről-évre egész csoportja jelen meg oly munkáknak, melyeket valódi tudósok írnak, melyek mégis a valódi mű (Kunstwerk) dicsőségére tarthatnak számot. Nálunk a kettő egészen elválasztva tűnik föl. Első rangú tudósaink csak tudósoknak írnak s műkedvelőknek vagy tanítványoknak engedik nyomozásaik feldolgozását a nagy közönség számára. Vannak ugyan kivételek, de azok mindig és roppant hatást idéznek elő; úgy látszik tudósainknál elvvé vált lehetőleg elzárni a profanus tömeget a tudományoktól. Ez eljárás a nép tulajdonképi műveltségére bizonyosan nem nagy nyereség.» Ez annyira találó megjegyzés, többé-kevésbbé, áll az egész német irodalomról.

Azonban bizonyos félreértéstől óvakodni kell. A tudomány irodalmi forma nélkül is tudomány marad s ezt az irodalmi formáért feláldozni, nagy tévedés. Ki feláldozza, rendesen nem tudós s formája sem nagy becsű, mert a tudománynak irodalmi formában is tudománynak kell maradnia, sőt a forma becse is sok tekintetben ettől függ. De mi az az irodalmi forma a tudományban? E kérdésre kielégítő feleletet adni nehéz. Az általánosság keveset mond, a részletezés pedig messze vezet s ilyesmit csak szakemberek nyújthatnak. Annyi bizonyos, hogy szükség van éles különböztetésre. Meg kell különböztetni az úgynevezett ethikai és reál tudományokat. Ez utóbbiakban az irodalmi forma nagy-

részt csak annyiban érvényes, a mennyiben a tiszta, szabatos nyelvre s az előadásnak azon úgyszólva művészetére vonatkozik, mely által az ismeret természetesen fejlesztőn s vonzón tapad az olvasó lelkébe. Elég csak egy elsőrangú tudóst, Aragot, említeni, hogy a forma jogát e tudományokban is elismerjük. Majd mindig nagy tudósok azok, kiknek a tudomány irodalmi formája sikerül.

Ez természetes. Ki valamely tudományt egész kiterjedésében tud s talán elébb is vitt, több eszközzel rendelkezik a formára nézve, mint más, s ha nem resteli a fáradságot, rendelkezik is. Ha ezt sokan a tudomány népszerűsítésének gúnyolják, igazat mondanak s gúnyjok csak elismerés. Az irodalmi forma nem is egyéb, mint a tudomány népszerűsítése, mert jobban és többnek tanít, mint a puszta irodalmi forma nélküli tudomány. A tudós, ki ezt használja, sem a tudós világ, sem a közönség abstract fogalmához nem alkalmazza magát, hanem csak a lélektan törvényei és tárgya természetéhez. Nem igyekszik könnyűvé tenni a tudományt, mert az mindig bajos, csak természetessé és vonzóvá, nem kerüli mélységeit, csak biztos utakat keres oda és talál. Egészen más a tudománynak azon szorosabb értelemben vett népszerűsítése, mely a tudományt a tulajdonképi nép felfogásához és szükségeihez alkalmazta, mi az irodalmi formának egy más és alsóbb neme. Itt is nem a nép abstract fogalma ad irányt. A nép abstract fogalma épen oda viszi az írót, a hova a politikust: ennél a szabadság, amannál a tudomány szolgálatát teszi lehetetlenné. A valódi népíró a nép concrét fogalmát tartja szem előtt, azaz olyanoknak ír, kik valóban olvasnak s

így a műveltség némi elemeivel bírnak, kiknél szükséggé vált bizonyos ismeretág s így valóban tanulni akarnak.

A tudomány e formája nem könnyű, mert a tudománynak sem egészét, sem mélységeit nem bírja meg, s a mennyi és mikép kérdése a műveltségi viszonyok s nemzeti sajátságoktól is függ, de fontos, mert a műveltséget mind szélesebb körben terjeszti. E fontosság idézett elő minden nemzetnél oly terjedelmes népirodalmat, e nehézség miatt van oly kevés valódi népíró. E téren sok visszaélés történt és történik. Itt jelen meg a legtöbb vásári munka. Sok népíró elkerülhetetlen szükségesnek tartja csak felületesen tudni, a miről ír, holott a népírót a tudóstól csak a forma választja el.

Mások oly kiterjedésben akarják előadni a tudományt, melyet a forma nem bír meg s így haszon nélkül küzdenek a lehetetlenséggel. Némelyek a kívánatosság elvének hódolnak, mi majd annyi, mint semmi. A legtöbben bizonyos bőbeszédűség és parasztos negélyben keresik a formát, mi annyira szenvedhetetlen, épen azok előtt, kikre számítva van. Mindez csak azt mutatja, hogy e forma nem könnyű és eltalálni nagy érdem, de nem azt, hogy jogtalan.

Azoknak, kik a tudomány népszerüsítésére gúnyolódnak, jó volna szabatosan beszélniök. Nemrég egyik tudományos folyóiratunk elég félszegen nyilatkozott az ügyben. A tudomány, ha nem tudomány, formában vagy forma nélkül egykép haszontalan, a rossz forma megrovást érdemel, de a tudománynak akár ama fensőbb, akár emez alsóbb formáját megtagadni, annyi, mint a világ legjelesebb írói és tudósai ellen viselni háborút.

II.

Az ethikai tudományokban már több a forma joga. A történetírás épen úgy művészet ma is, mint volt a régieknél. Klio most is közel áll Melpomenéhez. Valóban a történetíróban sok oly tulajdonságnak kell meglennie, melyek a dráma- vagy regényköltő sajátjai. De költő-e a történetíró? Bizonyára nem. Sokkal kevesebb és sokkal több.

A költő szabadon, eszményi felfogással alakítja az élet eseményeit s így a hatás több eszközével rendelkezik, a történetíró szorosan, a legcsekélyebb részletig tényekhez van kötve, felfogása korlátoltabb, hatása gyöngébb, de annyiban komolyabb, a mennyiben megtörtént eseményeket beszél el és úgy a mint megtörténtek. Már Polyb kijelölte azon különbségeket, melyek a költőt a történetírótól elválasztják. Jele, hogy a régiek is helyesen fogták föl a történetírást és mégis művészetkép gyakorolták, a kettő közt ellenmondást nem találva. Nincs is. A történetírás művészete nem a történetnyomozás és kritika mellőzése a képzelem kicsapongása- és a nyelv bájaiért. Ki rajzolni akar valamely korszakot, ismerni és megbírálni tartozik minden kútforrást és adatot a lehető teljességben. De ez még nem elég, noha sok. A történetnyomozás és kritika becses dolog, nagy érdem, nélküle nincs történetírás, de azért még magában nem az. Az összehalmozott és megbírált anyagot alakítani kell, életet lehelni belé. Ez a történetírás, mi nagyrészt a forma művészete, s itt a pont, hol szükség van a költő sajátságaira. A történetírónak értenie kell az elbeszélés epikai folyamát és élénk plastikáját, tudnia a jellemfestés és csopor-

tosítás titkait; éreznie a részek arányát s mindazt, mi háttérben maradhat, vagy kiemelkedhetik; megkisérlenie minden eszközt, mi a compositio kikerekítésére vezet, úgy birnia a nyelvet, hogy eltalálhassa a történetírás nyelvét, mely nem a költészeté, de szintén oly ritka, talán ritkább, mint emez. Nehéz művészet ez. Nem csoda, hogy oly ritkán sikerül s épen azért annyian támadják meg. Azonban azért, mert némelyek regényírókká lesznek, midőn történetet írnak, még egy irodalom sem mondott le a forma jogairól a történetírásban. A könnyelmű történetíró forma nélkül sem lesz lelkiismeretes, a ki pedig más formát erőszakol a történetre, mint a mi illeti, formai érdemre sem tehet szert. Ezt kell megtámadni, nem a forma jogát, a mint hogy teszi is nem egy kitünő kritikus, különösen a francziáknál, hol a formának legtöbb kinövése mutatkozik. Némelyek hajlandók azt is állítani, hogy a forma sokkép ellensége a tárgyilagosságnak is. A forma emberei — így szólnak — könnyen ragadhatnak eszményítésre, a szép erős érzéke megcsal bármily éles észt s megvesztegetget bármily fegyelmezett képzelmet: egy-egy tény az élénk színezés által egészen más jelentőséget nyer, mint a mi illeti; egy-egy jellem, a mint plastikailag kiemelkedik, önkénytelenül megbillenti az igazság mérlegét, s a compositio, a véghatás ereje kedveli a csalálmokat. A képzelem kicsapongásait épen úgy nem lehet védeni, mint az analysis tévedéseit. E két örvény minden írót fenyeget s nem egyet sodor magával. De mindenekelőtt az a kérdés: mit értünk tárgyilagosság alatt. Az a tárgyilagosság, mely tartózkodik megbélyegezni a bűnt és dicsőítni az erényt, mert igazságtalanságot követhet el, mely a csal-

álmok miatti félelmében nem igyekszik nézőpontokat találni, melyekből megitéljen valamely korszakot, mely az eszményiesség túlságait úgy igyekszik kerülni, hogy a kételyek tömkelegébe téved s az érzület határozatlanságában keresi a történetírói pártatlanságot, bizonyára nem tárgyilagosság és mindenesetre kártékony. A történetírónak elvégre is határozott érzülettel kell birnia és mernie, itélőbirónak tolván fel magát, megnyugtatni olvasóit. E nélkül a tárgyilagosság puszta tagadás és ha ezt tűzi ki a történetírás czélul, nem tudom, hogyan érdemli meg azon czímeket, melyekkel az újabb és régibb korban egykép megtisztelték. A tárgyilagosságnak nem a forma ellensége, hanem valami egyéb. Az, hogy sok történetíró a küzdő hatalmak udvaronecza, pártok nézőpontjából itél, a történetírás szűz múzsáját néha kéjhölgygyé aljasítja vagy a legjobb esetben akkor ír történetet, mikor még lehetetlen. Mégis az ily művek sincsenek minden becs nélkül; mert tények vélemények- és szenvedélyeket fejezvén ki, melyek a kor küzdelmeit vezérlik, s adatokúl szolgálnak az eljövendő történetírónak, ki mindig csak akkor képes megjelenni, midőn bizonyos kornak bevégzettsége mutatkozik s ez nem a szereplő egyéniségek halálával kezdődik, hanem mikor az általuk képviselt eszmék küzdelme határozott viszonyokat teremtett s mintegy elhasználta magát.

Ilyesmit lehet válaszolni azoknak is, kik a bölcsészi és politikai tudományok irodalmi formáit hasonló ellenvetésekkel ostromolják, noha a forma joga itt jóval kevesebb, mint a történetírásban. Miért például Voltaire és Rousseau tévedéseit csak féligmeddig is oly geniális irodalmi formáikban keresni,

midőn azok leginkább a korban rejlenek. E tudományokra mindig hatnak a kor szenvedései és vágyai. Nem vonhatják ki magokat alólok, bármint akarják, önként szószólóikká válnak vagy önkéntelenül uralmok alá vetik magokat. Még minden nagy bölcsész kora vágyainak szolgált és szenvedéseit akarta meggyógyítani. E szenvedések és vágyak pedig változnak az idők kényszerűsége és az emberiség fejlődése szerint. Ezért a tudományok egész alapjokig folytonos rendüléseknek vannak kitéve és fejlődésökben nem is egyebek, mint a kor eszméinek összpontosított és erélyes kifejezései s így egyszersmind a koréi tévedéseik is, melyeket igazában csak egy későbbi kor fedezhet föl. Nincs miért hát e miatt feladni a forma jogát, sőt bizonyos tekintetben lehetetlen is. Az eszmék rendezése és fejlesztése már magában némi művészettel jár. Ezeknek oly feszültségben kell tartaniok figyelmünket, oly folytonosságban haladniok, mint a drámában a cselekvénynek, csakhogy itt a hős sorsa, amott pedig a vezéreszme kifejlése hat reánk. Másfelől a tudományokban sok ismeret csak úgy lesz valódi ismeretté, ha erős és határozott érzületté válik, mire nagy mértékben foly be a kedély és képzelem. Az író nem mulaszthatja el ezeket is igénybe venni, a meddig megengedi a tudomány méltósága, s erre egyik leghathatósabb eszköz a forma. Csak egy irodalomtörténetet kell kezünkbe vennünk avagy csak napjaink jelenségeire figyelnünk, hogy mindezt igazolva találjuk. Az angol és franczia irodalom nem egy bámulatos irodalmi formát mutat föl, sőt a német irodalom sincs ezek híjával. A németek az újabb időben épen kezdik elvetni azon nyelvet, melyre, mint a világon egyedül

bölcsészire, annyira büszkék voltak s melyet megtanulni majdnem oly nehéz volt, mint magát a tudományt. Mindez természetesen áll a széptanra nézve is és még inkább a kritikára mely a legközelebbi érintkezésben áll a közönséggel. Másfelől csalódik, ki azt hiszi, hogy a kritikára elég az értelem analysise s nincs szükség az érzés élénkségeés a képzelem erejére. Valamely műnek egészben felfogását mindig az érzés és képzelem segítik elő. E nélkül az értelem analysise épen oly hamis lesz, mint ha a kritikus a fegyelmezetlen érzés és képzelem nyugtalanságának engedi át magát. E két elemből dolgozik a *kritikus*, e két elemre hat, mit egyrészt a formá által eszközöl. A *kritika* irodalmi formái a kritika jelleme és czéljai szerint különbözők. Két nagy osztályt lehet köztök megkülönböztetni, bármily különböző irányúak és tehetségűek legyenek is egyenként. Ha az élcz osztályozását fogadnók el, epések és epétlenek, unalmasak és mulatságosak czímeivel kellene őket megtisztelnünk. E jellemzésben van valami igaz is. Az utóbbiaknak nagy fogékonyságuk van, melyet elfogulatlanságnak szoktak nevezni és sok jóakaratjok, mely legtöbbször, mint kegyelet, részvét és hazafiság tűnik fel. Mindez nem gúnyor. Az ily kritikusok között vannak igen tiszteletre méltó egyéniségek is, kik mindig jótékonyan hatnak s bizonyos időben talán egyedül lehetségesek. Ily idők a meddő, az eszmék- és küzdelmekben szegény évek, midőn a kritika hivatása alig több, mint ébreszteni az irodalmi munkásságot és megnyerni a közönség fogékonyságát. Nekik sok e czélnak megfelelő sajátságuk van. Fogékonyságuk mindenütt talál valamit, a hol csak valamennyire találhatni s mozgékonysá-

guk alkalmazza magát a viszonyokhoz. Finom érzékök könnyen felfedezi a szempontokat, honnan méltányolni lehet s szabad nem kitünő jelenséget is. Elég szellemdúsak olvasóikban érdeket gerjeszteni mind bírálataik, mind a bírált művek iránt. Bátorítják a fiatal tehetséget, a nélkül, hogy elszédítenék s gyönyörködnek kisérleteiben, mert termékenyítőn akarnak reá hatni. Az élteseket tisztelettel emlegetik, mibe nem vegyül hízelgés. — Nem egyszer hivatkoznak a hazafiérzésre, de mindig tapintattal. Megengednek magoknak sok tisztességes nyegleséget s megrójják a nem tisztességest. Keresik a közönség kegyét, a nélkül, hogy alája vetnék magokat, ismerve gyöngéit uraivá lesznek, mert vezetői akarnak lenni. Nem rendszeresek ugyan, de tudnak mértéket tartani s megőrizni bizonyos álláspontot. Nem indulnak ki határozott elvekből; de nem zavarnak össze mindent. Ritkán mélyek, de a legtöbbször szellemdúsak és mindig elmések. Mozgékonyságuk bámulatos, kedélyük rugékony, hamar felednek, mindig tudnak remélni: szóval szeretetreméltó emberek s óhajtják, hogy ezt mindenki észrevegye. Irodalmi világfiak, journalista kritikusok, kik rendesen a lapok tárczáiban uralkodnak. Jótékony hatásuk mind e sajátságokból foly. Mindennap találkozván velök a közönség, megszokja s vezetőiül választja. Tetszik neki, hogy nem tudósokkal van baja, hanem olyanokkal, kik mintegy az ő képviselői. E nemtudósok, kik mégis eleget tudnak, elősegítik élvezetét, kellő szempontokat nyújtanak neki, eszmékkel gazdagítják, felköltik és ébrentartják fogékonyságát. Irodalmi formáik rendesen behízelgők, olvastatják magokat. Könnyed élénk nyelven írnak,

mely ritkán komoly szépségű, de kellemes és ingerlő. Leginkább azon benyomások visszhangjai, melyeket valamely mű egésze idéz elő, s így módjokban van hatni a kedély- és képzeletre. Bonczolgatással nem igen bajlódnak, s így könnyen kikerekíthetik a formát. Nem terjedelmesek s még kevésbbé kimerítők. Jól értik a mű tartalmának olynemű elbeszélését, mely már magában némi bírálat. Szeretnek erős színeket használni. Kedvelik az ellentétet, adomát, epigrammai élt s mindazt, mi csattanó hatást idéz elő. Hangulatjokat a tárgy szerint változtatják. Most szónokok, majd bölcsészek, ma képírók, holnap elménczek, de soha sem heves támadók, szenvedélyes küzdők, mert többé-kevésbbé a művészet és irodalom ecclectikusai, epicureusai, kik rendesen nem képviselnek irányt, nem tartoznak iskolához. — Mindez előny könnyen válik hátránynyá, sőt épen kártékony hatássá. Ritkán indulván ki határozott elvekből, s az írót nagyrészt magából igyekezvén megitélni, itt itéleteik ingadozók, ott nézőpontjaik félszegek. E bajt aztán sokszor azzal kerülik el, hogy más bajba esnek. Tulajdonkép nem mondanak itéletet s megelégesznek bizonyos szellemdús reflexiókkal, melyeket a bírálandó mű idézett föl bennök, beszélvén e tárgy körül s nem e tárgyról. Ha nem átallják bátran haladni elő azon az úton, hova gyakran tévedniök kell, könnyen és öntudatlan emelik az élczet, az igazság, és a pillanatnyi sikert a művészek örök törvényei fölé. Épen úgy meggyöngítik az irodalom komolyságát, mint megvesztegetik a közönség izlését. Formáik is hasonló veszélyeknek vannak kitéve. Könnyen összezavarják a prózát a költői nyelvvel avagy beleesnek a puszta phraseologiába. Érezvén,

hogy a forma hatalom, nagy gondot fordítanak reá s egyszer csak azon veszik észre magokat, hogy tudnának írni, de nincs mit. Ekkor némelyek csak kellemes fecsegők igyekeznek lenni, s az a legjobb, a mit tehetnek.

Az epés és unalmas kritikusok egészen más emberek. Nincs nagy és sokoldalú fogékonyságuk, mit elfogultságnak szoktak nevezni. Jó akaratjok is kevés, mi a legtöbbször, mint kegyelet hiánya, hazafiatlanság és részvétlenség tűnik föl. Ez sem gunyor, az ily kritikusok között is vannak tiszteletreméltó, sőt amazoknál tiszteletreméltóbb egyének, kik mindig jótékonyan hatnak, sőt bizonyos időben nélkülözhetetlenek. Ily idők a termékeny évek vagy a küzdelmek napjai, midőn veszélyes irányokat kell megdönteni. Nekik sok e czélnak megfelelő sajátságuk van. Előttök határozott eszmény lebeg s élesen körvonalozott elvekből indulnak ki. Következetesek a kegyeletlenségig, erélyesek az üldözésig, s kiméletlenebbek, mint magok hiszik. Nem igen gyönyörködnek a kisérletekben, ki nem állhatják a középszerűséget, sőt a nagy tehetségnek sem könnyen hódolnak. Eszményeiken csüggve és szilárdan követve a kitűzött irányt, jogosítva hiszik magokat mindenre. Vissza merik riasztani a kezdőt s megtámadni a koszorút. Nevetségessé teszik a hazafiságot is hazafiságból, ha nézőpontjokba ütközik. Megengednek magoknak némi tisztességes személyeskedést s nem veszik rossz néven, ha velök hasonlókép bánnak. Nem keresik a közönség kegyét, de meg sem vetik, néha élesen támadnak reá s kelletlenül is tekintélyeivé válnak. Mindig rendszeresek, még akkor is, ha rendszerök tisztán történeti alapon nyugszik. A legtöbbször ala-

posak, sokszor mélyek, de nem egyszer fárasztók. Mozgékonyságok kevés, kedélyök nem épen derült, nem könnyen felednek, nehezen remélnek: szóval nem igen szeretetre méltó emberek s ezt magok annyira tudják, hogy épen törekednek reá. Irodalmi homme pose-ok, doctrinaire kritikusok, kik rendesen a havi iratok vagy tüzetes kritikai lapokban uralkodnak avagy épen önálló műveket írnak. Innen jótékony hatásuk. Lelkiismeretes alaposságuk tiszteletet vív számukra ellenségeik előtt is s fejtegetéseik még akkor is becsesek, ha a dolog érdemére nézve nincs igazuk. Termékenyítőn hatnak az irodalomra. Néha megdöntik a rossz irányt és előkészítik a jót. Koszorút vívnak az érdemnek és megostromolják a csinált nagyságot. Őrzik a művészet és irodalom méltóságát s megbélyegzik a nyegleséget. Olykor korszakot alkotnak, mint például Lessing, ki a franczia klasszikai dráma elleni táborozásával a német dráma kifejlődésének irányt adott. Az irodalomtörténet írónak mindig főczélul szolgálnak, mert az irodalmi korszakokat rendesen együtt képviselik a költőkkel. A közönség azon része, melyet az irodalom és művészet mélyebben érdekel, örömest fordul hozzájuk s tekinti őket legfelsőbb törvényszékűl. Formáik nem behizelgők, csak vonzók. Leginkább tanulmányokat, essayeket, szemléket írnak oly nyelven, mely komoly szépségű, megvet minden hivalkodó díszítményt. Bonczolatokba ereszkedvén és terjedelmesen írván, formáik nehezebbek és bajosabban kikerekíthetők, de ha sikerülnek a kritikai forma példányai, melyek a terjedelmességet a kerekdedséggel, az értelem mélységét a képzelem erejével egyesítik s épen úgy meggyőzik az olvasót,

mint elbájolják. Hangulatjok nem változatos. Igyekeznek megtartani a kritikusi méltóságot, mely kerüli a lelkesedést s nem esik egykedvűségbe. Egyébiránt alapjokban erős szenvedélyűek. Érzik és tudják, hogy a szenvedélyes gondolkozó, kinek szívén fekszik az igazság, egyszersmind a leglogikaibb gondolkozó is. E, mondhatni, belső szenvedélyesség csak akkor mutatkozik külsőleg is, midőn vívni, ostromolni kell. Ekkor lelkesülten szenvedélyesek és ritkán kerülik el a gúnyos hangulatot. E sajátságukból folynak hibáik is. Határozottságok, rendszerességök könnyen teszi őket egyoldalúakká, merevekké vagy vezeti rögeszmék- és különczségekre. Kedvencz költőiket, kik rendszeröket képviselik, hajlandók érdemökön felül becsülni, míg azok iránt, kik elveikkel ellenkező úton haladnak, igazságtalanok. Annak alig látják meg az árnyoldalait, itt mind csak azt látnak, sőt még a tehetséget is kétségbe hozzák. Formáik nehézsége miatt gyakran válnak formátlanokká vagy gyöngeségök érzetében oly formákba kövülnek, melyek élvezhetetlenek. Polemiáik néha gyűlöletesek, s erős bonczoló tehetségök könnyen vesz pusztán tagadólagos irányt. Hamar kétségbe ejti őket a jelen, hol csak romlást és aljasulást látnak. Ekkor eltelve keserűséggel, örömest fordulnak a multhoz, hol eszményeiket feltalálhatják, vagy a jövő felé, melybe látnoki hitök van s írnak irodalomtörténetet, mely többé-kevésbbé pártmunka, de az irodalmi fejlődésben, mint nagy horderejű tény jelen meg és ez a legjobb, amit tehetnek.

III.

E két osztály érdemei és hibái, szóval szélsőségei közt többen alkotnak átmenetet s együtt képviselik valamely korszak kritikai munkásságát. Az idők szerint hol egyik, hol másik emelkedik túlnyomóságra is egymást mérsékelve gyakorol nagyobb hatást az irodalmi fejlődésre. Létezési joguk tényleges viszonyokból foly s formáik benső természetök eredményei. Hibáikat és kinövéseiket lehet és kell ostromolni, nézeteik és irányaik helyességét kétségbe szabad hozni, de mindezt a formának tulajdonítani, nagy tévedés. A forma nem ok, hanem okozat, a forma nagyrészt a czél és tartalomtól függ, sőt annyiban minden forma jó, a mennyiben a czélt és tartalmat jól tudja szolgálni. E kritikusok után jő és felettök áll az irodalomtörténetíró, ki teljes erőben mindig csak valamely korszak bevégzettségénél jelenhet meg. Az ő látköre szélesebb s így egészben foghatja föl a történteket, távol van a küzdelmektől s így tárgyilagosabban itélhet. Tőle is olyasmit követelünk, mint a más nemű történetírótól. E követelés természetesen a formára nézve is kiterjed. Azonban az anyag, melyet az irodalomtörténetíró alakít, egészen más természetű, mint az államok története. A gondolat és tett emberei között nagy a különbség s a szellem fejleményeinek története nem beszélhető el epikailag. A jellemzés is egészen másnemű s az események folyamának nélkülöznie kell minden drámaiságot. Szóval a történetírás nehezebb, újabb és ritkábban sikerül. De azért az irodalomtörténetírónak is művésznek kell lennie a tárgya szerint, melytől függ itt is, mint mindenütt,

a forma sajátsága. Tudnia kell nagy vonásokkal és kiemelkedőn festeni a korszakot nagy íróiban, természetesen csoportosítani körülök a mozgalmakat, élénken rajzolni a társadalmi és politikai viszonyok hatását az irodalomra és viszont s a mindenütt ottlebegő vezéreszme nyomain kimutatni a szellem útját s mintegy láthatókká tenni a küzdelmek eredményeit: szóval hű, élénk és jellemző rajzot nyújtani, oly nyelven, mely az elbeszélés és fejtegetés, a történeti és bölcsészi előadás bájos vegyülete. Rokon az irodalomtörténettel az egyes írók jellemrajza, hol az arczképezésnek tág mező nyílik s az író, mint ember is kiemelkedik magánviszonyaival együtt, mit az irodalomtörténetben akadályoz a részek aránya. Az egyes írók műveiről írt tanulmányokban már kevesebb a történeti és több a kritikai elem, de némelyek igen jól tudják e kettőt egyesíteni, mi által teljesebb jellemrajzot s többoldalú felfogást eszközölnek. E művek becsének mindig nélkülözhetetlen föltétele a forma. Általában a forma teljessége tökély, hova törekedni kell és sohasem külsőség, kézművi jártasság: szóval technika, hanem a szellemnek egy része, mint a gondolatnak a nyelv, együtt születnek, egymástól függenek s ha meghasonlanak, mindenik érzi, egymásért s egymás miatt beteg.

Ime nagyjában a tudomány irodalmi formáinak védelme, melyeket ön megvetni látszik. Miért nem írt világosabban, miért nem mondá, habár csak odavetve, hogy a forma, nagy tévedései mellett is, nem minden becs nélküli dolog, csak tudni kell hozzá? Akkor nem szólalok fel s akarva sem lehetek ön iránt igazságtalan, midőn most akaratlanul is azzá kellett lennem, védvén ön ellenében a for-

mát, melynek ön teljességgel nem ellensége. Úgy van. Míg ön elméletben tagadja a forma jogát, gyakorlatban meglehetősen tiszteli. Czikkei formai tekintetben is gondot árulnak el, többet, mint bármely magyar kritikuséi. Sőt többet mondok: ön a formáért még oly áldozatokra is kész, melyek elmaradhatnának, például, hogy nyelvét minél jellemzőbb és erőteljesebbé tegye, hajlandó erőltetést és különczségeket követni el. Hogyan hihessem hát önt a forma ellenségének? Bizonyára vesztegettem a szót, midőn az ó és új kor irodalmára hivatkoztam, csak saját czikkeire kellett volna utasítanom önt, hogy elismerje, a mit tagad. Minő ellenmondás. Engedjen meg nekem elégtételűl egy mosolyt, vagy ha azt nem, egy kérést, mely csak ennyiből áll: vegye ezután elméletben is pártfogása alá a forma jogát. Hiszen önt jobban hevíti, mint bármelyikünket irodalmunk emelkedése. Ön hatott is ez emelkedésre, mint költő és kritikus egyaránt. Említsem-e ernyedetlen munkásságát és eredménydús küzdelmeit? Nemde mindig eszményei közé tartozott a jó magyar próza? Mi egyéb ez, mint az irodalmi forma egyik leglényegesebb része? S mi ritka ez nálunk, ritkább, mint a jó kötött beszéd, pedig ez is eléggé ritka. Valóban prózánk nem emelkedik úgy, hogy erőteljes folytatása lehetne a Kazinczy óta megindult mozgalmaknak. Kazinczy, kit méltán nevezünk nyelvünk megváltójának, a viszonyok kényszerűsége és a fejlődés rendje szerint oly magyar prózának lőn alkotója, mely többé-kevésbé idegenszerű volt. Mégis iskolájának győznie kellett s legyőzetése csapás lett volna. Prózánk, mely a XVI. és XVII-ik században oly szép virágzásnak indult, a tizennyolczadikban, egész-

ben véve, annyira lehanyatlott, elaljasult, hogy csak forradalom segíthetett rajta. Kazinczy volt e forradalom indítója és vezetője. Mikor nem tette magát a forradalom teljes ellentétbe a multtal? Kazinczy prózánk nehézkes erőtlenségét, szabatosság nélküli gazdagságát, zagyva szegénységét, ízléstelen cziczomáit az idegen prózák bájaival ostromolta. Bár régi szavakat is elevenített föl, jól ismerte a régi irodalmat, Zrínyinek új elismerést szerzett, mégis sokkal inkább gyűlölte a múltat, mint maga is hivé. Mint költő idegen formák mellett küzdött, mint prózaíró, amennyire lehetséges volt, idegen prózák szépségeit ültette át nyelvünkbe. Az ó irodalom képviselői keményen támadtak reá. De mit képviseltek e támadók? Nagy részt a tudatlanságot, tehetetlenséget, ízléshiányt és tespedést. Kazinczy és pártjánál volt a tudomány, ízlés, műveltség, tetterő és még valami. E valami a korszellem vala, a jelen gyalázatából táplálkozó szégyen, a jövő dicsőségében hívő vágy, hogy megutálva aljasodásunkat, megifjuljunk az előretörekvés küzdelmeiben. A Kazinczy pártjának győznie kellett, mert az előretörekvés zászlóját lobogtatta, melyre elébb írta föl, mint Széchenyi, hogy Magyarország nem volt, hanem lesz. Azonban a teljes győzelem újabb visszahatást idézett elő, mely nem képviselte ugyan a tudományt és ízlést, de a tehetetlenséget és tespedést sem s mely azóta mutatkozik legélénkebben, mióta költészetünk a népi elemmel ölelkezik. E visszahatás gyűlöli az idegen bájt és visszaköveteli a magyar prózát, maga sem tudja, mikép, de visszaköveteli és nagy zajjal. Prózánk általán véve magyarabb és inkább akar magából fejlődni, mint azelőtt, de aránylag pongyolább és

művészietlenebb, mint a Kazinczy-iskola korában. Engedünk az ösztönnek és nem tartunk a tévedésektől. Azt hisszük, hogyha jól-rosszul használjuk a nép kifejezéseit, ha kelletlenül is alkalmazzuk közmondásait, eredetiek vagyunk és magyar prózát írunk. Büszkék vagyunk reá, ha kirívón tudjuk utánozni régi emlékíróink nyelvének nem annyira szépségeit, mint együgyüséget és latinizmusát. Korlátlanul írunk, mert érezzük, hogy nyelvtanaink helytelen dolgokat is tanítanak. Nem sokat törődünk vele, ha idegen szó jő tollunk alá, mert haragszunk a sok rossz új szóra. Fölszedünk mindent: jót, rosszat, mit úton-útfelen találunk, mert a nép nyelvét akarjuk alapúl venni. Hajlandók vagyunk a legköznapibb nyelven írni, mert gyűlöljük a mesterkélt magyarság idétlenségeit. Nagy magyarságunk összezavarja a próza különböző nemeit s néha arról is megfeledkeznénk, hogy a jó prózához gondolat is kellene. Mégis e tősgyökerességünk untalan gunyolja magát. Fennen követeljük a magyar szókötést s untalan kócsintunk. Jutalmakat tűzünk a nyelvhibákra s az üldözött nyelvhibák történetesen nyelvünk szebb sajátságai. Gúnyolódunk a rossz új szókkal s ha valakinek eszébe jut, a nemzeti dicsőség nevében, rossz szókat faragni, széltiben használjuk. Korlátlansági ösztönből és restségből, vagy mert sokat olvasunk és beszélünk idegen nyelven olykor úgy erőltetjük a nyelvet, hogy idegenszerűebbekké válnak, mint a Kazinczy-iskola legfélszegebb tanítványai. Ki nem panaszkodik fordítóink és hirlapíróink nagy részére, ki képes megérteni a törvények és rendeletek magyar párját. Ha a Kazinczy-iskola hívei aggódva mutatnak a visszahatás e korlátlan-

ságára, egészen igazok van, de félig sincs igazok, ha úgynevezett klasszikai prózánkat tűzik ki eszményűl. Prózáinknak azzal rokon irányban kell fejlődnie, melyen költészetünk egy nagy lépést tőn az eredetiség és dicsőség felé. Ez irány: az erős magyarság és műgond, a régi irodalom és népnyelv tanulmányozása, kivált a szókötésre nézve, de ízlés és alkotó erő az alkalmazásban. Az idetörekvés sokkal csekélyebb, hogysem mozgalomnak lehetne nevezni. Elméleti nyelvészeink sokkal több szorgalmat fejtenek ki, mint a gyakorlat emberei, a művészi prózaírók. Alig pár író törekszik ez irány felé. Még messze vagyunk ez irány diadalától s mi kedvezőtlenek viszonyaink e tekintetben, midőn, hogy többet ne említsek, irodalmunk, mind inkább válik csak az alsóbb rétegek irodalmává.

Mindezt ön jobban tudja, mint én, s bizonyosan jobban fájlalja is, noha megvetni látszik a formát, pedig sokkal jobban illenék önhöz a forma védelme és küzdelem a jó magyar prózáért. De ön, mint egyik czikkében mondja, nem szeret panaszkodni. Oh Istenem! Miért panaszkodott hát régen annyit, miért panaszkodik hát most annyit a többek közt reám is? A panasz a gyávaság, az elégületlenség, a nagyravágyás jele, egyik szánalomra méltó, másik megvetendő indulat és mindenik betegség — fogják talán mondani némely bátor szerkesztők és erkölcsös írók, kik az egészséges közönség nevében beszélnek. Mind hiába! A kritikusnak szenvednie kell a gyávaság és nagyravágyás e betegségeiben. Miért tagadni azt, mit teszünk s a mit tennünk kell? Miért ne tűrjük el a világfájdalmas, embergyűlölő és hazafiatlan czímeket, midőn azok, kik reánk aggat-

ják, azt sem tudják, mit beszélnek? Én részemről nagyon beteg vagyok, nem csinálok belőle titkot, szeretek panaszkodni, elégületlenkedni s tovább panaszlok önre.

VÁLASZ ERDÉLYI JÁNOSNAK.

Pest, júl. 26.

Furcsa helyzetben vagyok. Ön ráfogással vádol: nekem hasonló vádam lehetne ön ellen, ha ilyesmit, oly könnyedén mernék kimondani; ön értetlenséget hány szememre: nekem ugyanazt kell mondanom önnek; ön nyugodtságomat nem foghatja meg: én ingerültségén csodálkozom. Ez rendesen a perlőfelek komikai oldala. Úgy látszik, mi nem vagyunk kivételek; s ha ön eljátszá szerepét, én miért vonakodnám ugyanazt tenni.

Nálunk nagyon divatos az oly írókat, kik némi formai törekvéssel írnak tudományos czikket vagy könyvet, költőknek, rhetoroknak, dilettansoknak, phraseologoknak gúnyolni; tüstént fölemlegetik a tudomány méltóságának megaláztatását; óvást tesznek az imaginatio ellen és szépirodalmiaskodásnak nevezik a stylista gondjait. Én legalább többször olvastam ilyesmit lapjainkban, csak úgy odavetve, oldaldöféskép. Mindig bosszankodtam, nem azért, mert bírálataimra is széltiben alkalmazták a csillogó rhetor és pathetikus költő czímeit; hanem, hogy e jó urak miért nem magyarázzák ki vagy egyszer magukat; miért nem mondják ki egyenesen: e czikkben vagy könyvben nincs tudomány, a forma sem a tudományé, ezért meg ezért; csak elméskedve miért látszanak tagadni a tudomány irodalmi formá-

ját és üldözni az imaginatiót és stylt, melyek a tudomány előadásában is elvitázhatlan joggal birnak. Elhatároztam magamban, hogy e kérdést felbizgatom. Vártam oly emberre, ki tekintély és megállja helyét.

Eljött ön gúnyolva némely kritikustársát, hogy bírálataikkal felül akarják haladni szépségben a költőt és prózáikkal a verset. Magamra vettem e vádat, mert társaim közt leginkább vehettem magamra és védtem, nem magamat, hanem a formai törekvést, a tudomány, különösen a kritika irodalmi formáit. Polemikus levelem keletkezésének ez a története. Tudtam, hogy ön nem ellensége a kritikai formáknak, legalább gyakorlatban nem, ezt czikkemben is kifejeztem s nem gúnykép, a hogyan ön vevé; meg valék győződve, hogy bővebben kimagyarázza magát s tán egy egész elmélettel fog előállni. Czélom sikerült; ön e vita folytán — mint e lapok szerkesztője jelenti, — a formáról és prózáról egész elméletet szándékszik közzé tenni, mi bizonyára nagy nyereség s miért könnyen megbocsáthatni az én polemiai viszketegemet.

De ön azt állítja, hogy nem a formára törekvő s törekvéseikben rossz modorba tévedt kritikusokra czélzott, hanem azokra, kik mert írva van valami, azonnal és indokolás nélkül dicsérik és ajánlják a közönségnek. Vádol, hogy ráfogást használtam és csodálkozik értelmetlenségemen, mely kezdőnél is számot tenne. E két vád kizárja egymást: vagy csak brutális ráfogó vagyok, vagy csak korlátolt eszű értelmetlen. Külön sem fogadhatom el e czímeket s először is azt kérdem öntől, mit fogna mondani, ha Arany, kinek ön jambusait chorjambusoknak

nézte, midőn e lapokban verseit bírálta,* úgy szólana önhöz, mint ön hozzám: «Uram, én megvizsgáltam magam, s a bűnt, melyet ön rám fog, nem találtam sem fejemben, sem szívem redőiben; ön most az egyszer bitorul használta az igazság jogát; ön bírálatában nyoma sincs az írói lelkiismeretnek; kezemben a fegyver, hogy elbánjam önnel s megverjem az írói kegyetlenségig könnyen mondott szavaiért.» Nemde azt felelné ön: «A tény igaz lehet, én ugyan meg tudom különböztetni a jambust a chorjambustól, magam is írtam mindkettőt, de ön igen ingerült, a ráfogás nagy vád s csak a rosszakarat világos bizonyítványai esetében mondhatni ki; én tévedhettem szórakozásból vagy rosszul fejezhettem ki magamat, de ön igazságtalan, mert becsületességemet hozza kétségbe.» Ilyesmit felelek én is önnek, sőt többet: azt is be akarom bizonyítani, hogy szórakozott vagy értelmetlen sem vagyok, mert az ön máskép magyarázott szavai úgy is érthetők, a hogyan én értettem s a legrosszabb esetben is van ott két sor, melyeket sem én nem ferdítettem el, sem ön ki nem magyarázott s melyek magokban is elég fogantyút nyujtottak volna nékem polemiám megkezdésére.

Vizsgáljuk e két sort. Ön így szól: «Magam részéről, mint kritikus, nem törődöm vele, ha némely kritikus társaim bírálataikkal felül akarják haladni a költőt, prózáikkal a verset.» Mi ez, ha nem oldaldöfés a csillogó rhetor és pathetikus költő kritikusokra, ha nem óvás az imaginatio és szépirodalmiaskodás ellen a kritikában, szóval: megtámadása a formai

* L. P. N. 1856. szept. 2. *Tárcza.*

törekvés elferdüléséből származott rossz modornak, a próza és költészet e kábító vegyületének, melylyel Jules Janin, Heine és Börne annyi és nem mindig jótékony sikert arattak, s melyet utánzóik oly gyanússá tevének? S vajjon, ha egyszer magamra vettem e vádat, nem volt-e jogom mondani: önnek igaza lehet, nem védem korcsszülötteimet, de védem a formának, mint formának jogát, melyet ön, ha nem is tagadni, de *annyiban* megvetni látszik, a *mennyiben,* midőn bizonyos rossz modort megró, a forma mellett egyetlen árva szót sem emel s így mellőzhetőnek tartja; ön megrovása rokon azokkal a vádakkal, melyeket nálunk az újabb időben a tudomány népszerűsítése, a dilettantismus phraseologiája ellen szoktak emelni, a legtöbbször nem ok nélkül, de mindig elég félszegen; ideje vizsgálni mi igaz e vádakban, s mi nem. Ezt nem most írom, ez idézet levelemből, melyben ön szerint semmi nyoma az írói lelkiismeretnek, de melynek e szavai is eléggé bizonyítják, minő óvatosan magyaráztam ön sorait s mennyiben tartottam jogosnak önhöz köthetni elmondandó nézeteimet.

Menjünk tovább. Ön így folytatja: «Örülök rajta, ha elismerés szól Arany iránt, minthogy érdemli: de félek, hogy a lelkesedésnek állok útjába, ha mondom, miszerint már is találhatni oly eljárásra, mely nincs eléggé indokolva, hogy bírálat legyen, mégis követeli, hogy ne nézessék csupa műélv gyanánt. Jó ha valaki nagynak nézi az irodalmi czélt, ezt megteszik alapos ismertető czikkei, de a művészeti czél nagyobb mindennél, s nekem úgy súgja valami, hogy túlnyomó amaz elsőnek szemmeltartása és kitűzése.»

A fennebbi két sor után érthettem-e azt máskép, mint a hogy értettem? Nem természetesen juthatott-e eszembe a tartalom elhanyagolása a formai törekvés kedvéért? Nem hihettem-e jogosan, hogy ön e sorokban csak kibővíti fennebbi állítását, hiszen azon megrótt rhetor és költő kritikusok azok, kik rendesen csak az általános benyomást színezik ki, egy-egy erős lelkesülési rohamnak vagy gúnyos szeszélynek engedik át magokat, érdekes és szellemdús dolgokat írnak, de ritkán elemeznek, ingerlő rendetlenségben beszélnek a tárgy körül, de nem a tárgyról s czéljok inkább az, hogy egy szépen írt *irodalmi művel* gyönyörködtessék olvasóikat, minthogy elvek fejtegetésével vagy alkalmazásával szolgálják a *művészeti czélt*? Így fogtam fel az *indokolást* és *műelvet*, az *irodalmi* és *művészeti czél* szembetételét, logikailag szállva le a megelőző sorokról. Ön az irodalmi czél alatt egyebet értett: a puszta dicséretet, a nagy hűhót, hogy a könyvnek kelete legyen. Az irodalmi czélnak ily értelmezése minden esetre eredeti, nagyon tréfás, olyan, mintha valakinek tolvaj szándékát emberbaráti czélnak nevezzük. Aztán vegyük ide azt a körülményt, hogy ön Arany bírálóiról szólt. Kik bírálták vagy, ön szerint, dicsérték leginkább Aranyt az újabb időben? Épen nem azok, kik minden könyvet dicsérnek s legkevésbbé a divatlapok kritikusai, hanem én, Greguss, Kemény, Bérczy, Salamon.

Mi fecseghettünk ugyan elég haszontalanságot össze, de mindenikünk meggyőződésből írta hosszú czikkeit s nem azért, hogy a könyvnek kelete legyen. Mindez az én értelmezésem mellett szól, azonban ön legjobban tudhatja, mit akart mondani s

mit nem; hinnem kell magyarázatának, ha mindjárt lehetetlen is lemondani azon jogomról, hogy bárki szavait úgy értsem, a mint nekem a logika és körülmények magyarázzák.

Mindemellett ön mintegy kétkedve magyarázata helyességén, nem elégszik meg a ráfogás és értelmetlenség vádjaival s az elhamarkodást is szememre veti. Ön szerint nekem elég négy-öt sor, a mennyit egy pillantással átolvasok, a többire aztán semmi gondom. Felkiált: hogyan hihettem, hogy ön a forma mellett egyetlen árva szót sem emelt s így mellőzhetőnek hiszi, s utasít czikke számos oly helyére, hol a forma tiszteletét mindennél jobban kiemeli, pártolja és szinte cultussá magasítja. Ez igaz, e helyeket én mind olvastam. De minő formákról beszél ön? A költészet formáiról. Minő formákról beszélek én? A tudomány, különösen a kritika irodalmi formáiról. Ez nem mindegy, vagy legalább oly erős árnyalat választja el a kettőt, hogy ön bámulhatja Goethe műveiben a formát s regényírónak gúnyolhatja Macaulayt s épen a formáért, mint számos német kritikus, elég igazságtalanul. Én nem azért kezdtem polemiát, mert *ön a költészetben sürgeti a formát*, hanem azért, hogy a midőn megrójja a kritikai formák elferdülését, a *forma jogairól a tudományban hallgat.* Most már mit tegyek? Ráfogást vitassak-e önre? Mondjam-e: ön elferdíti tételeimet és vakmerőn mást mondat velem, mint a mit mondottam? Bele essem-e ama pathosba, mely úgy látszik nem csak az én sajátságom, hanem mindenkié, ha megharagszik? Oh nem és nincs miért. Én csak egy kis értelmetlenségnek, az eszmeárnyalatok összezavarásának nevezem az egészet s ezt nem gyöngéd-

ségből vagy tiszteletből teszem, mitől ön annyira irtózik, hanem mert nincs jogom többre.

Azt sincs jogom tagadni, a mivel oly igazán vádol, hogy miért nem folytatom polémikus leveleimet. Nem védhetem magamat, mert saját magánügyeimet kellene közönség elé hoznom. Annyiról biztosíthatom önt, hogy hanyagságom oka, nem annyira lelkiismeretlenség, mint inkább töprengés. Már erőt vettem rajta s közelebbről veendi ön még a hátra levő két levelet. Igen jól tudom, hogy mi a teendőm: ama világos és érthető vádakra fogok szorítkozni, melyek annyi széptani érdekkel birnak. Remélem, itt nem nyilik alkalom ily kellemetlenségbe bonyolíthatnom önt és magamat, s mi szintén nagy baj, untatnom a jámbor olvasót.

ÍRÓNŐINK.

Flóra 50 költeménye. Pest, Emich Gusztáv könyvnyomdája 1858. — *Andersen meséi.* Fordította Szendrey Julia. Pest, 1858. Kiadja Lampel Róbert.

I.

Írónőink napról-napra szaporodnak. Most egyik, majd másik divatlap vezet be kettőt-hármat nagy elragadtatás kiséretében, s már csaknem szokássá vált irányokban az udvariasságnál több, bizonyos udvarlói hang. Ha ez a rosszul felfogott nőtiszteletből folyna, még hagyján. A nőtisztelet valami oly szép és erkölcsös dolog s annyi nemesnek és jónak kútfeje mind a társadalmi, mind az irodalmi téren, hogy még túlságaiban is nagy kiméletet érdemel, különösen nálunk, kik némi keleties és a nőtiszteletnek nem épen kedvező házi szokásokat maig sem tudtunk egészen levetkőzni.

Azonban divatlapjaink egészen más indokból vannak elragadtatva; legalább, ha a nőtisztelet oly nagyon szívükön feküannék, nemcsak a bókokban volnának pazarak, de jobban vigyáznának verseikre, ujdonságaikra, novelláikra is, melyekben nem mindig tisztelik a nőket. Ők nem annyira a nőket tisztelik, mint az írónőket magasztalják; örülni látsza-

nak, hogy a magyar nő is elég hőslelkü és szabadelmű szembeszállani azon százados előitélettel, mely kizárta a nőt a férfiú pályáiról; üdvözlik az irónőt, mint nemének díszét, mint a többi nőnél fensőbb lényt, ki felülemelkedett körén s elég nagy szellemű, tű helyett irótollat forgatni, többé nem a cselédekre zsémbelni, hanem az államférfiakra, tudósokra és kritikusokra; gyönyörködnek a szellem ez új fuvallatán, mely a lélek és szív eddig ismeretlen s a férfiak elől elzárt kincseit fogja föllebbenteni; kiváncsian várják, hogy a női kedély, melynek csak a családi kör számára kellene megnyílni, hogyan profanálja érzéseit az egész világ előtt, minő vallomásokat tesz, minő élményekről tanuskodik s fejti meg új oldalról a szerelem és házasélet nagy kérdéseit; el vannak telve hazafias büszkeséggel, hogy mi sem maradunk el a többi nemzetektől s nemzeti dicsőségünk fényébe egy új sugár olvad. E hangulat általános, ha nincs is épen így rendszerbe szedve, oly általános, hogy nem lenne csoda, ha sok, igen sok nőnél divattá kezdene válni nem a zajtalan, de nyugtató, ügyes-bajos, de boldogító házi körben keresni a dicsőséget, hanem az irodalom zajos, nehéz és sivár pályáján.

Mi, megvalljuk, nem osztozunk e nézetekben a nélkül, hogy az irónőség jogosultságát, melyet elvben tagadni akarunk, kivételkép bizonyos körre szorítva, s némi igazoló körülmények közt meg ne engednők. Nem durva férfidölyf és előitélet mondatja ezt velünk, hanem épen mély nőtisztelet s az előitéleteknél is veszélyesebb társadalmi sophismák gyűlölete, mert mi egyéb az irónőség, mint be nem vallott, eltakart, félbeszerbe alkalmazott nőemancipatio, e

bohó és bűnös tan, mely senkit sem tenne oly szerencsétlenné, mint épen a nőt, kinek sorsán javítani akar.

A nő körét és pályáját nem férfiönkény vagy puszta conventio szabta meg, hanem a természet rendje és a társadalom szüksége. A nő physikai és szellemi alkatánál fogva épen oly képtelen a férfiú pályájára, mint a férfi a nőére s Kisfaludy Sándor nem élczet, hanem igazságot mond, midőn így szól:

Van határa a két nemnek,
S nem toldása az érdemnek,
Hanem hiba, csorbaság,
Aki ezen átalhág.

Nem kisebbíteni akarjuk a nő szellemi tulajdonait; azok viszonylag bizonyosan egyranguak a férfiuéval, csakhogy egészen más nemüek, más körben kifejthetők s egyedül ott jótékonyak. Azt sem tagadjuk, hogy mindig voltak és lesznek egyes ritka és nagy tehetségü nők, kik némely férfipályán is felülmulják a legtöbb férfiut. Amit állítani merünk, sem több, sem kevesebb, mint az, hogy bármily nagy tehetséggel bírjon valamely nő, sem az államügyekben, sem a költészetben, sem a tudományban nem emelkedhetik egy rangra a hasonló tehetségü férfiúval. A nőnemen egy Napoleon, egy Washington, egy Homer, egy Shakespeare, egy Bacon, egy Kant, egy Phidias, egy Michelangelo teljes lehetetlenség, mert mindaz, mi a férfiút valóban naggyá teszi, vagy egészen hiányzik a nőben, vagy soha sem fejlődhetik ki benne teljesen. Ez annyira természetes jelenség fejtegetése a legtermészetesebben fejti meg az egész kérdést.

A női lélekben uralkodóbb az ösztön, az érzés, az értelem, szóval: a fogékonyság, mint az akarat, az ész, a phantasia, szóval: az alkotó erő; szenvedélyei talán hevesebbek, föláldozóbbak, de nem oly mélyek, kitartók, vagy jobban mondva sivárak, hogy képesek legyenek erős becsszomjat táplálni és nagy czélt vinni ki. A mit megérthetnek, könnyebben megértik, mint a férfiak, hamar elsajátítják s ezer változatban, szellemdúsan dolgozzák föl, de valami újat s mélyet találni teljesen képtelenek s legfeljebb csak genialis paradoxonokig vagy csillogó capriceokra tudnak fölemelkedni. Nők még sohasem törtek új pályát sem irodalomban, sem művészetben, egyetlen nagy eszmével sem vitték előbb a tudományt s nem is fogják soha. E gyöngeség és tehetetlenség, melyet annál inkább éreznek, mennél nagyobb tehetségüek, elfojtott dühvel tölti el őket, s önkénytelenül ragadja bizarr eszmékre, tulságokra, hamis genialitásra. S ekkor is, bár akaratlanul, a férfiak befolyása alatt állanak, például, Sand e századnak bizonyosan leggeniálisabb asszonya, mégis művein, ujjal kimutatható, hogy philosophiáját, társadalmi irányát, mely műveinek leggyöngébb oldalát képezi, ez s amaz barátjától kölcsönözte, kiket kedveseinek tartott a világ, alkalmasint hibásan, mert Sand aligha képes volt igazán szeretni s a férfiakat legföljebb csak költői izgalmakra vagy irodalmi czélokra használta föl. Ez alkotási tehetetlenség kevésbbé észrevehető oly művészetekben, melyek nem annyira teremtők, mint visszateremtők lévén, leginkább fogékonyságra vannak alapítva, sőt épen csak női sajátságok által kivihetők, milyenek a szinészet, az előadó zene és ének. Ezért lehetségesek a nagy énekesnők és szi-

nésznők. Azonban itt is, mihelyt szorosabb értelemben vett alkotásról van szó, a nők messze maradnak a férfiaktól. Egy Beethoven a nőnemen épen oly lehetlenség, mint Shakespeare. A nők képtelenek a fáradságos és szigorú abstractióra, a mélyen ható analysisre, s helyzetükből folyó korlátolt látkörök miatt és heves szenvedélyeiknél fogva mindig egyoldalúságra ragadtatnak, mi lehetetlenné teszi nekik, hogy urai lehessenek a művészet és tudomány anyagának. Ezért alkotásaikban inkább egyes részletek sikerülnek, mint az egész; bizonyos körben bámulatos nagyságra emelkedhetnek, de körük mindig korlátolt marad, finomságuk, ragyogásuk, érzéseik heve elragadtatja a műértőt, de az erőteljességet, mélységöket, szabatosságukat senki sem bámulhatja bennök jogosan. Nem birnak elég nyugodtsággal a mély és közvetlen intuitióra, nincs elég erejök az akarat és lelki tehetségek összpontosítására, pedig e nélkül semmi nagy nem születik. Innen legsikerültebb műveikben is mindig észrevehető bizonyos habozás, lágyság, egyformaság, töröttség, meghasonlás. — S e meghasonlás követni fogja őket az életben is. Szegények kétszeresen ki vannak téve azon számtalan veszélynek, melyek a tudós, írói és művészi pályát körülörvénylik. A hiúság talán sehol sem fejlődik ki oly nagy mértékben, mint e pályákon, mi leginkább a helyzet természetéből foly. Az úgyszólva elkerülhetlen hiúságból kevésnek van ereje fölemelkedni ama büszke önérzetig, mely beelégszik önmagával, ama fönséges türelemig, melyet semmi sem tud kifárasztani, ama erényes becsszomjig, mely összetörvén az önszeretet bálványát, az eszmét, az eredményt emelte kultusszá, dicsőségévé. Csaknem két-

ségtelen igazság, hogy az írók, tudósok és művészek közt aránylag legtöbb hiú embert találhatni. E tekintetben a nagy szellemek közül is csak kevesen mentek sok szánandó és nevetséges gyöngeségtől. S a nő, ki már természeténél, neveltetésénél fogva sokkal hiúbb, mint a férfiú, mily könnyen válik hiúsága bábjává. Hányan nem lesznek csak azért írónők, hogy hiúságuknak, melyet más téren nem elégíthetnek ki, tápot nyujtsanak? Hány előtt nem válik az irodalom önkénytelen, észrevétlenül szalonná, bálteremmé, a kaczérság színpadává, hol untalan a kaczérság egy-egy nevetséges vagy szomorú jelenetét kell eljátszaniok. S ez még csekélység. Vannak nagyobb veszélyek is s a legtehetségesebb nőket épen ezek fenyegetik. Az abstractio számokra majd mindig csak tévtanokat szül, az analysis szívök ellen fordul, s a küzdés és dicsőségszomj képtelenné teszi őket boldogságra és boldogításra egykép. Hiába csalják meg magokat, ők szerelemre, szeretetre, ragaszkodásra vannak teremtve, hiába ölték ki magokból akarva, nem akarva a nőiséget, az összezúzott érzelmek visszakérik jogaikat: egész a sírig betölthetetlen űrt éreznek szíveikben, az eljátszott boldogság képe szüntelen kisérni, üldözni fogja őket, a családélet boldogságáé, melyet megvetnek és visszaóhajtanak, melyre képtelenekké tették magokat s mely nélkül még sem élhetnek. Büszkeségök nem engedi, hogy mindezt bevallják, de annál fájóbban, annál mélyebben érzik, minél lelkiismeretesebbek. A férj, kit szeretni hitték, s kit még szeretni akarnának, a gyermekek, kikért mindent áldozni vágynak, s kikért oly keveset bírnak tenni, a családi kör, melynek áldásává lehetnének, s melynek csak terhére kell vál-

niok, utálattal tölti el őket önmagok iránt, s gyűlölettel a társadalmi intézmények ellen. Talán küzdeni fognak, talán összeszedik egész erejöket, hogy kivonják magokat ez örvényből, de csak új örvények közt választhatnak: szakítani, vagy a világgal, vagy családjokkal. Nincs menekülés, el kell veszniök. Életük súlypontja kivül esett a női és családi élet körén, s az egyensúly többé helyre nem állítható. Sem a férfiakhoz, sem a nőkhöz nem tartoznak, ott a nők jogait követelik, itt a férfiakét; sem a közpályán, sem a családi körben nem találják otthon magukat, az nekik igen tág, zajos és veszélyes, ez igen szűk, csendes, prózai. A közönség személyeivé váltak, kikhez mindenkinek joga van. E körülmény ingerli, vonja és bántja őket; szeretnék föltárni egész kedélyöket költői lelkesülésből, dicsvágyból, s fáj nekik, hogy mindenki tudni fogja titkaikat, élményeiket, vágyaikat, a nagy tömeg, az egész világ, mely oly örömest rágalmaz, gúnyol, nevet, mulatja magát. Balhelyzetök minden következményét el kell hordozniok s örök meghasonlásban élniök önmagokkal és a világgal. És nincs erejök hozzá. Sorsok mindig tragikum vagy komikum; szerencse, ha csak ez utóbbi, avagy ha csak a boldogság romjain tévelyegnek s nem egyszersmind a bűn ösvényén.

II.

Még egyszer ismételjük, nem akarunk félre értetni. Nem a női szellemet kisebbítjük, nem a női jellemet becsméreljük, hanem csak azon veszélyeket soroljuk elő, melyeket a nő ha írónő lesz, nem kerülhet ki. Nem a nőket támadtuk meg, hanem csak azon

divatot, mely őket nőiségük megtagadására csábítja. Tulajdonkép a nőiségnek hódolunk, a nőiséget dicsőítjük.

Ha a nő ösztöneit követi, melyet hagyomány fejt ki, jó példa erősít meg, vallás szentel föl; ha érzéseire hajt, melyekhez nem mesterséges reflexiók által jutott; ha értelmét a természetével, hivatásával, jövőjével összhangzó téren míveli: saját körében élesebben lát, biztosabban itél, inkább eltalálja az illőt, az eszélyest, az igazat, mint a férfiú, sőt egész élete szebb, bevégzettebb, harmonikusabb lehet; mert a férfiú erős küzdelmek és meghasonlások nélkül soha sem emelkedhetik szilárd jellemmé, ritkán víhat kitünő állást, fejtheti ki tehetségeit s épen azért bizonyos gyöngébb vagy erősb el-elhaló s meg-megújuló dissonantia egész sírjáig kiséri.

Az önkéntelenség e naivitása, mely legfeljebb csak fontolni tud, de nem kétkedik és bonczol; az érzések e hő és őszinte kultusa, melyet szemérem őriz és kötelességérzet korlátol; a józanság és ábránd e bűvös vegyülete, mely egymást táplálja, igazítja s egymás nélkül eltéveszti magát, az, mi a nőt szebbé, jobbá teszi a férfiúnál, angyallá, ki a földre szállott, a fény és meleg egy-egy sugarát vetni mindenüvé. Ez az, mi egyedül boldogíthatja, mert boldogításra képesíti, még akkor is, ha maga szerencsétlen; ez az, mi fentartja az élet örvényei között, mert tűrni, lemondani, mégis bízni és remélni tanítja; ez, a mi korlátlan királynővé teszi, kinek a szeretet és hála adójával hódol mindenki, a bölcsőben ringó gyermeken kezdve a sír szélén tántorgó aggastyánig; ez az erény és lelkesülés azon varázsos ereje, melyet a gyermek egyedül csak anyjától, az ifjú kedvesétől,

a férfiú nejétől nyerhet; ez az ő legfőbb bája, erősebb és tartósabb az arcz szépségénél, a szellem ragyogásánál s épen a szilárd és emelkedett lelkű férfiakra nézve legvonzóbb, mert nálok ez hiányozván, leginkább érzik szükségét.

Azonban oda a fény, a varázs, a boldogság, a nyugalom, az angyalból démon lesz önmagáé vagy másoké, ha túllép körén, ösztönei helyett kételyeire hajt, érzéseit reflexiókba olvasztja föl s hiú ismereteket hajhászva, kiszárítja szívét, megbetegíti phantasiáját. S az írónőnek már pályájánál fogva e helyzetbe kell jőnie. Nyomozni, vizsgálni fog, épen oly hévvel, mint egyoldalúan s a dolgok feloldhatatlan ellenmondásait, az élet kényszerű ellentéteit soha sem fogja egészen érteni. Bonczolnia, kétkednie kell, hogy elvekre emelkedhessék s csak kedélyét képes feldúlni. Épen oly kevéssé juthat elvekre, mint nihilizmusra. Természetében van az erős ragaszkodás, de a kétely egyszersmind oly nyugtalanná teszi, mi férfiúnál alig tapasztalható. Szertelen ragaszkodni, szertelen kétkedni fog és soha megnyugodni. Eszméit, eszményeit végtelenül imádja, hamar elhasználja és széttöri és ismét újjakat teremt, hogy legyen mit imádjon és széttörjön. Lehetetlen megállapodási pontot találnia. Bármily gondosan nevelték, bármily sok ismeretet szerzett, a munka komolyságát, a gondolkodás szigorát sohasem szokhatja meg. Többé-kevésbbé dilettans marad s annál inkább, minél bölcsészibb téren mozog. E nő logikája egészen más, mint a férfiúé. Nem az abstractio, csak látszólag az inductio; tulajdonkép az eszmetársítás s fejtegetésének irányát nem annyira az okok határozzák meg, mint inkább az érzés és phantasia. Bármennyire

akarja megtagadni magát, mindig ezek uralma alatt áll s mindig csak ezek által lehet hatni reá. Innen aphoristikus gondolkodásmódja, szempontjainak változékonysága, erőszakos, noha bájos szökellései, meglepő combinátiói, finom észrevételei, kimeríthetlen elméssége, vonzó melancholiája, de egyszersmind képtelensége a bölcsészetre, politikára s a nagy történeti tények felfogására. Érzékeny és szenvedélyes szíve, melyet a feldúlt ösztönök, a megvesztegetett érzések romjain nem korlátolhatnak elvek, fáj, vágy és árjong; elébb-utóbb bizonyos lágy humanismus, határozatlan és hamis jóindulat, világboldogító ábránd felé hajlik, mely okvetlen erkölcstelenségre vezet legalább érzületben. Ez erkölcstelenség természetesen nem a rossz követésében, mint inkább a jó és rossz közti különbségek lassú és észrevétlen eltörlődésében nyilatkozik, kételye erénynek kereszteli a bűnt, mert lehetnek érintkezési pontjaik, saját vagy mások szenvedése föllázítja a világrend, az erkölcsi kényszerüség ellen, mely nem szokta számba venni az egyesek szerencsétlenségeit. A felszínből, egyoldaluságból vagy épen csak önmagából táplálkozó phantasiája nem képes eszményíteni a valót, az életet, ha nem saját eszményeit erőszakolja az életre. Sohasem emelkedhetik valódi objectivitásra sem az életben, sem az irodalomban. Szűk köre mindig homályban hágy előtte valamit, ismereteinek korlátoltsága nem nyujthat neki elég közvetítést, idegessége, szeszélye, érzéseinek heve viszi, ragadja, maga sem tudja merre. Vonja mindaz, mi homályos, rejtélyes s melyben a legélesebb ellenmondások vannak egyesítve. Paradoxonok, sophismák uralma alatt él s hisz bennök hívő természete egész erejével. Szenvedéseiből teremti bölcsele-

tét, általánosítni hajlandó a szív, az élet és társadalom egyes betegségi mozzanatait s fél úton áll meg az erkölcsi problemák fejtegetésében.

Töpreng hivatásán, melyet nem szükség keresni, mert maga a természet mutatta ki, felbonczolja a szerelmet és házasságot s nem veszi észre, hogy szívét zúzta szét. Mélyen érzi, bár nem győződik meg róla, helyzete tarthatatlanságát, ürességét s keserüségében átengedi magát a kósza vágyaknak s hangulataitól vesz irányt. Magas emelkedettsége, hő lelkesülése sokszor nem egyéb, mint finom önzés, mely nem ismer kötelességet, föláldozást s csak emotiókat keres. Egymást kizáró ellenmondásokban s hiú álmokban él. Mindig keres egy férfiút, az *igazit*, kit soha sem találhat föl, s kit, ha föltalálna, tüstént meggyűlölne. Nem bírja el a férfiú igáját, legyen az bár a legerősebb s leggyöngédebb szerelem, s megutálja, ha rabszolgájává válik, mit egyébiránt óhajt. A beteg idealismus elragadtatásai s az érzéki vágyak hevületei közt hánykolódik a nélkül, hogy érzés dobogtatná szívét. Sérti a férfiak brutalitása és gúnyolják hideg, megfagyott érzékei. Megszokja jól kiismerni a férfiak gyöngeségeit, de elveszti érzékét az iránt, mi a bennök leginkább becsülendő. Innen van, hogy a szerelmet és házasságot balul fogja föl s a legtévelygőbb tanokat hirdeti. Innen, hogy műveiben soha sem tud igazi férfiakat festeni. Ezer változatban ismétel két alakot, oly férfiút, kit óhajt és keres, de a ki lehetetlen és olyat, kit látni vél és gyűlöl, de a ki sohasem létezett.

A franczia és német irodalom két legnevezetesebb írónője George Sand és Hahn-Hahn Ida grófnő mindezt igazolják, az előbbi annyival inkább, mert va-

lóban geniális nő. Sandban minden megvan, mi írót nagygyá tehet, de az az egy hibája, hogy nő, megtöri szárnyait. Mélyen nézett az emberi szívbe, de a társadalmat, melyet annyiszor megtámad, soha sem érthette meg eléggé; nemes lelkesülésben lángol minden nagyért és szépért, de világnézleteinek öszszege nagyrészt geniális paradoxonok, csillogó capriceok rendszere; kisebb dolgozataiban s egyes részletekben nagy költőkkel vetekszik, de nagyobbszerű műveiben a compositio erejére nézve csekélyebb tehetségű férfiak is felülmulják; jellemfestéseiben a mélység, igazság és erő mellett annyi a felület, üresség és gyöngeség, hogy alig lehetne megfognunk, ha nem tudnók, hogy nőnél ez máskép nem lehet. S mégis ennyi érdem s valódi dicsőség, mely annyi mindent bír igazolni és feledtetni, feledtette-e véle csak egy perczig is, hogy boldogtalan és hogy oly pályára lépett, mely boldogtalanná teszi? Nem. «Miért rajtam e feloldhatlan lánczok? — kiált föl egy helyt.* — Óh istenem, mily édesek lesznek vala, ha egy az enyémet megértő szív fogadja el. Óh nem! én nem költőnek születtem, szerelemre voltam teremtve. Élni akartam az emberi életet, szívem volt, erőszakosan kiszakították kebelemből s egyebet nem hagytak meg, mint fejemet, zajjal, fájdalommal, iszonyú emlékekkel, gyászos képekkel s gyalázatos jelenetekkel tele fejemet. S mert regényeket írván, hogy kenyeremet kereshessem, melyet megtagadtak, megemlékeztem szerencsétlenségeimre, mert meg mertem mondani, mily nyomorult lények élnek a házasságban, a gyöngeségnél fogva, melyet parancsolnak a nőnek, a bru-

* Lettres d'un Voyageur. Paris, 1837.

talitásnál fogva, melyet megengednek a férfiúnak, a gyalázatoknál fogva, melyekre a társadalom fátyolt vet, erkölcstelennek bélyegeztek s úgy bántak velem, mint az emberiség ellenségével.» E vallomás, a mint Sand nemrég megjelent emlékiratai tanusítják, a tényekben nem elég őszinte, de érzésben bizonyára az. Az önvád, önmentség és öngúny mély fájdalma az, mely a nőiséget siratja, e drága kincset, melyet, ha a nő elveszt, mindenét elveszté.

S mit mondjunk Hahn-Hahn Ida grófnőről, ki Sandnál csekélyebb tehetség? E nő pályája leginkább mutatja, hova vezeti a nőt az analysis, a kétely. Lázas hánykolódásai közt mindig talánya volt önmagának. A társaság magasán született s ép oly kevéssé lehetett aristokrata, mint demokrata; protestansból katholikussá lőn s alkalmasint oly kevéssé valódi katholikus, mint volt valódi protestans, szerette volna Aspasia szerepét játszani s épen oly képtelen volt reá, mint most az apáczáéra. Az írónő pályáján átok fekszik, a természet és társadalom nemesise. Vagy azért ír, mert boldogtalan s még boldogtalanabb akar lenni, vagy azért boldogtalan, mert ír s végkép el akarja játszani boldogságát. Lehetnek kivételek, de a kivételek keveset bizonyítanak, mert egyszersmind a kivételes nők csekély írói tehetségét bizonyítják.

III.

Nem volna-e hát az írónőségnek jogosultsága? Valóban a kritika tagadni kénytelen; ámítaná a nőket, ha azt mondaná, hogy e pályára épen úgy hivatvák, mint a férfiak, s a boldogtalanság pályáját

ajánlaná nekik, ha munkásságra hívná föl őket. Azonban határozott tiltakozásával még nem zárja el magát műveik méltánylásától s ha egyszer elmondta őszinte véleményét pályájokról, legfeljebb még csak azt ismételheti untalan, hogy oly körre szorítkozzanak, mely természetökhöz, tehetségökhöz legillőbb, hivatásukkal, kötelességeikkel leginkább megegyeztethető, mert egészen megegyező soha sem lehet. S még itt is mennyi csalódásnak és csalatásnak vannak kitéve, többnek mint a férfiak. Kevés módjuk van tisztába jöhetni tehetségök iránt. A társas körökben jogos fensőséget gyakorolnak a férfiakon s azt hiszik, hogy szellemdúsan csevegni s jól írni ugyanegy dolog. A férfiak udvariasak hozzájok vagy épen udvarolnak nekik s mintegy kötelezve vannak műveikről csak jól és szépen nyilatkozni. Egy pár szép szem még a szigorú kritikust is megszelidíti; nem állván a közönség előtt, megenged magának egy-két bókot, hogy később midőn íróasztalához ül, gúnynyal boszulhassa meg gyöngeségét. De hasztalan nyilatkoznék szigorúan s birálna lelkiismeretesen, sokkal lelkiismeretesebben, mint a közönség előtt: a nők, a mit félre akarnak érteni, okvetlen félreértik, s oly könnyen tudják magukat sophismákkal megnyugtatni. Ez a kritikus csak a remekműveket képes magasztalni, nőtől nem lehet annyit várni, mint a férfiútól, nőtől ennyi is elég. Nőiségökkel vigasztalják, mentik magokat s épen akkor, midőn nőiségökről akarnak lemondani. Aztán azon körre nézve is könnyen tévedhetnek, melyet legsikeresebben lehetne mívelniök. Az irodalomnak némely ága csak látszólag esik körükbe; a határvonalok oly észrevétlen mosódnak el, hogy tüstént ott találják magukat, hol

a látszat sem szól mellettök. S a nőnek, ha egyszer elveté a gyöngédség és szemérem félénkségét, mindig több önbizalma és bátorsága van, mint a férfiunak, mert szenvedélyesebb s kevésbbé ismeri a veszélyeket.

Az eszes és mívelt anya bizonyosan több tapasztalatot tesz gyermekei, általában a gyermekek körül, mint az atya s a legtöbb nevelő, mégis a nevelésről a nő legkevésbbé képes valódi jó munkát írni. Ide abstractio, philosophiai természet és míveltség szükséges, minővel a nő nem bír, s a melyet meg nem szerezhet. Legfeljebb csak egyes éles és finom észrevételt, nehány becses tapasztalatot várhatunk tőle, de mélybe vágó elemzést, kidolgozott rendszert sohasem. Azonban helyzeténél, hajlamainál, kedélyénél fogva igen alkalmas meséket, beszélykéket írni gyermekek, kivált fiatal leányok számára s talán jobbakat, mint a férfiak. Kár, hogy e tért annálinkább lenézi, mennél tehetségesebb és szellemdúsabb. Külföldön még csak találkozik egy-egy, ki sikerrel míveli az irodalom e fontos ágát, de nálunk épen nem, mert ezért senkit sem magasztalnak a divatlapok, senkinek sem adják ki arczképét s több efféle. A nőnek éles érzéke van a nevetséges iránt s elméssége kifogyhatatlan. Ugy látszik, mintha hivatva volna a komikumra és humorra, pedig erre a legképtelenebb. A komikum és humor sokkal szélesebb látkört, több tapasztalatot, nagyobb emberismeretet, szilárdabb meggyőződést és objectivitást kiván, mint a tragikum, szóval oly elemeket, melyek a nőnél leginkább hiányzanak. A nő csak elmés s az elmésség még mindig megrontotta a komikus írót és humoristát; legfeljebb csak bizonyos szűk mulatságos

genrera van hivatva, hol elméssége, játszisága, finom iróniája igen helyén van. A nő eme tulajdonságából foly azon kellemes és utánozhatlan csevegés, melyben őt a férfiu sem a szalonban, sem az irodalomban utol nem érheti. A férfiak társalgásában mindig van valami nehézkesség, mondhatni pedantság; itt is czélt, logikai rendet követnek, könnyen hajlanak vitára, fejtegetésre s a ki nem ilyen, rendesen üres fecsegő vagy épen ostoba. A nő könnyen szökel egyik tárgyról a másikra; élénk értelme, szikrázó elméssége, áradó kedélye minden tárgyból kiemel egy-egy oldalt a nélkül, hogy az egészet föltárná vagy elemezné s tovább száll a lepke könnyüségével. Csak ő érti a társalgás művészetét, a beszéd e könnyed és tárgy nélküli játékát, mely sem szenvedélyt nem kelt, sem az eszet nem fárasztja, mégis mindeniket foglalkoztatja s legkellemesebb benyomást hagy maga után. S e tehetségét az irodalomban is nagy sikerrel érvényesítheti, sikerült úti rajzokat, tárczai csevegéseket írhat s nagy szerencsével mívelheti az irodalom azon könnyed nemeit, melyeket nem azért nevezünk könnyedeknek, mintha megvetnők, hanem, mert nem szigorúan meghatározható irodalmi nemek. Itt sokkal többre viheti, mint a férfiu, ha ugyan dicsvágya a legtöbb esetben nem ragadja nem az ő számára font koszorúk után.

A nő érzékenyebb, szenvedélyesebb, mint a férfiu s úgy látszik, mintha kiválóan a lyrára volna hivatva. Ez is csalódás. A nőnek korlátolt helyzeténél fogva csak egy pár gyöngédebb húr állhat rendelkezése alatt, mi nem ad nagyobbszerű költészetet s érzéseinek örökös önmagába sülyedése nem engedi sem a szabad szárnyalást, sem a hatalmas emelke-

dést, sem a formai erő kifejlését. Az eposzra nem vonja hajlama, a drámában tehetetlenségét maga is érzi, mert e költői forma szigorát ki nem birhatja s a jellemzésben legkevesebb ereje van, a mi drámában egyik fődolog, az erős és nagy vonások rajzához. A novellához és regényhez vonzódik leginkább s méltán, mert itt van leginkább helyén, ha csak tisztán egyéni viszonyokkal foglalkozik, ha csak tisztán a társaság és családi kör eseményeit rajzolja, s békét hagyva minden analysisnek, ösztöneit és érzéseit követi. Ez természetesen szűk kör s nem is a modern regény köre, de egyetlen, hol nem pazarolja erejét s nem rontja meg magát. — A társadalmi és történeti regény mindig eltéveszti, mint eltévesztette Sandot s el fogja téveszteni a legerősebb tehetséget is. A társadalmi nagy dissonantiákat, a történeti és politikai nagy tényeket költőileg feldolgozni nem nőnek adatott. A költő csak azt adhatja, mit legalább analog formákban átélt, átérzett, átgondolt és átküzdött. Bármily sok legyen az, mit egy nő átélhet, e viszonyokkal alig érintkezhetik vagy ha mégis igen, nagyon kevés ereje lehet az átküzdéshez és nyugalma, philosophiai miveltsége az átgondoláshoz. Az örvény kikerülhetetlen s annál inkább, mennél nagyobb tehetséggel bír. Ezért méltánylandók az angol írónők, kik rendesen érzik körük korlátoltságát, ritkán csapnak túl rajta s inkább kevésbbé termékenyek, változatosak, mintsem tévedők. Ezért kiállhatlan a német írónők legtöbbje, kik untalan nagy társadalmi kérdéseket, erkölcsi problemákat tűznek ki magoknak s a politika, philosophia, theologia legfontosabb kérdéseiről oly könnyelműen, noha elég unalmasan, fecsegnek, mintha a tegnapi bálról volna szó. De ha

a férfi oly könnyen félreismeri magát, de ha jó költő is, annyiszor nem gondolja meg erejét, hogyan kivánhatni meg egy nőtől s mi több írónőtől, hogy túl ne becsülje magát s ki ne lépjen köréből. Csak oda térünk vissza, honnan kiindultunk, csak azt kell ismételnünk, mit már annyiszor elmondánk: veszélyes az írónői pálya, mindig veszélyes, még akkor is, ha a nő az irodalom oly ágát míveli, mely hozzá legillőbb.

Azonban mindez igen csekély mértékben illik a magyar írónőkre — mondhatják s már mondják is divatlapjaink; nálunk az írónők nem oly számosak, hogy komoly aggodalomra adhatnának okot s nem oly téren mozognak, mely feljogosíthatná a kritikát ily hosszas és kemény philippikákra. Irónőink csak dilettansok, kik ha egyéb dolguk nincs, írnak egy-egy verset, novellát vagy épen regénykét, igény nélkül, szórakozásból s egész pályájuk sem komolyabb, sem veszélyesebb, mint egy kis zongorázás vagy rajzolási kisérlet. Valóban ebben sok igaz van. Irótollat forgató nőinknek előbb még írónőkké kellene válniok, hogy megérdemeljék a kritikát. Azt is megengedjük, hogy nem nagy igénynyel lépnek föl s nem igen lehet őket félteni sem a sivár becsszomjtól, sem a professionatus író erős küzdelmeitől és mély gondjaitól. Hanem akkor lapjaink miért igyekeznek hát igényesekké, becsszomjasakká tenni őket tömjénezéseikkel, miért nem tanácsolják nekik, hogy csak azon kört gyönyörködtessék verseikkel és novelláikkal is, melynek zongorázni és rajzolni szoktak? Az is egy kissé különös, hogy épen azok állanak elő a dilettantizmus mentségével, kik annyi magasztalást halmoztak reájuk, mennyit egy nem dilettans író is

megsokal, ha némi önérzettel bír. Egyébiránt írónőink egészen a divatlapok teremtményei. A szegény nők látván, hogy oly olcsó a dicsőség, fölbátorodtak. Elolvasták a divatlapok híres és koszorús költőit s észrevették, hogy ily híresek és koszorúsak ők is tudnak lenni. Gondolták, hogy nőtől senki sem vár annyit, mint férfiútól, s miután a divatlapok által teremtett közvélemény a férfiút is fölmenti a kritika alól, mennyivel több elnézésre, hazafiasságra számíthat a nő, kihez különben is minden becsületes férfiu udvarias. Egész naivsággal léptek az irodalmi pályára. Irtak novellákat, melyek csak annyi életismeretet árultak el, mint a férfiak némely híres novellái; írtak verseket, melyekben épen oly kevés eszme volt, mint a férfiakéban, s ha a formát elhanyagolták, az érzület nemességében legalább túltettek rajtok; írtak regényeket, s a férfiak kénytelenek voltak megdicsérni, mert az övékhez hasonlók valának; írtak tárczaczikkeket, vidéki leveleket, rossz nyelven, tele bohósággal s a férfiak örömmel igtatták a magukéi mellé. Oh a magyar nők nem hibásak s mi védjük őket teljes erőnkből. Nem féltjük a kétely nyugtalanságaitól, mert akkor eszmékkel kellene foglalkozniok s ezt a férfiak nagy része is ritkán teszi; nem hiszszük, hogy a Sand vagy a Hahn-Hahn Ida sorsára jussanak, mert ahhoz sem tehetségök, sem elég előkészületök; nem aggódunk, hogy a dicsőségszomj és erős küzdés boldogtalanokká teszi őket, mert nem ismerik a dicsőséget, s küzdeni sem akarnak. A magyar írónők csak dilettánsok s az ezer szerencse. S mégis jónak láttuk elmondani, a miket elmondánk. Hadd tudják meg, hogy ha dilettansokból írónőkké válnak, mennyi

veszélynek teszik ki magokat, s ha csak dilettánsok is maradnak, még nem mentek e veszélyektől. E kérdést más oldalról is megvilágítani épen idején volt. Nemcsak kritikai meggyőződésből szóltunk, hanem szívünkből is. Minket mindig melancholikus hangulat fog el, valahányszor írónőink műveit olvassuk. Hogy is ne? Nálunk nem annyira nők írnak, mint inkább fiatal leányok. Istenem! Miért görnyedtek íróasztalaitoknál, miért rontjátok szép szemeiteket, halványítjátok piros arczaitokat, midőn szebbnél-szebb versre lelkesíthetnétek a férfiakat, szebbekré, mint a minőket ti tudtok írni? Elég ízléstek van, hogy tetszéstek megérdemelje a fáradságot, miért hajhásszátok a férfiak tetszését, kik csak udvariasságból vagy épen korlátoltságból tapsolnak nektek? Miért raboltok el annyi drága perczet szüleitektől, férjeitektől, kedveseitektől, csak azért, hogy nyomatva lássátok neveteket s egy pár bókot nyerjetek, melyeket máskép jobban ki tudtok érdemelni? Miért teszitek még nehezebbé a magyar kritikát? Szegény magyar kritika már el van keresztelve, hazafiatlannak, aristocratának, oh iszonyú, még csak az a hijja, hogy nőgyülölő is legyen s ti azzá teszitek!

IV.

A régibb magyar irodalom alig mutat föl egy pár írónőt s az újabb időben is csak ez utóbbi évtizedben jelentkeznek számosabban. Részint a külföld példája, részint divatlapjaink bátorítása kezdi virágoztatni irodalmunk ez ágát s az mindez ideig alig emelkedett feljebb oly dilettantizmusnál, mely épen oly keveset árt, mint használ. Azonban épen

azért vala szükséges, még jókor, a maga idejében, a más irodalmakban élesen kifejlett tévedésekkel, a külföldi és professionatus írónők példáival világosítani föl a kérdést. Talán erősebb színeket használtunk, kíméletlenebben szóltunk, mint szokás nálunk, hol a kritika jogáról, modoráról, formáiról a legnaivabb fogalmak divatoznak, de bizonyára annyi őszinte lelkiismeretességgel, mondhatnók fájdalommal, mennyit e kérdés természete és komolysága kíván. Fejtegetésünkben nem a mi kezdő és dilettans írónőink lebegtek szemeink előtt: ezért tiltakozunk e czélzások gyanusítása ellen; nem azon veszélyeket fejtegettük, melyeket írónőink már magokra *vontak*, hanem azokról, melyeknek ki *lehetnek* téve: ezért óhajtunk félre nem értetni, nem annyira a magunk, mint inkább azon nők érdekében, kik írni szoktak. A mi írónőinkre még kevés panasz lehet, de jó ha tudják pályájok veszélyeit, a mi írónőink aránylag még kevesen vannak, de a divat kezd ragályos lenni. Ismerünk fiatal leányokat, kik sírnak azon képzelt szerencsétlenség miatt, hogy nem elég szellemesek, hogy írónők lehessenek, atyákat és anyákat, kik leányaikat az írónői pályára buzdítják és növelik, férfiakat, kik előtt az írónőség úgy tűnik föl, mint a legmagasabb női eszmény; a magyar közvélemény vagy egészen az írónőség mellett van, vagy azt csak tréfás oldalról fogja föl. Ily körülmények között némi visszahatást idézni elő, némi éles polemiával támadni meg e divatot, sem botrányhajhászat, sem don quixotteria.

Polemiáinkat nem azért kötöttük a két fenn czímzett műhöz, mintha azok megrovásokat érdemelnének. Ellenkezőleg e művek méltányolhatók, részint

mert oly téren mozognak, hol a nők legsikeresebben működhetnek, részint mert a közelebbről megjelent s kritikát nem érdemlő női művek közt leginkább figyelemre méltók. Azonban puszta méltánylatunk igazolása lett volna az írónői pályának, melynek határozott ellenségei vagyunk. Az által, hogy épen akkor támadjuk meg az írónőséget, midőn két méltányolható női művet ismertetünk, leginkább hittük elkerülhetni az elfogultság és előitélet vádját. Czikkünk sem értekezés, sem szorosan vett bírálat, holmi essayhez hasonló dolgozat, midőn a kritikus egy pár művet ismertetvén, alkalmat vesz elmondani gondolatait vagy a művek tárgyáról, vagy arról, mi azzal közel vagy távoli kapcsolatban van. E forma nálunk még nem elég divatos, de nem annyira új, hogy félreértésre adhatna alkalmat. Nők műveit bírálni nálunk még eddig nem volt szokás, de szokásba kell hoznunk, mint a hogy más irodalmakban van. A kritika nem válhatik a gyöngédség vagy udvariasság kérdésévé. A nők művei épen úgy a kritika körébe tartoznak, mint a férfiakéi s legfeljebb csak a modorban lehet némi csekély eltérés. E tekintetben egy más polemiánkban már nyilatkoztunk. A nő, ha közpályára lépett, lemondott minden nemét illető előjogáról; a kritikus, a férfiú tartozik elfogadni a lemondást s csak arra köteles, hogy irányában ne használja a kritika és gúny azon legélesebb fegyvereit, melyeket férfiak irányában minden habozás nélkül használhat. Nekünk a jelen esetben azon kellemes helyzetünk van, hogy e szabados s még azért eléggé éles fegyvereket sem kell használnunk s örömmel térünk át Flóra költeményei ismertetésére.

Azon nők közt, kik ez utóbbi évtizedben lyrai költeményeket írnak, csak Iduna és Flóra bírnak figyelemre méltó tehetséggel, ha nem is oly jelentékenynyel, mint divatlapjaink hirdetik. Idunát már kora halála is a részvét tárgyává tevé. Gyöngéd és csinos dalai, melyekben egy szerény és szerető női szív kevés és szűkkörű, de megható és őszinte élményei s egy a betegség szenvedései közt önmagát vigasztaló lélek mélabús, de önmegadó ábrándjai nyilatkoznak, méltán nőink kedvencz olvasmánya. Flóra is, bár más változatban, e nőies téren mozog. Gyöngy és gyémánt helyett dalt és virágot óhajt. Egy eltépett zöld levelet sodor a szél lábaihoz s kérdi: vajjon nem anyja írt rá üzenetet, vajjon a harmat nem búcsúkönnye-e? Boldognak tartja magát, bár néha elborul, néma, könnyezik; megvidul a természet képein s az emberek közt, kik hozzá oly jók. Kinyitja ablakát, kéri a tavaszt, hogy jőjjön be hozzá, gyógyítsa meg, ő nem mehet ki, beteg; ha felgyógyul, ő is majd visszalátogatja s mindent meghálál neki. Fogja édes anyja kezét, forró homlokához érteti s hiszi, hogy míg ez őrző angyal fedezi szárnyaival, meg fogja kimélni minden baj és betegség. Virágait ápolja s mintha ezer virágszellemke venné körül, csengés-zengést hall s dal, rege ringatja ábrándokba. Tudakolja, van-e a virágban sejtelem a kétes jövő iránt s im, bár ő örül, virága elhervad; a csillagot is megkérdi s im, bár ő búsul, a csillagfény lemosolyog hozzá. Szép őszi virágot lát a hervadó mezőn, de nem szakítja le, miért venné le a mosolygást egy haldokló arczáról. Szereti a természetet, örömest látogatja s mindig van hozzá mondani valója. Elbeszél fűvel, fával, virág-

gal, madárral, most, mint játszó gyermek, majd mint ábrándozó leányka. Kora tavaszszal, midőn a nap már bimbót kezd fakasztani, kéri a kis madarat, hogy jőjjön vissza, szánja meg a néma természetet s adja vissza neki lelkét, örömei hangját, a dalt. Kérdi az erdőtől: vajjon van-e balzsamerő illatában s a fák titkos zúgásában csendes síridalt vél hallani. Kéri a fénybogárkát, hogy álljon meg, csak testvérének akarja oda adni, ki bizonyosan nem bántja s ismét visszateszi a fűbe. Elábrándozik, vajjon a hegy szebb-e, midőn a föld égbe vágy, vagy a róna, midőn az ég a földre. Elmegy az erdőbe, hol nincs semmi zaj s csak egy sóhaj tesz tanuságot az életről, s a sóhajba olvad egész lelke. Hallgatja a fülmilét, búsul kedvencz rózsája hervadásán, nézi a hulló csillagot, a hervadó virágot, a futó habot s örül, hogy, bár minden oly hamar elenyész, kebléből a dal nem apadhat ki. Soha sem víg, de ritkán érez erősebb és mélyebb fájdalmat, mindig méla, csendes ábrándozó, ki igyekszik vigasztalni magát és másokat. Néha enyeleg, de finom gúnyora alig több a gyermek csodálkozó mosolyánál, ki valamit nem tud felfogni. Megkérdi a könnyező vierlandi leányt, hogy miért sír, talán nem érti érzéseit a világ, vagy talán mert jól áll neki a könny — valóban jól áll, mint virághoz a harmat. Elmondja, hogy a virág elhervad s tavaszszal újra kivirul, erre semmit sem mondanak az emberek s a szívet mégis elitélik, ha feledvén újra szeret. Az ég tiszta kék, virág nyílik, madár dalol s ő még sem tud gyönyörködni, vihart óhajt s vádolja magát, hogy mindig a bírhatlant áhítja, ha valami megvan, nem kell s kívánja, ha nincs. De ez enyelgő hangulat

rövid ideig tart s újra bújába sülyed. Megénekli a kis gyermeket, kit az istennek nagyon szeretnie kellett, mert korán magához vette; bejárja kedvencz helyeit, hol emlék minden fűszál, minden kő, s nem mer a jelenre gondolni, mert fájna, hogy csak a multban élhet; leborul a fűbe, elpanaszolja, mint anyja keblén, búját, örömét, vigaszt, részvétet talál s midőn távozni készül s keble elszorul, a jövő tavaszszal vigasztalja magát.

Ime nagyjában Flóra költészete. Szűk és egyhangú, mint általában a nőké, de gyöngéd és nemes s oly őszinte, minden affectatiótól ment, mint ritkán a férfiaké, kivált nálunk, hol nagy divatban van oly dolgokról írni, melyeknek a költő csak hírét hallja s oly érzésekről, melyeket soha sem érzett. Teljes méltánylatunkat kell kifejeznünk, hogy a költőnő jól választá körét és érzi, hol a költészet forrása. Átcsap ugyan ő is néha oda, hol nem találhatja otthon magát s ekkor költeménye nem is egyéb bombasztnál; de ezt mintegy önmaga is érzi s visszatér oda, hova való érzései szólítják. Azonban az egészen más kérdés: vajjon e jól választott kört jól tölti-e be s költői intentióinak elég alkotó erő áll-e szolgálatában? Sajnáljuk, hogy e tekintetben fukarkodnunk kell méltánylatunkkal. Itt a legtöbbször elmarad Idunától, nemcsak verselésre, de költői erőre nézve is. Nem bírja eléggé ama benső formát, melyben a magában költői gondolat és érzés valóban költeménynyé válik; ritkán tudja azt mondani, a mit akar s úgy a mint akarná, haboz, keres, küzd s gondolatai, képei elmosódnak vagy homályosakká válnak. Jobb költeményeiben is vannak fölösleges versszakok, sorok, szavak. Inkább az

abstract, mint concret szavakhoz és kifejezésekhez vonzódik, pedig tulajdonkép csak ez utóbbiak a költőiek. Érzéseit reflexiókká változtatja, mi árt a dal önkénytelenségének s a próza felé hajlítja. Például nem egy lelkesült felkiáltásban mondja el, hogy nem tudja vajjon a rónát szeresse-e vagy a hegyet, hanem így szól:

Sokáig gondolkodtam a felett;
Rónát szeressek-e vagy hegyet:

s aztán megfejti miért. E hajlamából foly az is, hogy némely igen kedves darabjait, mint például «Csitt, kicsiny virágszellemkék» okoskodó magyarázattal végzi be s nem a rajznak oly finom fordulatával, mely nem mond ki semmit, de mindent sejtet s az olvasóra hagy. Úgynevezett közhelyeket is többet használ, mint tehetségétől várnók, de az meglepetés reánk nézve, hogy a magyar költészet nagy betegségétől, a rossz képek hajhászatától s az üres és nagy phrasisoktól annyira ment. Természetesen ő sem tud egy fölvett képet mindig végig vinni, mint például «Sirén a dal» czíműben, ő is mond olyasmit, melynek semmi értelme nincs, de ez aránylag oly kevés, hogy szót sem érdemel.

Általában Flóra tehetsége feljogosít bennünket arra, hogy többet várjunk tőle, mint a mennyit adott; ő bizonyára többet is fog adni, ha érteni fogja, hogy a költői gondolat és érzés még magában nem költemény, nem mű. Ő már ösztönszerűleg érzi is ezt; legalább van két oly költeménye, melyeket a magok nemében műveknek lehet mondani. Közöljük mind a kettőt, leginkább azért, mert az

eddigi ismertetők figyelemre sem méltatták, mi pedig az egész füzet legjobb költeményeinek tartjuk.

Letarolt kert…

Letarolt kert,
Elhervadt virágok,
Hulló levél,
Őszi selyem szálak.

Hallgató dal,
Hallgató madárdal,
Mely a tájon
Csak emlékben szárnyal.

Csörgés zúgás
Hervadásnak hangja,
Őszi szellő,
Mely önmagát futja.

S egy sóhajtás,
Mely még visszaadja,
Mi tavaszkor
Lelkünk elragadja.

Szép volt a kis gyermek…

Szép volt a kis gyermek
A terítő ágyon
Halványan s mosolygva
Feküdt a párnákon.

Kicsi kezecskéje
Fonva volt imára,
Úgy látszott a test is
Felszáll már utána.

És mintha borulna
Rá az ártatlanság,
Simult homlokára
Sok szép fehér virág.

A gyertyák oly búsan
Állottak sorjában,
Emésztve önmagok
Fájdalom lángjában!

V.

Csodálatos, hogy írónőink szaporodásával a gyermekek, ifjuság, kivált a fiatal leányok számára írt olvasmányaink nem szaporodnak. Irónőink egészen elhanyagolják e tért, nem akarnak holmi unalmas gouvernante vagy pedáns anya hírébe jönni, félnek, hogy elvesztik azon rejtélyes nimbuszt, mely őket annyira érdekesekké, költőiekké teszi s melyért oly könnyen kiállhatni a prózai lelkek élczeit s az epés kritikusok gorombaságait. A versen kívül csak beszélyt és regényt szeretnek írni; festeni akarják az életet és szenvedélyt s leírják mindazt, mi nem épen a legjobb regényekből emlékökben maradt. Ennyi tulajdonkép az ő egész míveltségök és költői venájok.

Egyik írónőnk, ki jeles színésznő, nagy hasznát veszi szerepeinek, innen is onnan is kivág egy-egy jelenetet vagy phrasist s alkalmasint mélyen sajnálkozik, hogy nem a hálás külföldi, hanem a hálátlan magyar közönségnek ír; egy másik a hidegvette idealizmus zöldeskék színével fest be mindent, mint ahogy a pesti bolti czímereken szokás festeni az angyalokat; a harmadik úgy cseveg, okoskodik, hogy az ember feje megfájdul s mégis odaírja: folytatása következik; a negyedik nem épen épületes dolgokat feszeget, de azért művei nem veszélyesek, mert nem bír hitetni, elragadni; az ötödiknek megvan az ő jóakaratja, csak az a kár, hogy azt hiszi: beszélyt

írni annyi, mint elbeszélni valamely érdekes vagy érdektelen történetet s így tovább.

Valóban, beszélyírónőink csekély tehetséggel bírnak, de ha nagyobb tehetségüek volnának is, nem oly úton indulnak, hogy tőlük valami derekasabbat lehetne várni. Nem belső ösztön, kényszerű nyugtalanság fogat velök tollat, hanem szeszély, unalom, vagy hiuság, nem azért írnak, mert szívükön fekszik valami mondani való, hanem mert divattá vált írónősködni, nem élményeikből, tapasztalataikból, jól ismert, értett, átgondolt viszonyokból merítenek, hanem holmi reminiscentiákból, s így hiányzik bennök a kellő tisztelet a költészet iránt, mely nélkül alig mehetni valamire. E mellett ugyanazon elveknek hódolnak, melyeket nem annyira elméletileg, mint gyakorlatban úgynevezett fiatal irodalmunk szokott hirdetni; ők is azt hiszik, hogy a költészet az értelem és ész uralma alól kiszabadult phantasia és érzés játéka s a költőt nem emelkedettsége s a szép cultusa emeli a tömeg fölé, hanem hóbortja és affectatiója. E tekintetben nem oly vakmerőek ugyan, mint fiatal irodalmunk némely férfiai, de azon genialitásban, hogy csekély irodalmi műveltséggel bírnak, jóval túl tesznek rajtok. A nő gondos nevelés mellett is aránylag csekélyebb irodalmi műveltségben részesülhet, mint a férfi. Külföldön e hiányt némikép pótolja azon élénk egymásrahatás, mely a társaságot és irodalmat összefűzi. A franczia salonok mindig nevezetes befolyással voltak az irodalomra. Az írók olyasmit hoztak el onnan, mi hasznukra vált s olyasmit hagytak ott, mi emelte a társaságot s nagyon jótékonyan folyt be a nők míveltségére, kik rendesen sokkal többet tanulnak társalgásból,

mint könyvekből. Nálunk ez teljesen hiányzik. Salonaink, melyek alatt nemcsak az aristocratia termeit értjük, csekély összeköttetésben vannak az irodalommal.

Ha az irodalom vagy tudomány komolyabban jő szóba, nők és férfiak külön-külön csoportozatot alakítanak, mert unják vagy nem értik egymást. Nőink nevelésében az irodalmi tanulmány, mely nélkül mivelt nő el nem lehet, mert irodalmi míveltséggel bírni és írónőnek lenni nem egy dolog, nem játszik jelentékeny szerepet. E tekintetben az aristocratia és a középosztály női közt a legtöbb esetben csak annyi a különbség, hogy amazok több idegen nyelvet beszélnek és kevesebbet tudnak magyarul. Tudni vagy jobban mondva beszélni néhány idegen nyelvet, nőinknél az irodalmi műveltség eszménye. Nőnevelő intézeteinkben is ezen fáradoznak leginkább s bennök a növendék lányka annyi irodalmi míveltséget sem szerezhet meg, mennyi csak a magyar irodalomból is könnyen megszerezhető. Az irodalmi tanulmányok e mellőzése, az ízlés e fejletlensége okozza aztán azt, hogy nőink mind a hazai, mind az idegen irodalomnak gyöngébb termékeit kedvelik leginkább. Szépirodalmi lapjaink, melyeknek épen nőink irodalmi míveltségét kellene fejleszteniök, nemhogy betöltenék hivatásukat, de megközelíteni sem akarják.

A nem épen válogatott beszélyek és versek mellett semmit sem nyujtanak, mi kellemes modorban és viszonyainkhoz alkalmazva terjesztené az irodalmi míveltséget. Az eszme, az ismeret nekik tudós czopf vagy szárazság. Bizonyára divatlaptól senki sem kiván sem szorosan vett tudományos fejtege-

tést, sem részletes kritikát, de igenis annyi ismeretet és izlést, mennyi szükséges arra, hogy közönségének nagyjában kellő irányt és tájékozást adhasson mindabban, mi körébe vág. Ez unalmas a nőknek, mondhatják divatlapjaink; csak fáradságos a szerkesztőknek, mondjuk mi. Divatlapjaink elhitették magokkal, hogy csak az üres fecsegés, a curiosum, a saphiriaskodás az, mi a nőket mulattathatja.

Valóban senki sem nézi le a nőket nálokmál jobban. Hiába törnek lándzsát az írónőség mellett, hiába magasztalják a nőnemet azért, mert férfiu akar lenni s állítják még a mezei munkára is a férfiuval egyenlő képességünek, hiába ferdítik el czikkeinket s fogják ránk, hogy mi a nőket míveletleneknek óhajtjuk, ők azok, kik csak kávénénikéknek tudják képzelni.

Mindaz, mit az irodalomról és művészetről összebeszélnek, a legmindennapibb társalgásnak sem elég műértő vagy kellemes. Rendesen közhelyeket ismételnek, melyek egykép illenek mindenre vagy oly fogalomzavart árulnak el, mely a dolgok abc-jével sincs tisztában. Ezt tartják aztán könnyed szellemdússágnak, melylyel egyedül hathatni a nőkre, eredeti magyar felfogásnak, melyet nem vesztegetett meg semminemü idegen æsthetikai olvasmány. Ez utóbbi pontban teljesen igazok van. Nem olvassák a világhírű műphilosophokat, irodalom-történetírókat; csak nevökről ismerik vagy egypár magyar kritikus idézetéből, s csak azért emlegetik néha, hogy plagiummal gyanusítsák a «Pesti Naplót» és «Budapesti Szemlét». Nézzétek a nyegléket — mondják mindegyre — kik megrabolják a mások műveit s idegen tollakkal páváskodnak, azonban soha sincs kedvök

állításaikat bebizonyítani, nem is tudnák, még akkor sem, ha igazok volna, mert nem ismerik azon munkákat, melyekre hivatkoznak. Nekik a tudományban az eredetiség annyi, mint nem ismerni az illető tudományt s újra kigondolni mindazt, mit mások már rég és jól kigondoltak. Fogalmuk sincs azon solidaritásról, mely a keresztény polgárosodás államait és irodalmait összefűzi s melynek ismerete nélkül specificus nemzeti szempontokra emelkedni teljes lehetetlen. A kritikától mindennap új törvényt követelnek, mintha az æsthetika törvényei mindennap változnának s nem volnának oly örök igazságok is, melyeket a legnagyobb lángész sem törölhet el, mintha a kritikusnak más tiszte volna, mint ez igazságokat, törvényeket fejtegetni, alkalmazni s ha valamely műből ujat vonhat le, megvizsgálni s vagy elvetni vagy küzdeni érte.

Nekik minden külföldi szempont, mely rájok nézve nem kedvező; ők csinálnak oly magyar æsthetikát, mely szerint annyi nálunk a jeles és remekmű, mint eső után a gomba. Nekik minden túlszigor, igazságtalanság, epe, mely nem bámul föltétlenül s a jeles írókban is nagy árnyoldalakat mer fölfedezni; ők hisznek az abstract tökélyben s nem tudják, hogy a legnagyobb írót is nem a tökélyek összege teszi nagygyá, hanem a fogyatkozások kevesebbsége. Azonban tudnak ők nagyon szigorúak is lenni, ha bántva érzik magokat s megharagusznak. Ekkor aztán Shakespeareről is amolyan kimélő iróniával beszélnek s némely, egykor dicsőített hazai tehetségek irányában mind inkább lohad határtalan lelkesülésök, melyre azelőtt sem volt semmi szükség.

Leginkább az akadémiát szeretik megtámadni, melyet holmi költőkeltő és dicsőítő intézetnek óhajtanának s az úgynevezett tudósokat, kiket csak tehetség nélküli embereknek képzelnek. Előttük csak a vers, beszély, dráma- és regényköltő az író; a tudományos munkát compilatiónak tartják, a kritikát és essay írást plagiumnak, a fordítást és átdolgozást lelki szegénységnek, a szerkesztést puszta gépies foglalkozásnak. Ez utóbbit illetőleg tapasztalásból beszélnek. Divatlapjaink szerkesztése csakugyan ritkán több gépies foglalkozásnál. A szerkesztők keveset gondolnak azzal, hogy eszmékben, elvekben, érzületben bizonyos következetességet, rendszert, színezetet öntsenek el lapjaikon. Nem igen van véleményük, összehalmoznak mindennemű véleményt s tulajdonképi hatásuk nem annyira a közvélemény fejlesztése, mint megzavarása. Egy pár jó czikk, helyes nézet, amúgy elvétve, még magokban nem adnak irányt. Ezt csak öntudatos folytonosság és gondos következetesség eszközölhetik, mit szépirodalmi lapjaink ismerethiány vagy hanyagság miatt egészen nélkülöznek.

Ime a szellem, honnan nőink nagy része meríti irodalmi míveltségét, íme az iskola, hol írónőink az irodalmi pályára készülnek. Ily körülmények között nem igen várhatni tőlök, hogy a gyermekeknek és ifjuságnak valami értékest nyujthassanak. E szakma, ha nem is kíván annyi élettapasztalatot és költői erőt, mint a regény és beszély, de bizonyára sokkal több irodalmi míveltséget, mint a mennyivel írónőink bírnak. Azonban mi akadályozza őket, hogy a külföld e nemű jobb termékeit lefordítsák vagy viszonyainkhoz alkalmazva átdolgozzák? Igy haszná-

hatnának valamit, hiányt segítenének pótolni s idővel igen tisztes állást víhatnának ki.

A szülők a legjobb akarattal sem elégíthetik ki gyermekeik szükségét a magyar irodalomból s a gyermekszobákat franczia és német könyvek özönlik el. Egy ily jól lefordított vagy átdolgozott munka fölérné írónőink összes munkásságát, mely csak rossz beszélyeink és regényeink számát szaporítja. Ezért igen méltánylandó *Józsika Julia* munkássága, ki részint e téren mozog, részint divattudósításokat ír s apró czikkeket dolgozgat át. A Nővilág tárczájában az ő czikkei érnek legtöbbet. Jól érti a dolgot, a melyről ír s modora oly választékos és kellemes, hogy a többi divatlap példányul vehetné. Az ő munkássága valóságos hiányt pótol. Divatlapjaink rendesen kevés súlyt helyeznek arra, mi a nőknek kiválóan érdekes és hasznos, ezért a Bazár, Iris czímü idegen lapok, melyek e szükséget kielégítik, hovatovább nagyobb elterjedésnek kezdenek örülni. Józsika Julia példáját követve, mily jól munkálkodhatnának írónőink e téren is, ha nem volnának eltelve a Sand dicsőségével s ismernék tehetségöket.

Hasonló méltánylatot érdemel *Szendrey Julia* is, ki Andersen meséit ülteté át irodalmunkba. Alig tehetett volna jobb választást. E dán író, ki épen oly kedvelt Németországban, mint saját nemzeténél, kitünő állást foglal el az újabb irodalomban. Tulajdonkép nem gyermekek és növendék ifjak számára ír, azaz tisztán költői s nem egyszersmind pædagogiai szempontok után indul, nem szorítkozik bizonyos korra, de meséi nagyrésze a legkellemesebb ifjusági és gyermekolvasmány s a fordítónő füzetkéjében ilyesmit

akart nyujtani. Andersen mindenki költője, ki kedélyében meg tudott őrzeni annyi naivságot, hogy érdekkel viseltessék az élet és természet apróságai iránt, sőt ha az érzékünk elveszett, visszanyerjük s újra érdekel bennünket minden semmiség, beszélünk fűvel, fával, álmodunk tündérekkel, mint gyermekkorunkban. S e phantastikus világban mégis annyi a valódiság és élet. A költő érdekessé tud tenni mindent, le az eltörött tűig, a szennyes gázlámpáig; mert éles szeme és souverain humora mindenen oly jellemző tulajdonokat fedez föl, melyek eddig elkerülték figyelmünket; mert szabad mozgást, egyéni életet lehel a lelketlen dolgokba, mi benyomul képzelődésünkbe, foglalkoztatja, elbájolja. Ez az, mi őt más meseíróktól különösen megkülönbözteti. Az úgynevezett erkölcsi mesék írói a lelketlen dolgokat ha jellemzőn beszéltetik is, leginkább csak jelvül vagy allegoriakép használják; Andersen bemerül beléletökbe, megírja történetöket s életök egész költészetét.

Ő az asztalok, székek, füvek, fák, gyermekjátékok s házi eszközök regényírója. Megismerteti örömeiket, szenvedéseiket, viszontagságaikat, melyeket mindennap tapasztalhatnánk, ha az ő szemeivel és humorával néznénk körül. Nem fog rájuk semmit, csak kedélye tükrén mutatja föl őket, nem ad szájokba semmit, hanem csak beszélteti őket. Valóban, ha az asztal, szék, hegedű, kandúr, télizöld, lapda, czinkatona beszélni tudnának, nem beszélhetnének máskép. S mily finom komikum és humor, mennyi életbölcseségi ötlet, játszi tréfa, szeszélyes és érzelmes ábránd képezik alapeszméit e történetkéknek. Vonzódunk, mosolygunk s mint egy könnyű, kellemes

álom után megenyhülve érezzük magunkat. Csak ha mesét mesére, kötetet kötetre olvasunk, érezünk bizonyos lankadást, sőt unalmat, melynek oka nem annyira a költőben, mint genrejában keresendő. A költő találékonysága kifogyhatatlan, de e kis világgal hamar betelik lelkünk, melyet csak a nagy világ, a valódi élet és emberi szív költészete bilincselhet le feloldhatlanul. Andersenről több joggal mondhatni el, mint bárkiről azon régi megjegyzést: nagy író a maga nemében, de neme kicsiny és szűk.

A fordítónő, kivéve egy pár apróbb darabot, helyes választással állítá ki füzetkéjét. A fordítás is igen sikerült. A hangulat majd mindenütt szerencsésen van eltalálva s a magyaros színezet, mely az egészen elömlik, ment minden affectatiótól és erőltetéstől. Óhajtjuk, hogy karácsonyra újra egy füzetkével lepje meg a kis és nagy gyermekeket. Kettős hiányt fog pótolni: egy nevezetes költőt ültet át irodalmunkba s gazdagítja gyermekolvasmányainkat, melyekben oly szegények vagyunk. Mindkettő oly szolgálat, mely kétszer föléri vers- és novellaírónőink dicsőségét. Sőt nem árt, ha a fordítónő e nemben megkisért egy kis eredeti munkásságot is. Legalább egy kis eredeti mesécskéje, (A kis köpeny története. Vasárnapi Ujság.), melyben Andersent oly szerencsésen utánozta, szép reményeket enged táplálnunk tehetsége felől.

ADALÉK NÉPKÖLTÉSZETÜNKHÖZ.

Olvastatott az Erdélyi Muzeumegylet 1860. február 25-én tartott tudományos ülésén.

Mióta a Kisfaludy-társaság megszünt munkálkodni, a néphagyományok gyűjtése is megszakadt. Lehet, sőt hallottuk, hogy egyesek fáradoznak, de a közelebbi tíz év alatt egyetlen újabb gyűjteményt sem tud felmutatni irodalmunk, mert az Erdélyi által néhány év előtt kiadott «Közmondások könyve» és «Magyar népmesék» még a Kisfaludy-társaság munkásságának eredményei, Gaalnak pedig szintén nemrég megjelent meséi egy még régibb kor mozgalma. Valóban, uraim! Muzeum-egyletünk igen érezhető szükségletnek tett eleget, midőn tagjait néphagyományaink gyűjtésére szólítá föl s legalább részben folytatója akar lenni azon nevezetes mozgalomnak, mely költészetünket megtermékenyítette, nyelvészetünknek annyi becses adatot szolgáltatott s még őskérdésünkre is vetett egy pár halvány sugarat.

De vajon lesz-e fáradozásunknak óhajtott sikere, fogjuk-e gazdagitani a magyar népszellem kincstárát, vagy csak szegénységünket leszünk kénytelenek bevallani? Oly kérdés, melyre az irodalmi közvélemény

nem épen vigasztalóan felel. Majdnem általános azon meggyőződés, hogy az erdélyi népköltészet csekély figyelemre méltó. E vélemény nincs minden alap nélkül. Mindaz, mi eddig a magyar néphagyományok gyűjteményeibe Erdélyből került, vagy épen nem új, vagy épen csekély becsű. Különösen a székely népköltészetben csalódott az irodalom. Azt hitte, hogy egész új világot fog felfedezni, ősibb eredetiséget, gazdagabb kedélyt, alkotóbb képzelmet: s mindennek épen ellenkezőjét találta. Azon 30—40 székely népdal között, melyeket Erdélyi közlött, alig van egy pár figyelmet érdemlő s a legszebb is («Ha én rózsa volnék» Erdélyinél II. k. 322. lap) csak már egy ismert dal gyöngébb variansa, szóval: mintha az erdélyi vidékek népköltészete csak hulladékokból táplálkoznék s a mi benne eredeti és vonzó, inkább nyelvi sajátság, népirati adat, mint költői szép. Csak a legújabb időben kezd gyöngülni e vélemény, mióta nehány becses adat fekszik a kritika előtt. A «Hadak uta» monda, melyet Lugossy egy székely katona elbeszélése után jegyzett föl, nevezetes adalékul járult hunmondakörünkhöz; Kriza gazdag gyűjteményeiből egy pár mutatvány szokatlan figyelmet gerjesztett; a Nagy Lajos által közlött «Barcsai» pedig egyik legjobb népballadánknak lőn elismerve. Ime egy kis buzgalom, máris mily szép eredmény, íme nehány jel, melyek méltán erősíthetik önbizalmunkat, hogy fáradozásunk nem lesz sikertelen. Én is ez önbizalmat akarom erősíteni, nehány erdélyi, nagyrészt székely, még eddig ismeretlen népköltemény bemutatásával, melyek szerintem az összes magyar népköltészet legszebbjei közé tartoznak s minthogy épen ballada- és románcz-

neműek, népköltészetünk legterméketlenebb ágát fogják gazdagítani.

E költemények egyike így hangzik:

Elindula Ajgó Márton
Hosszu útra, rengetegre;
Megtalálta Molnár Annát:
‚Gyere velem Molnár Anna,
Hosszu utra, rengetegre'.
„Nem mehetek Ajgó Márton,
Vagyon nekem csendes házam,
Csendes uram, jámbor uram,
Karon ülő kicsi fiam!"
Hívta, nem jött, elrabolta.

Elindultak most már ketten,
Hosszu utra, rengetegre;
Megtaláltak egy burús [1] fát,
Leülének árnyékába.
„Nézz egy kicsit a fejembe!"
Hullni kezd az asszony könyje.
„Mért sírsz, mért sírsz Molnár Anna?"
‚Nem sírok én Ajgó Márton,
A mi hull, a fa harmatja'.
„Nem hull most a fa harmatja,
Mert épen álló dél vagyon."

Felindula Ajgó Márton
Ekkor a fa tetejébe;
Visszaejti a pallosát.
„Add fel, add fel pallosomat!"
Felhajítja a pallosát,
Ketté vágja az derekát.

[1] Burús annyi mint terebély, boruló ágú fa, a *boru* vagy buru szótól. E szóban az *o*-t *u*-nak nemcsak a székely tájszólás ejti, hanem a dunántuli is; még Zrínyi *u*-val írta. «Imitt félholtan vitéz vitézre burul.» XV. ének, 74. vers; egyébként a *burok* szó, melyet minden tájszólás egykép ejt, a *bur* gyök mellett látszik bizonyítani.

Felöltözik ruhájába
Térdig érő ángliába,
Elindula hazájába,
Megállott a kapujába.

‚Csöndes gazda, jámbor gazda
Adsz-e szállást az éjtszaka?‘
„Nem adhatok vitéz uram,
Vagyon nekem síró fiam.“
Addig kérte, míg megadta.

„Csendes gazda, jámbor gazda
Van-e jó bor a faluba?
Hozz egy kupát vacsorára.“
Míg az ura borért jára,
Kigombolta a dolmányát,
Megszoptatta síró fiát.

(Marosszék.)

Először is feltünő e ballada eredetisége, a mennyiben nincs rokonságban az általam ismert hazai és külföldi népballadákkal. Egy párt kivéve, legszebb alkotásu balladáink is többé-kevésbbé megtalálhatók más népek költészetében. Például Szép Ilona, ki bepanaszolja a bíró fiát, mert gunárát agyonütötte s az elitélt ifjúnak akasztófa helyett «két karja szép karfáját» ajánlja föl, nagyon hasonlít azon szerb romanczhoz, melyben a leányok megfognak egy ifjat, ki virágos kertöket feldúlta s elitélik most számüzésre, majd máglyára, végre akasztófára; az ifjú az akasztófát választja, azaz szeretne függeni egy rossz fán, egyik leány nyakán. A királyfi, ki kocsisi ruhába öltözik, hogy kiismerjen két leányt, a gazdag bíróét és a szegény kosárkötőét, elvégre a kosárkötőét veszi el s így a szegénység és jóság diadalt ül a gazdagság és szívtelenség fölött, majd

minden népköltészettel közös s népmeséknek, balladáknak egyaránt kedvencz tárgya. A féltékeny és gyanakvó Barcsai, ki visszatér fele útjáról, berúgja a zárva talált ajtót s nejét szeretőjével együtt megöli, majdnem testvére a spanyol népköltészet Don Albertosának, ki szintén visszatér a vadászatról s hasonló módon öli meg nejét. A lováért és hatvan forintjáért vízbe vetett legény románcza, kinek testét partra veti a Tisza s kit anyja, atyja és kedvese rendre költögetnek, még a hangulatra nézve is rokonságban van az angol George Campbellel, kinek lova gazda nélkül jő haza s kit anyja és kedvese oly keservesen siratnak. Azon kedélyes párbeszéd, mely «Oláh Gerő» czímű balladánkban s más dalainkban a ló és gazdája közt foly, a litván népköltészetben is megtalálható. Az angol népköltészet szintén a magyarhoz hasonlóan fogja fel kedvencz haramjáit, mint boszulóit a képzelt és valódi társadalmi igazságtalanságoknak, kik a gazdagot pusztítják, de a szegényt nem bántják, s Robin Hood, Armstrong nem mások, mint Angyal Bandi és Sobri angol kiadásai, sőt midőn Armstrong azt mondja a királynak, hogy ő jó lovon, szép asszonyon s egy pár derék vadászkutyán kívül egész életében semmit sem kedvelt jobban, mint a becsületet s bár Angolország gabnáját és ruháit dézsmálni szokta, de skót asszonytól egyetlen legyet sem rabolt, olynemű philosophiát vall, mint a mi pusztai szegény-legényeink, kik szerint, a mi földből nő és földön tenyészik, uratlan, kik nem tartják bűnnek ahhoz nyulni, a mi nem emberi csinálmány, ipari tárgy és szülőföldjöket sohasem pusztítják. Mindezt nem balladáink kisebbségére mondom. Ha ez kisebbség, akkor a

legjelesebb görög drámaírók, a legnagyobb keresztyén képírók csak mint nyomorú másolók állhatnak meg. Aeschilos, Sophokles, Euripides nagyrészt oly hagyományokat dolgoztak föl, melyeket már Homér is használt, a keresztyén képírók vetekedtek egymással ugyanegy tárgy földolgozásában és mégis sohasem tértek el a szent könyvtől, semmit sem változtattak a hagyományokon. A valódi eredetiség mind a nép-, mind a műköltészetben nem annyira a tárgyban, az alapeszmében rejlik, mint a szellem föltaláló s főkép alkotó erejében. Az emberi szenvedélyek és viszonyok nagyjában majd mindenütt ugyanazok, ha még e mellett ugyanegy polgárisodás kebelében fejlődtek ki, lehetetlen, hogy az egymástól legtávolabb élő népek költészete is ne mutasson föl közös vonásokat, nemcsak tárgyban, alapeszmében, hanem még inventióban is. Hátha még egyik nemzetet a másikkal a rokonság, szomszédság vagy politikai viszonyok kapcsai fűzik össze, hogy vándorolnak a mondák egyiktől a másikhoz, hogyan változnak, módosulnak, termékenyítik egymást, észrevétlen és néha annyira beolvadva, hogy a rokonságot alig lehet kimutatni. Azonban valamely nem használt alapeszme vagy szokatlan inventio, ha egyszersmind költői is, mindig nagy figyelmet érdemel. E balladára épen azért vagyok bátor önök figyelmét felhívni, mert ilyesmit látok benne, ha nem is olyat, mely a nyugateurópai legszebb balladákkal vetekedhetnék, de mindenesetre becsest, az anyai szeretetnek egy valóban szokatlan és költői vonását.*

Az anyai szeretet sokkal nagyobb szerepet játszik

* Lásd a jegyzetet az értekezés végén.

a nép-, mint a műköltészetben. A népmesékben az árva mindig szerencsétlen, rendesen sok szenvedés után mintegy kárpótlásul lesz boldog, a mostoha anya mindig gonosz, mintha lehetlen volna, hogy a nő azon gyermeket, kit nem szült, nem szoptatott, képes legyen szeretni. A szerelmi dalokban is a fiú vagy leány nem egyszer fordulnak anyjukhoz panaszolni s ha meghalt, sírjához mennek ki, megszólítják, mintha élne. A szülők iránti tiszteletlenség nagy bűn, az öregeket nagy tisztelet illeti, nem annyira azért, mert tapasztaltabbak az ifjaknál, hanem mert atyjok és anyjok képmásai. A közmondások számtalanszor lelkükre kötik a szülők és öregek iránti tiszteletet. Horváth András «Átkában» e szép versszak:

Messze földről az úristen hoz tereád népet,
Kinek nyelvét meg nem érted, nagy kegyetlen népet,
Ki nem teszen tisztességet az vén embereknek,
Meg sem szánja veszedelmét a kis gyermekeknek.

Zrinyinél az erkölcsi romlottságnak azon találó festése, hogy «az öreg embernek nincsen tiszteleti», Aranynál a Toldi felkiáltása a gyermekét vesztett anyához:

Özvegy édes anyám vagyon nekem otthon,
Tudom én sajnálni a jó özvegy asszonyt,

mind oly vonások, melyek a népköltészettől vannak kölcsönözve. Igaz ugyan, hogy a népköltészet e leggyöngédebb indulatot néha nyersen festi, de legalább sohasem mesterkélve, affectálva. Oly anyát például, minőt Tóth Kálmán fest Losonczynéban, kinek fia halálra itéltetésekor legnagyobb gondja a

fia halálfélelme miatti szégyen, ki csellel önt bátorságot fiába, hogy egy büszke magyar nő és honleány fiát ne láthassa gyáván meghalni a török, ki tulajdonkép sem anya, sem honleány, hanem monomaniában szenvedő asszony, a népköltészet sem nem értene, sem nem énekelne. Ez igen természetes. A népnél az anyai szeretet nemcsak vallásos és erkölcsi kötelesség, hanem egyszersmind a legélesebben kifejlett ösztön, a legerélyesebben nyilatkozó életszükség, melyet, mint a művelteknél, nem gyöngíthetnek meg sem a nagyvilági élet elfoglaltsága, sem a bölcselkedő ész sophismái, sem a beteges eszményiség idétlenségei. Mindez önként foly a nép életviszonyaiból. A kunyhók lakója maga szoptatja gyermekeit, magával viszi, ha dolgozik, ha mulat, mert nincs kire bizza, egész életét nekiek kell szentelnie, az ő élete egyszersmind gyermekeié, mert ha meghal, nincs ki őket többé ápolja; neki nem baj, mint néha a művelteknél, ha sok gyermekkel áldja meg az isten, mert mindenikben munkás kezet, cselédet nyer, öregsége egyetlen gyámolait. Mindmegannyi anyagi ok, melyek az erkölcsi viszonyt, ha nem is finomabbá, de annál erősebbé teszik, mindmegannyi realis alap, melyre annál szilárdabban építhet a vallás és erkölcs eszményisége. A képzelem és kedély minden kincsével díszíti is a népköltészet a szeretet e legerősebb s legtisztább indulatját. Én legalább az anyai szeretetet a műköltészetben seholsem láttam annyira megdicsőítve, mint egy dán népballadában, midőn a sírban nyugvó anya éjjel hallván gyermekei sírását, kiket mostohájok elhanyagolt, fölkel koporsójából, belép hozzájuk, egyiknek ruháját csinosítja, a másikat megkeféli, a

harmadikat megfésüli, a negyediknek haját fonja be, az ötödiket ölbe veszi s enyelgések között ringatja el, a hatodikat az atya után küldi s mikor ez belép, fölgerjedve kiált föl: «Én hagytam nekik kenyeret, mégis éheznek, hagytam jó ágyneműt, mégis a földön hálnak, hagytam gyertyát, mégis a sötétben ülnek, ha ismét vissza kell jönnöm, akkor jaj neked»; ezalatt megszólal a kakas, a halottnak vissza kell térni sírjába, de valahányszor vonítnak az ebek, a férj és mostoha a gyermekek után látnak, mert félnek a halott megjelenésétől. Lehet-e szebben megérzékíteni az anyai szeretetet? Ime örök-éber gondja a sírban sem nyughatik, fölkel koporsójából ápolni, óni, védeni elhagyott gyermekeit.

A mi balladánk a képzelem nem ily nagyszerű alkotása, de benne is, mint nap a harmatcseppben, egész fényével ég az érzés égi lángja. Az elrablott Molnár Anna egy véletlen eset által megszabadulván rablójától, férfiruhában siet haza férjéhez, gyermekéhez. Bekopogtat a kapun. Férje kóbor vitéznek képzeli, nem örömest ad szállást, menti magát, hogy síró fia van. A nő még inkább kéri s miután bebocsátást nyer, meghagyja férjét csalódásában, mert hirtelen talán megijedne tőle vagy nem is hinne neki, összeszólalkoznának; aztán borért küldi, hogy a míg oda jár, megszoptathassa fiát, hogy a viszontlátás felindulása, a kérdezősködés ne vonhassák el szegény gyermekétől, ki oly rég nem szopott s azóta mindig sír. Az anyai szív örök törvénye zendül e balladából hozzánk, hogy a nőnek gyermeke mindennél elébbvaló, még férjénél is. Mi gyöngéd alapeszme, mi egyszerű, mégis erős compositio! S mi

szép azon jelenés is, melyet a költemény nem mond el, hanem nagyon művészien az olvasó képzelmére hagy: a belépő férj, ki ámulva ismer szoptató nejére, a férje karjai közé boruló nő, a kielégített gyermek, ki többé nem sír s mosolyogva néz reájok. E hű és gyöngéd nő jelleme egy pár vonásban erős lélektani következetességgel van rajzolva. Midőn hívja Ajgó Márton, nem mondja neki, hogy nem szereti, nem szidja össze, mi némi kaczér színezetet adhatna vonakodásának, a legbájosabb naivitással s a legmélyebb kedély áradásával menti magát:

Nem mehetek Ajgó Márton
Vagyon nekem csendes házam,
Csendes uram, jámbor uram,
Karon ülő kicsi fiam.

Oly mentség, melyről azt hiszi, hogy ellenállhatatlan. Fogalma sincs arról, hogy férjétől és gyermekétől megválhassék a nő s lehessen oly ember, ki ezt képes kívánni. Később a fa alatt szintén nem átkozódik, nem tüz össze rablójával, az ő átka sóhaj, az ő haragja könny, azt is eltitkolja, mert élete türelem. Az is jól van gondolva, hogy nem ő gyilkolja meg Ajgó Mártont, hanem a véletlen. E véres tett mennyire összerontotta volna jelleme gyöngédségét s a végkifejlés báját, mert semmi sincs művészietlenebb, mint tragikai elemet használni tragikai czél nélkül. Az átöltözködés is, vagy tulajdonkép a térdig érő angol posztó-mente felöltése is a nő jellemét emeli s a végkifejlés indokául szolgál. Molnár Anna férfiruhába öltözik, hogy ne essék újra valami kóbor vitéz kezeibe, hogy minél hamarabb és biztosabban jusson gyermekéhez, s midőn férje nem ismer reá,

csak akkor ötlik eszébe ama gyöngéd csel, mintegy az anyai szeretet önkénytelenségéből. Az átöltözés és utazás sebességét mennyire kiemeli a nyelv és rhythmus sebessége, épen mint a rablás szenvedélyes erőszakosságát a «Hívta, nem jött, elrabolta» sor, mely keveset enged Cæsar «veni, vidi, vici» hires mondatának.

Legfeljebb a «Nézz egy kicsit a fejembe» sor ellen tehetne kifogást az inkább külsőleg illedelmes, mint bensőleg kényes ízlés. Azonban, ki ezen megbotránkozik, az Homért épen el fogja dobni s bajosan fog valaha kifejlődni érzéke a népköltészet naivitásához. Mindenesetre jogosabban botránkozhatunk meg némely ünnepelt regények finom sikamlósságain, melyek az illemnél valamivel nagyobbat sértenek, tudniillik az erkölcsi érzést. Aztán, ha a müncheni képtárban Murillo festményét, melyben egy vén asszszony egy utczagyerek fejében keres, nagy becsületben tartják, bizvást megbocsáthatunk a mi balladánknak, midőn ez azon vonást nem ok nélkül, hanem bizonyos bizalmas viszony jellemzésére használja, mely előzménye vagy következménye egy bizalmasabbnak, melynek csak gondolatára is összeborzad Molnár Anna és sírni kezd. Sokkal alaposabb vád lehetne az, hogy Ajgó Mártonnak a fára mászása nincs indokolva. E vád valóban igaz, pedig talán nem lett volna bajos megtalálni a legegyszerűbb és legtermészetesebb indokot. Az ily fogyatkozás egyébiránt néha a legszebb mondákat sem kiméli s minden népköltészettel közös; mert a mondák sorsa sajátszerű, tulajdonkép a szájról-szájra adás dolgozza föl, alkotja össze őket, egyik teljes egészszé domborodik ki, a másik az alakulás bizonyos fokán marad,

a harmadikból kikopik egy rész, a negyedikhez oly toldások ragadnak, melyek egészen megzavarják. Azonban balladánk e nem nagy fogyatkozását elég gazdagon kárpótolja a nyelv és előadás ereje. Sehol egyetlen henye jelző s a kifejezések szabatossága, festőisége egymással versenyeznek. A cselekvény töredékes sebességgel halad előre s mindenütt összhangzik vele a nyelv. Oly egyöntetű az egész, hogy egyetlen sor kitörlése megbénítná vagy a hangulatot, vagy az indokolást, vagy magát a cselekményt. Nem mindennapi tökély, még híres költeményeinkben sem találjuk meg mindig. Például Garay Kontjában e versszak:

Nem úgy király, kiált a hős,
S megrázza ősz fejét,
Vélnéd, egy erdő rengeti
Hatalmas üstökét.

kimaradhatna a nélkül, hogy az egész bármiben csonkulást szenvedjen, sőt az erdő hatalmas üstöke ízetlen hasonlatának kitörlésével még más tekintetben is nyerne e költemény.

Molnár Anna balladájához a széptani becsen kívül még más érdek is csatlakozik. Úgy látszik, hogy egyike legrégibb népballadáinknak. Ezt nemcsak azon körülmény sejteti, hogy az angol posztó-dolmányos Ajgó Márton alkalmasint valami kóbor vitéz, szabad hajdú lehetett nemzeti fejedelmeink vagy talán épen a királyok idejéből, hanem a ballada külalakja is, mely csak néhol és esetleg rímes s kevésbbé oszlik versszakokra, mint népkölteményeink bármelyike. Már Erdélyi János megjegyezte a királyfi, Oláh Gerő, Szép Ilona czímű rímetlen népkölteményeink-

ről, hogy alkalmasint a legrégiebbek közé tartoznak, de ő ezt inkább tartalmukból következtette, mint külalakjukról. Arany János tovább ment. Ő a magyar nemzeti versidomról írt értekezésében népköltészetünk, közmondásaink és régibb irodalmunk alapján azon elméletet állította fel, hogy költészetünk eredetileg csak a rhythmus báját ismerte s minden afféle, mint rím és mérték, csak esetleges lehetett s ha netalán megérzette is a magyar fül a sorok végeinek történetes összhangzását, a fődolog a rhythmus, nem a rím lévén, ez utóbbit könnyen nélkülözte. Szerinte e rhythmust főleg két tényező alkotta, részint a gondolatok olynemű csoportulása, minőt a héber költészetben is tapasztalhatni, részint az ütem egyik tagjának hangsúlyos kiemelése, melyet néha alliteratio is élesített. E nézet helyessége mellett bizonyít a mi balladánk is. Ebben nincs sem rím, sem strofa-szerkezet, mégis oly kedvesen zeng fülünkbe, sokkal kedvesebben, mint sok rímelt és mértékes költemény. Az ősmagyar rhythmus zöngelme hangzik ki belőle, még pedig oly szabatosan, hogy csak egyetlen sort találhatni az egészben, mely kissé bágyadtabb:

mert *épen dl* | ló dél vagyon.

A többiben nemcsak kellően van kiemelve minden ütem, hanem a hangsúly az ütemnek nagyrészt első szótagjára esik; például:

*El*indula	*Ajg*ó Márton
*Hossz*u útra,	*ren*getegre,
*Meg*találta	*Mol*nár Annát.

Ez utóbbi sorban egyszersmind alliteratio is hangzik, valamint alább a következő helyeken:

*K*aron ülő *k*icsi fiam.
*Mé*rt sírsz, *m*ért sírsz *M*olnár Anna.

Azonban ősrhythmusunkra nézve azon költemények, melyeket mindjárt fel fogok olvasni, még e balladánál is erősebb bizonyítékok. Ezek nemcsak hogy rímtelenek és erősen hangsúlyozottak, hanem egyszersmind még tisztábban mutathatják a gondolatok bizonyos szabályos csoportulását, mely most párhuzamos, majd ellentétes, itt összerakó, ott vegyes módokon nyilatkozik s melyet kiválón a gondolat rhythmusának szoktak nevezni.

E költemények itt következnek:

„Boriska, Boriska szép lyányodért jöttünk,
Törökök kezébe szép lányodat add ki!"
„Állj fel lyányom, állj fel, állj fel a kőpadra,
Nézz ki az ablakon, mit látsz-e alatta".[1]
„Három üveghintót, kilencz aranyzászlót.
Hát nem volt-e kendnek egy darab kenyere,
Egy darab kenyere, egy pohárnyi bora,
Hogy ne adjon engem törökök kezébe."

Kimegyen a kertbe, leborúl a gyepre,
Zokogva kiáltja: „Virágim, virágim,
Tőbül hervadjatok, földig száradjatok,
Hadd lássa meg minden, hogy engem gyászoltok!"
Bemegyen a házba, leborúl az ágyba,
Zokogva kiáltja: „Gunyáim, gunyáim[2]
Szegről lehulljatok, földön rothadjatok,
Hadd lássa mostohám, hogy engem gyászoltok!"
(Gyalu.)

Tudtomra e néprománczon kívül még csak egy van, a Vitéz Oláh Gerő dala, mely a török időből

[1] E helyett: látsz-e valamit alatta. Összehuzás és inversio egyszersmind.
[2] Ruháim.

maradt reánk, mert Kádár István hosszú énekét alig tarthatjuk tisztán népi eredetűnek, a Szilágyi és Hajmási históriája pedig még kérdés alatt van, vajon fordítás-e vagy eredeti. Csodálatos, hogy a török uralom, kétszázados véres küzdelmünk, mely annyira közvetlen és súlyosan hatott népünkre s annyi szomorú, de költőileg érdekes esemény szülőanyja volt, oly kevés nyomot hagyott népköltészetünkben. Az arabok, e szintén mohamedán nép, mi más hatással voltak a spanyol népköltészetre. Egészen megtermékenyítették; a legszebb spanyol románczok ez időből valók. Vajon az arab és török műveltség közötti különbségben rejlik-e ennek oka, vagy népköltészetünkben, melynek kedvencz formája mindig inkább a lyra volt, mint az epikai nem, vagy épen azt kell-e hinnünk, hogy azon másfél század alatt, mióta hazánk felszabadult a török iga alól, ilynemű balladáink lassan-lassan elvesztek? Bármi legyen az ok, e kis költeményt épen e körülmények teszik becsessé. E mellett a kertbe rohanás, az ágyra borulás, mily jól festi a hárembe hurczolt ártatlan leány fájdalmát. Még utoljára látni kívánja a helyet, hol annyi szép órát töltött, hol virágokat ültetett, talán bokrétának kedvese számára, hol ezután hervadni fog minden, mint ő. Még utoljára leborul ágyára, a tiszta, szűzi ágyra, honnan most örökre kiragadják; ott függenek ruhái, melyeket többé nem viselhet, de a melyek porba hullva, rothadva is, isten és ember előtt vádolni fogják mostoháját. Felkiáltásában: virágim hervadjatok, ruháim szegről lehulljatok, az ártatlan kedély fájdalma, búcsúja, átka olvad össze. Mily megindító rajz, s mily egyszerű eszközök! Néhány közönséges szó, illő helyen alkalmazva, mily

költőien fejezheti ki az érzést s mi kár, hogy műköltészetünk ily esetekben rendesen szónoklathoz vagy reflexióhoz folyamodik és rendesen a kritika tapsai közt.

A harmadik költemény egy zsivány nejének panasza:

«Eleget könyörgék apámnak, anyámnak,
Hogy ne adjon engem nagy hideg havasra,
Nagy hideg havasra, nagy hegyi zsiványnak!
Most is oda vagyon keresztúton állni,
Egy-két árva pénzért lelkét elveszteni;
Meguntam már azt is jó reggel fölkelni,
Jó reggel fölkelni, folyóvízre menni,
Folyó vízre menni, véres ruhát mosni.»

«Mért sírtál, mért sírtál gyönge szép menyecske?»
«Nem sírtam, nem sírtam, konyhán bíbelődtem,
Cserefának füstje húzta ki a könnyem.»

(Udvarhelyszék.)

Ebben is a női kedély rajzát vesszük. E három költemény valóban becsületére válik szegény, lenézett népköltészetünknek. Mindenik a női szív legszentebb érzéseivel foglalkozik és leggyöngédebb oldalról. Egyik az anyai szeretetet dicsőíti, a másik a szűzi szemérmet rajzolja, a harmadik a szerencsétlen feleség önmegtagadása iránt ébreszt részvétet. E szép nőt kényszerítve adták férjhez, «nagy hideg havasra», mely a székelységen, kivált nyáron, olynemű szerepet játszik, mint a magyarországi alföldön a tanyai, a pusztai élet. E mellett mennyi oka van gyűlölni férjét, ki zsivány és gyilkos. A havasi kunyhó magányában égnek földnek panaszolja fájdalmát, de midőn a vándor közeleg, elhallgat, midőn a vándor kérdi, miért sírt, a konyhafüst-

tel mentegeti magát. Hű marad esküjéhez, nem lehet férje árulója, önmegtagadással hordozza keresztjét s ha van valaki, ki férjét még visszatarthatja a bűntől, egyedül ő az. Íme népünk világnézlete, mely a családi kapcsot mindennél erősebbnek tartja, íme a vallás és erkölcs parancsolatja úgy alkalmazva, mintha ellenkeznék a társadalmi fogalmakkal, holott csak látszólag ellenkezik. Mivé válnék az oly társadalom, hol a nő férjét, a fiú atyját, a testvér testvérét, erkölcsi botrány nélkül vádolhatná be? A jó, a mi ily tettekből származnék, távolról sem érne fel azon rosszal, mit előbb-utóbb okvetlen maga után vonna. Az erkölcsök elvadulására vezetne, széttépné a családi kötelékeket, kioltana minden kegyeletet s azon veszélyes elvet emelné a szív örök törvényévé, hogy a czél megszenteli az eszközt. Brutus, ki képes volt gyermekére halálos itéletet mondani, a kegyetlenségig erős lelket tanusított, római erényt követett el, de bizonyára sem tisztán emberit, sem keresztyénit. Egy Brutusokból álló társadalom nem sokáig tarthatná fenn magát. Aztán nem elég-e az ily körülmények közé esett szerencsétlennek önkínja, egy egészen feldúlt élet keresztje? Azt kívánjuk-e, hogy családja gyalázatát saját gyalázatával is tetézze? Elitélhetjük-e mint valóságos bűntársat, vagy orgazdát? Bizonyára nem. Itéletünket enyhítni fogja az emberiség erkölcsi érdeke. A társadalom tartozik ugyan védeni magát s könyörtelenűl végrehajtani mindent, mit jóllétére szükségesnek hisz, de tagjaitól nem kívánhat az erény nevében bűnt.

A negyedik költemény, úgy látszik, töredék, talán egy hosszabb ballada töredéke:

Anyám, édes anyám, mikor engem szültél,
Szültél volna követ, nem leánygyermeket;
Mikor fürösztöttél gyönge-meleg vízbe,
Fürösztöttél volna buzgó-forró vízbe;
Mikor bepólálltál gyönge gyolcs ruhába,
Pólálltál volna be halotti ruhába;
Mikor lefektettél gyantáros* bölcsőbe,
Fektettél volna a sötét hideg földbe.
Sírjál anyám, sírjál, míg előtted vagyok,
Azután ne sirass, ha útnak indulok.
Megsiratnak engem az erdei vadak,
El is énekelnek az égi madarak!

Az átok népünknél meglehetős nagy szerepet játszik, nemcsak meséiben, hol a vezeklést és bűnhődést látszik jelképezni, hanem dalaiban, balladáiban is, hol inkább a bosszú és fájdalom költői kifejezése, természetesen azon hit alapján, hogy isten az *igazságos* átkot meg szokta hallgatni, mert már bölcs Salamon tanítja Példabeszédeiben (26 r. 2.): «Miképen a madár elmegyen és a fecske elröpül: azonképen az *ok nélkül való* átok nem száll az emberre.» Erdélyi gyüjteményében sokszor fordul elő az átkozódás. A szerető nem egyszer átkozza meg hűtlen kedvesét; a Fehér Anna borzasztó és költői átka a legszebben fejezi be ez egyik legszebb balladánkat s mintegy a költői igazságszolgáltatást helyettesíti. Népünk a közbeszédben is, ha valamit nagyon erősíteni akar, mindjárt azt mondja: verjen meg engem az isten, ha nem úgy van, száradjon el a kezem, ha ezt tettem. A haldokló szintén átok alatt teszi véghagyakozását. Azonban e balladatöredékben előforduló átok kissé elüt népköltészetünk szokott átkozódásától. A szerencsétlen leány nem erősíteni

* Fénymázos, bizonyos gyantanemű festékmáza.

akar valamit, nem hagyakozik átok alatt, nem mást átkoz meg, hanem önmagát, születését. Nem emlékszem, hogy ilynemű átok eddigi népköltészi gyüjteményeinkben előfordúlt volna. Úgy látszik, hogy ez a legnagyobb kétségbeesés kifejezése némi leplezett vonatkozással bűnben való születésünkre. A legsötétebb búskomorság vonúl végig az egész töredéken. Az átkozódásban kifáradt leány mintegy enyhülni akar, anyja könnyeiért esdeklik, mondván: sírjál anyám sírjál, míg előtted vagyok, de csakhamar utána veti: azután ne sirass, ha útnak indulok, mintha érdemetlen volna könnyeire, mintha nem érdemelne mást, mint a vadállatok közt pusztulni el, temetetlen, meg nem siratva. Mi jól illik e sivár képhez ama borzasztó átok, mint villám a sötét éjhez, melyet megvilágít s melybe elvesz.

Egyébiránt, hogy népköltészetünk ez átkozódó vonása mennyiben a pogány-magyar, mennyiben a keresztyén hagyományok eredménye; továbbá, hogy mennyiben van igaza Ipolyinak, ki Anonymus és a Székely krónika azon soraiban, hol a vérszerződést megszegőkre kimondott átokról van szó, mythosszerű értelmet talál: annak eldöntését nálamnál avatottabbakra bízom. Annyit azonban meglehetősen bizonyosnak hiszek, hogy az e töredékben előforduló önátkozódás ó-testamentomi eredetű. A magyar birodalomnak alig van vallásosabb vidéke, mint Székelyföld. A katholikus, kálvinista, unitárius, székely egyaránt buzgó, néha a rajongásig. Világi dalok helyett olykor a mezőn is zsoltárokat énekelnek. Ritkán káromkodnak, esküsznek, közmondásuk is azt tartja: «két bizony fölér egy isten úgy segéljen.» Gyermekeiket majd mindig bibliai névre keresztelte-

tik. Mózes, Áron, Dávid, Ezsaiás, Efraim, Éva, Eszter, Sára gyakran előforduló nevek nálok. A kálvinisták és unitáriusok beszédmódján bizonyos puritánszerűség vehető észre. A szombatosok lappangó felekezete csaknem napjainkig fenn tudta magát tartani közöttük. Ezek, a mint tudjuk, vasárnap helyett a szombatot ünnepelték és sok más ó-testamentomi szokást ujítottak meg. Az önátkozódás alkalmasint az ó-testamentomi írókból ment át a székely népköltészetbe. Jób szintén megátkozza születését: (3 r. 3. v.) Elveszszen az a nap, melyen én születtem, az északa is, melyen azt mondották: férfigyermek fogantatott. (12. v.). Miért tartottak térdeken és miért adtak csecset, hogy szophatnám, mert most a földben fekünném és nyugalmam volna nekem. Hasonlókép Jeremiásnál (20. r. 14. v.): Átkozott legyen a nap, melyen születtem volt; a nap, melyen az én anyám szült, ne legyen áldott! stb.

Az ötödik költeményt egy csonka énekgyüjteményből írtam ki, melyet, úgy látszik, a múlt század közepe táján írhatott össze valamely diák, s melylyel visai lelkész Kovács Zsigmond úr volt szíves megajándékozni. Alkalmasint a nép ajkáról került e gyüjteménybe, mert két végső sora Kriza gyüjteményében is megtalálható egy, bár különböző tartalmú, székely népdal végén:

Kimenék én sík mezőbe sétálni,
Megunám én sík mezőbe sélálni,
Bemenék én kőkertembe nyugodni,
Nyugotomban el találék alunni.
Oda jöve fülemile kis madár;
Hoza nekem körme között czédulát,
Benne látám szerelemnek szándékját.

Megárada a folyóvíz — hajlandó.
Közte vagyon két szép porond — illendő.
Reá szálla két szép páva — hajlandó.
Egyik páva (N. N.) — illendő.
Másik páva (N. N.) — hajlandó.
Adjon isten egy kis esőt — illendő.
Mossa össze mind a kettőt — hajlandó.

A ziláltság e költeményben csak látszólagos, az enyelgő álom szeszélyes hangulatát akarja kifejezni, s megvan a maga értelme. A szerelmes s talán házasulni akaró ifjú sétál a mezőben, aztán megnyugszik s elszenderül. Álmában a fülemile czédulát hoz neki, melyben az van írva, hogy a kiáradt vízben két porond szigetecske alakult, melyre két páva szállott, egyik ő, a másik kedvese. A hajlandó és illendő szavak hajlandóságukat s egymáshoz illőségöket jelentik, az eső pedig a házasság istenáldását.

A hatodik költemény egy rab ifjú panasza:

Nehol kerekedik egy fekete felleg,
Nehol száll, nehol száll egy fekete holló!
Szállj le holló, szállj le, se nem igen messze,
Se nem igen közel — két száz mértföldnyire,
Izenjek apámnak és édes anyámnak,
Jegybeli mátkámnak.

Repülj udvarára, szállj az ablakára,
Ha kérdi hogy vagyok, mondjad, hogy rab vagyok,
Király udvarában térdig vasban vagyok.
Megunta két lábam már a követ nyomni,
Megunta két kezem már a lánczot húzni,
Megunta két fülem tenger mormogását.
Vad galamb zúgását.

Megitatták velem a keserű pohárt,
Elém terítettek fekete gyászruhát;
Adta volna isten, ne láttalak volna,

Híredet, porodat ne hallottam volna!
Istenem, istenem, de megvertél engem,
Szerencsétlen társsal, holtig való gyászszal,
Holtig való gyászszal!

Kit mindig szerettem, jaj be távol estem,
Kit mindig gyűlöltem, annak rabja lettem.
Szabad a madárnak ágról-ágra szállni,
Csak nekem nem szabad violámhoz járni,
Violámhoz járni.

(Marosszék).

A csángó dalok közt (Erdélyi I. kötet) egy pár oly töredéket találunk, melyek e költeménynyel igen közel rokonságot sejtetnek. A 415. dal két végső versszaka:

Vidd el fecske, vidd el az én levelemet
Apámhoz anyámhoz sz ez én kedveszemhez.
Ülj fenyű fájára, szállj ez ablakára
Sz ez én édeszemnek tedd ez asztalára.

Jól tudom megkérdik, hogy vagyok, mint vagyok,
Tudjad megmondani, tatár rabja vagyok,
Tatár rabja vagyok, térdgyig vaszba vagyok,
Kezemen, lábamon vasz zurgot zurgatok.

továbbá a 433-ik dal:

Vidd el madár, vidd el
Vidd el levelemet,
De nem igen messze,
Csak a tenger mellé.

Apámnak, anyámnak,
Tedd ez ablakjára;
Ablakjáról vedd el
Tedd ez asztalára.

Tudom mindjárt kérdik,
Hogy vagyok, mint vagyok,
Tudjad megmondani,
Tatár rabja vagyok,
Földig vaszban vagyok.

Aztán e töredék:

Mert én úgy meguntam
Karcsú derekamon rabszíjat viselni,
Kezemen, lábamon vaszakat zörgetni.

Mind olyanok, hogy majdnem dalunk variansainak lehet nevezni. Mind a csángó, mind a székely népdal alkalmasint egy tőnek virági, annyival inkább, mert a székely folytonos közlekedésben van Moldva- és Oláhországgal. Azonban a székely népdal költőibb és sokkal mélyebb fájdalmat fejez ki. Itt a rab ifjú egyenesen a hollót szólítja meg, a néphagyományok e baljóslatú madarát; erős színekkel festi szenvedéseit s végül a szeretet és gyűlölség kínjában kiált fel. Valóságos művészi versszak, melyet alig lehetne jobban megírni. Általában az egész legszebb költeményeink közé tartozik s régiségére nézve legalább egy pár százados. Mind tartalma, mind formája ezt látszik bizonyítani. Nem valószínűtlen, hogy tatár és király rabsága csak később cserélték fel egymást. Szokott jelenség a népköltészetben, hogy valamely dal a körülmények szerint változik s régi gondolatok új tárgyakhoz alkalmazkodnak.*

Azonban ideje visszatérnünk oda, honnan kiindul-

* Erdélyi gyűjteményében (II. szám) a hat sorból álló 200-ik dal szintén variens. Itt már a fecske és madár helyett holló áll s a tatár rabságot török váltja fel. Debreczenből van beküldve s így könnyen kerülhetett Erdélyből.

tunk. Vizsgáljuk már e költeményekben a gondolatok azon szabályos csoportulását, melyet a gondolat rhythmusának neveznek. Először is az *összerakó* mód az, mely bennök legtöbbször s legtöbb változatban fordul elő és ha nem csalódom, talán összes népköltészetünkben is. A mint tudjuk, az összerakó mód az, midőn a rokoneszmék sorozásában némi haladványt (progressio) vehetni észre, vagy pedig ugyanazon gondolatot kiegészítő toldalékkal ismételjük. E rhythmust érezte ki Erdélyi a «Meghalok Csurgóért» kezdetű dalban, e rhythmusra mutatott Arany a Zrinyiász első énekének második versszakában, e rhythmus hangzik felénk e költemények számos helyein. Ilyen kivált gyűjteményem e dala:

Verje meg az isten
Szeretőmnek *házát*,
Nem is épen *házát*
A benne *lakóját*,
Azt sem *mindegyiket*,
Csupán az *egyiket:*
Az *ő édes apját*,
Mért húzta el tőlem
A kisebbik *fiát*.
Ha neki *fia* volt,
Nekem *szeretőm* volt,
Ha neki *kedves* volt,
Nekem *kedvesebb* volt.

Ilyenek továbbá e következő helyek:

Vagyon nekem *csendes házam*,
Csendes uram, *jámbor uram*,
Karon ülő *kicsi fiam*.

Hogy ne adjon engem *nagy hideg havasra*,
Nagy hideg havasra, *nagy hegyi zsiványnak*.

Meguntam már azt is *jó reggel felkelni,*
Jó reggel felkelni, *folyó vízre menni,*
Folyó vízre menni, *véres ruhát mosni.*

Figyelemreméltó, hogy az ismétlés a sornak mindig első ütemét képezi, a haladvány pedig másodikát. Maga a gondolat, az érzés oszlik egymásnak megfelelő tagokra s a belső a külsővel csaknem azonítja magát. A haladvány is inkább subjectiv, mint objectiv; a lélekállapotból, a helyzetből foly. Molnár Annának első a házi békesség, azután férje szerelme, legbecsesebb gyermeke. A zsivány neje megunta jó reggel fölkelni, fázik a folyóvízre menni és borzad véres ruhát mosni.

Néha a gondolat haladványa az időével egyesül s a haladvány utolsó foka egyszersmind ismétlődik, mi aztán még élesebb rhythmust hangoztat. Példa rá egy alább felolvasandó költeményből e következő hely:

Először megütik, *leesett a hidra.*
Másodszor megütik, *elállott a szava.*
Harmadszor megütik, *véres volt a foka,*
A kis balta foka.

Az összerakó módnak még két sajátságos változatát kell fölemlítenem. Egyik egy kis búcsúdalban jön elő, mely szintén gyűjteményemből való:

Szőlőszem a mennyi vagyon ősszel szüretkor,
S a mennyi szép *buzafőszál* víg aratáskor,
Valamennyi *égi harmat* nap feljöttekor:
Annyi áldás szálljon reád szivem mindenkor!

Mennyi *csillag* vagyon szivem égen éjtszaka,
És a mennyi *fövényt* tart a tengernek partja,
Valamennyi *vízcsepp* zajlik tenger habjába:
Annyi áldás szálljon reád, szivem kivánja!

Itt a gondolatok csak annyiban rokonok, a mennyiben mindenik hasonlat egy és ugyanazon gondolat kifejezésére vonatkozik. Azonban mindenik hasonlat egy-egy haladványi fokot képez. A szőlőszemnél több a búzafő, a búzafőnél a harmatcsepp, a csillagnál a fövényszem, a fövényszemnél a vízcsepp. Az ismétlés itt nem a haladvány alkatrésze. Függetlenül áll és a versszakok végén. A *mennyi* és *valamennyi* szavak is szintén szabályosan sorakoznak egymás után. A gondolat rhythmusának ez alkatrészei és a sormetszet teszik tulajdonkép hangzatossá e költeményt s nem rossz rímei.

A másik változat egy már felolvasott költeménynek e következő helye:

Kimenék én *sík mezőbe sétálni,*
Megunám én *sík mezőben sétálni,*
Bemenék én kőkertembe *nyugodni,*
Nyugotomban el találék alunni.

Itt a haladvány az ismétlésnek egy egészen más nemével van kapcsolatban. A két első sorban a haladványnak második foka nem az ismétlésből emelkedik ki, sőt éppen utána van vetve, a két utolsó sorban a negyedik fok már az ismétlésből alakul, úgy hogy e négy sor formailag egymással szembe tett egészet képez.

A gondolat rhythmusának *ellentétes* módjára is van példánk, midőn tudniillik a vers elő- és utórésze ellentétes gondolatot fejez ki, mint:

Kit mindig *szerettem*, jaj be *távol estem.*
Kit mindig *gyűlöltem*, annak *rabja lettem,*
Szabad a madárnak *ágról ágra szállni,*
Csak nekem *nem szabad violámhoz járni.*

Ennek is megvannak a maga változatai. Egyik a szebbek közül az, ha a vers második része egészen azt ismétli, a mi az elsőben van s csak egyetlen szót változtat, mely aztán már magában ellentétet képez. Ilyen gyűjteményem egyik romántz-töredéke:

«Csináltatsz-e rózsám *diófa* koporsót?»
«Csináltatok rózsám *márványkő* koporsót.»
«Betakarsz-e rózsám valami *rossz gyolcscsal?*»
«Betakarlak rózsám *anglia posztóval.*»
«Leszegzesz-e rózsám valami *rossz szeggel?*»
«Leszegezlek rózsám *aranyfejű szeggel*»,
«Kikisérsz-e rózsám a *templomajtóig?*»
«Kikisérlek rózsám *örökös házadig.*»
(Gyalu.)

Ama szerencsétlen leány átkában az ellentét haladványnyal párosul:

Mikor *fürösztöttél gyönge meleg* vízbe,
Fürösztöttél volna *buzgó forró* vízbe;
Mikor *bepóláltál gyönge gyolcs ruhába,*
Póláltál volna be *halotti ruhába;*
Mikor *lefektettél gyantáros bölcsőbe,*
Fektettél volna le *sötét hideg földbe.*

Lássuk most már a *párhuzamos* módot, mely a héber költészetet annyira jellemzi. Itt a vers elő- és utórészét ugyanazon gondolatnak más szókkal ismétlése alkotja. A török időbeli románcz kezdete ilyen:

Boriska, Boriska *szép lyányodért jöttünk,*
Törökök kezébe *szép lyányodat add ki.*

Sőt a többi részben is e rhythmus érezhető, néhol haladványnyal vegyülve. Egy másik, mindjárt felolvasandó költeményben szintén párhuzamos e hely:

Vérem a vérével *egy patakot mosson,*
Testem a testével *egy sírba nyugodjon.*

E mód a mi népköltészetünkben néhol bizonyos refrainszerűséggel párosul s rendesen a versszakot végzi. Például:

Istenem, istenem, de megvertél engem
Szerencsétlen társsal, holtig való gyászszal,
Holtig való gyászszal.

Harmadszor megütik, *véres lett a foka,*
A kis balta foka.

Mért levél, mért levél *másnak hites társa,*
Szivemnek gyilkosa.

A végsor mindig ismétli a másiknak felét, néha változtatás nélkül, de néha más szavakkal, bár ugyanazt. Vajon nem ez-e az eredeti magyar refrain?

Ime uraim! e népköltemények fontossága nemzeti rhythmusunk legnevezetesebb kérdéseire nézve. E mellett nekem úgy tetszik, mintha rajtok, ha nem is eddig egészen ismeretlen, de valami olynemű színezet ömlenék el, mely népköltési gyűjteményeinkben szokatlan, ritka: bizonyos naiv képzelem, mély kedélyesség, régies erély. S ne örvendjek-e, midőn még azt is hozzátehetem, hogy egy pár oly költemény is van kezeim közt, melyek a Tisza partjairól vándoroltak bérczeink közé s itt szájról-szájra adva sokkal szebbekké váltak.

Itt következnek:

«Kerek udvar, kicsi ház,
Édes rózsám mit csinálsz?»
«Tyukot főzök, turbolyát,
Szeretőmnek vacsorát.»

«Kerek udvar, kicsi ház,
Hej angyalom mit csinálsz?»
«Csinosítom magamat,
Várom a galambomat.»

«Kerek udvar, kicsi ház,
Édes rózsám mit csinálsz?»
«Virágomat öntözöm,
Koszorúnak kötözöm.»

«Ne főzz turbolyát, tyukót,
Ne csinosítsd magadot,
Virágidat ne öntözd,
Koszorúnak se kötözd.

Iszonyú volt a csata,
Három legény jött haza;
Vőlegényed a mezőn,
Ott maradt a temetőn.»

«Légy átkozott hírmadár,
A ki ily rossz hírt hozál,
Jó anyám hol koporsóm,
Add ide szemtakaróm!»

(Marosszék.)

Este van, este van, hatot üt az óra,
Minden asszony, leány készül a fonóba;
Szegény Szőcs Marcsa is elindul magába,
Először megütik, leesett a hídra,
Másodszor megütik, elállott a szava,
Harmadszor megütik, véres volt a foka,
A kis balta foka.

«Kérlek rózsám, kérlek, kérlek az egekre
Egy-két szavaimat vedd be a füledbe:
Szerelmes szivemnek gyémántos Marisa
Mért levél, mért levél másnak hites társa,
Szivemnek gyilkosa?»

Zilahi Pistának nem kell a bokréta,
Szegény Szőcs Marcsának ő volt a gyilkosa.
«Vérem a vérével egy patakot mosson,
Testem a testével egy sírban nyugodjon,
Egy sírban nyugodjon!»

A torjai rétet körülfogta a köd,
Pistára, Marcsára most húzzák a földöt,
Fötűl való fája ki vagyon rovázva,
Fekete pántlika van reá csukrozva,
Szépen rá csukrozva.

A torjai templom körül van árkolva,
Két szál szép rozmarin van belé plántálva,
Öntözzétek lyányok, hogy el ne hervadjon,
Szeretőtök szíve meg ne háborodjon,
Meg ne háborodjon!

(Háromszék.)

Mindkettő megvan az Erdélyi gyűjteményében; az első ott négy sorból álló dal: «Kicsiny falu, fehér ház» kezdettel (II. k. 289. d.), itt szép kis romámczczá kerekedett ki, alkalmasint az 1848—49-iki viharos időkben. A másik ott is (II. k. 181. d.) románcz, de homályos, indokolatlan, báj nélküli, itt csaknem művészi egész. Amaz Szűcs Marcsa halála okát alig sejteti; a haldoklóval száraz morált mondat el, meglehetős prózai módon. Emebben a szerető felkiáltásai leleplezik az indokot; a morál igen költőien a sírra ültetett rozmarinról szólal hozzánk, melyet folyvást öntözni kell, mely folyvást emlékeztetni fogja a falu ifjúságát e gyászesetre s inteni, hogy óvják szivöket a háborodástól.

Még három költeményt olvasok föl, melyek ha talán széptani becsre nézve nem is vetekedhetnek a már felolvasottakkal, de egy vagy más tekintetben érdekesek.

«Jó estét édesem, micsa* búd• érkezett,
Talán a vacsoráď nem igen jól esett?
Hoztam egy kulacs bort, igyál egy keveset.»
«Idd meg a borodat, idd meg azt te magad,
Hogyha nem sajnáltad szép leányságomat.
Hej pártám, hej pártám, drága szűz koronám,
Hej pártám, hej pártám, drága gyöngyös pártám!»
«Ne sajnáld pártádat, mert mást kötök neked».
«Éjjel nappal kössed, már leány nem leszek.»
«Szerettelek rózsám, a míg megcsaltalak,
De már a jó isten viselje gondodat.»
«Verjen meg az isten annyiszor egy héten,
A hány csillag vagyon este a kék égen.»

(Kalotaszeg.)

«Tamás Rózsi mit gondoltál,
Mikor agyagért indultál?»
«Én egyebet nem gondoltam,
Szerencsétlen úton jártam,
Letörött a föld fölöttem,
Elnyelt engem, elnyelt engem.

Jó Tamásné édes anyám,
Édes jó nevelő dajkám,
Felneveltél örömödre,
De nem értél semmit véle.»

«Tamás Imre nyisd kapudat,
Halva hozzák a hugodat,
Vidd is ki az asztalodat,
Csinálj nyújtóztató padot.»

«Édes lyányom szólj csak egyet!»
«Édes anyám nem szólhatok.»
«Édes hugom szólj csak egyet!»
«Édes bátyám nem szólhatok,
Három szilvafa közt vagyok,
Három papnak könyörgése
Sem hoz többé az életre.»

* Micsoda.

Jókus Mihály földje végén
Buzog a vér, a föld színén,
Ha kérdik, hogy miféle vér,
Mondjátok, hogy ártatlan vér.

(Kide.)

Utközben ül egy szép leány,
Pihenve a fa árnyékán.
Olyan szelid kökény szeme,
Rózsánál is több kelleme.
Hova hova te szép leány?
Oh én szegeny jobb sors után!

Az úrfi mond: jer én hozzám,
Van énnékem selyem párnám,
Pihenj kertem hivességén,
Szellőtől is megóvlak én.
De a lyány csak hallgat, hallgat,
Az édes szó reá nem hat.

A gróf így szól: «Jer én hozzám
Vagyon nekem nagy palotám,
Vannak benne tükrös szobák.
Számodra száz arany ruhák.»
De a lyány csak hallgat, hallgat,
A büszke szó reá nem hat.

A herczeg mond: «Jer én hozzám,
Vagyon nekem ezer szolgám,
Főhajtva mind neked hódol,
S rubint széken kezet csókol.»
De a lyány csak hallgat, hallgat,
A méltóság reá nem hat.

Mond a legény: «Édes rózsám,
Nincs aranyom, sem palotám,
De van szívem, mely tégedet
Minden sorsban híven szeret.»
Utközben nincs már a leány,
Hanem a szép legény karján.

(Aranyosszék.)

Az első költemény csinos románcz. Az elcsábított lány és hűtelen szerető a népköltészet régi és mindennapi tárgya, azonban itt némi új formában van adva. A párbeszéd éles ellentétben fejezi ki a lány fájdalmát és a csábító közönyét. A csábító eleinte még egy kis részvétet érez, azonban ez csak a lány fájdalmát idézi föl; minél inkább emelkedik itt a fájdalom, annál inkább száll ott a részvét, végre aztán a teljes közönyre kitörő átok felel.

A második költeményre úgy látszik valami esemény adhatott alkalmat. Ha jól emlékszem nem rég, Kalotaszegen is történt ilyszerű hegyomlás. A közrészvét hamar dallá alakíthatta e szomorú esetet s a néphit könnyen felruházhatta régi hagyományával. A sírból felbuzgó vér hagyománya érdekes adat. Ipolyi (Magyar mythologia 364 lap) a világból kimúlt lélek megjelenésére vagy visszaható erejére vonatkozó jelekről értekezvén, népmeséinkből és történeti hagyományainkból számos oly helyet idéz, melyek szerint az ártatlanul megölt ember kifecscsent vére letörülhetlen és sebei még a sírban is vérzenek, de a csak véletlen, bár erőszakosan kimúltakról nem tesz említést. E románcz szerint az ilyenekről is ugyanazt tartja a néphit s így az ártatlanul kiomlott vér, úgy látszik, szélesebb körű fogalom s épen úgy illik a meggyilkoltakra, mint az erőszakosan meghaltakra. A halott megszólalása is figyelemre méltó. Vajjon mythosi nyom van-e benne, vagy csak erős kifejezése az anya és testvér fájdalmának, kik kedveseiket halva is beszélni vélik? Mindenesetre költői becsű. A «Három szilvafa közt vagyok» sort nem értem. Úgy hiszem,

hogy sem a nyújtóztató pad, sem a koporsó fájával ki nem magyarázható.

A harmadik költemény aligha tisztán népi eredetű. Tárgya ugyan népies, sőt az Erdélyi gyűjteményében (I. k. 85. d.) van is egy ehez hasonló, midőn a gavallér tallérral kínálja a leányt, a mészáros gyűrűvel, a csizmadia piros csizmával stb., de a leány mindeniket visszautasítja s Barna Bandi neje lesz, ki galambcsókját ajánlja. Azonban a kidolgozásban több része van a reflexiónak, mint a naiv önkénytességnek. Egyébiránt nem hiszem, hogy az irodalomból ment volna át a néphez. Legalább nem tudom, hogy híresebb vagy kevésbbé híres költőink valamelyike ily tartalmú költeményt írt volna. Alkalmasint valamelyik iskolamester dolgozta népének után, vagy írta irodalmi reminiscentiákból s így szállott a nép ajkára. Különben nem lehetetlen a harmadik eset is: keletkezhetett magából a népből is, de bizonyára az újabb időben és irodalmi befolyások alatt.

Azonban elég. Nem fárasztom tovább, uraim! önök türelmét töredékes s inkább figyelemgerjesztő, mint szorosan szaktudományi jegyzeteimmel. Nagyon meg volnék jutalmazva, ha képes lettem volna bármi kis részben erősítni önbizalmunkat, ingert és részvétet gerjesztve, habár csak egy hazámfiában is, néphagyományaink gyűjtése iránt. Fáradságunk bizonyára nem lesz sikertelen. Ha az én kisded gyüjteményem, melyet leginkább tanítványaim, közöttük Varga László buzgalmának köszönök, nehány hónap alatt is ennyi szépet bir felmutatni; ha egy székely kocsistól és gyalui szolgálótól itt a városon elfoglaltságaim közepett is egy ily becses adalékot nyer-

hettem: mennyivel többet tehetnek azok, kik falun laknak s az idő és körülmények nagyobb kedvezésével dicsekedhetnek. És miután nekem jutott a szerencse néphagyományaink ügyében a Muzeum-egylet kebelében először szót emelni, legyen szabad egyszersmind kérnem a tisztelt választmányt, hogy a netalán beküldendő gyüjtemények rendezésére s később kiadására méltóztassék az én munkásságomat, segítségemet is igénybe venni, mire egész készséggel ajánlkozom.

Jegyzet az «Adalék népköltészetünkhez» czímű értekezéshez.

Nem rég egy román ajkú névtelen hazámfia levélben arra figyelmeztetett, hogy Molnár Anna balladája nem eredeti, a román népköltészetből van kölcsönözve, egyszersmind utasított Marienescu nem rég kijött népballadáira. Tüstént megszereztem e gyüjteményt, melynek czíme: Poesia popurola ballade, culese si corese de At. Marianu Marienescu Pest'a 1859; s figyelemmel átolvastam a Tom'a (Tamás) czímű balladát, melyet névtelen hazámfia a Molnár Anna eredetijének hisz. Azonban a leggondosabb összehasonlítás után is nincs okom változtatni értekezésemen. A román ballada tartalma a következő: Tom'a beszól az ablakon Jón'ahoz (Johanna) s kéri, hogy menjen vele, mert otthon nem csókolódhatnak a férj miatt. Jón'a vonakodik, nem mintha szeretné férjét, hanem mert fél odahagyni kereszteletlen gyermekét. «Nagy vétket követnék el — mond — s megverne a szent kereszt.» Tom'a biztatja, hogy majd liturgiát olvastat érte s a pap megbocsátja bűnét. Aztán elbeszéli, mily jó dolga lesz; zacskója tele pénzzel, négy lova van s ha elfogy pénzök, kettőt eladnak, még is marad kettő melyeken lovagolhassanak. Jón'a enged s elszökik szere-

tőjével. Vígan élnek, egy hét telik el; a tizedik napon, midőn egy fa árnyában nyugosznak, Tom'a így szól: «Keress egy kicsit a fejembe, talán alhatom, szegény legény voltam mindig, sohasem keresett senki fejemben.» Tom'a elalszik. Jón'a sírni kezd; omló könnyei fölébresztik Tom'át, ki haraggal kiáltja: «Látom, nem szeretsz, mást ohajtasz.» Szeretlek Tom'a — felel a nő — nem ohajtok mást, azért sírok, mert vádol a lelkiismeret, hogy elhagytam kereszteletlen csecsemőmet. Tom'a megcsókolja, selyembe öltözteti, szekérre ülteti. «Menj hát, hogy láthasd gyermekedet, békülj meg férjeddel, a mi minket illet, hallgass, mondd neki, hogy négy lovat szereztél számára, holnap én is utánad indulok és visszaveszem lovaimat.» Midőn a nő hazaérkezett, férje az udvaron épen fát vágott a tűzre. Jó estét — mond Jón'a — elsötétedtem, nem adnál-e szállást?» «Szivesen — felel a férj, ki a már sötét alkonyban nem ismert reá, — de lásd, keresztelen gyermekem van, nincs ki szoptassa s egész éjjel sír.» «Azért elalhatom, a gyermeksírás engem nem zavar meg.» «Ha gondolod, hogy alunni fogsz, szivesen befogadlak.» A nő bekötvén lovait a pajtába, a szobába lép. «Talán meghalt e szegény gyermek anyja, hogy még nincs megkeresztelve és senki sem szoptatja?» «Oh nem — felelt a férj — hanem elszökött szeretőjével.» «Hátha visszajőne — folytatá a nő — mily halállal végeznéd ki, szalmán égetnéd-e meg, vagy halálra vernéd?» «Sem szalmán nem égetném meg, sem halálra nem verném, mert akkor volna ki gyermekemet szoptassa, hanem a szeretőjét csakugyan hosszába fektetném.» «No ha úgy, im itt vagyok, haza jöttem gyermekemhez — anya vagyok, te atya. Csak a vásárban jártam s onnan szép négy lovat hoztam neked, jer nézd meg csak.» Kiindultak a pajtába, hát ott már Tom'a kioldotta a lovakat s vitte. «Állj meg Tamás, te rossz ember, ki megrontottál» — kiáltá a férj s úgy megszúrta vasvillájával, hogy szörnyet

halt. Ime a lehető legterjedelmesebb kivonat. Most már vizsgáljuk, mennyiben rokon a mi balladánkkal. Valamely költemény közel vagy távol rokonságát a hasonlattól egész a másolatig a tárgy, alapeszme, inventio, alkotás és stylus viszonyai határozzák meg. Vajjon ugyanaz-e a két ballada tárgya? Csak annyiban, a mennyiben mindkettőben az anya játszik főszerepet. De minő különböző e két anya! Molnár Anna szereti férjét, gyermekét s rablójának erőszakhoz kell nyúlnia; Jón'a nem szereti férjét, képes elhagyni kereszteletlen csecsemőjét s elszökik szeretőjével. Ha e két tárgy rokon, akkor Shakespeare «János király» és «Lear király» czímű tragédiáinak tárgyai is rokonok, mert mindkettő király s mindenik meghal a mű végén. A két ballada alapeszméje is különböző. A Molnár Anna alapeszméje az, hogy az anyának gyermeke mindennél előbbre való, még férjénél is. Molnár Anna első gondja megszoptatni gyermekét; kiküldve férjét, földldozza a viszontlátás örömeit, csakhogy a síró gyermeket mielőbb keblére ölelhesse. A román ballada a szent kereszt boszújára van alapítva s mintegy azt hirdeti, hogy az isten parancsolatja előbbvaló minden földi szenvedélynél s ki máskép cselekszik, isten büntetése éri; az isten félelme az, mi visszatéríti Jón'át, az isten boszuló keze az, mely eléri Tom'át, midőn szörnyet hal a férj vasvillája alatt. Az inventióra és compositióra nézve sem födözhetni föl rokonságot. A Molnár Anna rablója erőszakhoz folyamodik, a Jón'áé csábításhoz; Molnár Anna mindenekfölött gyermekét szereti, Jón'ában csekély az anyai érzés és inkább csak a szent kereszt félelme csatolja gyermekéhez; a mennyire különböző e két jellemvonás, épen annyira elüt egymástól a végkifejlés is, melynek indokaiul szolgálnak. Molnár Anna a fa alatt rablója erőszakától remeg és gyermekét siratja, Jóna csak a kitombolt szenvedély mámora után gondol gyermekére s leginkább bűnét síratja, mert fél a büntetéstől. A mi balladánkban az isteni gondviselés,

mint véletlenség szerepel, Tóm'ában a boszúálló férj az isteni gondviselés eszköze, Molnár Annát a férfiruha, Jón'át a sötétség miatt nem ismeri meg a férj: Molnár Anna, mihelyt teheti, először is gyermekéhez fut; Jón'a még akkor sem gondol gyermekére, midőn tudja, hogy férje nem fogja megbüntetni, hanem mintha nem hinne szavainak, mintha még engesztelni akarná, a lovakhoz vezeti. A stylus sem ugyanaz. Molnár Anna inkább ballada, Tom'a inkább költői beszélyke, innen amazt a sebes menet, töredékesség jellemzik, emezt némi lassuság és körülményesség, amaz rímes, emez rímtelen, ebben nyoma sincs azon rövid és erélyes kifejezéseknek, melyek amazt annyira kitüntetik. Szóval csak egyetlen pont van, melyből némi rokonságot lehetne kimagyarázni s ez a fejbe-keresés, de ez a népnél, különösen Erdélyben, annyira általános jelve a gyöngédségnek, hogy e tekintetben semmit sem bizonyíthat, annál kevésbbé kölcsönzést. A kölcsönzést különben sem oly könnyű bebizonyítani, mint névtelen hazámfia hiszi. Ha a két ballada közt valóságos rokonság léteznék is, akkor is kérdés maradna: vajjon a székely vette-e a romántól, vagy megfordítva. Egyébiránt névtelen levelezőmnek abban sincs egészen igaza, hogy népi kutatóink mindeddig legkevésbbé sem fordítottak figyelmet a velünk együtt élő népek költészetére. Henszelman és Ipolyi legalább népmeséinket elég gondos összehasonlító vizsgálat alá vették. Az erdélyi Muzeum-egylet is, a mennyiben tehetségében áll, kivált a román népköltészetet illetőleg, meg fogja tenni a magáét, annyival inkább, mert tagjai közt egy pár román írót is számlál, kik bizonyosan nem fogják megtagadni támogatásukat.

NÉHÁNY SZÓ A KRITIKÁRÓL.

A közelebbi tíz év alatt irodalmunkban semmit sem óhajtottak és gyülöltek inkább, mint a kritikát. Irók és olvasók egyaránt megunták az ujdonságírók banális és stereotyp phrasisait; amazok szerettek volna itéletet hallani műveikről, emezek pedig némi tájékozást nyerni az irodalom naponként élénkülő mozgalmában. Néha csakugyan beköszöntött valami olyan, mit kritikának szoktak nevezni. Mily ellenszenv, mily részvétlenség fogadta minden oldalról! Az írók nagy része gyűlölni kezdte, a közönség pedig hidegen fordult el tőle. Hol rejlett e jelenség oka? Az írókban-e, kik már egészen elszoktak a különben is soha meg nem szokott kritikától, vagy a közönségben, mely a szorongatott nemzetiség nevében, a túlbuzgó hazafiasság szempontjából oly kiméletet és elnézést követelt, mi lehetetlenné teszi a kritikát, vagy épen a kritikusokban, kik e kivételes helyzetben nem tudták feltalálni magokat s a legjobb akarat mellett is tapintatlanságukkal mindent elrontottak?

Mindezt nem vizsgálom. Ez időszakban magam is írván bírálatokat, mint részrehajlatlan vizsgáló is, könnyen részrehajlónak tünhetném föl. Annyi bizonyos, hogy mindennemű kritikai kisérlet többé-kevésbbé megbukott s nemcsak a kritikusok lettek nép-

szerűtlenek, hanem maga a kritika is. A jövőben talán minden másképen lesz. Politikai állapotaink változása alkalmasint ide is jótékonyan fog hatni. A közönségnek napról-napra kevesebb oka lesz túlbuzgó hazafiasságával terrorizálni a vélemény szabadságát, az élénkülő politikai élet küzdelme némi türelmességre fogja tanítani az írókat, azon férfiak pedig, kik újabban a kritikához kezdenek csatlakozni, sokkal jelesebb tehetségűek, népszerűebbek, mintsem munkásságuk siker nélkül maradhatna.

Mindamellett nem árt, nemcsak gyakorlatban, hanem elméletileg is gyöngítni azt a sok előítéletet, balfelfogást, melyet nálunk a kritika ellenében táplálnak. Nem czélom ez előítéletek mindenikét bírálat alá venni, csak egy-kettőről szólok, mint olyanokról, melyek nevezetesebbek, sokak meggyőződései, a melyek védelmére nemrég egy egész röpirat jelent meg.*

A kritikának gyöngédnek, udvariasnak, illedelmesnek kell lenni, mit sem lehet inkább kárhoztatni, mint az illetlen éles modort, a sértő gúnyt, a megbélyegzést, a bot és kancsuka bírálatát. Ezt halljuk minden nap, úton-útfélen. A lapok programmjokba tűzik, az olvasók megtapsolják s kritikai codexünknek mintegy legfontosabb törvényeűl van elfogadva. S mégis van-e valaki, ki ha bírálni kezd, nem hágja át e törvényt? Aligha, mert át nem hágása csaknem lehetetlenség. Mióta irodalom van, egyetlen nevezetesebb kritikus sem kerülte el az illetlen élesség, a személyeskedés vádját, nem is fogja soha, sőt azt tapasztaljuk, hogy a kik legtöbbet beszélnek ellene, legtöbbször követik el. Honnan ez ellenmondás, melyet min-

* Regény és regényitészet. Irta Eszter szerzője. Pest, 1858.

dennap tapasztalunk? Részint onnan, mert az önérdek és szenvedély csaknem észrevétlen módosítják elveinket, részint, mert bizonyos személyeskedés s illetlen élesség nélkül lehetetlen az irodalmi és politikai vita, leginkább pedig onnan, mert a társadalmi illem szabályait akarjuk kitűzni az irodalomban is. Az idézett röpirat szerzője épen e téveszme mellett küzd, midőn a kritikustól gyöngédséget, illemet, gentlemanhoz illő társalgást követel, szóval mindazt, a mivel a társadalmi életben tartozunk egymásnak. Nem tagadjuk, hogy van irodalmi gentleman, de tagadjuk, hogy egy volna a társadalmival. Törvényes kereset alá nem tartozó magán tetteinkről csak istennek vagyunk és lehetünk felelősek s kivéve szülőinket, nőnket, rokonainkat s egy pár jó barátot, kiket magunk hatalmaztunk fel, senkinek sincs joga velünk szemben bírálóul vetni fel magát. A magánviszony szentség, melyet senki és semmi sem érinthet, legfeljebb csak a közvélemény, az a láthatatlan földi hatalom, melyet senki s mégis mindenki gyakorol, melyről nem tudjuk honnan jő, de a melyet mégis érzünk mint a hideget és meleget, mely soha sem sérti becsérzetünket, mégis fájhat szívünknek, mely sokszor igazságtalan s melyben mégis majd mindig van valami, mi lelkiismeretünk visszhangja. Mindez az egyéni szabadság jogából foly s részint mint becsület, részint mint illem a társadalmi élet kellemeinek alapja. Annyira velünk született, annyira kifejlett érzés van bennünk, hogy az állam segélye nélkül, sőt ellenére is képesek vagyunk érvényesíteni. Hogyis ne? Minő élet volna az, ha mindenki jogosítva érezné magát, úton-útfélen, társaskörben, szobánkban szemünkre hányni bűneinket, hibáinkat, gyöngeségeinket

geinket, minő igazságtalanság volna, némi haszontalan igazság kedvéért feldulni a magánviszonyok szentségét, minő bűn az őszinteség erényét a korlátlan sértés jogává aljasítani, minő zsarnokság a szabadság nevében tűrni és gyakorolni a legszenvedhetetlenebb szolgaságot. Ime a társadalmi becsület és illem fontossága! Talán az egész csak külső erkölcsösség, de forrása, véde, zománcza a bensőnek, talán sokszor csak puszta formasággá fajul, de mégis valami, legalább a be nem vallott erkölcstelenség adója az erkölcsnek.

Vajon ilynemű becsület és illem érvényes-e az irodalomban és parlamentben is? Vajon a közélet embere annyira egy-e a magán emberrel, hogy a mi ezt méltán sértheti, amazt is sértenie kell? Már maga azon körülmény, hogy magán viszonyaink nem esnek tulajdonkép bírálat alá, közéletünk pedig egészen mutatja, hogy a becsület és illem szabályainak e téren nemcsak módosulniok kell, de sok részben változniok is. A magánviszonyok egyedüli bírálói a költő és philosoph, de a mit ezek írnak, az nem egyesek bírálata, hanem az egész társadalomé, az egész emberiségé. Mihelyt a philosoph egyes élő magán személyt bonczol, mihelyt a költő a puszta valóságot akarja adni, megnevezve és kimondva mindent, becsületsértést követ el, s ha mindjárt igaza van is, pasquil íróvá aljasul. De kinek jut eszébe parlamenti szónoktól, hirlapírótól, kritikustól, szóval a közélet bírálóitól ilyesmit követelni? Hiszen nekik lehetetlen nem sérteni, nem személyeskedni, mert egyes politikai, közigazgatási és írói személyeket kell támadniok és védniök s megnevezett határozott tényeket venniök kiindulási pontúl. Hiszen nekik kötelességök használni

a közügynek, mi ritkán jár kíméletlenség s nagy kellemetlenségek nélkül. Itt többé nem lehet czélunk, minél kellemesebbé tenni magunkat s másokat is hasonlóra kötelezni, mint a magánéletben. A különböző czél különböző utat jelöl ki, s másnemű jogokkal ruház föl. A mi a magánviszonyok közt becsület és illem, a közéletben hiba, bűn lehet és viszont. Például, mondhatjuk-e valakinek társas körben, hogy eljárása nem becsületes s nem mondhatjuk-e parlamentben, a mint mondá is nem rég egy angol szónok a Derby minisztériumáról? Mondhatjuk-e valakinek szobánkban, hogy erkölcstelen ember s nem nevezhetjük-e bírálatunkban erkölcstelen írónak? Az egyéni szabadság tiszteletéből folyó becsület és illem elnémítja meggyőződésünket, a közszabadságon és közjón alapuló hazafiasság és vizsgáló szellem szólnunk kényszerít. S lehet-e szólanunk, ha az illem nevében lepleznünk kell a tényt és kimélnünk a személyt? Lehetünk-e gyöngédek, midőn épen a gúny fegyverét kell használnunk? Társaloghatunk-e gentleman módon, midőn a kímélet és udvariasság épen azt fogják veszélyeztetni, a minek diadalát óhajtjuk, midőn a tények már magokban goromba vádak s az okoskodás és következtetés oly sok esetben válik gyanusítássá? Angolország a gentlemanek hazája, mégis sajtója a legkiméletlenebb. Az angol társadalmi élet szigorúbb illemet követel és tart, mint a száraz föld akármely országa, mégis közéleténél, divatozni kezdő fogalmaink szerint, nincs valami durvább és illetlenebb. E fogalomzavar akarva vagy akaratlanul a szabad vélemény jogát támadja meg. Gyöngédnek óhajtjátok a kritikust és gyöngévé teszitek, illedelmesnek, félénkké válik és gentlemanetekből szalon-

fecsegő lesz. Mihelyt a vélemény szabadabb és jellemzőbb nyilatkozatait becsületsértő durvaságoknak bélyegzitek, vagy számtűztétek a kritikust az irodalomból, vagy megrontottátok egész tehetségét. Az a lelkesülés, mely az eszmék küzdelmében kifejlett rokon- és ellenszenv hullámzásából veszi táplálékát, elpárolog, kihül; az az önérzet és becsszomj, mely nem ismerhet más korlátot, mint a milyen a helyzet sajátságáé, eltörpül, kialszik; a vizsgálódás azon erélye, az előadás azon szépsége, melyeket a hangulat szabadsága nyujt s a tárgy természete parancsol, összeomlik, semmivé lesz. Bíráló helyett hizelgőt, szónok helyett udvaronczot fogtok teremteni, ha ugyan oda tudnánk aljasodni, hogy sophismáitokat megszentelje a közvélemény.

Tehát a kritikának a közjó nevében korlátlansági joga van, fogják mondani ijedten az olvasók, s még inkább íróink. Nem, csak hogy korlátja nem a társadalmi becsület és illem. Ha a kritikus a közélet emberében a magánszemélyt is megtámadja, túllépett körén. Ime a magánviszonyok szentsége az egyik korlát, melyet nem léphetni át büntetlen. Kik a magánviszonyokra nézve is bírálói jogot követelnek, épen oly téveszmét akarnak érvényesiteni, mint azok, kik a becsület és illem szabályait akarják átjátszani a közéletbe. Társadalmi életünk e két külön ágának éles megkülönböztetésében és hű ellenőrzésében fekszik egész egyéni és közszabadságunk. Nem tagadhatni, vannak szövevényes viszonyok, midőn a közélet emberére nem emelhetünk vádat a nélkül, hogy magánviszonyait is ne érintsük, midőn a jogot a jogtalanságtól hajszál választja el s úgyszólva egymásba játszanak. E kényes körülmények rendkívüli tapin-

tatot igényelnek. Támadott és támadó részéről a «summum jus, summa injuria», de bármily nagyok legyenek is az ily visszaélések, épen oly kevéssé mondhatunk le egyéni, mint közszabadságunkról. Hasonló áll a kritika azon második és utolsó korlátjára nézve is, melyet szintén el kell ismernünk. Mi e második és utolsó korlát? Valóban bajos egy pár szóval kifejteni. Kétségtelen, hogy a gúny és humor nemcsak a költő és szónok kiváló fegyvere, hanem egyszersmind a kritikusé is. E fegyver rendesen nem csinált, keresett, hanem gondolatunk és érzésünk mintegy önkénytelen teremtménye. Nem a botránykeresés vásottsága, hanem a megsértett erkölcsi érzés és józan ész visszahatása, haragja, boszúja, költészete. Vannak dolgok, melyekről csak gúnynyal szólhatunk s a legtöbb megrovás, polemia lehetetlen gúny nélkül. Hogy az emberek mindennél inkább gyűlölik a nevetségessé válást könnyen megfoghatni, de az is természetes, hogy a fegyvert épen a körülmény teszi oly becsessé. Nem a gúny, hanem a sértő gúny ellen szólunk, mondják a mi illedelmes embereink. De van-e gúny, a mely nem fáj s ennyiben nem sértő, s ha nem ilyen, nem hizelgésbe oltott elmefuttatás-e, vagy enyelgéssé higított tréfa? E megkülönböztetéssel nem sokra megyünk s midőn szépirodalmunk oda kezd sülyedni, hogy a kritika jogaiért kell vívnunk, lehetetlen ez, épen oly korlátolt, mint gyanus elv ellen a legerélyesebben nem tiltakoznunk. Azonban ez nem azt teszi, mintha itt is nem ismernénk el a korlátot. Van egy pont, melyen a kritikusnak nincs joga túllépni, hol a közélet embere ellen intézett gúny is a nélkül, hogy magánviszonyt érintene, magánsértéssé válik. E pont meghatározása igen ne-

héz, különösen nálunk, hol nem rég még azon is nagy fontossággal vitatkoztak, vajon szabad-e azt mondani a költőről, hogy a politikai éretlenek tapsait hajhászsza. Annyi bizonyos, hogy valamint a költészetben nem használhatunk némely kifejezést, bármily jellemző legyen, még az alsó komikumban sem: úgy a kritikusnak sincs joga mindent nevén nevezni, még azt is, mi nem volna egyéb undok cynismusnál. A szenvedély e pontot, hol kijebb, hol beljebb teszi s hol az egyéni, hol a közszabadságra hivatkozik. Itt is a «summum jus, summa injuria» s hacsak holmi nevetséges és haszontalan casuistikát nem akarunk fölállítani, az egészet a közèrkölcsi érzésre kell biznunk, mely rendesen jogsértés nélkül találja el az igazat.

Azonban a kijelölt korlátok tisztelete még nem egészen egy az irodalmi gentlemanséggel. A gentlemanség társaságban és irodalomban egyaránt nemcsak bizonyos szabályok hű megtartásában, hanem egyszersmind jól eltalált alkalmazásban rejlik. Lehet valaki becsületes és illedelmes ember, mégis hathat reánk kellemetlenül, sőt bántón a nélkül, hogy jogunk volna rossz néven venni. Nem bántott-e meg soha titeket a nagylelkűség, a szívesség, az illem, sőt maga a barátság is? Nem éreztétek-e, hogy a jogosságon, illemen és jó indulaton felül van még valami, mit óhajtunk, bár nem követelhetünk, mit néha alig tudunk kimagyarázni, de a mi mindig elbájol és leigéz. Bizonyos nemesség, szeretetreméltóság, tapintat, költőiség, melynek épen oly nehéz fogalmát adnunk, mint a szépnek. Ha úgy tetszik a modor, mely mindig eltalálja az illőben a legillőbbet, a helyes közt a leghelyesebbet s éles ösztönével a társadalmi bo-

nyodalmak legfinomabb szövevényein is áthat. Alkalmazzátok e tulajdont, a mennyiben alkalmazható, az irodalmi viszonyokra s előttetek áll a gentleman kritikus. Mi a különbség közte s a többi közt? Csekély és mégis sok. A gentleman kritikus nemcsak igazságos itéletre törekszik, hanem igazságos modorra is; érzi, hogy ugyanazon itélet különböző modorban elmondva nem ugyanaz; tudja, hogy a méltánylat és megrovás, az elragadtatás és gúny nyilatkozatait nemcsak az elvek logikája s a hangulat kényszerűsége vezérlik, hanem az esetleges körülmények módosító ereje is; ítéletére nem engedi ugyan befolyni a kegyelet érzelmeit, de igen a módra, mely szerint azt kifejezi; élénken meg képes különböztetni, hol van helye a kiméletnek, hol erény a kíméletlenség s mintegy megnemesíteni törekszik azt is, mit széttép, semmivé tesz; nem kerüli, ha szükség, a támadó küzdelmet, a szenvedélyes polemiát, de mindig megtart bizonyos mérsékletet, mely ott sem örömest sért, hol kérlelhetetlen szigort kell alkalmazni, mely képessé teszi igazságosan áthatolni a kényes körülmények tömkelegén is, hol a jog jogtalanságba játszik, hol a következtetés és felfogás szabadsága, szüksége, mit rendesen gyanusításnak és ferdítésnek neveznek, könnyen vehet valóban ferdítési és gyanusítási irányt s hol egy bizonyos ponton túl engednünk kell jogunkból, tűrnünk ellenfelünktől, bár egyikkel sem tartozunk.

E tulajdont a kedély nemes hajlamai föltételezik ugyan, de nagyrészt mégis az irodalmi élet hagyományossága fejti ki, épen mint a társadalmi gentlemant a jó társaság szokásai. Mily nagy befolyással van erre a közönség, mondanunk sem kell s az egyik fő ok, a miért nálunk az irodalmi gentlemanség oly

kevéssé divatos, épen ott rejlik, hogy inkább csak olvasóink száma szaporodik s nem egyszersmind azon közönségé, mely erős közvéleményt képes gyakorolni. És mégis bármily csekély véleménynyel legyünk a magyar kritika modora iránt, el kell ismernünk, hogy az irodalmi gentlemanséget nem annyira a kritikusok sértik, mint inkább a költők. Nem idézek példákat, mert hosszas és örömtelen polemiába keverném e lapot, mely oly szives barátsággal hivott meg dolgozó társai közé. Azt azonban nem lehet mellőznöm, hogy a szabad vélemény erősebb, de jogos nyilatkozatait becsületsértésnek venni, az írói sérelmet személyessé változtatni, nem épen a legritkább eset nálunk. A becsületérzés bizonyos betegessége kezd terjedni íróink közt. Sajnálnám, ha valaki félre értene. A becsület jogai és kötelességei előttem is szentek. Bárkinél jobban örülök azon, ha a magyar író tudja mivel tartozik társadalmi állásának s nem tűr szennyfoltot becsületén. Nem a lovagiasság ellen beszélek, hanem ama lovagiatlanság ellen, mely a lovagiasság álarczájában jelen meg. Nem emlékszem, hogy az angol és franczia kritikusok kezökben fegyverrel vívták volna ki a kritika szabadságát, de azt tudom, hogy ha nálunk valamelyik kritikus oly jogait veszi igénybe, melyeket a legmíveltebb nemzetek irodalma is elismer, könnyen koczkáztathatja vagy becsületét vagy életét. E szomorú dilemma nem fog ugyan mindenkit visszaijeszteni, de általában véve bizonyára terrorizálja a szabad véleményt s oly censurát állít föl, melyet népszerűsége szükségeskép zsarnokivá tesz.

A kritika pártossága ellen is sok vádat hallhatni. A kritika mindig valamely párt kezébe kerül, egyszer az egyikbe, másszor a másikba, épen azért soha sem

lehet elfogulatlan és igazságos, mondják sokan; de senki sem oly hangosan, mint Eszter szerzője, ki épen azért új alapra akarja fektetni a kritikát, oly lapot indítványozva, mely mind az illetlen modort, mind a pártosságot lehetetlenné tegye.* Lehetséges-e ez s mi módon? Szerzőnk hiszi, bizik magában s egy egész tervvel áll elő. Egyletet kell alakítanunk, mely alaptőkéje kamatjaival képes legyen födözni egy havonként hat ívre terjedő kritikai lap költségeit. A többi magától jő. Az egylet szerkesztőt választ, ki illemes ember, semminemű irodalmi párthoz nem tartozik, s így megnyer közremunkálni minden magyar kritikust. Minél inkább eltérnek egymástól a munkatársak nézetei, annál jobb, mert a szerző épen a különböző nézeteket, rokon vagy ellenszenveket akarja a közjóra kiaknázni. A lapnak nem lévén elve, színezete, ki-ki azt ír bele, a mit tetszik, a szerkesztő csak arra ügyel, hogy a czikkek illedelmesen legyenek írva s mindennemű véleménynek, polemiának tér nyiljék. A tanodák ingyen fogják kapni, a közönség pedig 2 forinton, hogy minél inkább terjedhessen. Ily lap még egyetlen egy irodalomban sincs. A magyar kritikusok a világirodalomban először fognak példát adni arra, hogy levetkezvén minden pártszenvedélyt a közjóra egyesültek. Tehát a haszon mellett némi nemzeti dicsőségben is részesülnénk.

Ime a panacea kritikai állapotunk bajai ellen. Nem vizsgáljuk, lehetséges lesz-e a szükséges alaptőkét összegyűjteni, örömest elhisszük, hogy nem nagy bajba kerül, de mélyen meg vagyunk győződve egy ily lapnak mind kivihetetlenségéről, mind haszon-

* Regény és regényitészet. Irta Eszter szerzője. 145—176. l.

talanságáról. Van-e oly kritikus, ki aláírja szerzőnk kritikai illemszabályait, melynek ama választott szerkesztő lesz képviselője? S ha lesz, nem olyat tesz-e, miáltal lemond vélemény-szabadságáról, sőt írói egyéniségéről is? Az az illetlenség és epéskedés, melyet ti korlátozni akartok, nem valami külsőség, hanem a benső egy része. Változtassátok meg, s a gondolat is meg fog változni. A kritikusnak is, mint minden írónak, ha valóságos irodalmi művet akar teremteni, szüksége van bizonyos felindulásra, lelkesülésre, melyet tárgyától vesz, s tárgyára sugároztat vissza. Ti e lelkesülést akarjátok tőle elvenni, hogy üres konventionális hangulatot erőltessetek reá. S miért, hogy ne álarczozhassa le a nyegleséget, ne bélyegezhesse meg az erkölcstelen irányt, ne tehesse nevetségessé a tudatlanságot és gőgöt s mi egy római imperatorral szemben is szabad volt, ne háborgathassa éles hangjával az ünnepelt írók diadalmenetét. Miért akarjátok csak a kritikust korlátozni? A politikai hirlapírót, a parlamenti szónokot, a történetírót sem kellene feledneték. Állítsatok ide is felügyelőt, ki ne korlátozza ugyan a szabad véleményt, de szigorúan ügyeljen fel illemszabályaitok megtartására, s meglássátok mi fog kikerülni. A modor korlátja szükségeskép a vélemény korlátjává válik. Tacitus epés rágalmazó lesz, az angol sajtó szemtelen pasquill-gyár, Macaulay durva sértegető, s műveik máglyára kerülnek. Ferdítés és gyanusítás, fogja mondani szerzőnk. Csak logikai következtetés. Egyébiránt jól tudjuk, hogy szerzőnk nem kivánja elve ily szigorú alkalmazását; a mellett azt sem bánja, ha más lapba akármit s akárhogy írnak is a kritikusok, csak az ő tervezett lapjától vonuljanak félre. De akkor hová

lesz a lap fennhéjázó programmja, mely épen a különböző nézeteket akarja a közjóra egyesíteni? Nem válik-e épen pártközlönynyé? Ime szerzőnk, midőn az irodalmi pártokat szándékszik feloszlatni, egy irodalmi párt, talán saját pártja szervezésén munkál.

Azonban tegyük fel, a mi lehetetlen, hogy kritikusaink aláírják szerzőnk illemszabályait. Meg lesz-e ezáltal minden nyerve? Még valami is alig. Az erős ragaszkodás és munkakedv csak oly vállalat körül fejlődhetik ki, hol ugyanazon elv lelkesíti a munkatársakat. A szerkesztésnek csak ott van értelme, hol valamely tudományos vagy politikai irány átviteléről van kérdés. A mi mindennek képviselője akar lenni, semmié sem lesz, a hol senki sem felelős, ott mindenki közönyös. A mindennemű vélemény képviselése föltételezi a korlátoltság és kézzel fogható balirányok képviselését. A szerkesztő kénytelen lapjába majd minden czikket felvenni, különben a pártosság jogos gyanujába esik, minden kritikust egyenlően dijazni, mi egyre megy a verseny megfojtásával s a tehetség lehangolásával. S ennyi rossz mi jó érdekében fog történni? Csak azért, hogy a közönség valamely művet minden szempontból bemutatva, bírálva, méltatva láthasson, még a korlátozottság szempontjából is. Lesz-e ez jó hatással a közönségre? Fogja-e szélesbíteni látkörét s szilárd alapra fektetni meggyőződéseit? Bajosan. Eszköze lesz az eszmék anarchiájának, az érzület nihilismusának, melyekre közönségünk különben is hajlandó. Annyi különböző irányt egyetlen lapnak lehetetlen lévén jól szolgálni, egyet sem szolgálhat, s hozzá szoktatja a közönséget a határozatlanhoz. Megfosztja az irodalmat, a forrongó küzdelmek azon jótékony eredményétől, melyet csak a

különböző irányok teljes és erélyes képviselete nyujthat, tehát az összes journalistika. S vajon kivehető-e? Teljességgel nem. Sok vélemény nem fog találni méltó képviselőre, nem is említve, hogy némely véleményárnyalatot már maguk a lap illemszabályai is kizárnak. Néhány kritikus, meglehet a jelesebb és komolyabb tehetségek, meglehet a középszerűek és nyeglék, meglehet vegyesen a párt-árnyalatok szerint, csakhamar túlsúlyra vergődnek, a szerkesztőt is magukkal ragadják, a többi elkedvetlenkedve szétoszlik és újra pártközlönyt fogunk nyerni. S miért ne? Miért gyűlölnők a párt eszméjét, midőn mindenikünk, még azok is, kik tagadják, többé-kevésbbé valamely párthoz tartozik, politikában, tudományban, irodalomban egyaránt. A pártatlanság és pártosság balfogalmából származik minden baj. A pártatlanság alatt nem lehet mást érteni, mint az igazság őszinte keresését s az ez alapon emelkedő erős meggyőzését. Tehetünk-e róla, hogy meggyőződésünk egy s más ügynek vagy személynek kedvezőtlen, hogy a közönség helyeslésével vagy hibáztatásával találkozik, hogy végre az idő tévedéssé deríti ki azt, mit igaznak hittünk s igazsággá, mit a közvélemény tévedésünknek képzelt? Vizsgálódni, bonczolni tehetségünk szerint, lelkiismeretesen, kimondani meggyőződésünket jóhiszemben, ennyi mindaz, mit egy írótól, kritikustól követelhetni. Ennyi az ő pártatlansága, sem több sem kevesebb. A pártatlanság divatos fogalma a maga valódi értelmére visszavive nem egyéb, mint a meggyőződés hiánya: tehát vagy a tehetetlenség érzete, vagy a scepticismus elve. S ha még csak ez volna! Ennél több. Rendesen sürgetése oly meggyőződés elfogadásának, melyet épen hibáztatunk. Oh ti pártat-

lan írók és kritikusok, szeretnők már egyszer látni, hogyan írtok ti fogalmatok szerint pártatlanul? Mutassatok példát, mutassátok meg a mi lehetetlen és mi követni fogunk.

Az elvek küzdelmét, az erős meggyőződést, a párthoz tartozást csak a korlátozottság bélyegezheti pártossággá. A pártosság az igazság nem őszinte keresése, midőn az elv vagy személy, szóval a párt érdekében, ferdítés vagy mellőzés által meghamisítjuk a tényeket s a meggyőződést képmutatással vegyítjük. Jól tudjuk, hogy a küzdelem heve nem egyszer ragadja túl a pártokat s rendszerint egymást teszik többé-kevésbbé erkölcstelenné, de az emberi dolgok e tökélytelenségét mindenütt föltalálhatni, a nélkül, hogy azért okunk lenne lemondani róluk. A pártosság is szenvedélyeink önzéséből és erőszakosságából foly, mint majd minden hibánk és bűnünk, de a szenvedélyek mérséklete épen úgy nem egy a szenvedélyek kiirtásával, mint különbözik a pártosság hibáztatása, a pártok eltörlése vágyától. Ki a párt eszméje ellen vív don quixotei harczot, az emberiség fejlődését akarja megakadályozni, ki a pártosság fogalma alá mer sorozni minden mély és őszinte meggyőződést, az emberi hitet gyalázza meg s a hitetlenséget dicsőíti. E mellett a pártatlanságtól a pártosságig mennyi fokozat van, melyek szintén megkülönböztetést igényelnek. Hány őszinte lelkesülést látunk, mely a nélkül, hogy akarattal ferdítene, korlátozottságában mindenütt csak szeretni vagy gyűlölni, bámulni vagy gyalázni tud s noha mégis hitetni képes! Hány nagy tehetség jelleme bizonyos elfogultság, egyoldalúság, melynek forrása sem korlátoltság, sem vak szenvedély, sem képmutatás, hanem az elvek csökönyössége, túl-

szigora, a hangulat önelragadtatása s némely esetleges körülmény, melyek hatásától oly nehezen menekülhetni! Mit árt mindez? Az irodalom folytonos küzdelmek hánykodása, hol minden hatásra a legszabadabb fejlődésben következik ellenhatás. A mi önkénynek látszik, az az eszmék ereje, a mi igazságtalanságnak az az igazságérti, küzdelem. A legellenkezőbb eszmék, a legeltérőbb vélemények egymást egészítik ki, a legkülönbözőbb szellemű és erejű írók egymás gyöngeségeit pótolják s a mi még fennmarad, mindig ki szokta egyenlíteni az idő. Szerzőnk egyetlen lap által akarná véghezvitetni, a mi egy egész irodalom és hosszú idők munkája. Nem egy-e ez Omár kalifa okoskodásával, ki a monda szerint, a Korán kedvéért égettette meg az alexandriai könyvtárt? Szerzőnk kétségbeesve kiált föl: a kritika az egész irodalmi és művészi világban pártkérdéssé vált. De lehet-e, volt-e ez valaha máskép? Az ellenkező sürgetése nem annyi-e, mint azt kivánni, hogy minden ember egyformán gondolkozzék? Szerzőnket elkeserítik a pártok kicsapongásai. De következik-e ebből, hogy elfojtsuk a pártokat vagy legalább megbénítsuk?

Mi nem védjük a kicsapongásokat. A pártosság valóban nem óhajtandó dolog, de van ennél valami rosszabb is, s ez a pártok hiánya. Épen ez szépirodalmunk baja. Szépirodalmi lapjaink, sőt a nagyobb lapok irodalmi része is, egészen szerzőnk kivánata szerint vannak szerkesztve. Nem igen képviselnek elvet, pártot s e tekintetben alig van valami szinezetük. Szerkesztésük titka minél több népszerű írót gyüjteni össze, ha mindjárt egymástól a legeltérőbb elvűek is, minél lármásabb programmot bocsátani szét, minél változatosabban, de ritkán következetesen

s az irodalom szükségéhez képest tölteni be a rovatokat s néha úgy szolgálni a közönséget s az írótársakat, mint a hogy a cseléd szolgálja urát. Mindenütt csak különböző csoportozatokat, kotteriákat látunk, kiket személyes rokonszenv vagy érdek fűz össze, de semminemű határozott irodalmi elv és küzdelem. Ezelőtt hat évvel hosszasan kimutattam volt egy nagy tekintélyű lap irodalmi elvtelenségét. Azóta nem sokat változtak viszonyaink. A meggyőződés küzdelmét és elvek polemiáját sehol sem látjuk szépirodalmunkban, vagy legfeljebb kivételkép, akkor is inkább egyes író, mint valamely lap részéről. Mi más képet mutat nyelvészetünk vagy — kivált az őstörténeti kérdéseket illetőleg — történetirodalmunk! Mily élesen küzdenek itt a pártok s aránylag mennyi haladást látunk csak tíz év óta is. Mi nagy a különbség e tekintetben szépirodalmunk multja és jelene közt! Mennyi mozgalom fejlett ki koronként Kazinczytól napjainkig. A szenvedély néha egész a pasquillig elragadta a pártokat, de legalább hittek valamibe, küzdöttek valamiért s nem eredmény nélkül. Most szépirodalmi lapjaink épen oly kevéssé követnek, mint védnek valamely határozott irányt. Ha összevetjük úgynevezett bírálataikat, sokszor a legellenkezőbb, egymást kizáró széptani elvekre bukkanunk. Hát még ott, hol a költészet nagy erkölcsi és társadalmi elvekkel ölelkezik, mennyi az ellenmondás. Ma épen oly jó hiszemben materialisták, mint holnap ideálisták, most épen úgy védői a társadalomnak, mint megtámadói máskor. Jól tudom, hogy a blazirt elégületlenség, az epés túlszigor vádjait vonom magamra. De vajon blazirt-e az, ki meggyőződést és pártokat sürget, vajon túlszigor-e az,

midőn csak némi eszmét, némi irányt követelünk, s megelégszünk, bárminő legyen is. Valóban, követelésem szerény és önzéstelen, a legkevesebb, mit írótól követelhetni. Ne mondjatok le rokon- és ellenszenveitekről, csak emeljétek pártokká kotteriáitokat, ne szeressétek, ne kövessétek kritikusaitokat, de tegyétek őket semmivé egész erőtökből. Hagyjatok föl valahára léha és képmutató vádjaitokkal. Állítsatok véleményt véleménynyel, küzdelmet küzdelemmel szembe! Bármelyik fél győz, csak irodalmunk fog nyerni, melyhez elvégre is mindnyájan egyforma forrón ragaszkodunk.

MEGINT A KRITIKÁRÓL.

(Szász Károlynak.)

E lapok hasábjain ön már két ízben szólalt föl ellenem. Első polemiája Zalár költeményei ügyében történt, midőn engemet és Erdélyi Jánost Zalár elfogult és igazságtalan kritikusainak nevezett.* Eljárása nem épen szabályszerű volt, sőt csodálatosnak is mondhatnám, ha ugyan már rég meg nem szoktam volna az ilyesmiken fenn nem akadni.

Ön Zalár *Borura derű* czímű *újabb* költeményeit nagy részt becseseknek találván, rossz néven veszi tőlem, hogy *régibb* költeményeit nem igyekeztem méltányolni. «Mert — úgymond ön — ha Zalár csakugyan oly minden tehetségtől üres volna, mint Gyulai föltünteti: a *Borura derű* soha sem születhetett volna. Mert bár a vak is talál garast, de a kezünk alatti füzetben nem csak egyes szép költeményekkel, minőket alább kijelölendünk, hanem egy határozott és elvitázhatlan tehetséggel találkozunk.» Örömest elismerem, hogy ez újabb költeményekben haladás van, habár Zalárt most sem vagyok képes annyira méltányolni, mint ön. Azonban tegyük fel, hogy újabb költeményei oly jók, mint ön hiszi, vagy

* Szépirodalmi Figyelő 9. és 10. szám.

épen valóságos remekek. Mit tartozik mindez reám, ki Zalárnak csak régibb költeményeit bíráltam s jövőjéről sem jót, sem rosszat nem jósoltam. Balzac hosszas ideig csak rossz regényeket írt, melyeket sem a közönség, sem a kritika nem méltányolt, midőn azonban később Francziaország egyik legjelesebb regényírója lőn, senkinek sem jutott eszébe kérdőre vonni a kritikusokat, hogy régibb rossz regényeit miért nem méltányolták a leendő jók fejében. Ön, úgy látszik, a polemiának egy egészen új nemét akarja divatba hozni, mi eredetinek ugyan elég eredeti, épen mint Vida borkórságos embere, de valamint az határozottan rút, úgy ez is határozottan értelmetlen.

Menjünk tovább. Ön elismeri, hogy az általam megrótt nagy hibák megvannak Zalár régibb költeményeiben, de egyszersmind azt állítja, hogy csak némelyekben s a költő teljességgel nem esett e hibák martalékául. «Mi volna tehát ez esetben — folytatja — az elfogulatlan kritika kötelessége? Bizonyosan nem a feltétlen ócsárlás, hanem a tévut vagy hibák kijelölése mellett a helyes irány kimutatása s a tehetség méltatása.» Jól van, uram, de először is engedje megfordítanom e kérdést. Mi volna tehát a védelem és támadás ez esetében a lovagias polemia kötelessége? Bizonyosan nemcsak elfogultnak nevezni az ellenfélt, hanem egyszersmind a vita alatti pontot egy pár eszmécskével felvilágosítani. Ön mindezt nem teszi, sőt czéljára sem tartozónak állítván, elégnek tartja bátran kimondani azt, hogyha Zalár olyan volna, mint a minőnek feltüntettem, nem írhatta volna ez újabb költeményeit. A bátorságban nincs hiány, de egy értelmetlen phrasis még nem

fegyver. Önnek kötelessége lett volna Zalár régibb költeményeinek fényoldalait egy pár vonással rajzolni vagy legalább utalni ama nagy számú szép költeményekre, hogy a vitának kiindulási pontja lehessen. Így nincs miről vitatkoznunk: önnek semminemű æsthetikai fejtegetéssel nem tartozom, s mindaz, mit e tárgyban még felelni akarok, nem egyéb, mint helyreigazítása ön oly nemű idézeteinek, melyek szeliden szólva nem elég szabatosak.

Ön azt mondja, hogy én Zalártól mindent, de mindent megtagadok és semmi, de épen semmi jó tulajdont nem fedezek fel benne. Ez nem épen így van. Elismertem, hogy Zalár írt egy pár élvezhető költeményt is, hogy ellentétei néhol sikerülnek, csak oly költeményt nem találtam gyüjteményében, mely mélyebb hatást tett volna reám s melyet mint kitünőt képes lettem volna méltányolni. Sőt tudván, hogy irodalmunkban divat a legelhibázottabb művek vagy gyüjteményeknek is némi jó oldalát érinteni, ha egyebet nem, legalább a csinos nyelvet és hazafias buzgalmat, jónak láttam némi mentséggel állani elő. A többek közt így szóltam:* «ott, hol a költői szellem, a helyes irány lüktetését érzem, nem fogok aránylag csekélységeken fennakadni, de ott, hol mind ebből semmi, miért bájoljanak el aránylag csekélységek. Ezt tegyék meg mások, minthogy meg is teszik, mert kritikánknak ez főszempontja. Nekem nem egyes, talán élvezhető költeményekből kell és szabad megitélnem a költőt, hanem az egész szelleméből.» Most is azt hiszem, hogy a kritikusnak épen oly kevéssé tiszte méltányolni az alapjokban

* Lásd Budapesti Hirlap 1855. 783. sz. Tárcza.

elhibázott művek egyes szépségeit, mint elitélni a valóban sikerült műveket egyes hibákért; oly versgyüjtemény, melyben egyetlen kitünő költemény sincs, néhány tűrhető fejében nem várhat érdemleges méltánylatot. A positiv nagy hibákért nem nyujthatnak kárpótlást holmi negativ érdemek. A fény- és árnyoldalok pontos kiemelése csak oly műveket illethet meg, hol nagy hibák és nagy szépségek váltakoznak. Az aránylag csekélységek itt sem jöhetnek szóba sem egyik sem másik részről. Az ön által annyira s oly méltán tisztelt Macaulay Montgomerynek «Az isten mindenütt jelen valósága» és «Sátán» czímű költeményeiben nem talált semmi méltányolni valót, pedig az első tizenegy, a második két kiadást ért, s bizonyosan mindkét műben több az élvezhető, mint Zalár régibb költeményeiben. Aztán én a «Budapesti Hirlap» tárczájában közlött «Szépirodalmi szemlémben» nem annyira egyes költőket bíráltam, mint a legújabb lyra szellemét vettem bírálat alá. Ezért csak a legjellemzőbb vonásokat lehetett czélom kiemelni, mi a jelen esetben fájdalom nagy részt egyre ment ki a kórjelek feltüntetésével. Zalárt, mint a világ-fájdalmas affectatio, a képzelet rakonczátlansága, a túlzás és dagály kiváló képviselőjét mutattam be, mert költészetében ezeket találtam legjellemzőbb vonásoknak. Jól tudom, hogy Zalár írt oly költeményeket is, melyeken költészetének ez annyira jellemző vonásai kevésbbé, vagy épen nem tünnek fel, de leszámítva egy pár tűrhető költeményt, ezekben is hiányzik vagy a költői felfogás, vagy a költői kivitel, egy szóval a valódi alkotás. Költészetének ez oldalát csak általában érintém s épen ide vonatkoznak e szavaim is: «Zalár a

formában is hanyag, úgy versel, mintha prózát írna s költői szelleme is igen rokon e prózaisággal.» Ön egy kis változtatással idézi e mondatomat s *a prózaiságot* ír *e prózaiság* helyett, alkalmasint azért, hogy aztán alább mint következetlenséget tüntethesse föl, «melylyel Gyulai mindazt, mit eddig mondott, lerontja, mert ha a próza jelleme a józanság, hideg számitás s értelmesség, hogy lehet prózainak jellemezni oly írót, ki szerinte őrült, túlzó, rakonczátlan képzeletű». Ön szerint tehát a dagályt, affectatiót, a túlzást semminemű, még æsthetikai szempontból sem lehet prózaiságnak nevezni, ellenben az értelmetlenség, számítni nem tudás és badarság, mint a költői szellem szükségesképi alkatrészei, szerepelhetnek. Nincs szükségem reá, hogy magamat mentve e hitét eloszlassam. Idézett soraimban nem ilyesmire czéloztam s csak azt akartam mondani, hogy Zalár mind a kül, mind a belformában gyönge. E kifejezés *próza* a külformát jelenti, ez pedig: költői szelleme is rokon e *prózaisággal* a belformára vonatkozik, mit az *e* szócska eléggé kiemel, vagy más szóval: Zalár kivül-belül formátlan. Hogy ebben valami következetlenség volna, teljességgel nem látom át, legfeljebb nem a legvilágosabb kifejezéseket használtam, mit szívesen elismerek.

«Gyulai, hogy egy előre kimondott s bár nem egészen alaptalan, de mégis túlzó és merész állítást (t. i. hogy az 1850—55. évi magyar lyra nem egyéb, mint Petőfi utánzása) par force kivigyen, mindent megtagad költőnktől» mondja ön többek közt. Tehát csak azért nem találtam Zalár költeményeiben méltányolni valót, hogy túlzó állításomat par force kivigyem, tehát rögeszméből indultam ki, vagy rög-

eszmét vettem föl személyes ellenszenvem palástolására. Hihetősen önnek e gyanura igen alapos okai lehetnek s bár ez okokat nem említi meg, teljességgel nem szándékszom olyas váddal állani elő, mintha ön túlment volna a kritika jogain. Meglehet — sőt úgy is van — önnek nincs igaza, de azért nem követett el irodalmi illetlenséget s még kevésbbé becsületsértést azzal, hogy szándékomat igyekezett kutatni s állításomat vagy korlátoltságból vagy tisztátalan forrásból hiszi származottnak. Én mindig elismertem a kritikus azon jogát, hogy a felfogás szabadságánál, sőt szükségénél fogva a sorok közt is olvasson s valamely műnek ne csak bevallott, hanem be nem vallott irányát is birálja, a mennyiben állításainak a deductio, inductio vagy analogia útján némi alapot képes találni. Nekem hát elvben, úgy szólva jogilag, nincs semmi sérelmem. De bezzeg van ám önnek, ki «Még néhány szó a kritikáról» czimű ellenem írt czikkében megtiltja a kritikusnak az író erkölcsi intentióit kutatni. Ime Szász Károly gyakorlata mennyire ellentmond Szász Károly elméletének. Mindez nem tartozik reám, lássa a kit illet, mindamellett lehetetlen az ön által megtámadott czikkemből nem idéznem e sorokat: «Honnan az ellenmondás, melyet mindennap tapasztalunk? Részint onnan, mert az önérdek és szenvedély csaknem észrevétlen módosítják elveinket, részint, mert bizonyos személyeskedés és illetlen élesség nélkül lehetetlen az irodalmi és politikai vita, leginkább pedig onnan, mert a társadalmi illem szabályait akarjuk kitűzni az irodalomban is.»

A mi rögeszmémet illeti, szintén egy kis felvilágosítással tartozom, mert ön állításomat némi módo-

sító árnyéklatok kihagyásával közlötte. Amaz ön szerint famosus (e kifejezést rendesen a berüchtigt értelmében szokták venni) czikksorozatban nem czéloztam minden magyar lyricusra, kik az 1850—55 közti időszakban írtak, csak bizonyos csoportozatra, csak a par excellence legujabb lyrára. Megtetszik ez következő idézetekből: «A lefolyt hat év alatt irodalmunkban igen zajos lyrai mozgalom keletkezett. *Néhány régibb és egészen uj költő* határozott vonásokkal kijelölt csoportozattá alakult, *mint par excellence a legujabb lyra képviselője.* S mi e legujabb lyra lényege, melyet költőink, hol költeményeikben, hol élőszavaikban tanná emeltek? oly téveszmék összege, melyek szerint, mint czikkem elején is megjegyzém, a költészet alig lehet több, mint bizonyos conventionális tartalom conventionális formája: tehát művészet helyett mesterség, ihletés helyett affectatió. E legujabb lyra az ujdondászok tapsai közt ünneplé fölavatását, mint eredeti sajátságaink, a melegség, természetesség és genialitás lyrája s úgy mondják, hogy a közönség tetszésével találkozik.» Ismét alább: «Legujabb lyránk tökéletes felfogására szükség Petőfi költészetének főbb jellemvonásait szem előtt tartani, mert legujabb lyrikusaink *nagyrészt* az ő tanítványai vagy teremtvényei. Az irodalomtörténet bizonyítja, hogy a költők mindig hatnak egymásra s annál inkább, minél rokonabb szellemüek, de e- természetes hatás és az utánozás közt nagy a különbség. Petőfi hatása legujabb lyránkra egész az utánzásig, vagy mi azzal együtt jár, a torzításig terjedt. Ujabb lyrikusaink úgy tettek, mint Nagy Sándor vezérei királyuk halálakor: felosztották a birodalmat, hogy semmivé tegyék. Mindenik ki-

kapta a maga részét és mindenik elpazarolta. Legújabb lyránk nem egyéb, mint Petőfi költészetének ereje enerválva, vagy gyöngeségei tulságig vive. Lyrai gyüjteményeinkben untalan Petőfi egyénisége, eszméi, érzései, hangulatai, rhythmusa, kifejezései változataival, ismétléseivel, vagy torzításaival találkozunk. Ujabb kiadásai ezek Petőfi verseinek a gyöngébbek kedvéért s néha a gyermekek számára. Innen újabb lyrikusaink annyira hasonlítanak egymáshoz, mintha testvérek volnának. Valóban testvérek is, legalább tejtestvérek, kik ugyanegy muzsa emlőjén szíttak táplálékot. A különbség köztök csak az, hogy egyik vegyesebb s némi eredeti szinezetben jelen meg, mint a másik, s az osztályban egyiknek egy, másiknak más rész jutott.»*

Az aláhúzott szók eléggé megmagyarázzák, hogy az 1850—55 közti magyar lyrát mennyiben neveztem Petőfiutánzásnak. Most már csak az a kérdés, igaz-e állításom. Legalább bebizonyítani törekedtem, még pedig meglehetős részletességgel mi ellenében ön csak a «túlzó és merész» epithetonokat állítja döntő okokként. Tulajdonkép nem nekem kell bizonyítani, hanem önnek. Nekem nincs más teendőm, mint fejtegetéseimre hivatkozni, melyeket most még egy pár megjegyzéssel kell kisérnem. Amaz állítás kimondására nem kellett sem éles elme, sem valami bátorság. Oly szembeötlők voltak a jelenségek, hogy minden gondolkozó ember észreveheté, s a szántszándékos túlzást is fölöslegessé tette a való. Azóta hat év telt el. A régibb költők fejlődtek, újak állottak elő s mégis állításom sok tekintetben ez utóbbi

* Budapesti Hirlap 1855. 721. sz. Tárcza.

hat évre is illik. S mit tapasztalunk? A kritika most is csak olynemű hurokat penget, a minőket én ezelőtt hat évvel. E lapokban a Bulcsu költeményeiről írt jeles birálat a többek közt egyenesen kimondja: «Így vagy amugy, de még folyvást a Petőfi képére és hasonlatosságára teremtetünk.» Sőt vannak oly birálók is, kik csak úgy tudnak valakit megdicsérni, ha azt mondhatják róla, hogy Petőfi utánzó. Székely József azzal dicsérte meg Tóth Kálmánt, hogy Petőfi «Szerelem gyöngyei»-ből néhány szem lehullott s Tóth Kálmán megtalálta. Zilahy Károly, midőn Vajda eredetiségét akarja kiemelni, így szól: «Mintha Petőfi a «Felhők»-ből vagy 1847-ki borongó költői korszakából egy darabot elvesztett s azt Vajda megtalálta volna.» Szintén ön is ehhez hasonlót mond Vidáról, csak más változatban, őt Petőfi kisöcscsének nevezvén. Tehát mindazok, kik nem lelnek örömet a Petőfiutánzásban, mindazok, kik azt érdemül tudják be, egyaránt elismerik, hogy csakugyan létezett, vagy létezik Petőfiutánzás. Úgy látszik, hogy e tekintetben nemcsak én vagyok túlzó, hanem kritikusaink majd mindenike, úgy látszik, hogy az én rögeszmém oly kevéssé rögeszme, hogy csaknem megszilárdult közvélemény.

«Állítja a többek közt — mondja ön rólam — hogy egyenesen Petőfi «Őrültje» adott okot és alkalmat bizonyos őrült költészet kifejlődésére, melynek kiváló képviselője gyanánt Zalárt és Tóth Endrét nevezi.» Ezt nem épen így mondottam. Az idézetek itt is legjobban felvilágositanak mindent. «Legyen szabad kérdenem: — mondám a többek közt — miért akarnak a költők őrültek lenni? E kérdés se gorombaság, se sértés nem lehet. Én nem merném

kimondani, ha magok a költők nem vallanák be. Tóth Endre kéjelegve érez oly lélekállapotot, melyet szelid őrültségnek nevez:

Mégis itt vagy, mégis látlak
Itt érezlek szivem körült,
Mint az árnyat, mint a vágyat
Test gyanánt a szelid őrült.

Zalár alig várja a pillanatot, hogy megőrülhessen. Az «Egy freneloghoz» czimzett költeményében mind az őrültség boldogságát festi s a többek közt így szól:

Az őrült hajszálát is lengetik tán
Szelid fuvalmak, csendes lágy szelek,
Jőj nyájas szellő — így kiáltok`akkor —
Az én fürtim borostyán levelek.
Byron babérát is te csókolgattad,
De az nem volt ily szép zöld korona;
Nem egy nemzet, nem a világ tevé ezt
Fejemre, hanem az isten maga.

Honnan ez őrült költészet? Megmondom. Petőfi írt egy «Őrült» czímű költeményt, mely nem egyéb, mint egy őrült ember lyrai monologja s mint ilyen igen jeles. Lyrikusaink annyira megszerették e költeményt, hogy a tébolyt a legköltőibb érzésnek kezdék tartani. Képzeletök, kedélyök öntudatlan oly lázas hangulatot váltott, minő sem a szenvedély vagy fájdalom, sem az elragadtatás vagy kétségbeesés költői nyilatkozása. Feledték, hogy a mi objectiv költeményben helyén van, subjective izetlen és nevetséges is lehet. Aztán írt Petőfi egy cyclus sötét epigrammot, melyeket «Felhők» czím alatt adott

volt ki, s melyeknek nagy része, néhány valóban szép költeményt kivéve, pusztán csak dagályos ellentét vagy bizarr ötlet. Lyrikusaink a képzelet merészségét bámulták bennök és vakmerők lettek, majd bölcselmi mély eszméknek hitték s innen kezdék meríteni világnézetüket.* Láthatni e sorokból, hogy Petőfinek nem csak az «Őrült»-jéről szólottam, valamint azt is, hogy mily értelemben használtam az őrült költészet kifejezést. Általában Petőfi költészetének azon oldalát vettem kiindulási pontul, melyet holmi átkozódó harag, boszus meghasonlás és évődő reflexio jellemez. Kitetszik ez több de kiváltkép e következő helyből: «Petőfi úgynevezett világfájdalmán (mert én nem tartom annak) mindnyájan osztoztak újabb lyrikusaink. Azonban a míg Petőfi költészetének e gyengeségét bizonyos jóhiszemű, hitető önámítással és rendkívüli tehetségének erejével fedezte, utánzói nyiltan és nevetségesen affectálnak s a bizarr ötletek és dagály egész költészetét alkotják meg. E téren leginkább Tóth Endre és Zalár tünnek ki.»**

Mindez hagyján! A miről szólani akarok, sokkal nevezetesebb. Önt Zalár iránti rokonszenve igen messze ragadta, egész a ráfogásokig. Oly vádak ellen is igyekszik őt menteni, melyeket távolról sem mondottam. Ugyanis ön néhány kenetes sort idézve Zalár újabb költeményeiből, egész önelégültséggel így kiált föl: «Azt hiszszük, ezen idézetek is elég világot vethetnek azon kérdésre, vajon igazán oly sötét, vigasztalhatatlan s önkinzó-e Zalár költői han-

* Budapesti Hirlap. 1855. 752. és 753. sz. Tárcza.
** Ugyanott 751. sz.

gulata, mint idézett birálói hiszik felőle.» Ez azt teszi, mintha én Zalárt azért támadtam volna meg, mert vigasztalhatatlan világfájdalmas költő. Mellőzve azon eredeti logikát, mely szerint ön Zalár újabb költeményeire hivatkozik a régiekről mondott itélet ellenében, elég lesz csak annyit jegyeznem meg, hogy mindebből egyetlen szó sem igaz. A vigasztalhatatlan, a világfájdalmas költészetet bizonyos pontig még védtem némely egyoldalú kritikus ellenében. Ime vége czikkem azon részének, mely a világfájdalomról szól: «S én, ki, mint kritikus, először is költészetünk komolysága és őszintesége mellett küzdök, mi nélkül nincs költészet s mit annyira lábbal tapodtatni látok, hajlandó vagyok azt mondani lyrikusainknak: legyetek hát világfájdalmasak, homlokotokon büszkeséggel, ajkatokon gúnynyal, szivetekben boldogtalansággal, essetek kétségbe, ha nem tudtok lelkesülni, gyülöljetek, ha nem szerethettek, de igazán s egész lelketekből, csak az istenért ne affectáljátok azt, mit nem éreztek, s épen a naiv Petőfi mesterkélt gyöngeségeit ne tegyétek nevetségesekké. De mielőtt eltökélnétek magatokat a világfájdalomra, tudjátok meg, hogy a világfájdalomhoz kétely kell, s ez bizonyos bölcsészeti műveltség eredménye, mit ti pedánsságnak neveztek; hogy a világfájdalomhoz oly élemények kellenek, melyeken ti alig mehettetek át s melyeket nem is tanácsos megpróbálni; hogy a világfájdalomhoz eszményies ábránd s mély kedély kell, mi szerintetek nem magyaros és férfiatlan; és végre ne feledjétek, hogy blazirtság és naivitás, világfájdalmas és népi költészet ellenkező dolgok, e két szerepet nem lehet egyszerre játszani, s ha mégis komédiázni van kedvetek, könnyen úgy jár-

hattok, mint Réthi járna, ha Hamlet szerepében lépne föl.»*

Most már nincs egyéb hátra, mint áttérnem ön második polemiájára, mely e lapok olvasói előtt szintén ismeretes. De mielőtt ezt tenném, nem tehetem, hogy egy jó tanácsot ne adjak önnek, mintegy czikkem tanulságakép. Legyen ön kiméletlen, gúnyos, sőt goromba, a mennyire jó izlésű ember az irodalomban az lehet, csak az istenért ne használja ama lovagiatlan fogásokat, melyek az érdemleges vitát lehetetlenné teszik. Vegye figyelembe gr. Dessewffy Aurél e találó mondatát: «A vitatások mezején azon főszabályon kívül, mely szerint a vitatkozóknak közös basisból kell kiindulniok, alig van más fontosabb annál, hogy az ellenfél állításaiban ne a mellékes árnyalatokat, hanem a fő dolgot lássuk; ne azokra, hanem erre fordítsuk fő figyelmünket s végre hogy se többet se kevesebbet annál, mit valóban mondott s mondani akart, vele ne mondassunk.»

Ön második polemiája** a «Néhány szó a kritikáról» czímű czikkemre vonatkozik, melyet Eszter szerzője «Regény és regényitészet» röpirata ellen intéztem. Nem Eszter szerzője pártjára akar ön állani — a mint mondja — még kevésbbé védelmére, mi önt meg sem illetné, hanem csak némely állitásaimat szándékszik birálat alá venni. Valakinek pártjára nem állani s így védelmére sem, ez igen természetes, de hogy a kinek pártjára nem állhatunk s ezt nyiltan kijelentjük, védelmét, még az ellenkező esetben is, csak azért nem kisérelnünk meg, mert neve-

* Ugyanott 751. sz.

** Szépirodalmi Figyelő 21. és 22. szám.

zetes író lévén, talán szerénytelenség lenne feltolnunk magunkat, egy kissé furcsa dolog. Ez obligát szerénység bizvást elmaradhatott volna, annyival inkább, mert ön in ultima analysi csakugyan védi Eszter szerzője elveit s majdnem egészen az ő álláspontján van.

Eszter szerzője, hogy a kritika pártosságát lehetetlenné tegye, oly kritikai lapot indítványoz, melynek elve az elvtelenség legyen, mely körül épen azért minden magyar kritikus egyesülhet s a melyet szintén ez okból hazafias részvényeken kell megalapítani s lehető olcsón adni. Czikkemben igyekeztem kimutatni e tervnek épen úgy kivihetetlenségét, mint haszontalanságát s egyszersmind védtem a pártok jogosultságát, mint a politikai és irodalmi fejlődés legfőbb tényezőit. Megmagyaráztam a közönséges értelemben vett pártatlanság és pártosság valódi fogalmát. Tiltakoztam a pártok kicsapongásai ellen, de mindennél veszélyesebbnek tartottam a pártok hiányát, mi szépirodalmunkban annyira uralkodik. Hibáztattam Eszter szerzőjét, hogy egyetlen lap által akarja véghez vitetni azt, mi egy egész irodalom és hosszas idők munkája. Állítottam, hogy a szerkesztésnek csak ott van értelme, hol valamely tudományos vagy politikai irány átviteléről van kérdés; a mi mindennek képviselője akar lenni, semmié sem lesz, a hol senki sem felelős, ott mindenki közönyös. Sürgettem a következetességet, az elvek harczát, épen azért szépirodalmi lapjainktól elvet, meggyőződést követeltem, véleményt véleménynyel, küzdelmet küzdelemmel szemben.

Ezek czikkem ide vonatkozó részének főbb vonalai. Ön mindezt helyesli. Természetesnek tartja a véle-

mény különbséget, barátja az elvek tusájának, elismeri a pártok szükségességét s ez okon az irodalmi és kritikai lapoktól határozott színt, elvet, meggyőződést követel. Ennyiben hát nemcsak, hogy nem kel Eszter szerzője pártjára, sőt az én álláspontomon van, mind a mellett nem érthet egyet velem, mert én tévedek abban, mintha valamely lap nem lehetne bizonyos tekintetben közönyös tér, hol az egymás ellen küzdő eszmék harczukat vívhassák s oly szigorúan kellene bizonyos nézetekhez ragaszkodnia, bizonyos pártzászlót fentartania, hogy határain belül ellenkezőt perczig se tűrhessen, ki se hallgathasson. Ilyesmi ön szerint csak úgy volna kivihető, ha annyi lap volna, a mennyi véleményárnyalat, tehát a mennyi ember, minthogy ez lehetetlen, épen azért a szerkesztőnek a magáétól némileg eltérő nézeteket is registrálni kell s árnyalatokban legalább a meggyőződése ellen szóló véleményeknek is tért nyitni. Ön ez úgynevezett tévedésemet a szükséges különböztetés hiányából származtatja, mert más az elv, és ismét más gyakorlati alkalmazása, amott következetesnek, solidarisnak kell lennünk, itt pedig sokféle eltérés lehet a nélkül, hogy azért valakit a következetlenség vádja alá lehetne vonni. Igaz ugyan, hogy a politikában ez utóbbi tekintetben is szorosabb pártfegyelmet kell tartani, de irodalomban és æsthetikában azt kivánni valakitől, hogy elveit és kritikai mértékét így vagy amugy alkalmazza valamely műre, épen oly igazságtalan, mint nevetséges. Miután ön mindezt kifejtette, hivatkozik a «Szépirodalmi Figyelőre», mely gyakorlatban az ön állításait támogatja, a mennyiben kiadta az ön birálatát Vida verseiről, holott a szerkesztő egészen

más véleményben volt, a mennyiben kiadta az én «Néhány szó a kritikáról» írt czikkemet, épen úgy, mint az önét, pedig a kettő közt nagy a különbség, mégis azért szó sem lehet az irodalmi jellemtelenségről.

Tökéletesen igaz, hogy szükség különböztetnünk. Ön is jól teszi vala, ha megkülönbözteti azt, a mit mondtam, attól, a mit nem mondtam. S mit mondottam? Sem többet, sem kevesebbet, mint ostromoltam a közös erővel támogatandó elvtelen lap elméletét és szembe állítottam vele oly lapot, melynek elvei vannak, de hogy ezt mi módon kell szerkeszteni, mily körülmények közt módosíthatja a szerkesztő némikép eljárását, mennyiben nyithat tért az övétől eltérő nézeteknek a nélkül, hogy a lap éltető elveit megsértse, minderről egy betűt sem írtam. Ennyiben nem tévedhettem tehát, ha mindjárt akartam volna is, önnek csak azt lett volna szabad mondania, hogy czikkem hiányos, mert egy kapcsolatos kérdést homályban hagytam s ön mulasztásomat ki akarja pótolni, vagy legfeljebb azt, hogy czikkemből ez meg ez folyhat, vagy hogy úgy látszik, mintha ez meg amaz állítás felé hajlanék. A tévedés tehát az ön részén van, még pedig kettősen: először mert határozottan olyat mondat velem, a mit nem mondottam; másodszor mert elveket, határozott szinezetet kíván ugyan a szerkesztőtől, de az alkalmazásban oly gyakorlatot akar megalapítani, hogy mind ennek aztán alig lesz valami értelme. Valóban ön igen kevéssé tér el Eszter szerzője véleményétől, a különbség önök között csak annyi, hogy Eszter szerzője csak egy elvtelen lapot óhajt, ön többeket. Eszter szerzője kötelességévé teszi a szerkesztőnek, hogy

bárminő szinezetű czikket fölvegyen, ön nem köti meg a szerkesztő kezét, tetszésére hagyja választani a nézeteivel ellenkező czikkek közt s csak általában kiván egy kis következetességet, szóval majdnem oly ruganyos természetűnek óhajtja, a milyenek rendesen a mi irodalmi lapjaink szerkesztői.

Önnek igaza van, midőn azt mondja, hogy más az elv s más az alkalmazás, de téved azt hivén, hogy az elvek alkalmazása nem szül épen oly nagy és erős pártokat, mint magok az elvek. Mellőzöm a vallásfelekezeteket és politikai pártokat. Mindenki tudja, hogy a protestánsok, bár néhány nagy és lényeges elvben megegyeznek, mégis számos felekezetre oszolnak, melyek sokszor éles küzdelemben állottak egymással. Ismeretes dolog, hogy a reformer és radikál között nagy a különbség, pedig csak a reform elvének alkalmazásában térnek el egymástól. Sőt többet mondok: jelenleg összegyűlt országgyűlésünkön majd minden követ az 1848-i alkotmányt pártolja, mégis a felirat és határozat kérdése, noha csak formakérdésnek látszik, oly lényeges különbséget tesz köztök, mint akármely két nagy párt között. De szorítkozzunk csak az irodalomra s itt is csak az æsthetikára. Nem mondom, hogy vannak oly æsthetikai elvek, melyekben az egymástól legeltérőbb kritikusok is megegyeznek; ön bizonyosan az elvek gyakorlati alkalmazása alatt nem ilyesmit értett. Vegyünk fel speciálisabb esetet, például az idealismus elvéből kiinduló kritikát. Mily különbség a par excellence idealista kritikus s a csak olyan közt, ki bizonyos idealismus nélkül nem tud ugyan képzelni semminemű művészetet, de valami részben a realismust is fölveszi elméletébe, a nélkül, hogy az által valóságos

realista vagy épen materialista legyen. Avagy vegyük föl a népnemzeti költészet elvét, melyről a lefolyt évtized alatt annyi szó volt irodalmunkban. Egy dolog-e vajjon a népköltészetet venni föl eszményül, egyedül a népnek írni, formában és tartalomban a nép primitiv, bár erőteljes kezdeményezésénél maradni vagy a népköltészetet csak alapul venni föl a valódi nemzeti költészet kifejlesztése végett, formáit művésziekké emelni, tartalmát minden irányban emelni, gazdagítani s e megujhodási folyamot, a mennyire lehet, átvinni a költészet azon nemeire is, melyekről a népköltészet semmit sem tud? Ha a költői nyelvre vagy műprózára tekintünk, melyet bírálni mindig főkötelessége volt a kritikának, van-e közülünk valaki, ki a nyelvújításnak ellensége legyen, mint voltak azon nyelvészek és költők, kik Kazinczy ellen oly erélyesen tiltakozik? Bizonyosan senki sincs. Mindnyájan elismerjük a nyelvújítást, nem csak mint politikai és irodalmi fejlődésünk egyik lépcsőjét, hanem mint olyan elvet is, mely folyvást él és fejleszt. Azonban egészen más helyeselni a Kazinczy iskola nagy tévedéseit, örülni a sok rossz szónak, idegen szókötésnek, melyekkel el van árasztva irodalmunk és ismét más csak a magyar szóképzés és kötés szigorú korlátjai közt gazdagítni a nyelvet s bizonyos tekintetben erélyes ellenzéket képezve Kazinczy ellen, küzdeni a tiszta magyar stilus mellett. Sőt még itt is két különböző dolog az ép magyar nyelvet úgy szólva nyersen vinni be az irodalomba vagy pedig izléssel párosítva, művészivé emelve. Vessünk habár csak felületes pillantást dramaturgiai viszonyainkra is. Melyik kritikus nem kíván a magyar drámától hatást, nemzeti irányt, egyénítést? S mégis hányan

dicsérik mint hatást, a szinpadi, a cselekménynek csak pusztán bonyolult vagy megriadt folyamát, hányan látják a nemzeti irányt megtestesülve a magyar történelem dicsőséges mozzatainak dialogizálásában s az egyénítés nevét mi sokszor bitorolja a photographia! Általában irodalmunkban a kritika nagyon különbözőkép szokta értelmezni az æsthetikai műszavakat s a pártok jelmondatait. De ha erre nem is helyezünk nagy fontosságot, nagyon fontos azon körülmény, hogy a politikai és társadalmi élet hullámzása mindig nagy hatással van a költészetre s a kritikusnak határozott elveinek kell lenni ezekre nézve is, mi az irodalmi pártokat még bonyolultabbakká teszi. A kritikus nem csak műformák felett itél, hanem az erkölcs, társadalom és államélet legfontosabb elvei felett is, a mennyiben mindez a költészet némely ágaival a legszorosabb kapcsolatban van. Valamely mű alapeszméjének művészi kivitelében megegyezhetnek a kritikusok, a nélkül, hogy magát az alapeszmét, a költő világnézeteit mindenik helyeselje. S ennyi különböző párt — vagy ha úgy tetszik pártárnyalat — ugyanegy szerkesztő fazekában főzzön? Jó étvágyat ez ollapotridához!

Ugyanez áll a kritikai mérték alkalmazására nézve is. Mérték és alkalmazása többé vagy kevésbbé, de mindig elv a kritikai lapoknál. Csak a franczia irodalmat hozom fel például. A politikai lapok tárczái rendesen kritikai közlönyök is, de minő különbség az itt megjelenő birálatok s a «Revue des deux Mondes»-ban közöltek közt, pedig elvben nem mindig különböznek egymástól. A tárczák kritikusai, bár mértékök nem ugyanaz, ritkán alkalmazzák a legmagasabb mértéket. A perczek benyomásai alatt irván, meg-

elégesznek a nap szükségei szerint szolgálni az ízlést s inkább szellemdús kalauzok, mint szigorú birók. A Revue kritikusai már nyugodtabb helyzetöknél fogva is mélyebben igyekeznek behatni a tárgyba, magasabb szempontból indulnak ki s magasabb mértéket alkalmaznak. Ha figyelemmel kisérjük az európai irodalom legnevezetesebb kritikai közlönyeit, el kell ismernünk, hogy mérték és mérték közt elvi különbség van, még akkor is, ha a tisztán æsthetikai elvek közt kevés különbséget fedezhetünk fel. Valóban minden kritikai irányú lapnak határozott mértékének kell lenni, melyhez ha nem is legapróbb részletekig, de általában hű marad. Különben nem csak egyenetlenségek tárává lesz, hanem oly következetlenségekévé is, melyek alapos gyanukra adnak alkalmat. Az 1855-ik «Budapesti Hirlap» tárczájában Tompára ismereteimhez képest lehető magas mértéket igyekeztem alkalmazni s ugyanezt tettem a többi lyrai költőkkel is, kiket vele együtt biráltam. Teszem már, ha reá más mértéket alkalmazok, a többiekre szintén mást és máskép, nem jogosan mondhatta volna mindenki, itt cselszövény, személyes ellenszenv lappang, szóval a legszántszándékosabb igazságtalanság. A mi egyes kritikusra áll, miért ne állana egy egész kritikai lapra, kivált ha a következmény, jó vagy rosz oldalról, ugyanaz? Aztán nálunk e kérdés még fontosabb, mint más irodalomban. Nálunk a kritikának nincs tekintélye. Nem azt a tekintélyt értem, mely hitet parancsol, hanem a mely meghallgatást követel s megvárja, hogy gondolkozzanak itéletei fölött. A mi nemzetünkben megvan az a magában kitünő tulajdon, hogy lelkesült, erélyes és tettre kész. Általában a kétely nem igen bántja, sőt ösztönszerüleg őrizkedik

tőle. Valóban Európa Hamletjétől, Németországtól semmit sem tanult, s nem is kivánatos, hogy e tekintetben tőle tanuljon. De azért még sem ártana neki egy kis kétely, egy kissé nagyobb adaga a bonczoló szellemnek, nem azért, hogy lelkesülését kioltsa, hanem hogy tisztábban lobogtathassa, nem hogy erélyét megbénítsa, hanem hogy biztosabbá tegye. A mit a mi nemzetünk elhisz, az el van hive, a mit megszeret, az megvan szeretve, legyen eszme, személy, könyv vagy intézmény, s nem igen állhatja, ha bonczolni merészlik. A mint Bulwer a németet a kritikusok nemzetének nevezte, szintoly joggal nevezhetni a magyart a lelkesülők nemzetének. Igy a kérlelhetetlen vizsgálódáshoz általában nem csak hogy nincs hajlamunk, mi tán még nem volna baj, de meglehetős ellenszenvvel is viseltetünk iránta. Ez már magában nagy nehézség arra nézve, hogy irodalmi kritikánk a fennebbi értelemben vett tekintélyhez juthasson. Ide járul még, hogy legolvasottabb irodalmi lapjaink hozzá szoktatták közönségünket az általánosságokhoz, a határozatlanhoz, a phrasisok uralmához. Igen sok a koszorusunk, igen sok a jelesünk s majd mindeniket ugyanazon mértékben szeretjük, méltányoljuk, habár valódian, a legtöbbször, nem igen tudjuk őket élvezni. S ha már most valamelyik kritikus ez vagy ama koszorusunkat vagy jelesünket birálni kezdi, úgy a mint másutt épen csak a koszorusokat és jeleseket szokás, nem úgy fogja-e feltüntetni őket ama lap, melyben a birálat megjelen, mint nagyon kicsiny írókat azokhoz a meglehetős érdemes, de sokkal kisebb írókhoz képest, kiket talán épen ugyanazon számban szertelen dicsérettel halmozott el? Nem esik-e azon jogos gyanuba, hogy nem tiszta for-

rásból közölte ama birálatot? Lehet-e tekintélye a közönség előtt? Kivánhatja-e, hogy meghallgassák? Szigorú legyen-e a kritika, vagy ne, az csak másodrangú kérdés, a fődolog, hogy legyen elve, eszméje és mértéke. Nálunk a kritikai mérték következetességének figyelembe vétele különösen jótékony eredményeket szülne: először emelné a kritika tekintélyét, másodszor élesítené a közönség szemmértékét, harmadszor segítené mind határozottabb csoportozatokká alakulni a mi nagy részt majd minden vállalatba dolgozó íróinkat. A legrosszabb kormány is jobb, mint az anarchia, a legrosszabb kritika is jobb, ha elve van és mértéket tart, mint bármi más, mely elvtelen és következetlen mértékű.

A kritikai lapok szinezetét azonban nemcsak az elv, mérték és következetes alkalmazásuk adják meg, hanem oly esetleges körülmények szempontjai is, melyekre nézve egy jól szerkesztett lap szintén határozott programmot állít meg. Például a költészetnek némely nemei el vannak hanyagolva; a lap érdeket kiván irántok gerjeszteni s az e nemben megjelenő műveket bátorítóbban, engedékenyebben birálja.

Az engedékenység és szigoruság között nem az a különbség, hogy a rosszat jónak mondjuk, a jót pedig rossznak, hanem hogy a tökélynek magasabb vagy kevésbbé magas szempontjából itélünk avagy inkább csak a valóban jó oldalakat igyekszünk kitüntetni. Ily módot követhet a szerkesztő az oly nemben megjelenő művek birálatában is, melyben nem igen mutathatunk fel sikerült műveket, ellenben ott, hol már némi gazdagsággal dicsekedhetünk, sokkal szigorúbban jár el. Lehetnek elvek, visszaélések, melyeket leküzdeni legfontosabb kötelességének tarthatja,

lehetnek ismét elvek és jelenségek, melyek mellett kiválóan izgatni látja nagyon szükségesnek. S a politikai körülmények is néha mily módosíthatólag folyhatnak be az æsthetikai itéletekre, mi ismét nem azt teszi, hogy az æsthetikai szempontokat alárendeljük a politikaiaknak, hanem hogy bizonyos körülmények közt, a mennyire lehet, kibékítsük. De ki tudna mindent előszámlálni egy czikkecske szűk korlátai közt? Ki valaha szerkesztett vagy gondolkodott a szerkesztésről, érteni fog. S most már a szerkesztő oly czikkeket adjon ki, melyek a programmot többé-kevésbbé összedúlják? Ön nevetségesnek és igazságtalannak találja, ha a szerkesztő azt kivánja valamelyik kritikusától, hogy elveit s kritikusi mértékét így vagy amúgy alkalmazza ez vagy amaz műre: én azt találnám nevetségesnek, ha a dolgozótárs kivánná a szerkesztőtől, hogy kiadjon olyast, mit nem helyeselhet elv vagy forma, mérték vagy itélet tekintetében. Jól tudom, hogy a szerkesztő nem olvashat el minden művet, melyeket kritikusai birálnak. De ebből nem következik az, hogy semmi oly nemű óvatossággal ne éljen, melyet lapjának iránya, következetessége nemcsak megkiván, hanem épen parancsol. A szerkesztő először is nagyjában ismeri az irodalom újabb termékeit, másodszor ismeri dolgozótársainak erejét, gyöngeségét, fény- és árnyoldalait, tudja kiben, hol, mennyire bizhatik s a szerint a birálandó könyveket s a szerint vizsgálja át a birálatokat. Ha gyanura lel okot, maga is utána néz mindig, de kivált oly esetekben, melyek a rendkivüliek közé tartoznak. — Például, ha egy hires író legújabb művét valamelyik biráló, mint általában nem sikerültet itéli el, vagy pedig egy egészen új író művét

nagyon sikerültnek s több efféle, a szerkesztő maga is megolvassa az illető művét s belátása szerint vagy nem adja ki a birálatot, vagy ha kiadja is, talál módot a netalán hibás itélet paralyzálására. Azt is tudom, hogy ugyanazon elvű és mértékű írók némely csekélyebb véleményárnyalatai még nem sértik meg a lap irányának egységét, azonban mégis szükséges a szerkesztőnek gondosan megvizsgálni, vajon ez árnyalatok csakugyan csekélyek-e, vagy ha azok is, nem lényegesek-e a lap irányára nézve, s vajon nem oly gyakran ismétlődnek-e, hogy a lapnak némi erős jellemvonást kölcsönözhetnek. Az sem ismeretlen előttem, hogy vannak kritikusok, kik oszthatják valamely lap irányát, igen jeles elméleti czikkeket írnak, de ritkán tudnak valamely műről helyes itéletet mondani, vagy ha tudnak is, oly személyes vagy más nemű érdekek vezérlik, melyek a lapot rossz hírbe hozhatják. Ezeket is registrálja hát a szerkesztő, mert lapjának bizonyos tekintetben közönyös térnek kell lenni? De ön azt mondhatja, hogy így annyi irodalmi közlöny kell, a hány véleményárnyalat, tehát a mennyi ember. Ne féljen. A kritika nem kecsegteti az embert sem annyi dicsőséggel, sem annyi anyagi haszonnal, hogy sokan foglalkozzanak vele. Egyetlen irodalomban sincs annyi kritikus, hogy be ne férjenek a meglevő irodalmi és politikai közlönyökbe. Aztán ha némely dolgokban külön véleményünk van is, abból még nem következik, hogy más dolgokban ki legyünk zárva ez vagy amaz lapból. Ha pedig valaki így is, úgy is kizárva érzi magát, szerkeszszen maga lapot, vagy írjon röpiratokat, vagy pedig hallgasson. Például én egyszernél többször jártam úgy, hogy nem adták birálatomat oly helyt, hová már azelőtt többször

írtam, pedig csak árnyalatban, habár nem éppen csekély árnyalatban, meg modorban tértem el a lapnak nem is annyira elveitől, mint inkább jól rosszul elfogadott gyakorlatától. S mit tettem? Kiadtam másutt, vagy eltettem asztalfiókomba, de soha sem jutott eszembe a szerkesztőtől olyasmit követelni, mit ön, úgy látszik, legalább félig-meddig jogosnak tart.

Mindamellett egy szóval sem mondom, hogy a szerkesztő nem adhat ki oly czikkeket is, melyek véleményével nem csak árnyalatokban, mértékben, itéletben, hanem még a legfőbb elvekben is ellenkeznek. Mindezt teheti, sőt tennie néha épen érdekében fekhetik, csak arról gondoskodjék, hogy lapjának iránya, elve, szóval mindaz, minek képviselője kivàn lenni, sérelmet ne szenvedjen. Lehető-e? Hogy ne, legalább minden jóra való szerkesztő teszi. Csodálom, hogy ez oly természetes valami mindeddig elkerülhette az ön figyelmét. S ime elértem ahhoz a ponthoz, melyet czikkemben mellőztem s melyet ön mégis megczáfolni igyekezett, noha csak pótolnia kellett volna, de valóban nagyon rosszul pótolta. E pont kifejtése nemcsak hogy nem ellenkezik kimondott elvemmel, hanem épen belőle foly.

Mind a politikai, mind az irodalmi lapok irányát rendesen néhány ember szövetsége vagy valamely független szerkesztő kiváló egyénisége alapítják meg. Szorítkozzunk csak az irodalmi lapokra. Néhány író szövetkezik s egyeztetvén véleményeiket, programmot állítanak meg egész a részletekig, nem a közönség, hanem a magok számára. Alkudoznak az erősebb véleményárnyalatok elenyésztetése végett s mindenik enged, ha nem is tényleg, legalább tagadólag. A szer-

kesztő, kit lapjok vezérletével biznak meg, tulajdonkép nem a maga, hanem a szövetség programmja szerint szerkeszt. Természetesen a szövetkezettekhez még más dolgozótársak is járulnak, olyanok, kiknek tetszvén a lap iránya, egyben-másban segítni kivánják. A független szerkesztő egyedül maga alapítja meg lapjának programmját, de többé-kevésbbé mindig tekintettel azon írókra, kikre számítani akar. A legfüggetlenebb szerkesztő sem lehet oly független, mint egyes író, ki egészen csak a maga erején áll és senki segítségére nincsen szüksége. Ezért lehet valaki jó kritikus, de nagyon rossz szerkesztő, mert egészen isolálhatja magát, mit egyes írónál néha érdemül tudhatni be, de szerkesztőben mindig nagy hiba. A szerkesztőben mindig kell lenni valami hajlékonyságnak, épen mint a politikai pártvezérben. Ezért a lapok és folyóiratok már helyzetöknél fogva némely tekintetben ritkán hirdethetik a teljes igazságot, hanem csak bizonyos meghatározott, a körülmények szerint szükséges igazságokat. A legalkalmasabb eszközökkel kivánván küzdeni, pártot, olvasókat akarván teremteni, némileg alkalmazkodniok kell s a teljesen objektiv, úgy szólva történelmi szempontra, kivált tényeket és személyeket illetőleg, ritkán emelkedhetnek, még akkor sem, midőn talán lehető volna. Egy más korszaknak vagy a velök ellenkező szinezetű lapoknak, folyóiratoknak kell azt kipótolni, mit ők a legjobb akarat mellett sem tehetnek. Ez a dolgok feloldhatlan ellentétén alapul, mely mind a szellemi életnek, mind a természetnek úgy szólva alapelve. Jól van ez így, s ha a szerkesztő becsületesen szolgálja programmját, mindent megtett, a mit tennie kellett. De vajon szolgálhatja-e azt becsületesen, ha

a másnemű véleményeknek is tért nyit? A tapasztalat igennel felel. A szerkesztőhöz egy kitünő értekezés vagy birálat érkezik be, melyet nagyrészt helyesel, kivéve egy pár lényeges pontot; kiadja minden változtatás nélkül, de az illető pontokhoz egyszersmind jegyzeteket tesz. Egy a lap elveivel ellenkező író, mert talán nincs másutt tere, szintén küld be valamit, még pedig a maga szempontjából igen jól írt munkát; a szerkesztő ezt is kiadja, még pedig azért, hogy megczáfolhassa. Szóval a véleményeknek minden nagyobb és csekélyebb árnyalataival így bánik el, ha lapjára nézve lényegeseknek látja. Sőt némely dolgokat nyilt kérdéseknek hagyhat föl, mint olyanokat, melyekről nincs határozott véleménye vagy még nem akar róluk határozottan nyilatkozni s óhajtja megvitattatni lapjában. Közölhet valamely nagyon nevezetes műről néhány egymással sok tekintetben ellenkező birálatokat is s a maga véleményét legutoljára hagyhatja. Ezer módja van annak, hogy az ellenkező vélemények közlése mellett meg lehet őrizni a lap irányának egységét egész a részletekig, a módszerben is bizonyos elveket, bizonyos rendszert követve. Természetesen, hogy egy így szerkesztett lap nem lehet sine cura s a szerkesztés valamivel több lesz, mint a bejövő kéziratokból téltul válogatva csak odaadni ezt azt a szedőnek. De úgy hiszem, hogy az ily szerkesztést ön is épen oly kevéssé pártolja, mint én. Azt is jól tudom, hogy a leggondosabban szerkesztett lapban is lehet találni itt-ott nemcsak egyenetlenségeket, hanem következetlenségeket is, mert a legkitünőbb emberek is csak emberek s a betegségtől kezdve szórakozottságig egy csoport esetlegesség befolyása alatt állunk, s kivált egy új lapnak, míg

megalakul, kerékvágásába zökken, a legtöbbször oly akadályokkal kell küzdenie, melyeket a legnagyobb tehetség is alig győzhet le. De egészen más valamit elvben tagadnunk és ismét más, tényben a körülmények nehézsége vagy gyöngeségünk miatt a legjobb akarat mellett is, nem hajthatni végre, úgy a mint óhajtjuk; s ön az elvet ostromolja annyiban, a mennyiben elvet, mértéket, alkalmazást igen tág értelemben vesz, s nem akar semmit tudni a szerkesztő azon kötelezettségéről, mely szerint a lap iránya érdekében az ellenkező véleményeket csak bizonyos feltételek mellett közölheti.

A mi a «Szépirodalmi Figyelő»-re hivatkozást illeti, épen nem mondhatom szerencsésnek. E lapban, bár nem vizsgáltam tüzetesen, lehetnek s vannak is a vita alatti kérdést illetőleg némi hiányok, például a mértékben és itéletben nem ártana egy kissé több egység, de a szerkesztő meglehetős nehéz körülményei daczára is valósítni igyekszik ama fennebb kijelölt elveket, melyeket sem én, sem ő nem találtunk fel, hanem a világirodalom gyakorlata fejtett ki. E lapban számos oly czikk jelent meg, melyeket a szerkesztő ellenvéleményét kifejező figyelmeztetéssel vagy jegyzetekkel kisért, mert érezte, hogy lapjának iránya felett kötelessége őrködni s mert a czikkek hiányaiért ugyan az illető írók a felelősek, de az eszmék és itéletek helyességéért nagy részt ő is. Az ön Vidáról írt birálatának kiadása épen ön ellen szól. A szerkesztő kiadta ugyan, de egyszersmind jónak látta nem csak jegyzetekkel kisérni, de egy részét tüzetesen megczáfolni és pedig nem elvről vagy elvi árnyalatról volt szó, hanem egyszerűen csak mértékről és itéletről. A mi az én czikkem s az ön czikke kiadását illeti, ez sem

szól ön mellett. Igaz ugyan, hogy a szerkesztő két meglehetősen ellenkező czikket adott ki s egyiket sem kisérte a kérdés lényegét illető jegyzettel, de hátha az egészet nyilt kérdésnek tekinti s ezt ki is fogja jelenteni, hátha csak vitánk végén akar nyilatkozni. Addig hát föl kell függesztenünk itéletünket. Ha pedig egyik sem történnék, akkor e pontban legalább, egy perczig sem haboznék irodalmi jellemtelenséggel vádolni e lapok tisztelt szerkesztőjét. Úgy hiszem, nem lesz szükség reá, bár ön e vádat mindenkép ki akarja belőlem csikarni. A szerkesztő már megkezdé a nyilatkozást e lapok 30-ik számában* —

* E számban ön «Megint a kritikáról» czímű czikkem első részére válaszolván, két pontra nézve ráfogással vádol. Hogy lehet ott ráfogásról szó, hol az írónak mondatát szóról-szóra *idézzük*, felfogni nem tudom. Ön csak az idézetek hibás felfogásáról vagy balmagyarázatáról szólhatott volna. E lapok tisztelt szerkesztője a kérdéses pontok egyikét annyira felvilágosította, hogy fölöslegessé vált az én magyarázatom. A második pontra nézve a szerkesztő is épen úgy téved, mint ön. Ugyanis a szerkesztő azt mondja, hogy a rögeszme iránti felszólalást illetőleg önnek van ellenemben igaza, tehát itt csakugyan ráfogást használtam. Már megjegyzém, hogy csak hibás felfogásról, balmagyarázatról lehet szó. Vajon én magyaráztam-e balul az *idézett* mondatot indulatosságból, vagy a szerkesztő, minden higgadtsága mellett? Ön czikkében ez áll: «Gyulai, hogy egy előre kimondott s bár nem egészen alaptalan, mégis túlzó és merész állítást «par force» kivigyen, mindent megtagad költőnktől». Én ezt szóról-szóra *idézve* így szóltam: «Tehát csak azért nem találtam Zalár költeményeiben méltányolni valót, hogy tulzó állításomat par force kivigyem, tehát rögeszméből indultam ki, vagy rögeszmét vettem fel személyes ellenszenvem palástolására.» Ez egy szétválasztó itélet, melylyel mindig élnünk kell, midőn a subjectum részképzetei oly átmenők, hogy bajos a választás és az analysis. Sem egyiket, sem másikat nem

habár egyelőre inkább csak sejtetve mint határozottan, de mégis megkezdte — minek csak örvendeni tudok, mert lapjának következetessége, tekintélye nagyon szivemen fekszik, noha nem vagyok sem szövetkezett társa, sem oly nélkülözhetetlen írója, ki az irányt illetőleg befolyást igényelhetnék magamnak.

állítottam hát, hanem csak valamelyikét a kettő közül, minthogy mindkettőt érthetni az idézett mondat alatt. Ezt mind ön, mind a szerkesztő jónak látják elhallgatni. A szerkesztő továbbá azt mondja, hogy az ön szavainak értelme *lehet* tévedés, előitélet, nem mindjárt rögeszme s épen nem a személyes ellenszenv palástolására. Az előitélet és rögeszme csak oly, sőt csekélyebb fokozati különbségek, mint tévedés és előitélet; midőn valakinek állítását rögeszmének mondjuk, nem tébolyodottnak akarjuk nevezni, hanem csak rögzött előitéletűnek. Hát a szétválasztó itélet másik része vajon benne van-e ama mondatban? Benne, vagy legalább sejtjük, hogy benne *lehet.* Ha ez lett volna mondva: Gy. egy túlzó és merész állítást kivinni törekedvén, szükségeskép mindent meg kelle tagadnia költőnktől, akkor lenne az az értelme, melyet a szerkesztő vitat; de minthogy így áll: Gyulai, *hogy egy előre kimondott* túlzó és merész állítást *par force kivigyen,* mindent megtagad költőnktől: föl van téve némi öntudatosság, némi szándékos erőltetés, mi kétséget támaszt a rögeszme vagy ha úgy tetszik, előitélet őszintesége iránt s így a személyes ellenszenv palástolását is magában foglalhatja. A dolog lényegére különben mindegy, akár előitélet, akár rögeszme, akár ellenszenv, akár nem; fődolog az, hogy ön a sorok közt rejlő szándékomat, be nem vallott intentióimat kutatta, mit ön megtilt, én pedig megengedek. Csodálkozom, hogy a szerkesztő finom nyelvérzéke és erős logikája mind ezt nem vette észre. Vagy talán nála is közbeférkezett volna az indulat? Megeshetik, az indulat pedig indulatnak marad akár barátságos, akár barátságtalan. Egyébiránt a kritika- és polemiából nincs kizárva az indulat, legalább van egy, mely mindig jogos, s ez az ügy és eszmék iránti lelkesülés.

Hadd lássuk most már a kritika jogkörének, a kritika modorának kérdését, a melyről elmondott nézeteimet ön még élénkebben hibáztatja s fejtegetéseimet sok részben hibásan fogván föl, engem úgy mutat be, mint az irodalmi bárdolatlanság szószólóját. Nevezetes kérdés ez s félig-meddig kapcsolatban van a szabad sajtó ügyével, melyet nemcsak az állam szokott lenyügözni, hanem a balitéletek is.

NÉVMUTATÓ.

A.

B.

C.

D.

H.

I.

J.

S.

Sz.

A2

D278

ne $0.80